

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૪૮- વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પંચરત્નગીત ।

વિષય ક્રિ.પૂ. : ૬,

શ્રીમદ્
પંચરત્ન ગીતા

મૂળ શ્લોક સહિત
શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં
ઘણાજ સુધારા વધારા સાથે

મહાત્મા શ્રીધર સ્વામીની
ટીકાને અનુસારે

છપાવી પ્રસિદ્ધકર્તા

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

ડૉ. પાનકેર નાકા-અમદાવાદ

કીંમત. રૂ. ૧-૮-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
૨ - ૮, ૬
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
આવૃત્તિ ૪ થી પ્રત. ૧૦૦૦
સંવત ૧૯૮૨ સને ૧૯૨૬
૧૨૫૫૪૫

સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં
પટેલ હરિભાઈ દલપતરામે પોતાના
“ અનુચિત ” ગ્રંથમાં છાપી.

સ્નેહ સમર્પણ

રા. રા. શ્રીમાન

કરસનદાસ ભાણુભાઈ.

મુંબાઈ.

માનનીય મહાશય !

આપની ઉદારવૃત્તિ અને ધર્મકાર્યમાં
શુદ્ધ ભાવના ભાળી આ લઘુ તો જે અમૂ-
લ્ય ગ્રંથ આપને સ્નેહપૂર્વક સમર્પણ
કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

લી. આપનો સ્નેહાભિલાષી,

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગીતા માહાત્મ્ય.	૧
અથ કરન્યાસ મંત્ર.	૩૧
અથ અંગન્યાસ મંત્ર.	૩૩
અથ ધ્યાન મંત્ર.	૩૪
૧ અભ્યુત્પન્ન વિષાદયોગ.	૪૧
૨ સાંખ્યયોગ.	૫૮
૩ કર્મયોગ.	૮૭
૪ જ્ઞાન વિભાગયોગ.	૧૦૩
૫ સંન્યાસયોગ.	૧૨૦
૬ અધ્યાત્મયોગ.	૧૩૧
૭ જ્ઞાનયોગ.	૧૫૦
૮ અક્ષર બ્રહ્મયોગ.	૧૬૧
૯ રાજવિદ્યા રાજશુદ્ધયોગ.	૧૭૩
૧૦ વિભૂતિયોગ.	૧૮૭

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૧ વિશ્વરૂપ દર્શનયોગ.	૨૦૩
૧૨ ભક્તિયોગ.	૨૩૨
૧૩ ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ.	૨૪૦
૧૪ શુભ્રત્રય વિભાગયોગ.	૨૫૩
૧૫ પુરૂષોત્તમયોગ.	૨૬૪
૧૬ દૈવાસુરસંપદ્ધિભાગયોગ.	૨૭૩
૧૭ શ્રદ્ધાત્રય વિભાગયોગ.	૨૮૩
૧૮ સંન્યાસયોગ.	૨૯૪
વિષ્ણુસહસ્રનામ.	૩૨૫
ભીષ્મસ્તવરાજ.	૪૨૩
અનુસ્મૃતિ.	૪૭૩
ગજેન્દ્રમોક્ષ.	૫૧૫
રામરક્ષાસ્તોત્ર.	૫૭૩
નારાયણકવચ.	૫૯૧
ચતુઃશ્લોકી ભાગવત.	૬૦૯
સપ્તશ્લોકી ગીતા.	૬૧૩
ચર્પટપંજરીકા.	૬૧૭

પ્રસ્તાવના.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા એ નારાયણ અવતાર શ્રીવ્યાસ ઋના રચેલા અખિલ જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ શ્રી મહાભારતનો એક ભાગ છે. કૌરવ પાંડવોના યુદ્ધના આરંભમાં સગાં સંબંધીઓની સાથે યુદ્ધ નહિ કરવું એવો જે અર્જુનને મોહ થયેલો તેનું નિવારણ કરવા તથા આ જગતમાં શું સત્ય છે અને શું અસત્ય છે એનો બોધ કરવાના હેતુથી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આપેલો ઉપદેશ તે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા (શ્રીભગવાનના મુખથી નીકળેલા જ્ઞાનનું ગીત) છે. અત્રે શંકા થશે કે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા શ્રીકૃષ્ણે રચી છે કે શ્રી વ્યાસજીએ રચી છે ? તેનો ઉત્તર એવો છે કે કેટલાક શ્લોકો વેદ તથા ઉપનિષદોનાંજ વાક્ય છે અને બીજા શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી નીકળેલા

છે તેનેા સંગ્રહ કરી તે શ્લોકની સંગતિ કરવાને માટે કેટલાક શ્રીવ્યાસજીએ રચેલા છે. એ રીતે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની રચના છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં આ સંસારનાં કર્મ-બંધનમાંથી મુક્ત થઈ મનુષ્યે પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરવી તે જ્ઞાન બતાવેલું છે. આ હેતુ સિદ્ધ કરવાના ત્રણ માર્ગ કહેલા છે; કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં અઠાર અધ્યાય છે; તેમાં પહેલા છ અધ્યાયમાં કર્મયોગ સમજાવેલો છે, સુખ દુઃખ તથા રાગ દ્વેષાદિ કંદની લાગણી વિનાનો થઈને કૃષ્ણની ઈચ્છા રાખ્યા સિવાય કર્મ કરનારો કર્મયોગી કહેવાય છે, તેને કર્મનું બંધન થતું નથી અને તે જીવન્મુક્ત છે. એ કર્મયોગનું રહસ્ય છે. આ છ અધ્યાયમાં સાંખ્ય તથા યોગ સારી રીતે સમજાવેલા છે અને સંસારીઓથી યોગ થઈ શકે નહિ

એવો જે સાધારણ લોકનો મત છે તે બહીં
 ખોટો પડે છે અને સંસારની ખટપટમાં
 રહીને તથા ગમે તે સ્થિતિમાં હોઈને પણ
 મનુષ્ય યોગ કરી શકે છે એમ શ્રીમદ્
 ભગવદ્ગીતામાં સિદ્ધ કરેલું છે. બીજા છ
 અધ્યાયમાં ભક્તિયોગ સમજાવેલો છે.
 પરબ્રહ્મમાં કોઈના ઉપર ના હોય એવી
 અપાર પ્રીતિને ભક્તિ કહેવાય છે. શ્રદ્ધાવાળા
 મનુષ્યને ભક્તિ કરવી સહેલી છે અને તેવો
 માણસ ભક્તિવડે સહેલાઈથી પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત
 કરે છે. છેલ્લા છ અધ્યાયમાં જ્ઞાનયોગ કહેલો
 છે. જે માણસ સંસારમાં ધર્મીયરણુ કરીને
 તથા સંસારના લોગ લોગવીને તેમાં વિરક્ત
 થઈ ગયો હોય અને તેને જો સંસાર ઉપર
 પ્રીતિ ન રહી હોય અને સત્ય સુખ અને
 ખરો આનંદ શો છે તે બાણુવાની જેની
 ધૃત્તિ થઈ હોય તેને માટે જ્ઞાનયોગ છે.
 તેમાં જીવાત્મા અને પરમાત્મા એમ આત્માના

જે લેદ છે. તેમાં પરમાત્મા એ ઉત્તમ છે.
 ખરું જોતાં જીવાત્મા એ પરમાત્માથી જુદો
 નથી એવું સમજી જે માયાથી કરેલી ઉપાધિ-
 એને સ્વીકારતો નથી તે પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે
 છે અર્થાત્ તેમાં ભળી જાય છે. એ જ્ઞાનયો-
 ગનો સારાંશ છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભગવદ્
 ગીતામાં ત્રણ માર્ગ ખતાવેલા છે; તે દરેક
 માર્ગથી મુક્તિ મળી શકે છે. એમાંથી મુમુક્ષુ
 પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગમે તે માર્ગ પકડે
 તો તેમાં કાંઈ બાધ નથી કારણ કે ત્રણે
 માર્ગનો આખરનો હેતુ મુક્તિની પ્રાપ્તિ અથવા
 પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિજ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગી-
 તાની રચના એવી છે કે સંસારમાં દરેક
 વિષયને લાગુ પડતું જ્ઞાન એમાંથી મળી આવે
 છે. દુઃખમાં કહીએ તો તે જ્ઞાનનો ભંડાર છે;
 તેમ છતાં પણ ગ્રંથ ઘણોજ નાનો છે. વળી
 સામાન્ય બુદ્ધિવાળો પણ એને સહેલાઈથી
 વાંચી તથા સમજી શકે છે અને બુદ્ધિમાં

પારંગત થયેલા તેને વાંચીને એમ અભિપ્રાય
આપે છે કે એનું ખરૂં રહસ્ય તેઓ પુરેપુરું
સમજી શક્યા નથી. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાને
માટે જોટલું લખીએ તેટલું ઓછું છે; છતાં
જેમ “હાથનાં કંકણને આરસીની જરૂર
નથી” તેમ આ સર્વમાન્ય ગ્રંથને માટે
વધારે લખવાની આવશ્યકતા નથી. દુ’કામાં
આખી પૃથ્વીના સર્વ સુધરેલા દેશોની ભાષા-
માં એનાં ભાષાંતર તથા ટીકાઓ થઈ તેની
અનેક આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે, એજ શ્રીમદ્
ભગવદ્ ગીતાની મહત્તા સૂચવે છે.

પારશજ.*

દેવી સંપત્તાં પાત્રોની સમજ.

ખાંડુ એટલે વર્ણ રંગહીન-નિર્મળ વિવેકનું સ્વ-
રૂપ છે. તેને બે રાણીઓ છે. એક કુંતિ એટલે
દિવ્ય વિભૂતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિ મતિ;
અને બીજી માદ્રી-એટલે ઉત્તતાનું શ્વમન કરી શાંતિ
આવેશ ચઢાવનાર-ક્ષમા. આ ક્ષમાને સુદ્ધિની
બીજી શુભ વૃત્તિઓનાં ઉપલક્ષણરૂપ જાણવી.

એમાં મનિને ત્રણ પુત્રો થયા અને ક્ષમાને બે
પુત્રો થયા; પણ તે વિવેકના સમાગમથી નહોતજ,
કેમકે વિવેક કે જે નિત્યાનિત્યને પૃથક્ કરે તેનો
જઠ મતિ સાથે કે ક્ષમા સાથે સામ્રાટ સંબંધ
સંભવે નહિ. માટે તે સ્ત્રીઓના પ્રાપ્ત્યવડે આક-
ર્ષાયલાં પાંચ તત્ત્વોનાં સૂક્ષ્મ પરમાણુઓથી તેઓ
ઉપજ્યા એમ નિરૂપણ કર્યું છે.

મતિનો મોટો પુત્ર સદ્ગુણ એટલે અપ્રમાણ સાથે
સંગ્રામમાં સ્થિર રહેનાર તે-યુધિષ્ઠિર વ્યોમતત્ત્વ-
થી ઉપજેલો છે. વચનો સાહુસ એટલે અન્યને

*આ બ્રાહ્મત પૂજ્ય ૧૬ મહારાજ શ્રીનયુરામજી
જ્ઞાની ભગવદ્ગીતા ઉપરથી લીધી છે.

દૈવી-આસુરો પાત્રોની સમજ. (૧૩)

ભયંકર લાગે એવું કર્મ કરી શકનાર તે-ભીમ વા-
યુતત્વથી ઉપજેલો છે અને નાનો મંદવિરાગ એટલે
અબુદ્દીન થત તેજસ તત્ત્વથી ઉપજ્યો છે. ક્ષમાનો
મોટો પુત્ર ઉપરામ એટલે-વિદ્યેપરપ સર્પનું ભક્ષણ
કરનાર તે નકુલ જળતત્ત્વથી, ને નાનો પુત્ર ભક્તિ
એટલે સહુદેવ-[આત્મદેવની સાથે રહેનાર] પૃથ્વી-
તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેથી એ પાંચેમાં પોત-
પોતાના જનકનો સ્વભાવ પ્રધાનપણે વર્તે છે. બો-
મતત્ત્વ બળવાન છતાં સ્થિર સ્વભાવવાળું હોવાથી
અને વાયુતત્ત્વ પરાક્રમી છતાં અતિ ચંચળ હોવાથી
તે અને જેમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે, એવા સદ્ધર્મ તથા
સાહસને યુદ્ધમાં મુખ્ય નાયકની જગ્યા નહિ આ-
પતાં જેના મૂળમાં અલૌકિક આકર્ષણ શક્તિ રહેલી
છે એવા મહા બળવાન અને નિયમિત પરાક્રમ
દર્શાવનાર તેજસ્વત્ત્વથી ઉપજેલા મંદવિરાગને મુ-
ખ્ય ચોક્કાની જગ્યા આપી છે. દૈવી સંપત્તિના ખરા
સહાય આત્મદેવ (શ્રીકૃષ્ણ) જ છે. માટે તેમને
મંદવિરાગના સારથી કહ્યા છે. સત્ત રકુર્તિ આ-
પવા વિના ખીજ કાંઈ ક્રિયા નહિ કરનાર હોવાથી
તે ચોક્કાએ ગણાયા નથી. આત્માભિમુખીજીત્તિ

(૧૪) દૈવી-આસુરી પાત્રોની સમજ.

(દ્રૌપદી-દુપદ-એટલે શીઘ્રગતિવાળા-તીવ્ર વેગવાન-શુદ્ધપ્રેમ-ની પુત્રી) એ સદ્ધર્માદિ પાંચેની સામાન્યવૃત્તિ હોવાથી તેને પાંચેની પત્ની ઠરાવી છે, અને ઉદાસીનતા (સુભદ્રા-સારી રીતે કલ્યાણ કરનારી) તે મંદવિરાગની પત્નીરૂપેજ શોભે માટે તેને તેની (મંદવિરાગની) પત્ની કહી છે. આત્માભિમુખીવૃત્તિને સદ્ધર્માદિ પાંચ ભાષ્યોથી દિવ્ય શબ્દાદિના જ્ઞાનરૂપ પાંચ (પ્રતિવીંધ્ય, સુતસામ, શ્રુતકીર્તિ શ્રુતકર્મ, શતાનિક ને શ્રુતસેન) પુત્રો થયા છે અને મંદવિરાગથી ઉદાસીનતાને પેટે સંયમ (અભિમન્યુ-ચારે ભણી પ્રકાશ કરનાર એક વિષયમાં થનારાં ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ) ની ઉત્પત્તિ થઇ છે. દૈવીસંપત્તિના સૈન્યની વ્યૂહરચના એકાગ્રતાએ (ધૃષ્ટદ્યુમ્ને-ઉગ્રજ્યોતિએ-અનેકાર્યપણાનો તિરસ્કાર કરનાર પ્રકાશે) કરી છે, તે પણ યોગ્યજ છે. એ સેનામાં શ્રદ્ધા, (યુયુધાન-ચૈતન્યનો પ્રકાશ કરવાને અભિલાષવાન) વીર્ય-ઉત્સાહ, (ઉત્તમૌજા-જેનું ઉત્તમ બળ છે તે,) સ્મૃતિ, (ચેકિતાન-બાણનાર,) સમાધિ, (વિશ્વટ-વિશેષપણે આત્મામાં શોભનાર,) વિચાર,

દેવી-આસુરી પાત્રોની સમજ. (૧૫)

(કાશીરાજ-પદાર્થોને પ્રકાશીને શોભનાર,) યમ,
(વૃષ્ટકેતુ-આપદાઓનું નિવારણ કરનાર,) નિયમ,
(શૈબ્ય-શૈવ્ય-મ ગળદાતા,) આસન, (કુંતિભો-
જ-દિવ્યવિભૂતિનું આકર્ષણ કરનારી શક્તિનું પા-
લન કરનાર,) પ્રાણાયામ, (યુવામન્યુ-ચૈતન્યની
અભિવ્યક્તિ કરતી એજ જેની ક્રિયા છે તે,) પ્ર-
ત્યાહાર, (પુરુષોત્તમ-ઈન્દ્રિયોના સમૂહને જિતનાર,)
શુદ્ધપ્રેમ, (દુષ્ટ-શીઘ્રગતિવાળો-તીવ્ર વેગવાન,)
ને શાંતિ, (શિખંડી-સર્પરૂપે વિષયવાસનાને
ગળી જનાર,) એ મહા યોદ્ધાઓ છે. "તે પક્ષની
સેનાઓ ધર્મનું અનુદાન થઈ શકે એવા સ્થાનમાં
એટલે અધિકારી મનુષ્ય શરીરના હૃદયપ્રવેશમાં યુદ્ધ
કરવા માટે સજ્જ થઈ હતી.

આસુરી સંપત્તિનાં પાત્રોની સમજ.

મોહ (વૃતરાષ્ટ્ર-શરીરરૂપી દેશને મમતાપૂર્વક
ધારણ કરનાર અનાદિ સંસારાસક્તિ) એ આસુરી
સંપત્તિનો વડો છે. એને સારાસારના ધિવેકરૂપ નેત્રો
નથી, માટે તેને આંધળો કહેવો છે. તેના કામ
(દુર્યોધન-દુષ્ટ રીતે યુદ્ધ કરનાર-મંદક્રિયાવાન)
આદિ સો પુત્રો કલા છે. એની સેનામાં અસ્થિમત્તા

(૧૬) દૈવી-આસુરી પાત્રોની સમજ.

(ભીષ્મ-ચિરકાળ રહેનાર) સંસ્કાર, (દ્રોણ-
 દ્રવવાના સ્વભાવયુક્ત,) અવિદ્યા, (કૃપ-એક વ-
 સ્તુમાં અન્યની કલ્પના કરનાર,) રાગ (કર્ણ-
 પ્રવૃત્તિ કરાવનાર,) દ્વેષ (વિઝ્ઞર્ણ-અપ્રવૃત્તિ કરાવ-
 નાર,) અભિનિવેશ, (જયદ્રથ-અનુરાગ પામીને
 ઉત્કૃષ્ટરૂપ રહેનાર,) વાસના, (અર્ધત્યાગ-અંતર
 ઘર્ષને રહેનાર સ્થૂળ શરીરના નાશથી નાશ નહિ
 પામનાર,) અશ્રદ્ધા (ભૂરિશ્રવા-જેનું બહુપણું
 સાંભળવામાં આવે છે તે,) વિષયાસક્તિ (શલ્ય-
 સાક્ષતી પેઠે મર્મસ્થાનમાં વ્યથા કરનાર,) વિષ-
 યસેવન, (કૃતવર્મા-કર્મનું રક્ષણ કરનાર,) પ્રાપ્ત
 વિષયના રક્ષણની ચિંતા (ભગદત્ત પદાર્થમાં
 રહેલા સંસ્કારે આપેલ,) ને સ્વર્થ પરાયણતા,
 (શકુનિ-સમળીના જેવું વર્તન) એ આદિ મહા
 યોદ્ધાઓ હતા. અસ્મિતા અને સંપત્તિના મુખ્ય
 ગણવાને યોગ્ય હોવાથી પિતામહનું રૂપ આપ્યું
 છે. સંસ્કાર અને અવિદ્યા એ પ્રવૃત્તિના મુખ્ય હે-
 તુઓ હોવાથી તેમને આચાર્યની સંજ્ઞા આપવામાં
 આવી છે. વાસનાનો ઉદય સંસ્કારમાંથી થાય છે
 માટે વાસનાને સંસ્કારના પુત્રનું રૂપ આપ્યું છે.

શ્રીગણેશાયનમઃ

અથ શ્રીગીતામાહાત્મ્યમ્.

॥ ઋષિરુવાચ ॥

ગીતાયાશ્ચૈવમાહાત્મ્યં યથાવત્સૂત મે વદ ॥
પુરાણમુનિના પ્રોક્તં વ્યાસેન શ્રુતિનોદિતમ્ ૧
અનેક પ્રકારની કથાઓ સાંભળ્યા પછી શાન-
કાદિ ઋષિઓ સૂતજીને પ્રશ્ન કરેછે કે, હે સૂત !
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું જે માહાત્મ્ય શ્રીવ્યા-
સજીએ કહ્યું છે તે યથાવત્ મને કહે ॥ ૧ ॥

॥ સૂતરુવાચ ॥

પૃષ્ઠં વૈ ભવતા યત્તન્મહદ્રોપ્યં પુરાતનમ્ ।
નકેનશક્યતેવક્તું ગીતામાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥૨

(૨) ગીતામાહાત્મ્ય.

શૌનકનો પ્રશ્ન સાંભળીને સૂત બોલ્યા કે-જે તમે મને પૂછ્યું, તે આ. ગુપ્ત, પ્રાચીન અને અતિ ઉત્તમ ગીતાના માહાત્મ્યને કોઈપણ કહેવા સમર્થ નથી ॥ ૨ ॥

કૃષ્ણો જાનાતિ વૈ સમ્યક્કવિત્કૌંતેય एव च । व्यासो वा व्यासपुत्रो वा याज्ञवल्क्योऽथमैथिलः ॥ ૩ ॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું માહાત્મ્ય સારી રીતે એકલા શ્રી કૃષ્ણજ બાણે છે અને કિંચિત્ અર્જુન, વ્યાસ, શુકદેવ, યાગવલ્કય તથા જનક બાણે છે. ॥ ૩ ॥

अन्ये श्रवणतः श्रुत्वा लोके संकीर्तयन्ति च । तस्मात्किंचिद्ब्रह्मव्यद्य व्यासस्यास्यान्मया श्रुतम् ॥ ૪-॥

અને બીજા માણસો કાનથી સાંભળીને લોકમાં વધુ ન કરેછે પરંતુ બાણતા નથી, તેથી મેં જેવું શ્રીવ્યાસજીના મુખાર્વિંદથી સાંભળ્યું

છે તેવું થોડું કહી સંભળાવીશ. ॥ ૪ ॥

સર્વોપનિષદો ગાવો દોઝ્યા ગોપાલનંદનઃ ।

પાર્યોવત્સ સુધી ભોક્તા દુર્ગધંગીતામૃતમહત્ ॥

સર્વ ઉપનિષદો ગાયડપી છે, તેમના ઢોહ-
નાર શ્રીકૃષ્ણજી થયા અને અર્જુને વાછડા રૂપ
થઈ પ્રથમ પાન કર્યું, પછી આ ગીતારૂપ
આતે મિષ્ટ દૂધ ઢોકોમાં પ્રવૃત્ત થયું ॥ ૫ ॥

સારથ્યમર્જુનસ્યાદો કુર્વનગીતામૃતંદદૌ ।

સર્વલોકોપકારાર્ય તસ્મૈકૃષ્ણાયતેનમઃ ॥૬॥

જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પ્રથમ અર્જુનનું સા-
રથીપણું કરતાં છતાં સર્વ લોકના ઉપકારને
વાસ્તે અર્જુનને ગીતારૂપી અમૃત આપ્યું
તે શ્રીકૃષ્ણને મારા નમસ્કાર છે. ॥ ૬ ॥

સંસારસાગરંધોરં તર્તુમિच्छति योऽजनः ।

ગીતાનાવં સમારૂઢ પરં યાતુ સુખેન સઃ ॥૭

જે ઘોર સંસારસાગર તરવાની ઈચ્છા કરતો
હોય તેણે ગીતારૂપી નાવ ઉપર બેસાને સુખે-

(૪) ગીતામાહાત્મ્ય.

શ્રી પાર જવું. ॥ ૭ ॥

ગીતાજ્ઞાનં શ્રુતં નૈવ સદ્વાખ્યાસરોગતઃ ।

મોક્ષમિચ્છતિમૂઢાત્મા યાતિવાલકઠાસ્યતામ્ ॥

જેણે ગીતા સાંભળી જ ન લઢા અભ્યાસથી-
ગથી સાંભળ્યું નથી તે મૂઢા જે મોક્ષ-
ને ઝૂંઘાય તો તે બાળકની પેઠે ઉપહાસને
પામે છે. ॥ ૮ ॥

યે શ્રુણ્વંતિ પઠંત્યેવ ગીતાશાસ્ત્રમહનિશમ્ ।

ન તે વૈ માનુષા જ્ઞેયા દેવા एव न संशयः ९

જે રાત દિવસ ગીતા ભણે છે અથવા સાંભ-
ળે છે તે મનુષ્ય નથી પણ દેવતા છે આમાં
સંશય નથી એમ જાણવું. ॥ ૯ ॥

ગીતાજ્ઞાનેન સંબોધ્ય કૃષ્ણઃ પ્રાહતમર્જુનમ્ ।

અષ્ટાદશપદસ્થાનં ગીતાધ્યાયેપ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૦

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને ગીતાના જ્ઞાનથી
બોધ કરી બોલ્યા કે, આ ગીતાના એક એક
અધ્યાયમાં અષ્ટાદશ પદ જે વિષય તેમનું સ્થા-

ન જે પરમપદ તેનું સ્થાપન કર્યું છે. ॥ ૧૦ ॥

મોક્ષસ્થાનં પરં પાર્થ સગુણં વાથનિર્ગુણમ્ ।

સોપાનાષ્ટાદશૈરેવં પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥૧૧

હે અર્જુન ! સશુભ અથવા નિર્ગુણ એવા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે મોક્ષસ્થાનપર આ અદ્વાર અધ્યાયરૂપ પગથિયાંથી મનુષ્ય પર-
બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૧ ॥

મલનિર્મોચનં પુંસાં જલસ્નાનં દિને દિને ।

સકૃદ્દીતાંભસિસ્નાનં સંસારમલનાશનમ્ ॥૧૨

નિત્ય જળસ્નાન કરવાથી ઘરાંર મળ નાશ થાય છે અને આ ગીતારૂપ જળનું સ્નાન દુઃખરૂપ સંસાર મળનો નાશ કરે છે ॥૧૨॥

ગીતાશાસ્ત્રસ્ય જાનાતિ પઠનં નૈવ પાઠનમ્ ।

પરસ્માન્ન શ્રુતં જ્ઞાન નૈવ શ્રદ્ધા ન ભાવના ।

સ એવ માનુષે લોકે પુરુષો વિદ્વરાહકઃ ।

યસ્માદ્દીતાં ન જાનાતિ નાથમસ્તત્પરો જનઃ ॥

જે ગીતાશાસ્ત્રનું ભણવું, ભણાવવું નથી

(૬) ગીતામાહાત્મ્ય.

જાણતો અને બીજાથી સાંભળ્યું પણ નથી,
જેને શ્રદ્ધા નથી અને ભાવના પણ નથી તે
પુરૂષ આ લોકમાં આમ શુકર-ભુંડ સમાન
છે. ગીતા નહીં જાણનારથી બીજો અધમ
કેઈ નથી. ૧૩-૧૪

चित्तस्य मानुषं देहं धिग्ज्ञानं धिक्कुलीन-
ताम् । गीतार्थं न विजानाति नाधमस्तत्प-
रो जनः ॥ १५ ॥

જે ગીતાર્થને જાણતો નથી તેના મનુષ્ય દે-
હને, જ્ઞાનને અને કુલીનતાને ધિક્કાર છે; કે-
મકે તેથી અધિક અધમ કેઈ નથી. ॥ ૧૫ ॥

धिक्षुरूपं शुभं शीलं विभवं सद्गृहाश्रमम् ।
गीताशास्त्रं न जानाति नाधमस्तत्परो जनः ॥

જે ગીતાશાસ્ત્રને જાણતો નથી તેના સુંદર
રૂપને, શુભ શીલને, વૈભવને અને શ્રેષ્ઠ મૃદા-
શ્રમને ધિક્કાર છે. તેનાથી બીજો કેઈ અધમ
નથી. ॥ ૧૬ ॥

ધિક્પ્રાગલ્ભ્યં પ્રતિષ્ઠાં ચ પૂજાં માનં મહાત્મ-
તામ્ । ગીતાશાસ્ત્રે રતિર્નાસ્તિ તત્સર્વં નિ-
ષ્ફલં જગુઃ ॥ ૧૭ ॥

જેની ગીતાશાસ્ત્રમાં પ્રીતિ નથી તેની હીંમત
પ્રતિષ્ઠા, પૂજા, માન અને મહાત્માપણને ધિ-
ક્કાર છે અને તે સર્વ નિષ્ફળ છે. ॥ ૧૭ ॥

ધિક્તસ્ય જ્ઞાનપ્રાચારં વ્રતં ચેષ્ટાં તપો યશઃ ।
ગીતાર્થપઠનં નાસ્તિ નાથમસ્તત્પરો જનઃ ॥

જે ગીતાર્થ જાણતો નથી તેના જ્ઞાન, આ-
ચાર, વ્રત, ચેષ્ટા, તપ અને યશને ધિક્કાર છે.
તેનાથી બીજો કોઈ જન અધમ નથી. ॥૧૮॥

ગીતાગીતં ન યજ્ઞજ્ઞાનં તદ્વિદ્વાસુરસંજ્ઞકમ્ ।
તન્મોઘં ધર્મરહિતં વેદવેદાંતગહિતમ્ ॥ ૧૯ ॥

જેણે ગીતાનું જ્ઞાન ગાયું નથી તેના જ્ઞાનને
આયુરીજ્ઞાન જાણવું. તે જ્ઞાન વ્યર્થ અને ધ-
ર્મરહિત તથા વેદવેદાંતમાં નિહિત છે. ૧૯

યસ્માદ્ધર્મમયી ગીતા સર્વજ્ઞાનપ્રયોજિકા ।

(૯) ગીતામાહાત્મ્ય.

સર્વશાસ્ત્રમયી ગીતા તસ્માદ્ગીતા વિશિષ્યતે ॥

આ ગીતા ધર્મમય સર્વ જ્ઞાનને પ્રવૃત્ત કરનારી છે અને સર્વ શાસ્ત્રમય છે એવું કહ્યું છે, માટે સર્વ શાસ્ત્રથી ઉત્તમ છે. ॥ ૨૦ ॥

યોઽધીતે સતતં ગીતાં દિવા રાત્રૌ યથાર્થતઃ

સ્વપનગચ્છન્નવદંસ્તિષ્ઠન્ શાશ્વતંમોક્ષમાપ્નુયાત્

જે નિરંતર-રાત દિવસ સૂતે, ચાલતે, બોલતે. ઉભે ઉભે, ગીતાને અર્થ સહિત બાધતા રહે છે તે સનાતન મોક્ષને પામે કે. ॥ ૨૧ ॥

શાલગ્રામશિલાગ્રે તુ દેવાગારે શિવાલયે ।

તીર્થે નયાં પઠેચસ્તુ વૈકુંઠં યાતિ નિશ્ચિતમ્ ॥

શાલગ્રામની સામે, દેવમંદિરમાં, શિવાલયમાં, તીર્થમાં અને નદી કિનારે જે ગીતાને બાધતો રહે છે તે નિશ્ચય વૈકુંઠમાં જાય છે. ૨૨
દેવકીનંદન કૃષ્ણો ગીતાપાઠેન તુષ્યતિ ।

યથા ન વેદદાનૈશ્વયજ્ઞતીર્થવ્રતાદિભિઃ ॥૨૩॥

દેવકીનંદન શ્રીકૃષ્ણ જેવા ગીતા પાઠથી સં-

તુષ્ઠ થાય છે તેવા અન્યપાઠ, વેદ, દાન, યજ્ઞ, તીર્થ અને વ્રતાદિકૈથી સંતુષ્ઠ થતા નથી. ૨૩ ગીતાઽધીતા ચ યેનાપિ ભક્તિભાવેન ચેતસા । તેન વેદાશ્ચ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ ચ સર્વશઃ ॥

જેણે ભક્તિભાવપૂર્વક ચિત્ત લગાડી ગીતાનું અધ્યયન કર્યું તે સર્વ વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણ પણ ભણી રહ્યો. ॥ ૨૪ ॥

યોગિસ્થાનેસિદ્ધપીઠે શિષ્ટાગ્રે સત્સભાસુ ચ । યજ્ઞે ચ વિષ્ણુભક્તાગ્રે પઠન્ યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥

યોગીના સ્થાનમાં, વિઘ્નેશ્વરી ઇત્યાદી સિદ્ધ પીઠમાં, શ્રેષ્ઠપુરૂષની સન્મુખ, સાધુસભામાં, યજ્ઞમાં, અને વિષ્ણુભક્તના સન્મુખ પાઠ કરવાથી મનુષ્ય મોક્ષને પામે છે. ॥ ૨૫ ॥

ગીતાપાઠં ચ શ્રવણં યઃ કરોતિ દિને દિને । ક્રતવો વાજિમેધાદ્યાઃકૃતાસ્તેનસદક્ષિણાઃ ॥

જે દિનદિનપ્રતિ ગીતાને પાઠ અને શ્રવણ કરે છે તે સર્વ અગ્નિષ્ઠોમાદિક અને અશ્વમે-

ધાદિક દક્ષિણા સહિત યજ્ઞ કરી ચુક્યો. ૨૬
 યઃશ્રુણોતિ ચ ગીતાર્થે કીર્તયેચ્ચ સ્વયં પુમા-
 ન્ । શ્રાવયેચ્ચ પરાર્થે વૈ સ પ્રયાતિ પરંપદમ્ ॥

જે ગીતાના અર્થ સાબળે, પોતે કરે, અને
 બીજાને શ્રવણ કરાવે તે મોક્ષ પામે છે. ૨૭

ગીતાયાઃ પુસ્તકં નિત્યં યોઽર્ચયત્યેવ સાદરમ્
 વિધિના ભક્તિભાવેન તસ્ય પુણ્યફલં શ્રુણુ ॥

આદરપૂર્વક નિત્ય ગીતાના પુસ્તકને ।વધિ-
 પૂર્વક ભક્તિભાવ સંયુક્ત પૂજે છે તેનાં પુ-
 ણ્યફળ સાબળે. ॥ ૨૮ ॥

સકલા ચોર્વરા તેન દત્તા યજ્ઞે ભવેત્કિલ ।
 વ્રતાનિ સર્વતીર્થાનિ દાનાનિ મુવહ્ન્યપિ ॥

ગીતાનો પૂજનાર યજ્ઞમાં સર્વ પૃથ્વીનું દા-
 ન આપી ચુક્યો તથા સર્વ વ્રત, સર્વ તીર્થ,
 અનેક પ્રકારના દાન પણ આપી ચુક્યો. ૨૯
 ભૂતમેતપિશાન્વાગ્રાસ્ત્ર નો પ્રવિશંતિ વૈ ।

અભિચારોદ્ભવં દુઃસ્વં પ્રેરેન્નસ્મિ કૃતં ચ યત્ ॥

જે ઘરમાં ગીતાનું પૂજન થાય છે તે ઘરમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચાદિક અને બીજાના કરેલા મંત્ર યંત્રાદિક અભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખ (મૂઠ ઇત્યાદિકથી થએલી પીડા) પ્રવેશ કરી શકતાં નથી. ॥ ૩૦ ॥

નોપસર્પતિ તત્રૈવ યત્ર ગીતાર્ચનં ગૃહમ્ । તાપ
ત્રયોદ્ભવા પીડા નૈવ વ્યાધિભયં તથા ॥ ૩૧

જે ઘરમાં ગીતાનું પૂજન થાય છે ત્યાં દૈહિક, દૈવિક અને લૌતિક એ ત્રણ તાપોની પીડા તથા રોગની પીડા થતી નથી. ॥ ૩૧ ॥

ન શાપં નૈવ પાપં ચ દુર્ગતિં ન ચ કિંચન ।
દેહેરયઃ ષડેતે વૈ ન વાધંતે કદાચન ॥ ૩૨ ॥

ત્યાં કોઈનો શાપ, પાપ, દુર્ગતિ, કે દેહ-માં રહેલી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને મન એ છ અત્રુઓ અણુ પીડા કરતા નથી. ॥ ૩૨ ॥

ભગવત્પરમેશાને ભક્તિસ્વભિચારિણી ।
જાયતે સતતં તત્ર યત્ર ગીતાભિનંદનમ્ ॥ ૩૩

(૧૨) ગીતામહાત્મ્ય.

જ્યાં ગીતાના અર્થનો નિરંતર વિનોદ થાય છે ત્યાં ભગવાનમાં અતિ ઉત્તમ અખંડ ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

પ્રારબ્ધં મુક્તમાનોઽપિ ગીતાભ્યાસે સદા રતઃ
સમુક્તઃ સ સુખી લોકે કર્મણા નોપબદ્ધયતે॥

જે સર્વ કાળ ગીતાના અભ્યાસમાંજ મગ્ન છે, તે પ્રારબ્ધવશથી સંસાર ભોગવે છે; તે પશુ તે મુક્ત અને સુખી છે તથા કર્મથી પશુ બંધાતો નથી. ॥ ૩૪ ॥

મહાપાપાદિપાપાનિ ગીતાઽધ્યાયી કરોતિ
ચેત્ । ન કિંચિત્સ્પૃશતે તસ્ય નલિનીદલ-
મંભસા ॥ ૩૫ ॥

જે નિત્ય ગીતાશાસ્ત્રનું શ્રવણ, પઠન અને મનન કરતો હોય તે જોકે દૈવયોગથી ભૂદ્રમાં બ્રહ્મહત્યાદિક મહાપાપ કરે, તે પશુ જેમ જળથી કમળપત્ર લિપ્ત થતું નથી તેમ તે પ્રાપ્ત લિપ્ત થતો નથી. ॥ ૩૫ ॥

સ્નાતોવાયદિવાસ્નાતઃશુચિર્વાયદિવાઽશુચિઃ
વિભૂર્તિવિશ્વરૂપંચ સંસ્મરન્સર્વદાશુચિ ૩૬

સ્નાન કર્યું હોય, અથવા ન કર્યું હોય, પવિ-
ત્ર અથવા અપવિત્ર હોય તે। પણ વિભૂતિયોગ
(૧૦મા) અને વિશ્વરૂપદર્શન (૧૧મા) અધ્યા-
યને બાબતનાર સદા પવિત્ર થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

અનાચારોદ્ભવં પાપમવાચ્યાદિ કૃતં ચ યત્ ।
અમૃશ્યમક્ષજં દોષમસ્પૃશ્યસ્પર્શજં તથા ૩૭
જ્ઞાતાજ્ઞાતકૃતં નિત્યમિન્દ્રિયૈર્જનિતં ચ યત્ ।
તત્સર્વનાશમાયાતિ ગીતાપાઠેનતત્ક્ષણાત્ ૩૮

અનાચારથી, નિહિતશબ્દ બોલવાથી, અ-
લક્ષ્યાલક્ષથી, અસ્પૃશ્યને સ્પર્શ કરવાથી,
તથા બાબતનાં અગર અબાબતનાં જે નિત્ય
પાપ થયું હોય, અને ઇન્દ્રિયોથી પણ જે પાપ
થયું હોય તે ગીતા પાઠથી તત્કાળ નષ્ટ થાય
છે. ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥

સર્વત્ર પ્રતિષોક્તા ચ પ્રતિગ્રાહી ચ સર્વશઃ ।

(૧૪) ગીતામાહાત્મ્ય.

ગીતાપાઠં પ્રકુર્વાણો ન લિપ્યતે કદાચન ॥

સર્વત્ર ભોજન કરનાર, તથા સર્વ પ્રતિશ્રદ્ધા કરનાર, ગીતાના પાઠથી તે પાપમાં લિપ્ત થતો નથી. ॥ ૩૯ ॥

રત્નપૂર્ગો મહાસર્વો પ્રગૃહ્ણતિ વિધાનતઃ ।

ગીતાપાઠેન ચૈકેન શુદ્ધઃ સ્ફુટિસ્ફુત્સદા ૪૦

જે વિધિહીન રત્નપૂરિત પૃથ્વીનું દાન લે છે, તે ગીતાના એક પાઠથી શુદ્ધ સ્ફુટિ ભણિવત્ નિષ્પાપ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

યસ્યાંતઃકરણં નિત્યં ગીતાયાં રમતે સદા ।

સર્વાંગિકઃ સદા જાપી ક્રિયાવાન્ સ ચ પં-

ડિતઃ ॥ દર્શનીયઃ સ ધનવાન્ સ યોગી જ્ઞા-

નવાનપિ । સ એવ યાગ્નિકો ધ્યાની સર્વવેદા-

ર્થદર્શકઃ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

જેનું અંતઃકરણ સદા ગીતામાં રમે છે તે જ અગ્નિહોત્રી, તે જ સદા જપ કરનાર, તે જ ક્રિયાવાન, તે જ પંડિત, તે જ દર્શનયોગ્ય, તે જ

યોગી, તે જ જ્ઞાનવાન, તે જ યાજ્ઞિક, તે જ
ધ્યાની અને તેજ સર્વ વેદોના અર્થને જોનાર
(જાણનાર) છે. ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥

ગીતાયાઃ પુસ્તકં યત્ર નિત્યં પાઠે પ્રવર્તતે ।
તત્ર સર્વાણિ તોયોનિ પ્રયાગાદિનિ ભૂતલે ॥
નિવસંતે સદા મેહે દેહદેશે સદૈવ હિ । સર્વે
દેવાશ્ચ કુવરા યોગિનઃ પન્નગાશ્ચ યે ॥

જ્યાં ગીતાનું પુસ્તક નિત્ય પાઠમાં રહે છે
ત્યાં પ્રયાગાદિ તીર્થ સદા રહે છે, તે જ ઘરમાં
તથા દેહમાં. અથા દેવ, ઋષિ યોગી અને પ
ન્નગ પણ સદા રહે છે. ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥

ગોપાલકાલકૃગોઽપિ નારદયુવરાષિદૈઃ ।
સહાયો જાયતે શીઘ્રં યત્ર ગીતા પ્રવર્તતે ૪૫

જ્યાં ગી ॥ પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યાં નારદ, યુવ
અને સર્વ પાર્શ્વ સહિત શ્રીગોપાલમાલકૃષ્ણ
જલદી સહાય થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

યત્ર ગીતાવિચારશ્ચ પઠનં પાઠનં તથા ।

(૧૬) ગીતાભાષાત્મ્ય.

તત્રાહં નિશ્ચિતં પાર્થ નિવસામિ સદૈવ હિ ।૪૬

શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે-હે પાર્થ ! જ્યાં
નિત્ય ગીતાનો વિચાર તથા પઠન પાઠન થાય
છે ત્યાં હું સદાય નિશ્ચયપૂર્વક રહું છું. ૪૬
ગીતા મેં હૃદયં પાર્થ ગીતા મેં સારમુત્તમમ્ ।
ગીતા મેં જ્ઞાનમત્યગ્ચંગીતા મેં જ્ઞાનમક્ષયમ્ ૪૭
હે અર્જુન ! ગીતા માટે હૃદય છે, ગીતા
માટે ઉત્તમ સાર છે, તથા ગીતા માટે મુખ્ય
અને અક્ષયજ્ઞાન છે. ॥ ૪૭ ॥

ગીતા મેં ચોત્તમં સ્થાનં ગીતા મેં પરમં ગૃહમ્ ।
ગીતાજ્ઞાનંસમાશ્રિત્યત્રિલોકીપાલધામ્યહમ્ ॥

ગીતા માટે ઉત્તમ સ્થાન છે, ગીતા માટે
ઉત્તમ ઘર છે, અને ગીતાના જ્ઞાનને ધારણ
કરી ત્રણલોકનું હું પાલન કરું છું ॥ ૪૮ ॥
ગીતા મેં પરમા વિદ્યા બ્રહ્મરૂપા ન સંશયઃ ।
અર્દ્રમાત્રાક્ષરાનિત્યાસનિર્વાચ્યપદાત્મિકા ॥
ગીતા મારી ઉત્તમ વિદ્યા છે, ગીતા અક્ષરપ

છે તેમાં સંશય નથી, અર્દ્ધમાત્રા, નાશ
રહિત સનાતન, અનિર્વાચ્યપદ્મ એવી પરા
વાણીરૂપ મારી આ ગીતા છે. ॥ ૪૯ ॥

ગીતાનામાનિ વક્ષ્યામિ ગુહ્યાનિ શ્રુણુ પાંડવ ।
કીર્તનાત્સર્વપાપાનિ વિલયંયાંતિતત્ક્ષણાત્ ॥

હે પાંડવ ! ગીતાનાં જે ગુપ્ત નામ છે તે ત-
મને કહું છું, જેના કીર્તનથી તત્કાળ સર્વ
પાપ નાશ પામે છે. ॥ ૫૦ ॥

॥ અથ ગીતા નામાનિ. ॥

ગીતાગંગા ચ ગાયત્રી સીતા સત્યાસરસ્વતી ।
બ્રહ્મવિદ્યાબ્રહ્મવલીત્રિસંધ્યામુક્તમેદિની ॥૫૧

અર્દ્ધમાત્રા ચિદાનંદા ભવગ્રી ભયનાશિની ।

વેદત્રયી પરડનંતા તત્ત્વાર્થજ્ઞાનમંજરી ॥ ૫૨

ઇત્યેવાનિ જપસિત્યં નરો નિશ્ચલમાનસઃ ।

જ્ઞાનર્દ્ધિ લભતે શીઘ્રં તથાંતે પરમં પદમ્ ॥૫૩

ગીતાનાં નામ કહે છે—૧ ગીતા, ૨ ગંગા, ૩
ગાયત્રી, ૪ સીતા, ૫ સત્યા, ૬ સરસ્વતી, ૭

(૧૮) ગીતામાહાત્મ્ય.

બ્રહ્મવિદ્યા, ૮ બ્રહ્મવદ્ધી, ૯ ત્રિસંધ્યા, ૧૦ મુ-
ક્તાગેહિની, ૧૧ અર્ધમાત્રા, ૧૨ ચિદાનંદા
૧૩ ભવધ્વી, ૧૪ ભયનાશિની, ૧૫ વેદત્રયી
૧૬ પરા, ૧૭ અનંતા અને ૧૮ તત્વાર્થજ્ઞાન
મંજરી. આ ગીતાના અઢાર નામ સ્થિર બુ-
દ્ધિથી નિત્ય જપતે; રહે તો તે જલદી જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પામે છે. ॥ ૫૧-૫૨-૫૩ ॥

પાઠેઽસમર્થઃ સંપૂર્ણે તદર્થે પાઠમાચરેત્ ।
તદાગૌદાનજં પુણ્યંલભતે નાત્ર સંશયઃ ॥૫૪

સંપૂર્ણ ગીતાનો પાઠ ન કરી શકે તો અર્ધી
ગીતા એટલે નવ અધ્યાયનો પાઠ કરે તો એક
ગાયદાન જેટલું પુણ્ય થાય તેમાં સંશય
નથી. ॥ ૫૪ ॥

પઠંશં જપમાનસ્તુ ગંગાસ્નાનફલં લભેત્ ।
ત્રિભાગં પઠમાનસ્તુ સોમયાગફલં લભેત્ ॥૫૫

છઠ્ઠો અંશ એટલે ત્રણ અધ્યાયનો નિત્ય
પાઠ કરે તો ગંગાસ્નાનનું ફળ થાય, અને

ત્રિભાગ એટલે છ અધ્યાયનો નિત્ય પાઠ કરે
તો સોમયાગનું ફલ પામે છે. ॥ ૫૫ ॥

તથાઽધ્યાયદ્વયં નિત્યં પઠમાનો નિરંતરમ્ ।
ઇંદ્રલોકમવાप्નોતિ કલ્પમેકં વસેદ્ધુવમ્ ॥ ૫૬ ॥
જે અધ્યાયના રોજ પાઠ કરતો રહે તે
ઇંદ્ર લોકને પામી ત્યાં એક કલ્પ સુધી વાસ
કરે છે. ॥ ૫૬ ॥

एकअध्यायकं नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ।
रुद्रलोकमवाप्नोतिगण, भूत्वा वसेच्चिरम् ॥ ५७ ॥
જે એક અધ્યાયના નિરંતર નિયમપૂર્વક
ભક્તિથી પાઠ કરતો રહે તે, રુદ્રલોકને પામી
ચંકરગણ થઈ કલ્પપર્યંત રહીને મુક્ત થાય.
આ સર્વ પાઠ કહ્યા તે નિત્ય નિયમ અને ભ-
ક્તિથી કરે તોજ ફળ મળે છે. ॥ ૫૭ ॥

अध्यायार्द्धं च पादं वा नित्यं यः पठते जनः ।
स प्राप्नोति रवेर्लोकं मन्यंतरशतं समाः ॥ ५८ ॥
જે આજીસ નિત્યનિયમથી ગીતાનો અર્ધો

(૨૦) ગીતાભાષાત્મ્ય.

અથવા થોડા ભાગનો પણ પાઠ કરતો રહે છે તે સૂર્યલોકમાં સોમન્વંતર પર્યંત રહે છે.

ગીતાયા શ્લોકદશકં સપ્ત પંચ ચતુષ્ટયમ્ ।
ત્રિકલ્પકૈકમર્દ્ધં વા શ્લોકાનાં ચ પઠેન્નરઃ ।
ચંદ્રલોકમવાપ્નોતિ વર્ષાણામયુતાયુતમ્ ॥૫૯

જે ગીતાના દશશ્લોક અથવા સાત, પાંચ, ચાર, ત્રણ, જે એક અથવા અરધા શ્લોકનો પણ નિરંતર પાઠ કરે તે અયુતાયુત વર્ષ એટલે દશકરોડ વર્ષ ચંદ્રલોકમાં વાસ કરે છે. ગીતાર્થમેકકાલેપિ શ્લોકમધ્યાયમેવ ચ ।

સ્મરંસ્ત્યક્ત્વાજનોદેહં પ્રયાતિપરમંપદમ્ ॥૬૦

જે એકજ વખતે ગીતાના એક શ્લોકનું વા અધ્યાયનું પણ સ્મરણ કરતો હેઠુ ત્યાગે તે મોક્ષને પામે છે. ॥ ૬૦ ॥

ગીતાર્થં વાપિ પાઠં વા શ્રુણુયાદંતકાલતઃ ।

મહાપાતકયુક્તોપિ મુક્તિભાગીભવેજ્જનઃ ૬૧

અંતકાળના સમયમાં ગીતાના અર્થ વા પાઠ

સાંભળતાં દેહ છોડે તો મહાપાપી પણ મુક્ત થાય છે. ॥ ૬૧ ॥

ગીતાપુસ્તકસંયુક્તઃ પ્રાણાંસ્ત્યક્ત્વાપ્રયાતિયઃ ।
સ વૈકુંઠમવાપ્નોતિ વિષ્ણુના સહ મોદતે દર

જે ગીતાના પુસ્તકયુક્ત થઇ પ્રાણ ત્યાગે તે વિષ્ણુલોકને પામી વિષ્ણુસમીપ આનંદ કરે છે.

ગીતાધ્યાયસમાયુક્તો મૃતો માનુષતાં વ્રજેત્ ।

ગીતાભ્યાસં પુનઃ કૃત્વાલભતેમુક્તિમુત્તમામ્ ॥

મરણ સમયમાં ગીતાનો એક અધ્યાય પાસે હોય તો ફરી મનુષ્ય જન્મ લઇ ગીતાનો અભ્યાસ કરી મુક્ત થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

ગીતોચ્ચારણસંયુક્તો મ્રિયમાણો ગતિં લભેત્ ।

યદ્યત્કર્મ ચ સર્વત્ર ગીતાપાઠં પ્રકીર્તયેત્ ॥

તત્તત્કર્મ ચ નિર્દોષંકૃત્વાપૂર્ણમવાપ્નુયાત્ ૬૪

મરતાં મરતાં ગીતા એવો ઉચ્ચાર કરે તો પણ મુક્તિ પામે છે, જે જે કર્મ કરે તે તે કર્મમાં ગીતા પાઠ કરે તો નિર્દોષ કર્મનાં સંપૂર્ણ

(૨૨) ગીતામાહાત્મ્ય.

કુળ પામે છે. ૬૪

પિતૃનુદિશ્ય યઃ શ્રાદ્ધે ગીતાપાઠં કરોતિ વૈ ।

સંતુષ્ટાઃ પિતરસ્તસ્યનિરયાદ્યાંતિમદ્વતિષ્ ॥ ૬૫

જો શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓનિમિત્ત ગીતાનો પાઠ
કરે તો તે પિતૃલોક સંતુષ્ટ થઈ નરકથી મુ-
ક્ત થાય છે. ૬૫

ગીતાપાઠે તુ સંતુષ્ટાઃ પિતરઃ શ્રાદ્ધતપિતાઃ ।

પિતૃલોકં પ્રયાંત્યેવ પુત્રાશીર્વાદતત્પરાઃ ॥ ૬૬

ગીતાપાઠથી પ્રસન્નતા પામેલા પિતૃઓ પુત્ર-
ને આશીર્વાદ દઈ પિતૃલોકમાં જાય છે. ૬૬

લિલિત્વા ધારયેત્કંઠે બાહુદંડે ચ મસ્તકે ।

નશ્યંત્યુપદ્રવાઃસર્વે વિઘ્નરૂપાશ્ચ દારુણાઃ ॥ ૬૭

ગીતા લખીને ગળામાં, બુજ ઉપર અથવા
માથા ઉપર ધારણ કરે તો વિઘ્નરૂપ દારૂણ
ઉપદ્રવ નાશ પામે છે. ૬૭

ગીતાપુસ્તકદાનં ચ ધેનુપુચ્છસમન્વિતમ્ ।

દત્ત્વાતત્સદ્વિજેસમ્યક્કૃતાર્થો જાયતે જનઃ ॥

ગાયનું દાન આપતી વેળા પુંછડા સાથે ગી-
તા હાથમાં લઈ જે દાન આપે છે તે સર્વ
પ્રકારે કૃતાર્થ થાય છે. ૬૮

પુસ્તકં હેમસંયુક્તં ગીતાયાઃ શુદ્ધમાનસઃ ।
દત્ત્વા વિપ્રાયવિદુષે જાયતે ન પુનર્મવે ૬૯

સુવર્ણ સંયુક્ત ગીતાના પુસ્તકનું જે શુદ્ધ
મનથી વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દાન આપે તો તે
ફરી જન્મ પામતો નથી. ॥ ૬૯ ॥

શતપુસ્તકદાનં ચ ગીતાયાઃ પ્રકરોતિ યઃ ।
સ યાતિ બ્રહ્મસદનં પુનરાવૃત્તિવર્જિતમ્ ૭૦
જે ગીતાના સો પુસ્તકનું દાન કરે તો તે
વૈકુંઠ લોકમાં જાય છે અને ફરી અહીં જ-
ન્મતો નથી. ॥ ૭૦ ॥

ગીતાદાનપ્રભાવેન સપ્તકલ્યાવધિઃ સમાઃ ।
વિષ્ણુલોકમવાप्નોતિ વિષ્ણુનાસહમોદતે ૭૧
ગીતાદાનના પ્રભાવથી વિષ્ણુ લોકમાં સાત
કલ્પપર્યંત વિષ્ણુ સાથે આનંદ કરે છે. ૭૧

(૨૪) ગીતામાહાત્મ્ય.

સમ્યક્શ્રુત્વાચગીતાર્થં પુસ્તકં યઃ પ્રદાપયેત્ ।
તસ્મૈ પ્રીતોસ્મિ ભગવાન્દદામિમનસેપ્સિતમ્ ॥

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, ગીતાનો સંપૂર્ણ અર્થ
સાંભળીને પુસ્તકનું દાન કરે તેને હું મનવાં-
છિત કૃણ આપું છું. ॥ ૭૨ ॥

દેહં માનુષમાશ્રિત્ય ચાતુર્વર્ણ્યેષુ ભારત ।
ન શ્રૃણોતિ પઠત્યેવ ગીતામમૃતરૂપિણી ॥ ૭૩
હસ્તાત્યક્ત્વાઽમૃતં પ્રાપ્તં કષ્ટાત્ક્ષ્વેદંસમશ્નુતે ॥
પીત્વાગીતામૃતંલોકે લબ્ધ્વામોક્ષંસુખીભવેત્

જે મનુષ્ય દેહ પામીને આ અમૃત રૂપિણી
ગીતા ભણતો નથી, અથવા સાંભળતો નથી તે
હાથમાં આવેલા અમૃતને ત્યાગી વિષને કષ્ટ-
થી પીએ છે, જે ગીતારૂપ અમૃતનું પાન કરે તે
મોક્ષને પ્રાપ્ત થઈ સુખી થાય છે. ૭૩-૭૪
जनैः संसारदुःखार्तैर्गीताज्ञानं च यैः श्रुतम् ।
संप्राप्तममृतं तैश्च गतास्तैः सदनं हरेः ॥ ७५ ॥
સંસાર દુઃખથી પીડિત મનુષ્યો આ ગીત -

ના જ્ઞાનને સાંભળી અમર થઈ વિષ્ણુ લોકને
પામે છે. ॥ ૭૫ ॥

ગીતામાશ્રિત્યં બહવો ભૂભુજો જનકાદયઃ ।
નિર્ઘૂતકલ્મષા લોકે ગતાસ્તે પરમં પદમ્ ૭૬

આ ગીતાના આશ્રયે કરી જનકાદિ ઘણા
રાજા પાપ રહિત થઈ પરમપદ પામ્યા છે. ૭૬
ગીતામ્ ન વિશેષોસ્તિ જનેષુચ્ચાવચેષુ ચ ।

જ્ઞાનેષ્વેવ સમગ્રેષુ સમા બ્રહ્મસ્વરૂપિણી ૭૭

ગીતામાં નીચ કે ઉંચ જનનો ભેદ નથી,
ગીતા સમગ્ર જ્ઞાનમાં સમાન છે, અને બ્રહ્મ-
રૂપિણી છે. ॥ ૭૭ ॥

યોઽભ્યસૂયતિ ગીતાં ચ નિંદાં વા પ્રકરોતિ ચ ।

પ્રાપ્નોતિ નરકં ઘોરં યાવદાભૂતસંપ્લવમ્ ૭૮

જે ગીતાની ઇર્ષ્યા અને નિંદા કરે છે તે પ્ર-
લય પર્વત નરકમાં રહે છે. ॥ ૭૮ ॥

અહંકારેણ મૂઢાત્મા ગીતાર્થં નૈવ મયન્તે ।

કુંભીપાકે સ પચ્યેત યાવત્કલ્પલયો ભવેત્ ૭૯

(૨૬) ગીતામાહાત્મ્ય.

જે અહંકારથી ગીતાના અર્થને માનતો નથી
તે પ્રલયકાળ સુધી કુ'લીપાક નરકમાં રહે છે.
ગીતાર્થ વાચ્યમાનં યો ન શ્રવણોતિ સમીપતઃ ।
શ્વમૂકરમવાં યોનિમનેકાં સોઽધિગચ્છતિ ॥

ગીતા વંચાતી હોય તેની પાસે જઈ જે
સાંભળતો નથી તે શ્વાન તથા સૂકરના અનેક
જન્મ પામે છે. ॥ ૮૦ ॥

ચૈર્યકૃત્વાચગીતાયાઃ પુસ્તકંયઃ સમાનયેત્ ।
નતસ્પસ્યાત્ફલં કિંચિત્પઠનંચવૃથા ભવેત્ ૮૧

ચોરી કરેલા ગીતાના પુસ્તક વડે જે પાઠ
કરે તેને તેનું ફળ મળે નહિ અને વૃથા પરિ-
શ્રમ થાય છે. ॥ ૮૧ ॥

યઃશ્રુત્વા નૈવ ગીતાર્થ મોદતે પરમાદરાત્ ।
નૈવાપ્નોતિ ફલં લોકે પ્રમાદાચ્ચ વૃથાશ્રમમ્ ॥

ગીતાના અર્થને સાંભળી અતિ આદરથી જેને
આનંદ થતો નથી તેને ફળ મળતું નથી,
પણ પ્રમાદથી વૃથા શ્રમ થાય છે. ॥ ૮૨ ॥

ગીતા શ્રુત્વા હિરણ્યં ચ પદ્માંબરસુવેષ્ટનમ્ ।
 નિવેદયેચ વિપ્રાય પ્રીતયે પરમાત્મનઃ ૮૩ ॥
 ગીતા સાંભળી સુવર્ણયુક્ત પુસ્તક રેશમી
 વસ્ત્રમાં બાંધી પરમાત્માની પ્રીત માટે વાંચ-
 નાર બ્રાહ્મણને આપવું ॥ ૮૩ ॥

વાચકં પૂજયેદ્ભક્ત્યા દ્રવ્યવસ્ત્રાણુપસ્કરૈઃ ।
 અન્નૈર્બહુવિધૈઃ પ્રીત્યા તુષ્યતાં ભગવાનિતિ ॥
 દ્રવ્ય, વસ્ત્ર, આભૂષણોથી ગીતા વાચનારનું
 પૂજન કરી નાનાપ્રકારનાં અન્નાદિ સહિત ભ-
 ગવાન પ્રસન્ન થાયએવી બુદ્ધિથી આપવું. ૮૪
 માહાત્મ્યમેતદ્ગીતાયાઃકૃષ્ણપ્રોક્તં સનાતનમ્ ।
 ગીતાંતે પઠતે યસ્તુ યથોક્તં ફલમાप्नुયાત્ ॥

એ આ શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું સનાતન ગીતાનું
 માહાત્મ્ય પઠના અંતમાં ભણે તો યથોક્ત
 ફળ પામે છે. ૮૫

ગીતાયાઃપઠનં કૃત્વામાહાત્મ્યં નૈવ યઃ પ-
 ઠેત્ । વૃથાપાઠફલં તસ્ય શ્રમએવહિ કેવલમ્ ॥

(૨૮) ગીતામાહાત્મ્ય.

ગીતા પાઠ કરી માહાત્મ્ય ન વાંચે તો પાઠ કરવાનો શ્રમ વ્યર્થ છે, અને પાઠનું ફળ મળતું નથી. ૮૬

एतन्माहात्म्यसंयुक्तं गीतापाठं करोति यः ।
अदया यः शृणोत्येव दुर्लभां गतिमाप्नुयात् ॥

જે આ માહાત્મ્ય સંયુક્ત ગીતાને પાઠ કરે અથવા સાંભળે તો તે દુર્લભપદને પામશે.

श्रुत्वा पठित्वा गीतां च माहात्म्यं यः शृ-
णोति वै । तस्य पुण्यफलं लोके भवेद्भि-
मनसेप्सितम् ॥ ८८ ॥

જે ગીતાને સાંભળીને, બધીને, માહાત્મ્ય-ને બધે છે, અથવા સાંભળે છે તે મન ઈચ્છિત ફળને પામે છે. ॥ ૮૮ ॥

इति श्रीमद्बाराहपुराणेष्वृतशौनकसंवादे श्रीकृ-
ष्णप्रोक्तं श्रीमद्भगवद्गीतामाहात्म्यमसंपूर्णं ॥

મંગળાચરણ.

ॐ નમઃ શિવાય

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ્ ।
દેવીં સરસ્વતીં ચૈવ તતો જયમુદીરયેત્ ॥ ૧ ॥

નારાયણને નમસ્કાર કરીને તથા નરોત્તમ
ઉત્તમ એવા નરને નમસ્કાર કરીને તથા સ-
રસ્વતી દેવીને નમસ્કાર કરીને પછી અન્વેનો
આરંભ કરવો. ૧

વ્યાસં વસિષ્ઠનમ્ પારં શક્તૈઃ પૌત્રમકલ્મષમ્ ।
પરાશરાત્મજં વન્દે શુકતાતં તપોનિધિમ્ ॥ ૨ ॥

વસિષ્ઠ૩ષિના, પ્રપૌત્ર, શક્તિ નામના ૩ષિ-
ના પૌત્ર, પરાશરના પુત્ર, શુકદેવજીના પિતા
સર્વ પાપ રહિત અને તપના ભંડારરૂપ વ્યા-
સમુનિને નમસ્કાર કરૂં છું ॥ ૨ ॥

વ્યાસાય વિષ્ણુરૂપાય વ્યાસરૂપાય વિષ્ણવે ।
નમો વૈવ્રજ્યવિધયે વાસિષ્ઠાય નમો નમઃ ॥ ૩ ॥

વિષ્ણુરૂપ વ્યાસને નમસ્કાર કરૂં છું અને

(૩૦) ગીતામાહાત્મ્ય.

વ્યાસરૂપ વિષ્ણુને નમસ્કાર કરું છું; વસિષ્ઠ કુ-
ળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વેદનો વિભાગ ક-
રનાર વ્યાસમુનિને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.

ચતુર્વદનોબ્રહ્મા દ્વિવાહુરપરોહરિઃ ।

અમાલલોચનઃશમ્ભુ ભગવાનવાદરાયણઃ૪

ભગવાન વ્યાસમુનિ કેવા છે કે, ચાર મુખ
સિવાય સાક્ષાત્ પ્રકાશ છે; બે હથવાળા બી-
જા વિષ્ણુ છે, અને કપાળમાં ત્રીજા નેત્ર સિ-
વાય સાક્ષાત્ શંકર છે. ॥ ૪ ॥

કરન્યાસ વિધી.

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિપાવકઃ ।

આત્મને શસ્ત્રો છત્રી શકતા નથી અને અ-
ગ્નિ બાળી શકતો નથી: આ મંત્ર ભણીને બ-
ન્ને હાથના અંગુઠાઓનો સ્પર્શ કરીને તેને
પ્રણામ કરવા. ૧

ન ચૈનં કલેદયન્ત્યાપો ન શોષયતિમાસ્તઃ ॥

‘પાણી આત્માને ભીનો કરી શકતું નથી
તથા પવન આત્મને શોષી શકતો નથી.’
આ મંત્ર ભણીને હાથની બન્ને તર્જનીઓ
(અંગુઠા પાસેની આંગળીઓ) નો સ્પર્શ
કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ૨

અચ્છેદ્યોયમદાહ્યોયમકલેદ્યોઽશોભ્ય એવ ચા ।

‘આ આત્મા કપાય નહીં તેવો, બળાય નહીં
તેવો, ભીનો કરી શકાય નહીં તેવો અને શો-
ષાય નહીં તેવો છે,’ આ મંત્ર ભણીને હાથની

(૪૨) ગીતામહાત્મ્ય.

બન્ને વચલી આંગળીઓનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રણામ કરવા. ૩

નિત્ય સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયંસનાતનઃ ॥

‘આ આત્મા નિત્ય સર્વવ્યાપી, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે,’ આ મંત્ર ભણીને હાથની બંને અનામિકાઓ (ટચલી આંગળીની પાસેની આંગળીઓ) નો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ૪

પश्य मे पार्थ रूपाणिशतशोऽसहस्रशः ॥

‘હિ પાર્થ! તું મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપો જો,’ આ મંત્ર ભણીને હાથની બંને ટચલી આંગળીઓનો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા.

नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच ॥

‘મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણ અને આકારનાં છે,’ આ મંત્ર ભણીને હાથનાં બંને તજિયાંનો અને પાછળના ભાગનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રણામ કરવા ॥ ૬ ॥

અંગન્યાસ વિધિ.

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનંદહતિપાવકઃ ॥

‘આત્માને શસ્ત્રો છેદતાં નથી અને અગ્નિ બાળતો નથી,’ આ મંત્ર ભણીને હૃદયાય નમઃ એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી હૃદયનો સ્પર્શ કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. ॥ ૧ ॥

ન ચૈનં ક્ષેદયન્ત્યાપો ન શોષયતિમાસ્તઃ ॥

‘પાણી આત્માને ભીનો કરી શકતું નથી અને પવન શોષતો નથી,’ એ મંત્ર ભણીને શિરસે સ્વાહા એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૨ ॥

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોયમલેદ્યોઽશોષ્યએવચ ॥

‘આ આત્મા કપાય નહીં તેવો, બળાય નહીં તેવો, ભીનો કરી શકાય નહીં તેવો અને શોષાય નહીં તેવો છે,’ આ મંત્ર ભણીને શિશ્ના-
જે વચ્ચે એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી

(૨૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ચોટલીનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૩ ॥

નિત્યઃસર્વગતઃસ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥

‘આત્મા, નિત્ય, સર્વ વ્યાપી, સ્થિર, અચ-
ળ અને સનાતન છે,’ આ મંત્ર ભણી કવચાય
હું એમ કહીને બન્ને હાથની હથેલીઓ બન્ને
ખભાને અડાડીને અદ્ય વાળવી આથી કવચ
પહેરવાની ભાવના થાય છે. ॥ ૪ ॥

પથ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોઽથ સહસ્રણ્નઃ ॥

‘હે પાર્થ ! તું મારાં સેંકડો અને હજારો રૂ-
પો બે,’ આ મંત્ર ભણીને નેત્રત્રયાય વૌષટ્
એમ કહીને હાથના અગ્ર ભાગથી બન્ને નેત્ર
નો અને ભ્રમર વચ્ચે અદૃશ્ય રહેલા ત્રીજા
નેત્રનો સ્પર્શ કરવો. ॥ ૫ ॥

નાનાવિધાનિદિવ્યાનિનાનાવર્ણાકૃતીનિચ ॥

‘મારા રૂપો અનેક બાલનાં. દિવ્ય, અનેક રંગ-
બનાં તથા અનેક આકારનાં છે,’ આ મંત્ર ભ-
ણીને અસ્થાથ ફટ્ એમ કહી જમણે હાથ

ધ્યાન. (૩૫)

માથા ઉપરથી ફેરવીને તેના વતી ડાબા હાથની હથેલીમાં લાગી વગાડવી ॥ ૬ ॥

ક્રમ ૨૬

ધ્યાન.

ૐ પાર્થાય પ્રતિબોધિતાં ભગવતાનારાયણે નસ્વયં
વ્યાસે ન પ્રથિતાં પુરાણમુતેનામધ્યે મહાભારતે ।
અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં ભગવતીમષ્ટાદશાધ્યાયિણીં
મમ્ભત્વામનુસન્દધામિ ભવગત્રીતેયવદ્દેષિણીમ્

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ભગવાન નારાયણે પોતે
અશ્વિનને કહી દેખાડેલ છે, પુરાણકર્તા વ્યાસ-
મુનેએ મહાભારતમાં શ્લોકરૂપે રચેલ છે,
અદ્વૈતી અમૃતની વૃષ્ટિ કરત ર છે અદ્વાર
અધ્યાયવાળી અને સંસ્કારો નાશ કરનારી
છે, એવી ભગવદ્ગીતા ! હે ભગવાતે માતા !
હું તમારું નિરંતર રક્ષક કહું છું. ॥ ૧ ॥

(૩૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

નમોઽસ્તુનેવ્યાસ વિશાલબુદ્ધે ફુલારવિન્દાય-
તપત્રનેત્ર ॥ યેનત્વયાભારતતેલપૂર્ણઃ પ્રજ્વા-
લિતોજ્ઞાનમયઃપ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥

હે વિશાળ બુદ્ધિવાળા ! હે પ્રકાશમાન લાંબા
નેત્રવાળા ! હે વ્યાસમુનિ ! જેમણે ભારતરૂપી
તેલથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટ કરેલો
છે એવા તમને નમસ્કાર છે. ॥ ૨ ॥

પ્રપન્નપારિજાતાયતોત્રવેત્રૈકપાણયે ।

જ્ઞાનમુદ્રાયકૃષ્ણાગ્નીતામૃતદુર્હેનમઃ ॥ ૩ ॥

શરણાંગતના રક્ષણરૂપ, પરોણો અને છઠી
હાથમાં રાખનારા, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા ગીતારૂ-
પી અમૃતનું દોહન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવા-
ન તમોને નમસ્કાર કરૂ છું ॥ ૩ ॥

સર્વોપનિષદોગાવોદોગ્યાગોપાલનન્દનઃ ।

પાર્યોવત્સઃસુધીર્ઘોક્તાદુર્ધ્વગ્નીતાઽમૃતંમહત્ ॥

સર્વ ઉપનિષદો ગાયો રૂપ છે, નંદપુત્ર દોહ-

ન કરનારા છે, અર્જુન વાછડા રૂપે હુગ્ધપાન
કરનાર છે, ગીતારૂપી મ્હોટું અમૃત દોહન
કરેલું છે અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન પુરૂષ તેના લો-
કત્ત છે. ॥ ૪ ॥

વસુદેવસુદેવકંસચણૂરમર્દનમ્ ॥

દેવકીપરમાનન્દંકૃષ્ણંવન્દેજગદ્ગુરુમ્ ॥ ૫ ॥

વસુદેવના પુત્ર, દેવ, કંસ અને ચણૂરનો
નાશ કરનાર, દેવકીના પરમ આનંદરૂપ અને
જગતના ગુરુરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમ-
સ્કાર કરું છું. ॥ ૫ ॥

भीष्मद्रोणतटाजयद्रथजलागांधार निलोत्पला

शल्यग्राहवतीकृपेणवहनीकर्गेनवेलाकुला ॥

अश्वत्थामाविकर्णघोरमकरादुयोधनावत्तिनी

सोत्तीर्णखलुपाण्डवैरणनदीकैवर्त्तकः केशवः

ભીષ્મ અને દ્રોણરૂપી તટવાળી, જયદ્રથરૂપી

જલવાળી, શકુનિરૂપી નીલ કમળવાળી,

શલ્યરૂપી ઝૂંડવાળી, કૃપાચાર્યરૂપી વહન-

(૩૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

વાળી, કષ્ટરૂપી અંદરના તટવાળી, અન્ધ-
ત્યાગી તથા વિકલ્પરૂપી ઘેર મગરવાળી, અને
દુર્યોધનરૂપી વમળવાળી રણસત્રામરૂપી
નદી શ્રીકૃષ્ણની મદદથી પાંડવો તરી ગયા.

पाराशर्यवचः सरोजममलं गीतार्थगन्धोत्क-
टं न नारु । न रुकेसंहरि रुथासन्बोधनावो-
धितम् ॥ लोके सज्जनपदपदैरहरह पेरीयमानं
मृदा । भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलमध्यं सिनः
श्रेयसे ॥ ७ ॥

ગીતાના અર્થરૂપી ગંધે કર્કને મધમધતું,
નાના પ્રકારનાં આખ્યાનરૂપી કેસરાવળું,
હરિકથારૂપી કિરણોથી પ્રકાશમાન થયેલું,
લોકમાં સજ્જનરૂપી ભ્રમરાઓએ રોજ વા-
રંવાર હુપંથી પાન કરેલું, કલિયુગના પા-
પરૂપી મેલને નાશ કરનારું અથવા કલેશ-
રૂપી મેલને નાશ કરનારું, વ્યાસની વાણી

રૂપી નિર્માળ સરોવરમાં ખીલેલું એવું ભાસ-
તરૂપ ક્રમજ અમારું કલ્યાણ કરે. ॥ ૭ ॥

મૂકં કરોતવાચાલં પંગુલજ્જયતોગિરિમ્ ।
યત્કૃપાત્મહંવન્દેપરમાનન્દમાધવમ્ ॥ ૮ ॥

જે ભગવાન કૃપા કરીને મુગાને વાચાળ બ-
નાવે છે અને પાંગળાને પર્વતનું ઉલ્લાસન
કરાવે છે તે પરમાનન્દ માધવને હું નમસ્કાર
કરું છું ॥ ૮ ॥

યંબ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વન્તિદિવ્યૈસ્તવૈર્વે-
દૈ સાક્ષપદક્રમોષઃ । ષડૈર્ગાદન્તિ યં સામગાઃ ।
ધ્યાના વસ્થિતતદ્રતેનમનસાપશ્યંતિપંયોગિનો
યસ્યાન્તંનત્રિદુ સુતામુરગણાદેવાયતસ્મૈનમઃ ૯

બ્રહ્મા, વરુણ, ઇન્દ્ર, રુદ્ર અને મરુત જે પ-
રમેશ્વરની દિવ્ય સ્તોત્રે વડે સ્તુતિ કરે છે, તથા
સામગાન કનારા પુરૂષો અંગ. ૫૬, ક્રમ અને
ઉપનિષદો સહિત વેદોવડે જે પરમેશ્વરનું

(૪૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ગાન કરેછે તથા ધ્યાનમાં તત્પર એવા યોગી
પુરૂષો મનવડે જે પરમાત્માને જુએ છે તથા
સુર અને અસુરના સમૂહો જેનો પાર પામતા
નથી તે પરમાત્માને નમસ્કાર કરે છું. ॥૬॥

॥ इति ध्यानम् ॥

અથ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પ્રારંભ.

॥ શ્રીર્જયતિ ॥

પ્રણમ્ય પરમાત્માનં કૃષ્ણં રામાનુજં ગુરુમ્ ।
ગીતાવ્યાખ્યામહંકુર્વે ગીતામૃતતરંગિણીમ્ ॥૧

॥ અધ્યાય ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ ।

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।
મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥

જ્યારે કુરુક્ષેત્રમાં દુર્યોધનાદિક ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્ર અને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરાદિક પોતપો-
તાનું સૈન્ય લઈ યુદ્ધને વાસ્તે તૈયાર થયા
ત્યારે હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર સંજયને પૂછે
છે કે-હે સંજય! ધર્મક્ષેત્ર એવા કુરુક્ષેત્રમાં

૧ કુરુક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર એટલા માટે કહે છે કે એ
પ્રદેશમાં યુદ્ધ પવિત્ર થાય છે એવી દંતકથા હતી.

(૪૨) શ્રમદ્ભગવદ્ગીતા.

યુદ્ધની ઇચ્છાથી એકઠા થયેલા મારા અને
પાંડુના પુત્ર શુ કરે છે તે કહો ? ॥ ૧ ॥

સંજય ઉવાચ ।

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડવાનીકં વ્યૂઠં દુર્યોધનસ્તદા ।

આચાર્યમુપસંમમ્ય રાજા વચનમબ્રવીત્ ॥

પદ્યૈતાં પાંડુપુત્રાણામાચાર્ય મહર્ષીં ચમ્રૂમ્ ।

વ્યૂઠાં દુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥

એ પ્રકારે ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને

સંજય કહે છે કે હે રાજન્ ! વ્યૂઠ રથના

યુક્ત પાંડવનું સૈન્ય જોઈને દુર્યોધન દ્રોણા-

ચાર્યની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે, હે

આચાર્ય ! બુદ્ધિમાન અને તમારા શિષ્ય,

દુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને યથાયોગ્ય રથાનો

પર વ્યૂઠ રથનામાં જોડવેશી પાંડુપુત્રાની

સર્વોત્તમ સેના જીવે. ૨-૩

અન્ન શૂરા મહેષ્વાસા भीमार्जुनसहायुधि ।

યુયુધાનો વિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથઃ ॥

આ સૈન્યમાં ભીમ અને અર્જુનના સમાન
મોટા ધનુષધારી તથા યુયુધાન, વિરાટ,
અને મહારથી દ્રુપદ છે. ॥ ૪ ॥

ધૃષ્ટકેતુઃકેકિતાનઃ કાશિરાજશ્ચ વીર્યવાન્ ।
પુરુજિત્કુંતિધોજશ્ચ શૈબ્યશ્ચ નરપુંગવઃ ॥

ધૃષ્ટકેતુ, ચેકિતાન. બળવાન કાશીરાજ ત-
થા પુરુજિત, કુન્તિભોજ અને નરોમાં શ્રેષ્ઠ
એવો શૈબ્ય રાજા પણ છે. ॥ ૫ ॥

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાંત ઉત્તમૌજાશ્ચવીર્યવાન્ ।
સૌમદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વ એવ મહારથાઃ ॥

વળી અતિ પરાક્રમી યુધામન્યુ, અતિ બ-
ળવાન ઉત્તમૌજા, તથા સુભદ્રા અને દ્રૌપદીના
પાંચે મહારથી પુત્રો છે. ॥ ૬ ॥

અસ્માકં તુ વિચિષ્ટાયેતાન્નિબોધદ્વિજોત્તમ ।
નાયકા યમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થેતાન્નવીચિ સે ॥

(૪૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

હે દ્વિજોત્તમ ! મારા સૈન્યના જે જે શ્રેષ્ઠ
સેનાપતિ છે તેમનાં નામ પણ આપને બાણવા
માટે કહું છું. ૭

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तयैव च ॥

મારા સૈન્યમાંના એક આપ મુખ્ય છે અને
બીષ્મ, કર્ણ, સંત્રામને છોડે એવા કૃપાચાર્ય,
અશ્વત્થામા, વિકર્ણ અને ભૂરિશ્રવા છે. ૮

अन्ये च बहवः शूरामर्धे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥

એ વિના બીજા શૂરવીરો મારેવાસ્તે જીવને
ત્યાગે એવા છે અને સર્વે યુદ્ધમાં નાના પ્રકારનાં
શસ્ત્રોથી પ્રહાર કરવામાં બહુ ચતુર છે.

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥

બીષ્મથી સચવાએલું મારું સૈન્ય અસંખ્ય

અધ્યાય ૧ લો. (૪૫)

છે અને તેમની (પાંડવોની) પાસે ભીમની
આગેવાની હેઠળ થોડુંજ મૈન્ય છે. ॥ ૧૦ ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवतः सर्व एव हि ॥

માટે તમે સર્વ નાકાના ઉપર યથાથોગ્ય
ભાગેમાં ગોઠવાઇને ઉમા રહી નિશ્ચય કરીને
ભીષ્મનુંજ રક્ષણ કરો. ॥ ૧૧ ॥

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।

सिंहनादं विनयोच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥

એવું સાંભળીને મોટા પ્રતાપી અને કૌરવમાં
વૃદ્ધ ભીષ્મે, દુર્યોધનને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતાં
કરતાં ઉંચે સ્વરે સિંહનાદ જેવી ગર્જના કરી
શંખ વગાડ્યો. ॥ ૧૨ ॥

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।

सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥

(૪૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ત્યારે શ'ખ, લેરી, તાઆં, નગારાં અને ર-
ણશ્રીંગાં એકજ સમયે વાગવા માંડ્યાં તેથી
મહાન મિશ્રિત શબ્દ થયે. ॥ ૧૩ ॥

તતઃ સ્વેતૈર્હયૈર્યુક્તે મહતિ સ્પન્દને સ્થિતૌ ।
માધવઃ પાંડવશ્ચંવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥

પછી જેને સ્વેત ઘોડા જોડ્યા છે એવા શ્રેષ્ઠ
રથમાં બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન દિવ્ય
શ'ખોથી નાદ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

પાંચજન્યં હૃષીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।
પૌંદ્રં દધ્મૌમહાશંખં ભીમકર્મા વૃકોદરઃ ॥

શ્રી કૃષ્ણે પાંચજન્ય તથા અર્જુને દેવદત્ત
અને ભયંકર કામ કરવાવાળા ભીમે પૌંદ્ર નાદ
મના શ'ખને નાદ કર્યો. ॥ ૧૫ ॥

અનંતવિજં રાજા કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।
નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુષોષ-મણિપુષ્પકૌ ॥
કુન્તિના પુત્ર યુધિષ્ઠર અનંતવિક્રમ નામ-

નો શંખ, નકુળ સુધોષ અને સહદેવ મણિ-
પુષ્પ નામનો શંખ વગાડવા મંડ્યા ૧૬

કાશ્યશ્ચ પરમેષ્વાસઃ શિશ્વંડી ચ મહારથઃ ।
ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્રાપરાજિતઃ ॥

હે રાજન્ ! શ્રેષ્ઠ ધનુષવાળો કાશીરાજ, મ-
હારથીશિખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ અને શત્રુ-
થી ન છૂતાય એવો સાત્યકિ, ॥ ૧૭ ॥

દ્રુપદૌ દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।
સૌમદ્રશ્ચમહાબાહુ શંખાન્દધ્મુ પૃથક્પૃથક્ ॥

દ્રુપદ, તથા દ્રૌપદીના પુત્ર અને મહાબાહુ
અભિમન્યુ એ સઘળા જુદા જુદા શંખ
વગાડવા લાગ્યા. ॥ ૧૮ ॥

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિવ્યદારયત્ ।
નમશ્ચ પૃથિવીં ચ વ તુમુલો વ્યનુનાદયત્ ॥

તેથી મિશ્રિત મોટો ઘોષ આકાશ તથા
પૃથ્વીને ભરી દે તે તમારા પુત્રોનું હૃદય

(૪૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ચીરવા લાગ્યો. ॥ ૧૦ ॥

અથવ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વાધર્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ।

પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુગ્મ્ય પાંડવઃ ॥

હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ।

અર્જુન ઉવાચ

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ॥

હે મહીપતે ! જ્યારે લડાઈ શરૂ થવાનો સ-
મય થયો ત્યારે કપિધ્વજ અર્જુન, તમારા
પુત્રોને યુદ્ધ માટે ઉભેલા જોઈને ધનુષ ઉંચું
કરી શ્રી કૃષ્ણને કહેછે કે-હે અચ્યુત ! મારા
રથને ખન્ને સૈન્યના મધ્યમાં લઈ જાઓ-
॥ ૨૦-૨૧ ॥

યાવદેતાન્નિરીક્ષેઽહંયોદ્ધકામાનવસ્થિતાન્ ।

કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્નગ્નસમુદ્યમે ॥૨૨

કે હું પ્રથમ યુદ્ધની ઇચ્છાથી ઉભા રહેલા-
ને જોઉં; કેમકે આ રણક્ષેત્રમાં મારે કેાની

સાથે યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે તે બાણુનું જોઈએ.
ચોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराट्स्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥

દુર્બુદ્ધેવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું
યુદ્ધ માં પ્રિય ઇચ્છનાર જે બધા અહીં એકઠા
થયા છે તે યુદ્ધ કરનારાઓને પણ જોઈ. ૨૩

સંજય ઉવાચ ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥
भीष्मद्रोणमुखात् सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्કુરુનिति ॥

સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહેછે-હે ભારત! અ-
ર્જુનના કહેવાથી શ્રીકૃષ્ણે બન્ને સૈન્યના વચ-
માં બીજમ, દ્રોણાચાર્ય અને સર્વ રાબાઓની
સામે શ્રેષ્ઠ રથ સ્થાપિત કરીને કહ્યું કે હે પા-

થં ! આ એકઠા થયેલા કુરૂવ શી એને જો.

તત્રાપશ્યત્સ્થિતાન્યાર્થઃ પિતૃનથપિતામહાન્ ।
 આચાર્યાન્માતુલાન્ભ્રાતૃન્પુત્રાન્પૌત્રાં સર્વોસ્ત-
 થા ॥ શ્વશુરાન્સુહૃદશ્ચૈવ સેનયોરુભયોરપિ ॥
 તાન્સમીક્ષ્યસકૌતેયઃ સર્વાન્વંધૂન્વસ્થિતાન્ ।
 કૃપયા પરયાવિષ્ઠો વિષીદન્નિદમબ્રવીત્ ॥

શ્રી કૃષ્ણના કહેવાથી રણમાં ઉભા થએલા
 અર્જુન, પિતૃ (પિતાસમાન ભૂરિશ્રવાદિક
 ઠાકા,) પિતામહ (ભીષ્મ સોમદત્તાદિક)
 આચાર્ય (દ્રોણાચાર્યાદિક), મામા (શકુનિ
 શાલ્વાદિક), ભ્રાતા (દુર્યોધનાદિક,) પુત્ર
 (દ્રૌપદીને પાંચેના થએલા પાંચ,) પૌત્ર
 (લક્ષમણાદિકનો પુત્ર,) તથા સખા (અશ્વ-
 ત્યામા, જયદ્રથાદિક) શ્વસુર (દ્રુપદાદિક), અને
 સુહૃદ્ (કૃતવર્માદિક,) વગેરેને જોવા લાગ્યા.
 એમ બંને સૈન્યમાં એ સર્વ બંધુઓને જોઈ-૨૭

અર્જુન ઉવાચ ।

દૃષ્ટ્વેમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ।
સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચપગ્નિશ્ચુરતિ ॥
વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ।
ગાંઢીવં સ્તંસતે હસ્તાત્ત્વરૂં ચૈવપરિદહ્યતે ॥

અતિ દયાને લીધે બેઠ યુક્ત થતાં અર્જુન
બોલવા લાગ્યા—હે કૃષ્ણ ! યુદ્ધની ઇચ્છા-
વાળા ઉભેલા સ્વજનોને બેઠને મારાં ગાત્ર
શિથિલ થાય છે, મુખ સુકાય છે, શરીર કંપે
છે અને રૂંવાં ઉભાં થાય છે, વળી હાથ-
માંથી ગાંડીવ ધનુષ પડી જાય છે અને ત્વચ્છા
ઘણી બળે છે. ॥ ૨૮-૨૯ ॥

ન ચ શક્નોમ્યવસ્થાતુંભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ।
નિમિત્તાનિચપદપામે વિપરાંતાનિકેશવ ॥

મને ઉભા રહેવાની શક્તિ નથી ને મારું
મન બ્રમિત થાય છે. હે કેશવ ! હું નિમિત્ત

(૫૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યશ્ચ વિપરીત દેખુ' છું. ॥ ૩૦ ॥

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિહત્વા સ્વજનમાહવે ।
નકાંક્ષે વિજયંકૃણ્ણન ચ રાજ્યંસુખાનિચ ॥

સ્વજનને સંઘામમાં મારીને હું કલ્યાણ
પણ જોતો નથી. હે કૃષ્ણ ! હું વિજય તથા
રાજ્યસુખને રહાતો નથી. ॥ ૩૧ ॥

કિંનોરાજ્યેન ગોવિંદ કિંમોગૈર્જીવિતેન વા ।
યેવામયં કાંક્ષિતંનાંરાજ્યંભોગાઃ સુખાનિચ ॥

હે ગોવિંદ ! મારે રાજ્યથી, ભોગથી ને
જીવનથી શું પ્રયોજન છે ? જેના માટે ભોગ
સુખ અને રાજ્ય રહાતો હોય - ॥ ૩૨ ॥

તદ્દમેઽવસ્થિનાયુદ્ધેપ્રાણાંસ્ત્યક્ત્વા ધનાનિચ ।
આચાર્યાઃપિતરઃપુત્રાસ્તૈવચપિતામહાઃ ૩૩

તેઓ તો પ્રાણનો અને ધનનો ત્યાગ કરી
યુદ્ધમાં ઉભા છે. આ સર્વે મારા આચાર્ય,
પિતા તુલ્ય કાકા, પુત્ર તેમજ પિતામહ, ૩૩

માતુલાઃશ્વથુરાઃપૌત્રાઃશ્યાલાઃ સંબંધિનસ્તથા
પ્રતાપ્ત્વંતુમિચ્છામિઘ્નતોઽપિમધુસૂદન ॥૩૪॥

મ મા, સસરા, પૌત્ર અને સાળા વગેરે સં-
બંધી ઉભા છે. હે મધુસૂદન ! એ મને મારતા
હોય તો ભલે મારે, ॥ ૩૪ ॥

अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोः किंनुमहीकृते ।
निहत्यधार्तराष्ट्रान् कामीति स्याज्जनार्दन ॥

તથાપિ તથુ ૧ લોકના રાજ્ય માટે પણ
તેમને હું મારવાની ઇચ્છા કરતો નથી તો,
પૃથ્વીના માટે કેમ માફ ? હે જનાદન ! ધૃત-
રાષ્ટ્રના પુત્રોને મારી મને શો આનંદ થશે ?

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ।
तस्मान्नाह्वायं प्रहंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनंहिक प्रहत्वा सुखिनः स्याममाधव ॥ ૩૬

૧ તથુ લોક એટલે સ્વર્ગલોક, મૃયુલોક અને
પાતાળલોક.

(૫૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

એ આતતાથીને પછી મારવાથી મને પાપજ
હામથે તથી મારા મધુ (ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રને)
મારવાને હું ચેગ્ય નથી, કારણ કે હે માધવ!
સ્વજનને મારી અમે શી રીતે સુખી થઈ-
એ ? ॥૩૬॥

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥
कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥३८॥

હે જનાર્દન ! લે.લે કરીને બ્રહ્મ ચિત્તવાળા
દુર્ધિનાત્રિક કુલક્ષય કરવન. હે મને અને
મિત્રદ્રોહના પા.તને ન જુએ ત પછી કુળ ના-
શનો દોષ સમજતાર આપ. આ પાપથી
નિવૃત્ત થવાનું કન ન જાણ્યું એડએ ? ૩૮

૧ હાપ કમ કે ભેર દે, એતર તથા સ્ત્રી તથા બન
કષ્ટ લે તથા હાજમાં હથીયાર કષ્ટ સામા થાય,
એ ૭ દોષવાળા મનુષ્યો આતતાથી કહેવાય છે.

કુલસ્યેષણશ્યંતિકુલધર્માઃઃસનાતનાઃ ।

ધર્મેનષ્ટ્રેકુલંકૃત્સ્નમધર્મોઽમિભવત્યુત ॥૩૯॥

કુળનો નાશ થવાથી કુળના સનાતન ધર્મ નાશ પામે છે અને ધર્મનાશથી સર્વ કુળને અવર્મ છતી લે છે એટલે કુળને અપ્રતિષ્ઠિત કરી નાખે છે. ॥ ૩૯ ॥

અધર્મામિ ભવાત્કૃષ્ણમદુષ્યંતિ કુલસ્રિયઃ ।

સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ણેયજાયતેવર્ણસંકરઃ ૪૦

હે કૃષ્ણ ! અધર્મે કરી કુળની અપ્રતિષ્ઠા થવાથી કુળની સ્ત્રીઓ દુષ્ટ થાય છે, અને હે વૃષ્ણિવંશોદ્ભવ ! તે દુષ્ટ સ્ત્રીઓમાં વર્ણ-સંકર પ્રભા ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

સંકરો નરકાનૈવ કુલઘ્નાનાં કુલસ્ય ચ ॥

પતંતિ પિતરોષ્ટ્રેષાં લુપ્તપિંડોદકાક્રિયાઃ ૪૧

વશુ સંકર પ્રભા કુળને તથા કુળના નાશ કરનારને નરકમાં મોકલે છે. કારણ કે પિતૃપિંડ તથા તપશ્ચક્રિયા વિના તેમના

(૫૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પિતૃઓ નરકમાં પડે છે. ॥ ૪૧ ॥

દોષૈરેતૈઃ કુલઘ્નાનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ ।

ઉત્સાદ્યંતે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાઃ ॥

જે કુલઘાતી છે તેમના વર્ણ સંકરકારક દોષે
કરી જાતિધર્મ અને સનાતન કુલધર્મ નાશ
પામે છે. ॥ ૪૨ ॥

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ।

નરકે નિયતં વાસા ભવતીત્યનુશુભ્રમ ॥ ૪૩

હે જનાર્દન ! જેનું કુલનાશ થયું તે માણસો-
નો અવશ્ય નરકમાં વાસ થાય છે, એવું સાંભ-
ળીએ છીએ. ॥ ૪૩ ॥

અહો વત મહત્પાપં કર્તું વ્યવસિતાવયમ્ ।

યદ્રાજ્યસુખલોભેન હંતું સ્વજનમુચ્યતાઃ ૪૪

અહો ! અમે મોટું પાપ કરવાનો ઇંછમ કરી-
એ છીએ કેમકે રાજ્યસુખના લોભે કરીને
સ્વજનોને મારવાને તૈયાર થયા છીએ. ॥ ૪૪ ॥

યદિ મામપ્રતીકારમશ્ચં શત્રુપાણયઃ ।
ધાર્તરાષ્ટ્રારણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૫

હાથમા શસ્ત્ર લીધેલાં એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુ-
ત્ર શસ્ત્ર વિનાના તથા સામાનહિ થનાર એવા
મને રણમાં મારશે તો તે મને અતિ કલ્યા-
ણકરક છે. ॥ ૪૫ ॥

સંજય ઉવાચ ।

एवमुक्त्वा-र्जुन, संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विमृज्य स शरं चापं शोकसंविग्रमानसः ॥

ધૃતરાષ્ટ્રને સંજય કહે છે-શે કથી વ્યાકુળ
થએલો અર્જુન ધનુષ બાણ દે કી હાથને રથમાં
પાછળ જડીને બેઠો. ॥ ૪૬ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतामूयनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्री कृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुन वि-
षादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

॥ અધ્યાય પહેલો સમાપ્ત. ॥

અધ્યાય ૨ જો.

સત્રય ઉવાચ ।

તં તથા કૃપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણમ્ ।

વિષીદંતમિદં વાક્યમુવાચ મધુસૂદનઃ ॥૧॥

સંજય કહે છે-હયાથી દીન થઈ ગયેલા, જેની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ ગયાં છે એવા, તથા શોકથી નરમ થઈ ગયેલા અર્જુનને મધુસૂદને એટલે શ્રીકૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું. ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીતિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે-હે અર્જુન ! આવા અયોગ્ય સમયમાં આવું કાયરપણું કે જેને આર્ય લોકો ધિક્કારે છે, જે સ્વર્ગપ્રાપ્તિને આડે આવનાર છે, અને જે અપકીર્તિ ક-

રનાર છે તે નારામાં કયાંથી આવ્યું ? ॥ ૨ ॥
 ક્ષેપ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપચ્ચતે ।
 છુદ્ધં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥૩॥
 હે પાથ ! આવી ન મરદાઈ છોડી દે. એ
 તારે માટે યોગ્ય નથી. હે શત્રુને અતવાવા-
 જા ! તારા મનની આ દુર્બળતા તણી થઈ તું
 ઉભો થઈ જા. ॥ ૩ ॥

અર્જુન ઉચ્ચાત્ત ।

કયં ભીષ્મમહંસંસ્ત્રયે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।
 શ્વેભિઃ પ્રતિયોત્સ્યામિપૂજાર્હવરિસૂદન ॥૪॥
 અર્જુન કહે છે-હે મધુસૂદન ! હે શત્રુને
 નાશ કરનાર ! પૂજ્ય એવા ભીષ્મ તથા દ્રો-
 ણની સાથે હું બાણથી કેમ યુદ્ધ કરું ? ॥ ૪ ॥
 ગુરુનહત્વા હિમદાનુભાવાન્ શ્રેયોભોક્તું મૈ-
 ક્ષ્યમપીહલોકે । હત્વાર્થકામાંસ્તુગુરુનેદૈવ
 સંજીય મોહાન્ સધિરપ્રદિગ્ધાન્ ॥૫॥

(૬૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

આવા મહા પ્રભાવવાળા શુદ્ધોને હજુવા
કરતાં આ લોકમાં બીજા માગીને ખાવું એ
વધારે સાડું છે. સ્વાર્થી છતાં આ શુદ્ધો-
ને મારવાથી તો હું રૂધિરથી ખરડાએલા
લોગ લોગવું. ॥ ૫ ॥

न चैतद्विभः कतरन्नो गरीयोयद्वाजयेम यदि
वा नोजयेयुः । यानेव हत्वा नजिजीविषा-
मस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

વળી આપણે બાણતા નથી કે આપણામાંથી
વધારે બળવાન કોણ છે ? કદાચ અમે જીતી-
શું કે તેઓ જીતશે; જેમને મારીને અમે જી-
વાવાની ઇચ્છા રાખીએ નહિ તે આ ધૃતરાષ્ટ્ર-
ના પુત્રો સામે આવીને ઉભા છે. ॥ ૬ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामित्वां धर्मं
संमूढवेताः । यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रह्मतन्मे
श्लिष्यस्तेऽहं श्लाघि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

હીનતાના દોષને લીધે મારો સ્વભાવ નરમ થઈ ગયો છે અને મારું મન ધર્મ વિષયમાં મૂઢ બની ગયું છે. તેથી હું તમને પૂછું છું કે મારે માટે કલ્યાણકારક શું છે તે નિશ્ચય કરીને મને કહે? હું તમારો શિષ્ય છું મને ઉપદેશ આપો. ॥ ૭ ॥

नहि प्रपश्यामि ममानुपचायच्छोकमुच्छो-
षणमिन्द्रियाणाम् । अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धं
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

સર્વ સમૃદ્ધિ યુક્ત આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય તથા દેવોનું આધિપત્ય મને મળે તો પણ ઇન્દ્રિયોનું શોષણ કરનાર મારા હૃદયનો આ શોક મટે એવો ઉપાય મને જણાતો નથી.

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।
न योत्स्य इतिगोविंदमुक्त्वातृष्णीं बभूवह ९

(૬૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

અંજય કહે છે કે-હે શત્રુઓને છતનાર
ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ પ્રમાણે હુષીકેશને એટલે
શ્રીકૃષ્ણને કહેતાં અર્જુન બોલ્યો કે “ હે
ગોવિંદ હું યુદ્ધ નહિ કરું. ” એમ કહી પ-
છી ચુપ રહ્યો. ॥ ૯ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः ॥१०॥

પછી હે ભરતવંશી ધૃતરાષ્ટ્ર ! ભગવાને હ-
સીને બે સૈન્યની વચ્ચે ઉભા રહી આ પ્રમા-
ણે ખેદ કરનાર અર્જુનને નીચે પ્રમાણે વચન
કહ્યાં. ॥ ૧૦ ॥

श्री भगवानुवाच ।

अशक्त्या नन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतसूनगतासूश्च नामुशोचंति पंडिताः ११

શ્રી ભગવાન કહે છે-જેનો શક્તિ કરવા
યોગ્ય નથી તેઓને માટે શું શોક કરે છે અ-

ને પંડિતાઈની વાતો કરે છે, પરંતુ જ્ઞાની
માણસો તો મુએલા તેમજ જીવતાઓનો શોક
કરતા નથી. ॥ ૧૧ ॥

નત્વેવાઈં જાતુ નાસં નત્વંનેમેજનાધિપાઃ ।
નૈવૈવનમવિષ્યામઃ સર્વેવયમતઃપરમ્ ॥૧૨॥

તું અથવા તો હું કે આ રાજાઓ આગળ
કેઈવાર નહોતા એમ નથી; અને હવે પછી
આપણે સઘળા નહિ હોઈએ એવું પણ
નથી. ॥ ૧૨ ॥

દેહિનોઽસ્મિન્યથા દેહે કૌમારંયૌવનંજરા ।
તથા દેહાંતરપ્રાપ્તિર્ધીરસ્તત્રનમુદ્યતિ ॥૧૩॥

શરીરમાં રહેનાર જીવાત્માને જેમ આ દેહ-
માં બાળપણ, જુવાની તથા ઘડપણ આવે છે
તેમજ તેને આ દેહમાંથી ગયા પછી બીજો
દેહ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી જુદ્ધિમાન મ-
નુષ્ય તેનો શોક કરતો નથી. ॥ ૧૩ ॥

(૬૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

યાત્રાસ્પર્શસ્તુકાતેયશીતોજ્જસુખદુઃખદાઃ ।
આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિક્ષસ્વભારતા ॥

હે કુંતાના પુત્ર ! ટાઢ, તાપ, સુખ તથા
દુઃખ એ સૌ ઇન્દ્રિયોના સંબંધથી થાય છે
તે આવે છે અને જાય છે અને અનિત્ય છે
ખાટે તેને તું સહન કર. ॥ ૧૪ ॥

યં हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखधरिं सो मृतत्वा यकल्पते ॥ ૧૫

હે પુરુષશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! જે મનુષ્યને એ સૌ
પીડ કરતા નથી તથા જેને સુખ દુઃખ સ-
માન છે અને જે ધીરજવાળો છે તે જ અમર
થઈ શકે છે. ॥ ૧૫ ॥

नासतोविद्यते भावो नाभावोविद्यतेसतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽस्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

જે અસત્ છે તે સત્ થતું નથી; અને સત્ છે
તે અસત્ થતું નથી; તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આ

અનેના તત્વજ્ઞાનનો નિશ્ચય કર્યો છે. ૧૬

અવિનાશિતુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।
વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥

જે સર્વેમાં વ્યાપ્ત છે તે વિનાશ રહિત છે
એમ જાણુ, અને જેનો નાશ થઈ શકે એમ
નથી તેનો નાશ કરવાને કોઈ શક્તિમાન
નથી. ૧૭

અંતવંત ઇમે દેહાનિત્યસ્યોક્તાઃશરીરિણઃ ।
અનાશિનોઽપ્રમેયસ્યતસ્માદુદ્ધયસ્વમારત ॥

શરીરમાં રહેનાર જીવાત્મા નિત્ય અવિના-
શી અને ન સમજી શકાય એવો છે. તેનાં
આ શરીર સર્વ નાશવંત છે માટે હે ભરત-
વંશી અર્જુન ! તું યુદ્ધ કર. ॥ ૧૮ ॥

યણનં વેત્તિ હંતારં યથૈનં મન્યતે હતમ્ ।
ઉપૌતૌતૈવિજાનીતૌનાયં હંતિનહન્યતે ॥ ૧૯

એને (જીવાત્માને) જે કોઈ મારનાર અ-

(૬૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

થવા મરનાર માને છે તે બંને વાત માનના-
રા અજ્ઞાન છે, કારણકે તે મારતો નથી ને
મરતો પણ નથી. ॥ ૧૯ ॥

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્માયં ભૂત્વા-
ભવિતાવા ન ભૂયઃ । અજાનિત્ય.શાશ્વતોઽય
પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥૨૦॥

તે કદી જન્મતો નથી તેમ મરતો પણ ન-
થી. તે એક વખત થઇને પછી અવિધ્યમાં
થવાનો નથી એમ પણ નથી; તે અજન્મા,
નિત્ય, સતત અને પ્રાચીન છે. શરીરનો નાશ
થતાં તેનો નાશ થતો નથી. ॥ ૨૦ ॥

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એનમજમવ્યયમ્ ।
કથંસ પુરુષઃપાર્થકં ઘાતયતિ હન્તિકમ્ ૨૧

હે પાર્થ ! અવિનાશી નિત્ય, જન્મ વિ-
નાનો, વધઘટ વિનાનો એવા તે આત્માને
જે મનુષ્ય જાણે છે તે કોને મારે છે અથવા

મરાવે છે ? ॥ ૨૧ ॥

વાસાંસિ जीर्णानि यथाविहाय नवानि गृ-
ह्णातिनरोऽपराणि । तथा शरीराणिविहाय
जीर्णान्यन्यानि संघाति नवानि देही ॥ ૨૨

જેમ મનુષ્ય જીર્ણ વસ્ત્ર તજી દઇને નવાં વ-
સ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમ જીવાત્મા જીર્ણ દેહને
છોડી દઇને નવા દેહને ધારણ કરે છે. ૨૨

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः २૩

શસ્ત્ર તેને છેદી શક્તાં નથી, અગ્નિ તેને
ખાળી શક્તો નથી, પાણી તેને પકાળી શક-
તું નથી અને વાયુ તેને શોષી શક્તો ન-
થી. ॥ ૨૩ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेशोऽशोण्यएव च ।
नित्यःसर्वगतःस्थानुरचलोऽयं सनातनः ॥

તે છેદાય નહિ એવો, બળે નહિ તેવો, પ-

(૬૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

લખી શકે નહિ તેવો અને શોષાય નહિ તેવો,
નિત્ય સર્વવ્યાપ્ત, એકજ રૂપવાળો, અચળ
અને સર્વથી જુનો છે. ॥ ૨૪ ॥

अव्यक्तोऽयमचित्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवंविदेत्त्रैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५

તે ન દેખી શકાય તેવો, ન સમજી શકાય
તેવો અને બદલાય નહીં તેવો કહેવાય છે,
તેથી તેને એવો બાણીને એનો શોક કરવો
તને ઘટે તો નથી. ॥ ૨૫ ॥

अथचैनंनित्यजातं नित्यं वामन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वंमहाबाहो नैनंशोचितुमर्हसि २६

હે મહાબાહુ અર્જુન ! જો તું એમ માનતો
હે ય કે એ હંમેશ જન્મ લે છે અને હંમેશ
મરણ પામે છે તો પણ તારે શોક કરવો
યોગ્ય નથી. ॥ ૨૬ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥

કારણ કે જેનો જન્મ છે તેનું મરણ નક્કી જ છે અને મુગ્ધોનો ફરી જન્મ પણ નક્કી જ છે, માટે જે વસ્તુ બન્યા વિના રહે એવી નથી તેને માટે શોક કરવો એ તને ઘટતું નથી. ॥ ૨૭ ॥

અવ્યક્તાદીનિભૂતાનિવ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥૨૮

હે ભારત ! ભૂતોનું મૂળ જોઈ શકાતું નથી, તેઓની વચ્ચે સ્થિતિ જોઈ શકાય છે અને તેઓનો નાશ જોઈ શકાતો નથી ત્યારે તેને માટે શોક શો કરવો ? ॥ ૨૮ ॥

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમાશ્ચૈવદ્વદતિ ત-

થૈવ ચાન્યઃ । આશ્ચર્યવત્ત્રૈનમન્યઃ જ્ઞાનોત્તિ

શ્રુત્વાપ્યેનં વેદ ન ચૈવ કશ્ચિત્ ॥ ૨૯ ॥

તેને (આત્માને) કોઈ આશ્ચર્ય જેવો બુ-

(૭૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

એ છે, કોઈ તે આશ્ચર્ય જેવો છે એમ કહે
છે, અને કોઈ તેને આશ્ચર્ય જેવો સાબળે છે
અને સાબળવા છતાં પણ કોઈ તેને બાણી
શકતું નથી. ॥ ૨૯ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणिभूतानि नत्वंशोचितुर्महसि ॥

હે ભારત ! દેહમાં રહેનાર તે (આત્મા)
નો કદી નાશ થઈ શકતો નથી તેથી કોઈ પણ
જીવનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૩૦ ॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुर्महसि ।
धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥

તારો પોતાનો ધર્મ વિચારતાં પણ તારે
કંપારી ખાવી યોગ્ય નથી કારણ કે ધર્મયુદ્ધ
વિના ક્ષત્રિયોને બીજું કંઈ કલ્યાણદાયક
નથી. ॥ ૩૧ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

સુચિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લખંતે યુદ્ધમીદ્રશમ્ ॥

હે પાર્થ ! જાણે સ્વર્ગનું દ્વારજ ખુલ્લું મુ-
ક્યું હોય એવું દૈવેચ્છાથી આવી મળેલું યુદ્ધ
ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો હોય તેનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથચેત્ત્વમિમં ધર્મં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।
તતઃસ્વર્ધર્મકીર્તિશ્ચ દિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

પણ જો તું આ ધર્મ યુદ્ધ નહિ કરે તો તું
તારા પોતાના ધર્મ તથા કીર્તિને નાશ કરી
પાપી થઇશ. ॥ ૩૩ ॥

અકીર્તિંચાપિભૂતાનિકવયિષ્યંતિતેઽવ્યયમ્
સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥

સર્વ લોક સદા તારી અપકીર્તિ બોલશે,
અને આખરૂદ્ધાર મનુષ્યની અપકીર્તિ મરણ
કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયી સમજી. ॥ ૩૪ ॥

ભયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

યેવાંચ ત્વંબહુમતોભૂત્વા યાસ્યસિલાઘવમ્ ॥

(૭૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મહારથી યોદ્ધાઓ એમ માનશે કે તું
લયનો મારો યુદ્ધમાંથી નાસી ગયો, અને
જેઓ તારે વિષે ઉઘો મત ધરાવે છે તેના
આગળ તારી હલકાઈ જણાશે. ॥ ૩૫ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निंदतस्तवसामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥

જેઓ નાહું અહિત ઇચ્છતાં છે તે તારે
માટે નહિ બોલવાના બોલ બોલશે અને તા-
રા બળની નિંદા કરશે, એથી મોટું દુઃખ
બીજું કયું છે ? ॥ ૩૬ ॥

हतोवाप्राप्त्यसिस्वर्गजित्वावाभोक्ष्यसेमहीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

જો તું યુદ્ધમાં મરીશ તો તને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ
થશે અને જીતીશ તો 'પૃથ્વીનું' રાજ્ય ભો-
ગવીશ. માટે હે કુંતાના પુત્ર ! યુદ્ધ કરવાનો
નિશ્ચય કરીને તું ઉભો થઈ જા. ॥ ૩૭ ॥

સુખદુઃખેસમેકૃત્વાલાભાભૌજયાજશૌ ।
તતોષુદ્ધાથ યુજ્યસ્વ નંવંપાપમવાપ્સ્યસિ ॥

સુખ તથા દુઃખ, લાભ અને ખોટ, છત
ને હાર સૌ સમાન ગણીને યુદ્ધમાં બેઠાઈ
બા. તેમ કરતાં તને પાપ લાગશે નહિ. ૩૮
एषातेऽभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशु ।
बुद्ध्यायुक्तोययापार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥

આ પ્રમાણે મેં તને સાંખ્યશાસ્ત્રનો ઉપ-
દેશ કર્યો છે; હવે યોગશાસ્ત્રનો બોધ સાં-
ભાળ; હું પાર્થ ! જે બોધવડે કરીને તું કર્મ-
બંધનથી મુક્ત થઈશ. ॥ ૩ - ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायोनविद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतोभयात् ॥

એમા કરેલો ઉદ્યોગ વૃથા થતો નથી અને
તેમા કાંઈ બાધ પણ નથી, એ ધર્મની અલ્પ
ક્રિયા પણ મહા ભયમાંથી રક્ષણ કરેછે. ૪૦

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેહ કુરુનંદન ।

બહુશાસ્ત્રાત્મનંતાશ્ચબુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥

હે કુરુનંદન ! અહીં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ તે એકજ છે, અને અનિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ અનંત અને બહુ શાખાવાળી હોય છે. ॥ ૪૧ ॥

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃપાર્થ નાન્યદસ્તીતિવાદિનઃ ॥

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિંપ્રતિ ॥૪૨

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકાબુદ્ધિઃસમાધૌનવિધિયતે ॥

વેદ વાદમાં મગ્ન, ઇચ્છાઓથી ભરપૂર, સ્વર્ગપ્રાપ્તિના ઉદ્વેગવાળા અને એ વિના અન્ય કંઈ છેજ નહિ એમ વદનારા અજ્ઞાની મનુષ્યો અનેક જન્મમાં કરેલાં કર્મનાં ફળ આપનાર તથા ક્રિયાઓથી ભરપૂર એવી છટા-

દાર વાણી, ભોગ તથા ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે જોલે છે, તેવાઓની તથા તેમની વાણીથી જેઓનું ચિત્ત આકર્ષાયલું છે એવા ભોગ તથા ઐશ્વર્યમાં આસક્ત જનોની નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ સમાધિમાં સ્થિર થતી નથી.

॥ ૪૨-૪૪ ॥

ત્રૈગુણ્યવિષયાવેદા નિઘ્નૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દ્વંદ્વોનિત્યસત્ત્વસ્થોનિર્યોગક્ષેમઆત્મવાન્ ॥

વેદમાં (સત્ત્વ, રજઃ અને તમ) એ ત્રણ ગુણનું કથન છે. માટે હે અર્જુન ! તું એ ત્રણ ગુણથી રહિત, (સારું નહાઈ, સુખ દુઃખ, ટાઢ તથા તડકો એ) દ્વંદ્વની લાગણી રહિત, હિંમેશાં સત્ત્વગુણમાંજ રહેનાર, અલબ્ધ વસ્તુના લાભમાં તથા પ્રાપ્ત વસ્તુના રક્ષણમાં ઠરકાર રહિત અને તારા આત્મામાં રમી રહેનાર થા. ॥ ૪૫ ॥

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥

કુવા વાવ વગેરે નાનાં જળાશયો કે સરોવર
જેવાં મોટાં જળાશયો અને જેમ તરસ મટા-
ડવામાં એક સરખાં ઉપયોગી છે તેમ વેદનાં
કર્મોથી જે ક્ષણ મળે છે તે જ ક્ષણ બ્રહ્મને ઉ-
પાસવાથી પણ મળે છે. ॥ ૪૬ ॥

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂમો તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥

તને માત્ર કર્મ કરવાનો અધિકાર છે, તેના
ક્ષણનો વિચાર કદી રાખીશ નહિ. કર્મ કરવી
વેળા તેના ક્ષણનો હેતુ તો રાખવોજ નહિ,
તેમ કર્મ કર્યા વિના પણ રહેવું નહિ. ॥ ૪૭ ॥

યોગસ્થઃકુરુ કર્મણિ સંગત્યક્ત્વાધનંજય ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધયોઃસમોભૂત્વાસમત્વંયોગઉચ્યતે

હે ધનંજય ! સંગનો ત્યાગ કરીને અને

યોગમાં રહીને કર્મ કરનાર થા; કર્મની સિ-
દ્ધિ તેમજ અસિદ્ધિ સમાન ગણી કર્મ
કરવાં તેને યોગ કહે છે. ॥ ૪૮ ॥

દૂરેણહવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્દનંજય ।

બુદ્ધૌ શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥

હે ધનંજય ! બુદ્ધિયોગના કરતાં કર્મયોગ
ઘણોજ ઉતરતો છે માટે બુદ્ધિનોજ આશ્રય
લે. કૃપણની ઈચ્છાથી કર્મ કરનારા દીન છે
એમ સમજવું. ॥ ૪૯ ॥

બુદ્ધિયુક્તોજહાતીહ ઉભે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માથોગાયયુજ્યસ્વયોગઃ કર્મસુકૌશલમ્ ॥

બુદ્ધિયોગવાળો સારાં કર્મ તથા નકારાં ક-
ર્મ બંનેનો ત્યાગ કરે છે, માટે તું યોગનેજ
વળગી રહે, કર્મ કરવામાં કુશળતા તે જ
યોગ છે. ॥ ૫૦ ॥

કર્મજંબુદ્ધિયુક્તાહિ ફલંત્યક્ત્વામનીષિણઃ ।

(૭૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જન્મબંધવિનિર્મુક્તાઃ પદંગચ્છંત્યનામયમ્ ॥

બુદ્ધિયોગમાં લીન થયેલા જ્ઞાનીઓ કર્મ-
થી ઉત્પન્ન થતાં કૃપાનો ત્યાગ કરી જન્મ
બંધનથી મુક્ત થાય છે અને પરમાનંદ પદ-
ને પામે છે. ॥ ૫૧ ॥

યદા તે મોહકલિલં બુદ્ધિર્વૃથિતરિષ્યતિ ।
તદાગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥

જ્યારે તારી બુદ્ધિ તારા મોહના મેલને
તરી જાય ત્યારે સાંભળવાનું તેમજ સાંભ-
ળેલું બંનેમાં તને વૈરાગ્ય થશે. ॥ ૫૨ ॥

શ્રુતિવિપ્રતિપન્નાતે યદાસ્થાસ્યતિનિશ્ચલા ।
સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદાયોગમવાપ્સ્યસિ ॥

શ્રુતિથી શુચિવસ્તુમાં પડી ગયેલી તારી
બુદ્ધિ જ્યારે અચલ થઈને સમાધિમાં
સ્થિર થઈ રહેશે ત્યારે તને યોગની પ્રાપ્તિ
થશે. ॥ ૫૩ ॥

અર્જુન ઉવાચ ।

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્યકામાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ ।
સ્થિતધીઃકિંપ્રભાષેતકિમાસીતત્રજેતકિમ્ ॥

અરજુન કહે છે-હૈ કેશવ ! જેની બુદ્ધિ
સ્થિર છે તથા જે સમાધિવાળો છે તેનાં શાં
લક્ષણ છે તે મને કહો ? સ્થિર બુદ્ધિવાળો
કેવી રીતે બોલે છે, બેસે છે તથા કેવી રીતે
ચાલે છે ? ॥ ૫૪ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

પ્રજહાતિયદાકામાન્સર્વાન્યાર્થમનોગતાન્ ।
આત્મન્યેવાત્મનાતુષ્ઠઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે-હૈ પાર્થ ! જ્યારે મનમાં
ઉત્પન્ન થતી સર્વ કામનાને માણસ તજી દે
છે અને પોતાના આત્માને વિષેજ પોતે સં-
તુષ્ટ રહે છે, ત્યારે તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહે-
વાય છે. ॥ ૫૫ ॥

(૮૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

દુઃસ્વેષ્વનુદ્વિપ્રમનાઃ સુસ્વેષુ વિગતસ્મૃદઃ ।
વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥

દુઃખમાં જેનું મન ખેદયુક્ત થતું નથી,
જે સુખની સ્મૃત્તિ રાખે નથી, રાગ, ભય
અને ક્રોધ જેણે તથા દીધેલાં છે તે સ્થિર
બુદ્ધિવાળો મુનિ કહેવાય છે. ॥ ૫૬ ॥

યઃ સર્વજ્ઞાનભિન્નેહસ્તતત્ત્વાપ્યયુમાયુમમ્ ।
નામિનંદતિ ન દ્રેષ્ટિ તસ્ય મજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિતા ॥

જે સર્વ ઠેકાણે માયા રહિત છે, શુભ અથ-
વા અશુભની પ્રાપ્તિથી જે સુખી અથવા
દુઃખી થતો નથી તે માણસની બુદ્ધિ સ્થિર
છે એમ બાણવું. ॥ ૫૭ ॥

યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽજ્ઞાનીવ સર્વશઃ ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यमज्ञापतिष्ठिता ॥

જેમ કાચખો સર્વ ખાબુએથી પેતાનાં અં-
ગ અંદર ખેંચી લે છે તેમ જ્યારે માણસ

પોતાની ઇન્દ્રિયોને ઇન્દ્રિયોના વિષયમાંથી
જે'થી હો છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થઇ છે
એમ બાણુવું. ॥ ૫૮ ॥

विषया विनिवर्तते निराहारस्य देहिनिः ।
रसवर्जैरसोऽप्यस्य पण्डित्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

ભૂખ્યા માણુસનાથી ઇન્દ્રિયોના વિષય દૂર
જતા રહે છે, માત્ર રસ (સ્વાદ) એકલોજ
વિષય રહે છે, અને તે રસ પણ પરબ્રહ્મનું
દર્શન થતાંજ જાયો રહે છે. ॥ ૫૯ ॥

यततो ह्यपि कैतेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥

હો કુંતાના પુત્ર ! યતન કર્યા છતાં પણ બુ-
દ્ધિવાન માણુસના મનનું મથન કરી ઇન્દ્રિ-
યો તેને ભેરથી (વિષયો પ્રત્યે) જે'થી
બાય છે. ॥ ૬૦ ॥

तानिसर्वाणिसंयम्य युक्त आसीतमत्परः ।

(૮૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

વશેહિયસ્યેંદ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજાપ્રતિષ્ઠિતા ॥

માટે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખી, યોગ-
માં રહી, મારામાંજ ધ્યાન રાખોને એસવું;
કારણ કે જેણે ઇન્દ્રિયો વશ કરી છે તેનીજ
બુદ્ધિ સ્થિર છે. ॥ ૬૧ ॥

ધ્યાયતો વિષયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।
સંગાત્સંજાયતેકામઃકામાત્ક્રોધોભિજાયતે ॥

વિષયોનું ધ્યાન કરતાં પુરૂષને તેમાં આ-
સક્તિ થાય છે અને આસક્તિથી તેનામાં
કામના ઉત્પન્ન થાય છે અને કામનાથી ક્રોધ
ઉત્પન્ન થાય છે ॥ ૬૨ ॥

ક્રોધાદ્ભવતિસંમોહઃ સંયોગાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।
સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશોબુદ્ધિનાશાત્ખણયતિ

ક્રોધથી મેહ થાય છે, મેહથી સ્મૃતિનો
ભ્રમ થાય છે, સ્મૃતિના ભ્રમથી બુદ્ધિ નાશ
પામે છે અને બુદ્ધિ નાશ પામવાથી માણસ

પેતે નાથ પામે છે. ॥ ૬૩ ॥

રાગદ્વેષાવયુક્તૈસ્તુ વિષયાન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્માપ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥

પણ રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત થઈને, મનને
વશ રાખી જે ઈન્દ્રિયોના વિષયો લોગવે છે
અને પોતાના ઉપર અંકુશ રાખે છે તે શાંતિ
પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૬૪ ॥

પ્રસાદે સર્વદુઃસ્વાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસોદ્ધાશુ બુદ્ધિઃપર્યવતિષ્ઠતે ॥૬૫॥

શાંતિ મળવાથી તેનાં સર્વ દુઃખનો નાશ
થાય છે કારણ કે જેનું મન શાંત હોય છે તે-
ની બુદ્ધિ સ્થિર થઈ જાય છે. ॥ ૬૫ ॥

નાસ્તિબુદ્ધિરયુક્તસ્ય નચાયુક્તસ્યભાવના ।

ન ચાભાવયતઃજ્ઞાતેરશાંતસ્યકુતઃસુસ્વમ્ ॥

જેનું ચિત્ત સ્થિર હોતું નથી તેને સ્થિરબુદ્ધિ
હોતી નથી અને તેનાથી ધ્યાન પણ થતું ન-

(૮૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

થી. જેને ધ્યાન નથી તેને શાંતિ નથી અને
જેને શાંતિ નથી તેને સુખ ક્યાંથી હોય ?

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविशीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नाविमित्रांभसि ॥

જેમ સમુદ્રમાં વહુ છુને પવન નાશ કરી
નાંખે છે તેમજ વિષયે માં ભટકતાં ઇન્દ્રિયો-
વાળાનું મન એવું થઈ જાય છે કે તે તેની
બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. ॥ ૬૭ ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निवृत्तीति सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञापतिष्ठिता ॥

માટે હે મહાબાહુ અર્જુન ! વિષયોથી
જેણે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી છે તેની બુ-
દ્ધિ સ્થિર છે. ॥ ૬૮ ॥

यानि शा सर्वभूतानां तस्यां जागर्तिसंयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सानि शापश्यतो मुनेः ॥

સવળા જીવોની જે રાત છે તેની વિષે ચો-

ગી બાજે છે અને જેમાં સઘળા જીવો બા-
જે છે તે સત્ય જ્ઞાનવાળા મુનિને મન રાત
છે. ॥ ૬૯ ॥

આપૂર્વમાણમચલપ્રતિષ્ઠં
સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ।
તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે
સ શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥ ૭૦ ॥

જેમ સંપૂર્ણ બરેલા સમુદ્રમાં બીજાં પાણી
આવીને પડે છે છતાં તે પોતાની હક મૂકતો
નથી તેમ સર્વ મનકામનાઓ પ્રાપ્ત થ-
તાં જે ડગતો નથી તેને શાંતિ મળે છે. પણ
જેને નવાં નવી કામનાઓ થાય છે તેને શાંતિ
મળતી નથી. ॥ ૭૦ ॥

વિહાયકામાન્યઃ સર્વાન્પુમાંશ્વરતિનિસ્મૃહઃ ।
નિર્મમોનિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥

જે માણસ સર્વ ઈચ્છાઓને તજી દઈને કો-

(૮૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ઈન્દ્રી દરકાર કર્યા વિના ફરે છે, અને જેને
અહંકાર નથી તેમજ સ્વાર્થ નથી તે શાંતિ
મેળવે છે. ॥ ૭૧ ॥

एषाब्रह्मीस्थितिः पार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति ।
स्थित्वास्थामंतकालेऽपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति॥

હે પર્થ ! આ ખરી બ્રહ્મ અવસ્થા છે. એ
ની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્યને મોહુ થતો ન
થી. માત્ર અંતકાળને સમયે પણ જો તે આ
અવસ્થામાં હોય તો તે મનુષ્યનો બ્રહ્મમાં
સમ સ થાય છે ॥ ૭૨ ॥

इति श्रीमद्भगद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययो-

ના નામ દ્વિતીયાઽધ્યાયઃ ।

॥ બીજો અધ્યાય સમાપ્ત. ॥

૭૭૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૩ જો.

અર્જુન ઉવાચ ।

જ્ઞાયસીચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।

તત્કિંકર્મણિઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ॥

અર્જુન કહે છે-હે જન્નાર્દન ! જ્યાંદે
આપનો એવો મત છે કે કર્મ કરતાં જ્ઞાન
શ્રેષ્ઠ છે, ત્યારે હું કેશવ ! મને આવું ઘોર
કર્મ કરવાને તમે શા માટે પ્રેરો છો ? ૧

વ્યામિશ્રેણેવવાક્યેન બુદ્ધિ મોહયસીવ મે ।

તદેકંવદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેષ્ઠોઽહમસુયામ્ ॥

ઉલટ સુલટ વાક્યોથી તમે મારી બુદ્ધિને
ગુંથવણમાં નાંખી દે છો માટે કહ્યાણુ થય
એવો એક માગ નક્કી કરીને મને કહો. ૨

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

લાકેઽસ્મિન્દ્વિવિધાનિષ્ઠાપુરાત્તોક્તામયાનથ ।

(૮૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

જ્ઞાનયોગેનસાંખ્યાનાંકર્મયોગેનયોગિનામ્ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે—હે પાપ રહિત અ-
ર્જુન ! મેં તને પહેલાં કહ્યું કે આ લોકમાં
જે માર્ગ છે, એક સાંખ્યનો જ્ઞાનયોગ અને
બીજો યોગીઓનો કર્મયોગ. ॥ ૩ ॥

ન કર્મણામનારંભાન્નૈષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્રુતે ।

નચસંન્યસનાદેવ સિદ્ધિં સમધિગચ્છતિ ॥

કર્મનો બિલકુલ આરંભ કર્યા વગર માણસ
કર્મથી મુક્ત થઈ શકતો નથી તેમજ સર્વનો
ત્યાગ કરવાથી પણ સિદ્ધિ મળતી નથી. ॥૪॥

નહિકશ્ચિત્ ક્ષણમપિ જાતુતિષ્ઠત્યકર્મકૃત્ ।

કાર્યતે હ્યવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિજૈર્ગુણૈઃ ॥

કોઈ માણસ એક પળવાર પણ કર્મ કર્યા
વિના રહી શકતો નથી. મને સર્વને સ્વ-
ભાવથી જ પરવશ થઈને કમ કરવાં હો છે. ૫

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ય આસ્તેમનસાસ્રવન્ ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्सामिथ्याचारःसउच्यते ॥

જે માણસ કર્મેન્દ્રિયોને વશ રાખી પાછો
છાંદ્રિયોના વિષયનું મનથી ધ્યાન કરતો રહે
છે તે મુઠમની મિથ્યા આચાર (ખે ટીચાલ)
વાળો કહેવાય છે. ॥ ૬ ॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मन्द्रियं कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥

પણુ હે અર્જુન ! જે મનની છાંદ્રિયોને વશ
કરી તેમાં આસક્ત થયા વગર કર્મેન્દ્રિયો વડે
કર્મ યોગનું આચરણુ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે ૭

नियंत कुरु कर्म त्वं कर्मज्ज्ञायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥

માટે નિત્ય કરવાનાં કર્મ તું કર. કર્મ નહિ
કરવાં તેના કરતાં કરવાં એ સાફ છે, વળી
કર્મ કર્યા વગર તો આ શરીર પણુ રહી શકે
એમ નથી. ॥ ૮ ॥

(૯૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોઽન્યત્ર લોકોઽયં કર્મબંધનઃ ।

તદર્થં કર્મ કૌતેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥૧॥

યજ્ઞ સિવાય બીજું કર્મ છે તે જ લોકોને
બંધનકારક છે માટે મમતા તથા, હે અ-
ર્જુન ! યજ્ઞના હેતુથી તું કર્મ કર. ॥ ૯ ॥

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ વોઽસ્તિવૃકામધુર્ક ॥

પૂર્વે યજ્ઞ કરનાર લોકોને ઉત્પન્ન કરીને પ્ર-
જાપતીએ કહ્યું હતું કે યજ્ઞવડેજ તમારી વૃ-
દ્ધ થશે અને એજ તમારી કામધેનુ (સર્વ
મનકામના પુરી પાડનાર કામદુર્ગા ધાય)
છે. ॥ ૧૦ ॥

દેવાન્ ભાવયન્તાઽનેન તે દેવા ભાવયન્તુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયન્તઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥

એનાથી તમે દેવોનું પોષણ કરશે. એ/હે
દેવો તમારું પોષણ કરશે, એ પ્રમાણે પર-

સ્પર એક બીજાનું પોષણ કરતાં તમારું ક-
લ્યાણ થશે. ॥ ૧૧ ॥

इष्टान् भोगान्हि वोदेवादास्यंते यज्ञभाविताः ।
तैर्देत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥

યજ્ઞથી સંતોષ પામેલા દેવતાઓ તમને ઇ-
ચ્છિત લોગ આપશે. તેઓ તમને આપે અ-
ને જ્યારે તમને અર્પણે કર્યા વિના જો કોઈ
લોગવે તો તેને ચોર જાણવો. ॥ ૧૨ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुंजते ते त्वघं पापाये पचंत्यात्मकारणात् ॥

યજ્ઞનું ઉચ્છિષ્ટ જમનારા સંતો સર્વ પાપ-
થી મુક્ત થાય છે, અને જે પાપી માણસો
માત્ર પોતાનેજ કાજે રાધે છે તે ખરખર પા-
પનું જ લોજન કરનાર છે. ॥ ૧૩ ॥

अनाद्भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥

(૬૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અન્નથી સર્વ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે અને
અન્ન વરસાદથી પેદા થાય છે, યજ્ઞથી વરસાદ
થાય છે અને યજ્ઞ કર્મથી થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

કર્મ બ્રહ્મોદ્ભવં વિદિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવમ્ ।
તસ્માત્સર્વગતં બ્રહ્મ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠતમ્ ॥

કર્મની ઉત્પત્તિ અક્ષરી છે અને અક્ષરી
ઉત્પત્તિ અક્ષર (નહિ નાશ પામે એવા)
અક્ષરી છે તેથી સર્વવ્યાપક એવો જે અક્ષર
તે યજ્ઞમાં પણ રહેલો છે. ॥ ૧૫ ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।

अघ्रायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥

હે પાર્થ ! આ પ્રમાણે ચક્ર ચાલી રહ્યું છે
તેને અનુસરીને જે ચાલતો નથી, તેનું જીવન
પાપથી ભરેલું છે, અને જે ઇન્દ્રિયોના સુખ
માં આસક્ત થઈ રહે છે તે વૃથા જીવે છે. ૧૬

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मवृत्तश्च मानवः ।

આત્મન્યૈવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિચિતૈા॥

પણ જે પોતાના આત્મામાંજ પ્રીતિ રાખી-
ને રહેવો છે અને પોતાના આત્માથીજ જેને
તૃપ્તિ છે તેવા માણસને કંઈપણ કરવાનું
છેજ નહિ. ॥ ૧૭ ॥

નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

ન ચાસ્ય સર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થવ્યપાશ્રયઃ ॥

તેને તો જે કર્મ કર્યું તેમાં અને જે કર્મ
નથી કર્યું તેમાં પણ કંઈ લગતું વળગતું
નથી તેમજ તેનું પોતાનું હિત કોઈ જીવ
ઉપર આધાર રાખતું નથી. ॥ ૧૮ ॥

તસ્માદસક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર ।

અસક્તો હ્યાચરન્ કર્મ પરમામોર્તિં પુરુષઃ ॥

માટે કંઈ પણ આસક્તિ રાખ્યા વગર જે
કર્મ કરવાનું છે તે હમેશાં કર્યા કર કેમકે

(૬૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

આસક્તિ વિના કર્મ કરનાર મોક્ષ પામે છે.
કર્મગૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ।
લોકસંગ્રહમેવાપિ સંપश्यन् કર્તુમર્હસિ ॥

જનક અને બીજાઓ કર્મ વડેજ
ઉંચી ગતિને પામ્યા છે, વળી લોકના બલારને
અર્થે પણ વિચાર કરતાં તારે કર્મ કરવાની
જરૂર છે. ॥ ૨૦ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥

મોટા મહાત્મા જે જે કામ કરે છે તે તે કા-
મ બીજા માણસો પણ કરે છે, અને તે જે
કરે છે તે પ્રમાણ મનાય છે અને લોકો તેનેજ
અનુસરે છે. ॥ ૨૧ ॥

न मेपार्थास्ति कर्त्तव्यं त्रिषुलोकेषु किंचन ।
नान्नात्ममवाप्तव्यं वर्त्त एव च कर्मणि ॥
હે પાર્થ ! ત્રણે લોકમાં મારે કંઈ પણ ક-

મેં કરવાની જરૂર નથી. કોઈ વસ્તુ મને
નથી મળેલી ને મારે મેળવવાની છે એમ
પણ નથી તથાપિ હું પણ કર્મ કર્યાજ
કરું છું. ॥ ૨૨ ॥

यदि ब्रह्म न वर्त्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
ममवर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

આજસ દૂર કરીને જો હું કર્મ કરવામાં
તત્પર ન થાઉં તો હે પાર્થ ! સર્વ હોકો
મારાજ માર્ગને અનુસરશે. ॥ ૨૩ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्या कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्त्तास्मानुबह्न्यामिमाः प्रजाः ॥

જો હું કર્મ ન કરું તો આ હુનિઆનો
નાશ થાય, વર્ણસંકર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય અ-
ને પ્રજાનો નાશ થઈ જાય એ સંઘર્ષ કરનાર
હું થાઉં. ॥ ૨૪ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।

(૯૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કુર્યાદ્વિદ્વાંસ્તથાઽસક્તશ્ચીર્ણોક્સંગ્રહમ્ ॥

હે ભારત ! કર્મમાં આસક્તિ રાખીને અજ્ઞાની લોકો જેવી રીતે કર્મ કરે છે તેવી રીતે લોકોનું ભલું ઇચ્છીને કર્મમાં આસક્તિ રાખ્યા વગર જ્ઞાનીઓએ કર્મ કરવાં જોઈએ.

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ।

જોષયેત્સર્વકર્માણિવિદ્વાન્યુક્તઃસમાચરન્ ॥

કર્મમાં આસક્ત એવા અજ્ઞાની લોકોનાં મન જ્ઞાની લોકોએ ભાવવાં નહીં પણ એ-
વ્ય વર્તણૂક રાખી સર્વ કર્મ ઉપર લોકોનું વલણ થાય એમ તેમણે કરવું જોઈએ. ૨૬

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥

સર્વ કર્મો પ્રકૃતિના ગુણ વડેજ થાય છે, તો પણ અહંકારથી મૂઢ થયેલી બુદ્ધિથી ‘હું જ તે કરનાર છું’ એમ મનુષ્ય માને છે. ૨૭

તત્સ્વચિત્ત મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।
ગુણા ગુણેષુ વર્તેત્તેતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥

હે મહાબાહુ અર્જુન ! પણ ગુણ તથા ક-
ર્મને લોક સમજનાર જ્ઞાત્રીઓ ઇન્દ્રિયો પેલ
પેતાનુ' કર્મ કરી રહી છે એમ માની અહં-
કાર કરતા નથી. ॥ ૨૮ ॥

મકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સજ્જન્તે ગુણકર્મસુ ।
તાવકૃત્સન્નવિદોમંદાનકૃત્સન્નવિભવિચાલયેત્ ॥

મકૃતિના ગુણ વડે જોઓની બુદ્ધિ મૂઢ બ-
ની ગઈ છે તેઓને ઇન્દ્રિયોનાં કર્મ ઉપર બહુ
આસક્તિ રહે છે. તેવા દુ'કી બુદ્ધિવાળાનાં
મનને સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળાએ ચલિત કરવાં
નહી. ॥ ૨૯ ॥

યપ્તિર્સર્વાણિકર્માભિસંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસાં ।
નિરાશીર્નિર્મયોભૂત્વાયુધ્યસ્સ્વવિગતજ્વરઃ ॥

સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરી, આશા વિનાનો,

(૬૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મમતા વિનાનો અને સંતાપથી મુક્ત થ-
ઈને તું મુક્ત કર. ॥ ૩૦ ॥

ये मे मतमिदं नित्यननुतिष्ठंति मानवाः ।
अद्वावंतोऽनमूयंतोमुच्यंतेतेऽपिकर्मभिः ॥

આ મારા મત પ્રમાણે જે માણસો આલે છે
તથા શ્રદ્ધા રાખી ઇષ્ટ્યનો ત્યાગ કરે છે તે-
ઓ કર્મમંદનથી મુક્ત થાય છે. ૩૧

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठंति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानवेतसः ॥

અને જેઓ મારા મતને ધિક્કારી કાઢી તે
પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેઓ સર્વ જ્ઞાનમાં મુ-
ર્ખ અને નષ્ટ બુદ્ધિવાળા જાણુવા. ૩૨

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यांतिभूतानिनिग्रहः किकरिष्यति ॥

જાની માણસો પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમા-

ભ્રુજ ચાલે છે. પ્રાણી માત્ર પ્રકૃતિનેજ અનુ-
સરે છે તો ઇંદ્રિયો કેવી રીતે વશ રાખી શ-
કાય ? ॥ ૩૩ ॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यैव रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्नवशमागच्छेत्तौ ह्यस्यपरिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

ઇંદ્રિયોના વિષય ઉપરજ ઇંદ્રિયોની પ્રીતિ
થાય છે તેથી તેને વશ થવું નહિ કારણ કે
તે (પ્રીતિ અપ્રીતિ) મનુષ્યને (મોક્ષમાં)
વિઘ્નકર્તા છે. ॥ ૩૪ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

ઉંચા શુશ્રુવણા પારકા ધર્મ કરતાં ઓછા
શુશ્રુવણેા યજ્ઞ પોતાનેા ધર્મ કલ્યાણકારક
છે. પોતાના ધર્મમાં મરણ થાય તે શ્રેય કર-
વાર છે અને પારકા ધર્મ જોખમકારક છે. ૩૫

(૧૦૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અર્જુન ઉવાચ ।

અથ કેન પ્રયુક્તોઽયં પાપં ચરતિ પુરુષઃ ।
અનેચ્છન્નપિવાર્ગેયવલાદિવનેયોજિતઃ ॥

અર્જુન કહે છે-હે કૃષ્ણ ! જાણે બળથી
કેઈ એ 'ચતુ' હેય તેમ પોતાની ઈચ્છા વગર
પણ મનુષ્ય પાપ કરે છે તે કરવાને તેને કાણ
ગ્રેરે છે ? ॥ ૩૬ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

કામ એવ ક્રોધ એવ રજોગુણમમુદ્ભવઃ ।
મહાક્ષનો મહાપાપ્મા વિદ્ધ્યેનમેહ વૈરિણ્મ્ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે-તે કામ તથા
સ્નેહુલ્ભથી ઉત્પન્ન થયેલો ક્રોધ છે, તે સર્વનો
નાશ કરનાર મહા પાપી અને આક્રોશમાં
મનુષ્યનો શત્રુ છે એમ જાણુજે. ॥ ૩૭ ॥

ધૂમેનાવિયતે વહ્નિર્યથાઽઽદર્શો મલેન ચ ।
અથોલ્લેનાદૃતો ગર્મસ્તથા તેનદમાદૃતમ્ ॥૩૮

જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ ઢંકાઈ જાય છે તથા
જેમ હર્ષથી મેત્રથી ઢંકાઈ જાય છે તેમ આ
(જ્ઞાન) તેનાથી ઢંકાઈ જાય છે. ॥ ૩૮ ॥

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિચયૈરિણા ।
કામરૂપેણ કૌંતેય દુષ્પૂરેગાનલેન ચ ॥૩૯॥

હો કુંતાના પુત્ર ! વળી અગ્નિની પેઠે જેને
કોઈ વેળા પશુ તૃપ્તિ થતી નથી એવો અને
જ્ઞાનીઓનો હમેશાનો શત્રુ જે કામ, તેનાથી
જ્ઞાન ઢંકાઈ જાય છે. ॥ ૩૯ ॥

ઇન્દ્રિયાણિ મનો બુદ્ધિરસ્યધિષ્ઠાનમુચ્યતે ।
एतैर्विमोहयत्येष જ્ઞાનમાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥૪૦॥

ઇન્દ્રિયો મન અને બુદ્ધિ એ તેનાં રહેવાનાં
સ્થાન છે, અને તેમના વડે કરીને એ જ્ઞાનને
ઢાંકી દઇને આત્માને મોહમાં નાંખે છે. ૪૦

तस्मात्त्वमिन्द्रियायादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥

(૧૦૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

માટે હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! પ્રથમથી
જ ઇન્દ્રિયોને વશ રાખીને જ્ઞાન અને આત્મ
જ્ઞાનનો નાશ કરનાર પાપથી બરેલા કામનો
તું નાશ કર. ॥ ૪૧ ॥

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥

ઇન્દ્રિયો (સ્થુત્ત દેહથી) પર (શ્રેષ્ઠ) છે
ઇન્દ્રિયોથી મન પર છે, મનથી બુદ્ધિ પર છે
અને બુદ્ધિથી પર તે (આત્મા) છે. ॥૪૨॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
अहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ४३

એ પ્રમાણે બુદ્ધિથી પણ જે પર છે તે સ-
મજીને, અને આત્મા વડે આત્માને વશ રા-
ખીને હે મહાબાહુ અર્જુન ! જેને છતવો છે
એવા કામરૂપી શત્રુનો નાશ કર. ॥ ૪૩ ॥

ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૪ થો.

શ્રીભગવાનુવાચ ।

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું કે જેનો નાશ ન થાય
એવો આ યોગ મેં પ્રથમ વિવસ્વત (સૂર્ય)
ને કહ્યો હતો, તેમણે મનુને કહ્યો હતો અને
મનુએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો. ॥ ૧ ॥

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥२॥

એ પ્રમાણે પરંપરાથી મળેલા આ યોગને
રાજર્ષિઓ બાણતા હતા; હે શત્રુએને સં-
તાપ કરનાર અર્જુન ! તે યોગ હાલ લીધે-
કાળે કરીને નાશ પામ્યો છે. ॥ ૨ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

(૧૦૪) શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતા.

भक्तोऽसि मे सखा चेतिरहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥
એ પુરાતન યોગ તને મારો સહજ તથા
મિત્ર બાણીને મેં આજે કહ્યો છે ક.રણ કે એ
શ્રેષ્ઠ રહસ્ય છે. ॥ ૩ ॥

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥

અર્જુને કહ્યું કે, તમારો જન્મ તો પછીથી
થયો છે અને વિવસ્વતનો જન્મ તો પહેલાં
થઈ ગયો ત્યારે પહેલાં તેમને તમે આ યોગ
કહ્યો હતો એ મારે શી રીતે સમજવું ? ૪

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्स्य परंतप ॥५॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું—હે અર્જુન ! તારા ત
મારા બહુ જન્મ થઈ ગયા છે, હું તે બ.

ધા જાણું છું પણ હે શત્રુઓને તાપ કરનાર !
તું જાણતો નથી. ॥ ૫ ॥

અજોપિસન્નવ્યાત્માભૂતાનામીશ્વરોપિસન્ ।
પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સંભવામ્યાત્મમાયવા ॥

જો કે હું જન્મ વિનાનો છું, અવિનાશી છું,
સ્વયં પ્રાણીનો પ્રશ્ન છું તથાપિ મારી પોતાની
પ્રકૃતિના આશ્રયે કરીને મારી પોતાનીજ
માયાથી હું જન્મ ધારણ કરું છું. ॥ ૬ ॥

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।
અધ્યુત્યાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥

હે ભારત ! જ્યારે જ્યારે ધર્મનું જોર નરમ
પડી જાય છે અને અધર્મનું બળ વધે છે
ત્યારે ત્યારે હું પોતે અવતાર લઉં છું. ૭

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતાન્ ।
ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥૮॥

સાધુ પુરૂષોત્ત્વ રક્ષણ કરવા અને દુષ્ટોને

(૧૦૬) શ્રોમદ્ભગવદ્ગીતા.

નાશ કરવા તથા ધર્મનું સ્થાપન કરવા હું
યુગે યુગે અવતાર લઉં છું. ॥ ૮ ॥

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।
ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જમ નૈતિ મામેતિસોઽર્જુન ॥

હે અર્જુન ! એ પ્રભાણેનાં મારાં દિવ્ય જન્મ
તથા કર્મ જે તત્ત્વથી સમજે છે તે આ દેહ
તજીને ફરીથી જન્મ લેતો નથી પણ તે મ-
ને પામે છે. ॥ ૯ ॥

વીતરાગભયક્રોધા મન્મથા મામુપાશ્રિતાઃ ।
બહવો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાવમાગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

રાગ, ભય, અને ક્રોધથી મુક્ત અને મારા-
મંજ ચિત્ત રાખનારા તથા મારેજ આશ્રયે
રહેલા, જ્ઞાનરૂપી તપથી પવિત્ર થયેલા ધણી-
એ મારા સ્વરૂપને પામેલા છે. ॥ ૧૦ ॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वज्ञः ॥

માણસો મને જેવી રીતે બળે છે તેવી
રીતે તેમને હું પ્રત્ત થાઉં છું, કારણ કે હે
પાર્થ ! મનુષ્યો સર્વ તરફથી મારાજ માર્ગને
અનુસરે છે. ॥ ૧૧ ॥

કાંક્ષંતઃ કર્મણાં સિદ્ધિં યજંત इह देवताः ।
ક્ષિપ્રંહિમાનુષેલોકેસિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજા ॥ ૧૨

કર્મના ક્ષણની ઇચ્છા રાખનારા આ સંસાર-
માં દેવતાઓનું પૂજન કરે છે, કારણ કે મૃ-
ત્યુલોકમાં કર્મનું ક્ષણ શીઘ્ર મળી આવે છે. ૧૨

ચાતુર્વર્ગ્યમયા સૃઃ ગુપ્તકર્મવિભાગશઃ ।
તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્વ્ય કર્તારમન્વયમ્ ॥

ગુપ્ત અને કર્મના વિભાગવડે કરીને મેં આ-
ર વર્ણ પેઢા કરી છે, જો કે તેને કર્તા હું છું
તોપણ હું અકર્તા અને અવિનાશી છું એમ
બાણજે. ॥ ૧૩ ॥

न मां कर्माणि लिप्सन्ति न मे कर्मफले स्रुहा ।

(૧૦૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते॥

મને કર્મ વળગતું નથી તેમજ હું કર્મના
ફળની પણ ઇચ્છા રાખતો નથી; એ પ્રમાણે
જે મને ઓળખે છે તે કર્મથી બધાતો નથી.

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूरयेत् पुनश्चुभिः ।

कुरु कर्मव तस्मात्त्वं पूर्वं पूरितं कृतम् ॥ ૧૫

પૂર્વે થઈ ગયેલા મુમુક્ષુઓએ (મેક્ષની ઇ-
ચ્છા રાખનારા) એવું બાણીનેજ કર્મ કરેલાં
છે, તેથી અસલના વખતથી ચાલતા આવેલા
રિવાજ પ્રમાણે તું પણ કર્મ કર. ॥ ૧૫ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः

तत्ते कर्मवक्ष्यामि यज्ઞાત્વમોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥

કર્મ શું અને અકર્મ એ શું એ વિષયમાં
ન્દિદાનો પણ મોહ પામી ગયા છે, તેથી કર્મ
એ શું તે હું તને કહીશ કે જે બલુવાળી
અશુભ ફળથી તું મુક્ત થઈશ. ॥ ૧૬ ॥

કર્મણો હપિ બોદ્ધવ્યં બોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।
અકર્મણશ્ચ બોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ૧૭

કર્મ (કામ કરવું) તે શું તે જાણવું જો-
ઇએ તેમજ વિકર્મ (ખેડું કામ) તે શું એ
પણ જાણવું જોઇએ તથા અકર્મ (કર્મ નાહ
કરવું) તે શું એ પણ જાણવાની જરૂર
છે; કર્મની ગતિ ગહન (કોઇથી ન સમજી
શકાય તેવી) છે. ॥ ૧૭ ॥

કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्यેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।
સ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સ્નકર્મકૃત્ ॥

જે માણસ કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં
કર્મ જુએ છે તે સર્વ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન
છે, તે યોગી છે તથા સર્વ કર્મ કરી ચુક્યો
છે એમ જાણવું. ॥ ૧૮ ॥

યસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ ।
જ્ઞાનાગ્નિદમ્બકર્માણં તમાહુઃ પંડિતંબુધાઃ ॥

(૧૧૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જેનાં સઘળા આરંભ ઇચ્છા તથા સંકલ્પ વિનાના છે, અને જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી જેનાં કર્મ બગી ગયાં છે તેને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ખરો જ્ઞાની કહે છે. ॥ ૧૯ ॥

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસંગં નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રયઃ ।
કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ॥

કર્મના ફળમાં આસક્તિ તથા હમને તેમજ સહા સંતોષી અને કોઈના આશ્રય વિનાનો રહીને જો કોઈ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલો હોય તો તે કંઈ પણ કર્મ કરતોજ નથી એમ જાણવું. ॥ ૨૦ ॥

નિરાશીર્જિતચિત્તાત્મા ત્યક્તર્પરિગ્રહઃ ।
ક્ષારીરં કેવલં કર્મ કુર્વાન્નામોતિ કિલ્બિષદ્ ॥

કંઈ પણ આશા વિનાનો, મન અને આત્માને નિયમમાં રાખીને રહેલો તથા સર્વ ભક્તિના જોડે ત્યાગ કર્યો છે, અને માત્ર શ-

રીરજ જેનું કર્મ કર્યે જાય છે એવા મનુષ્યને
પાપ લાગતુંજ નથી. ॥ ૨૧ ॥

यदृच्छालभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते॥

ઈશ્વરેચ્છાથી જે કંઈ મળી આવ્યું તેનાથી
સંતોષી (સુખ દુઃખ, લાભ ખોટ, ટાઢ તાપ
વગેરે) દ્વંદ્વો જેને બંધ કરતાં નથી એવો,
મત્સર વિનાનો, કાર્યની સિદ્ધિ તથા નાશ-
માં સમદષ્ટિવાળો એવો મનુષ્ય કર્મ કરવા
છતાં પણ બંધાતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।

यज्ञायाचरतः कर्तुं समग्रं प्रविलीयते ॥ ૨૩

આસક્તિ રહિત, પાપથી મુક્ત તથા જે-
નું મન જ્ઞાનમાંજ લાગી રહ્યું છે અને જે ય-
જ્ઞને માટેજ કર્મ કરી રહ્યો છે (એટલે જે
ઈશ્વરને નામેજ કર્મ કરે છે) તેનાં સ્વર્ગ

(૧૧૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કર્મ નાશ પામી જાય છે. ॥ ૨૩ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ૨૪

બ્રહ્મનેજ અર્પણ કરવાનું, બલિદાન પણ
બ્રહ્મ, જેમાં હોમ કરવાનો તે અગ્નિ પણ બ્ર-
હ્મ, અને હોમ કરનાર પણ બ્રહ્મ. એ પ્રમાણે
બ્રહ્મમાંજ એક ચિત્ત રાખીને કર્મ કરનારો
પણ બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।

ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनवोपजुहति ॥ ૨૫

કેટલાએક યોગીઓ દેવોને માટે યજ્ઞ કરે
છે અને કેટલાક બ્રહ્મરૂપી અગ્નિમાં યજ્ઞનેજ
હોમીને યજ્ઞ કરે છે. ॥ ૨૫ ॥

भोत्रादीर्नान्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुहति ।

शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुहति ॥

કેટલાક સંયમ (ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી)

રૂપી અગ્નિમાં કાન ઇત્યાદિ (કાન, ત્વચા, નેત્ર, છલ્લ અને નાક) ઇન્દ્રિયોને હોમે છે અને કેટલાક શબ્દાદિ (શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ અને ગંધ) ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ઇન્દ્રિયો રૂપી અગ્નિમાં હોમે છે. ॥ ૨૬ ॥

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।

आत्मसंयमयोगाग्नौ जुहति ज्ञानदीपिते ॥ २७

વળી કેટલાક જ્ઞાનથી સતેજ થયેલા આત્મધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં સઘળી ઇન્દ્રિયોનાં કર્મ તથા શરીરમાં રહેલા પાંચ વાયુ- (પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદ્ધાન અને સમાન) નાં કર્મને હોમે છે. ॥ ૨૭ ॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संश्रितव्रताः ॥

કેટલાક દ્રવ્યયજ્ઞ કરનારા (શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનારા) છે, કેટલાક

(૧૧૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

તંચક્ષી યશ કરનારા છે, કેટલાક ચોગક્ષી
યશ કરનારા છે અને બીજાઓ વેદાભ્યાસ
તથા જ્ઞાનક્ષી યશ કરનારા છે. બીજી કેટલાક
દૃઢમતવાળા યતિઓ હોય છે. ॥ ૨૮ ॥

અપાને જુહતિ પ્રાણં પ્રાણેऽપાનં તથાऽપરે ।
પ્રાણાપાન્નગતી રુધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥

બીજી બીજા કેટલાક અપાનમાં (અધે માર્ગે
નીકળતો વાયુ) પ્રાણને (હૃદયમાં રહેતો
વાયુ) તથા પ્રાણમાં અપાનને હોમે છે,
અને પ્રાણ તથા અપાન બંનેની ગતિનો નિ-
શ્ચ કરી પ્રાણાયામમાં લીન થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહતિ ।
સર્વેઽપ્યેતે' યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષપિતકલ્મષાઃ ॥

બીજી બીજાઓ મિતાહારી (નિયમિત ભો-
જન કરનારા) યજ્ઞ પ્રાણમાં પ્રાણનેજ હોમે
છે. ઉપર કહ્યા તે સર્વ યજ્ઞને ભણનારા છે,

અને યજ્ઞોત્કે કરીને તેઓનાં પાપ નાશ પામે
છે. ॥ ૩૦ ॥

યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજો યાંતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।
નાયં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોઽન્યઃ કુરુસત્તમ ॥

યજ્ઞમાં શેષ રહેલું તે અમૃત રૂપ છે, તેનું
ભોજન કરનારને સનાતન બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ
થાય છે. જે યજ્ઞ કરતા નથી તેમને માટે આ-
લોક પણ નથી તો હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન !
પરલોકની પ્રાપ્તિ તો તેમને ક્યાંથી જ થાય ? ૩૧

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥

એ પ્રમાણે વેદમાં બહુ પ્રકારના યજ્ઞ વર્ણ-
વેલા છે, એ સર્વની ઉત્પત્તિ કર્મથી છે એમ
તું જાણ અને એમ જાણ્યું થી તું મુક્ત થઈ
જઈશ. ॥ ૩૨ ॥

अथान्नख्यमया यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।

(૧૧૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર અરજીન ! દ્રવ્યથી થતા યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ વધારે કલ્યાણકારી-યક છે, કારણ કે હે પાર્થ ! સઘળાં કર્મ સ્નાનમાં સમાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

तद्विद्धि मणियातेन परिप्रक्षेन सेवया ।

उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥

તે જ્ઞાન તું નમ્રતાથી વારંવાર પ્રશ્ન પૂછી-ને અને સેવાવડે કરીને શીખી લે. એમ કર-વાથી તત્ત્વ જાણનાર જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે. ॥ ૩૪ ॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।

येन भूतान्प्रशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥

હે પાંડવ ! એ જાણ્યા પછી તું ફરી-થી મોહમાં પડીશ નહિ, અને કે!ઈ પણ બા-કી ન રહે એવી રીતે સઘળાં પ્રાણીઓને તા-

રા અને મારામાં જોઈશ. ॥ ૩૫ ॥

અપિ ચેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

સર્વં જ્ઞાનપ્રવેનત્ત્વં જનં સંતરિષ્યસિ ॥૩૬॥

જો કે સર્વ પાપ કરનારાઓમાં તું સૌથી
મોટો પાપ કરનાર હોઈશ તોપણ જ્ઞાનરૂપી
નાવથી તું સર્વ પાપનો સમુદ્ર તરી જઈશ.

યથૈધાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિર્ભસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્ગકર્માણિ ભસ્મસાત્કુરુતે તથા ॥

હો અર્જુન ! જેમ બળતો અગ્નિ તેમાં નાં-
ખેલાં કાષ્ટને ભસ્મ કરી દે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી
અગ્નિ સઘળાં કર્મને ભસ્મ કરી દે છે. ૩૭

નહિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિગ્રતે ।

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃકાલેનાત્પન્નિર્વિદતિ ॥

આ સંસારમાં જ્ઞાનના જેવું બીજું કંઈ
પવિત્ર નથી, તે જ્ઞાનયોગમાં સિદ્ધ થયેલાં
મનુષ્ય કાળે કરીને પોતાના આત્મામાં પ્રાપ્ત

(૧૧૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

કરે છે. ॥ ૩૮ ॥

શ્રદ્ધાવાંલભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનંલભ્યવાપરાંશાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

ઇન્દ્રિયોને વશ રાખી જ્ઞાન મેળવવામાં ત-
ત્પર અને શ્રદ્ધાવાળો મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે
છે, અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી થોડાજ વખ-
તમાં મોટામાં મોટી શાંતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૮

અજ્ઞાશ્રદ્ધધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયંલોકોઽસ્તિનપરોનસુખંસંશયાત્મનઃ ॥

અજ્ઞાની, શ્રદ્ધા વિનાનો અને સંશયવાળો
મનુષ્ય નાશ પામે છે. સંશયવાળો મનુ-
ષ્યને માટે તો આલોક પણ નથી તેમ પર-
લોક પણ નથી અને સુખ પણ નથી. ૪૦

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંછિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવન્તંનકર્માણિનિવર્ત્તન્તિધનંજય ॥ ૪૧

જેણે યોગથી કર્મનો ત્યાગ કર્યો છે અને

જ્ઞાનથી સંશયનો નાશ કર્યો છે તથા જે સદા
આત્મામાંજ લીન છે તેને, હે ધનંજય ! ક-
ર્મના બંધ છેજ નહીં. ॥ ૪૧ ॥

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃત્સ્થં જ્ઞાનાસિન્નાત્મનઃ ।
ચિત્ત્વૈનસંશયં યોગમતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥૪૨

માટે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા અને અંતકર-
ણમાં રહેલા પોતાના સંશયને જ્ઞાનરૂપ તરવા-
રથી છેદી નાખી હે ભારત ! તું યોગને વજ-
ગીને ઉભો થઈ જા. ॥ ૪૨ ॥

इति श्रीनङ्गवद्वीतासूपानिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे कर्मब्रह्मा-
र्पणयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૫ મો.

અર્જુન ઉવાચ ।

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યોગં ચ શંસસિ ।

યન્મેય એતયોરેકં તન્મે બ્રૂહિ સુનિશ્ચિત્તમ્ ૧

અર્જુને કહ્યું:-હે કૃષ્ણ ! એકવાર કર્મનો ત્યાગ કહો છો અને વળી પાછી યોગની પ્રશંસા કરો છો, માટે એ બેમાંથી જે કલ્યાણકારક હોય તે નક્કી કરીને મને કહો. ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવૃથૌ ।

તથોસ્તુકર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્ટયતે ૨

શ્રીભગવાન બોલ્યા—કર્મનો સંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને કલ્યાણકારક છે, તેમાં શાન વિનાના સંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ અધીકારક છે. ॥ ૨ ॥

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસીયો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।
નિર્દ્વેદો હિ મહાવાહો સુખં વંધાત્પ્રમુચ્યતે ॥

જે કંઈનેા દ્વેષ કરતો નથી તેમજ કંઈ ઇ-
ચ્છા કરતો નથી અને જે દંદ રહિત છે તે
સદા સંન્યાસી બાબુવો; કારણ કે તે સ્વેલાઈ-
થી બંધનમાંથી મુક્ત થઈ બાવ છે. ॥ ૩ ॥

સાંખ્યયોગૌપૃથગ્બાલાઃ પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ।
એકમપ્યાસ્થિતઃ સમ્યગુભયો વિન્દતે ફલમ્ ॥

સાંખ્ય અને યોગ બુદ્ધ છે એવું અજ્ઞાની
લોકો હોય તે જ બોલે છે, પંડિતો એમ કહે-
તા નથી. એ બેમાંથી એકને સારી રીતે વ-
ળગી રહેનારને પણ બંનેનાં ફળ મળે છે. ૪

યત્સાંખ્યૈઃ પ્રાપ્યતે સ્થાનં તન્મોગૈરપિ ગમ્યતે
એકં સાંખ્યં ચ યોગં ચ યઃ પश्यતિ સ પश्यતિ ॥

જે પદની પ્રાપ્તિ સાંખ્યથી થાય છે તે યોગ-
થી પણ થાય છે. જે સાંખ્ય તથા યોગને એ-

(૧૨૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કજ સમજે છે તે જ ખરું સમજે છે એમ
બાણુ. ॥ ૫ ॥

સંન્યાસસ્તુ મહાબાહો દુ સ્વમાત્મયોગતઃ ।
યોગયુક્તો મુનિર્બ્રહ્મ ન ચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

હે મહાબાહુ અર્જુન ! યોગ વિના સંન્યા-
સની પ્રાપ્તિ કરવી એ ઘણી કઠણ છે, પણ
યોગ બાણુનારો મુનિ જલ્દીથી બ્રહ્મપદની
પ્રાપ્તિ કરે છે. ॥ ૬ ॥

યોગયુક્તોવિશુદ્ધાત્માવિજિતાત્માજિતેન્દ્રિયઃ ।
સર્વભૂતાત્મભૂતાત્માકુર્વન્નપિનલિપ્યતે ॥૭॥

શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો, જેણે આત્માને તથા
ઇન્દ્રિયોને વશ કર્યા છે એવો અને સર્વ ભૂતો-
નો આત્મા એજ જેનો આત્મા છે એવો યોગી
કર્મ કરવા છતાં પણ બંધન પામતો નથી.

नैव किंचित्करोमीतियुक्तोमन्येतत्त्ववित् ।
पश्यन्पुष्पं वृक्षं पुष्पांश्चिघ्नन्नभ्रं नाच्छन्स्वपन्वसन्

प्रलयन्विसृजन्मृहन्नुन्निषयमिषिसमपि ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तत इतिधारयन् ॥९॥

તત્ત્વ જાણનારો યોગી, જોવામાં, સાંભળવામાં, સ્પર્શ કરવામાં, સુંઘવામાં, ખાવામાં, ચાલવામાં, ઉંઘવામાં, શ્વાસ લેવામાં, બેઠવામાં, કાઢી નાંખવામાં, ઝાલવામાં, આંખ ઉઘાડવામાં તથા મીંચવામાં, ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં પ્રવર્તી રહી છે એમ ધારી, હું કંઈ કરતો નથી એમ માને છે. ॥૮ ॥૯॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगम्य क्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १०

સંજનો ત્યાગ કરીને અને પ્રદાને અર્પણ કરીને જે મનુષ્ય કર્મ કરે છે તેને, કમળ-પત્રને જેમ પાણી અડકતું નથી તેમ પાપ લાગતું નથી. ॥ ૧૦ ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

(૧૨૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યોગિનઃ કર્મકુર્વૈતિસંગત્યક્ત્વાત્મશુદ્ધયે ॥

મમતાનો ત્યાગ કરી માત્ર આત્માની શુદ્ધિ-
નેજ અથે એકલા શરીરથી, મનથી, બુદ્ધિથી
અને ઇન્દ્રિયોથી યોગીઓ કર્મ કરે છે. ૧૧

યુક્તઃ કર્મફલંત્યક્ત્વાશાંતિમાપ્નોતિનૈષ્ઠિકીમ્ ।

અયુક્તઃ કામકારેણ ફલે સત્તો નિબધ્યતે ॥

યોગી કર્મના ફળનો ત્યાગ કરતાં સદાની
શાંતિ એટલે મોક્ષ પામે છે, અને યોગરહિ-
ત મનુષ્ય ફળની આશાથી કર્મ કરતાં બંધ-
નમાં પડે છે. ॥ ૧૨ ॥

સર્વકર્માણિ મનસા સંન્યસ્યાસ્તે સુખં વશી ।

નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥

જેને સર્વે ઇન્દ્રિયો વશ છે એવા યોગીનો
આત્મા સુધળાં કર્મનો મનથી ત્યાગ કરીને
નવ દરવાજાવાળા દેહરૂપી નગરમાં નિરાંતે
રહે છે અને કંઈ કરતો નથી તેમ કરાવતો

પણ નથી. ॥ ૧૩ ॥

ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥૧૪

સૃષ્ટિકર્તા પ્રભુ લોકમાં કર્તાપણું, કર્મ તથા કર્મ અને ફળનો સંયોગ એમાંનું કંઈ ઉત્પન્ન કરતો નથી એ સર્વ કુદરતથી થાય છે. ૧૪

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ સુકૃતં વિશુઃ ।

અજ્ઞાનેનાદૃતં જ્ઞાનં તેન મુચંતિ જંતવઃ ॥૧૫

સર્વવ્યાપક ઇશ્વર કોઈનાં પાપ કે પુણ્ય લેતો નથી, માત્ર અજ્ઞાનને લીધે જ્ઞાન ઢંકાઈ ગયું છે તેથીજ પ્રાણી મોહમાં પડે છે.

॥ ૧૫ ॥

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥

જ્ઞાનથી જેમનું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું છે તેમનું આત્મજ્ઞાન સૂર્યની પેઠે પરમાત્માને

(૧૨૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પ્રકાશિત કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ઠાસ્તત્પરાયણાઃ ।

મચ્છંત્યધુનરાતૃત્તિં જ્ઞાનનિર્મૂલકલ્મષાઃ ॥૧૭

ધન્યરમાંજ જેની બુદ્ધિ છે, તેનેજ જે ચે-
તાનો આત્મા માને છે, તેનામાંજ જે ચિત્ત
પરોવે છે, તેનાજ ઉપર જે આધાર રાખે છે
અને અજ્ઞાનથી જેનાં સઘળાં પાપ ઘે.વાઈ ગ-
યાં છે એવા જ્ઞાનીઓ એવા પદને પામે છે કે
જ્યાંથી અહીં પાછું આવવું પડતું નથી. ૧૭

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદક્ષિનઃ ॥

વિદ્યા અને વિનયવાળો બ્રાહ્મણ, ગાય, હા-
થી, શ્વાન અને ચાંડાળ એ સર્વને જ્ઞાનીઓ
સમદક્ષિણી બુદ્ધિ છે. ॥ ૧૮ ॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थितः॥

જેઓનું મન સમતાવાળું થયું છે તેઓએ
આ સંસારમાં સર્વ છતી લીધું છે, સમતા-
વાળું પ્રજ્ઞ કંઈ પણ દોષ વિનાનું છે માટે
એવા જ્ઞાનીઓ પ્રજ્ઞમાંજ રહેલા છે. ॥ ૧૬ ॥

નમદૃષ્યેત્પિયંપ્રાપ્યનોદ્વિજેત્પ્રાપ્યચાપ્રિયમ્ ।
સ્થિરબુદ્ધિરસંમૂઢો બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ ॥

ઠાલી વસ્તુ મળવાથી જેને હર્ષ થતો નથી
તેમજ અણુગમતી વસ્તુથી જેને શોક નથી,
જેની બુદ્ધિ સ્થિર છે, જેણે મોહનો નાશ કર-
્યો છે એવો પ્રજ્ઞજ્ઞાની પ્રજ્ઞમાંજ રહેલો છે. ૨૦

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥

બહારની વસ્તુઓ ઉપર જેને મંમતા નથી
તેને પોતાના આત્મામાં જે સુખ મળે છે તે
અક્ષય સુખને યોગવડે પોતાના આત્માને
ઝીક કરનારે ભોગવે છે. ॥ ૨૧ ॥

(૧૨૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા દુઃસ્વયોનય एव ते ।
आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥

બહારના સંબંધથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય
છે તે સુખ દુઃખનું મૂળ છે કારણ કે તે
શુષ્ક છે માટે હે કુંતાના પુત્ર ! જ્ઞાની તેમાં
આસક્ત થતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

शक्रोतीहैव यः सोढुं प्राक्वारीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥

આ શરીરથી મુક્ત થતા પહેલાં કામ તથા
ક્રોધથી જે વેગ ઉત્પન્ન થાય છે તે વેગને
જે સહન કરી શકે છે તે જ યોગી અને સુખી
બાણવો. ॥ ૨૩ ॥

योंस्तःसुखोंस्तरारामस्तथांतर्ज्योतिरेवयः ।
स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति

જે પોતાના અંતરને વિષે સુખી છે. જે પો-
તાના અંતરમાં જ આરામ પામી રહ્યો છે અ-

ને જેનું હૃદય તેજથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે,
તે ચોખી પ્રજ્ઞ રૂપ થઈને પ્રજ્ઞપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઠમંતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃષયઃ ક્ષીણકલ્મષાઃ ।

હિન્નદૈવાયતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતેરતાઃ ॥ ૨૫

જેમનાં પાપ નાશ પામી ગયાં છે, જેમણે
કુપ્ત દુઃખાદિ દંદની લાગણીઓ ટાળી લી-
ધી છે, જેણે પોતાનું મન વશ કરેલું છે અને
ને જૂત આત્રના હિતમાં નિમગ્ન છે એવા જન-
પત્યે પ્રજ્ઞમાં લય પામી જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

કામક્રોધવિયુક્તાનાંયતીર્નાયતચેતસામ્ ।

અમિતોબ્રહ્મનિર્વાણંવર્તતેવિદિતાત્મનામ્ ॥

જેમણે કામ તથા ક્રોધથી મુક્ત થઈ પો-
તાનું ચિત્ત વશ કરેલું છે અને જેમણે પો-
તાના આત્માને ઓળખ્યો છે એવા ચતિઓ
માટે બ્રહ્મનિર્વાણ નહીં થયેલ છે. ॥ ૨૬ ॥

સ્પર્શાન્કૃત્વા બહિર્વાણાંશ્રદ્ધુશ્ચૈવાંતરે શ્રુવોઃ ।

પ્રાજ્ઞાવાનૌ સમૌકૃત્વાનાસામ્બંતરચારિણૌ ॥

(૧૩૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

વિગતેચ્છાભયક્રોધોયઃ સદા મુક્તૈવ સઃ૨૮

બહારની વસ્તુઓને બહારજ રાખીને, આંખને ભમરોની વચ્ચે રાખીને, તથા પ્રાણ અને અપાનને બરોબર રાખીને, અને તેમને નસકોરાંમાં બરાબર ચલાવીને, ઇન્દ્રિયો, મન તથા બુદ્ધિને વશ રાખીને અને મોક્ષમાંજ ચિત્ત રાખીને, જે મુનિ ઈચ્છા, ભય અને ક્રોધનો ત્યાગ કરે છે તે સદા મુક્તજ છે.

મોક્તારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદસર્વભૂતાનાંજ્ઞાત્વા માંશાંતિમૃચ્છતિ ॥૨૯

ચણ અને તપનો ભોક્તા, સર્વલોકનો ઈશ્વર અને સર્વ પ્રાણીઓનો સ્નેહી એવો મને બાબુનાર શાંતિ (સદાકાળનું સુખ) પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૯ ॥

પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૬ ઠો.

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મકરોતિ યઃ ।
સ સંન્યાસીચયોગી ચ ન નિરગ્નિર્નિવાક્રિયઃ॥

શ્રીભગવાન કહે છે-જે માણુ ૧ કર્મના
ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના પોતાનો ધર્મ છે
એમ જાણી કર્મ કરે છે, તે જ સંન્યાસી અને
યોગી છે, પણ જે યજ્ઞ કરતો નથી તેમ-
જ કર્મ પણ કરતો નથી તે સંન્યાસી અને
યોગી નથી. ॥ ૧ ॥

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગંતંવિદ્ધિ પાંડવ ।
ન હસંન્યસ્તસંકલ્પોયોગી ભવતિકશ્ચન ॥૨

હે પાંડવ ! જેને સંન્યાસ કહે છે તે જ યો-
ગ છે એમ તું જાણુ; જેણે મનના સંકલ્પને
વશ કર્યા નથી એવો કોઈ પણ માણુસ યોગી
થઈ શકતો નથી. ॥ ૨ ॥

(૧૩૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

આરુદ્ધોર્મુનેર્યોગં કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારુદ્ધસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥૩

યોગીની પદવીએ ચઢવા ઇચ્છનારા માણસ-
ને કર્મ એજ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે;
અને જે યોગીની પદવીએ પહોંચેલો છે તેને
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શમ (શાંતિ)
છે. ॥ ૩ ॥

યદા હિ નેન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્વનુષજ્જતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારુદ્ધસ્તદોચ્યતે ॥૪

ત્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તથા કર્મમાં
માણસ આસક્ત થતો નથી અને સર્વ મનના
સંકલ્પને ત્યાજી રાખે છે ત્યારે તે યોગપદને
પહોંચેલો છે એમ કહેવાય છે. ॥ ૪ ॥

હૃદરેદાત્મનાત્માનં નાત્માનમવસાદયેત્ ।

આત્મૈવજ્ઞાત્મનો વંધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥૫

આત્મા (પરમાત્મા) વડેજ આત્મા (જી-

વાત્મા) ને ઉદ્ધાર કરવો. જેમણે, અને આત્મા જોઈ આત્માનો બંધુ છે અને તેનો શત્રુ પણ તે જ છે. ॥ ૫ ॥

વંધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મૈવાત્મના જિતઃ ।
અનાત્મનસ્તુ શત્રુત્વે વર્તેતાત્મૈવ શત્રુવત્ ૬

જેણે આત્મા વડે પોતાના આત્મા ઉપર જય મેળવ્યો છે તેના આત્માનો તે આત્મા મિત્ર જ છે, પણ જેણે આત્માના ઉપર જય મેળવ્યો નથી અને જે પોતાના આત્માના શત્રુ રૂપે છે તેનો તે આત્મા શત્રુ જ છે. ॥ ૬ ॥

જિતાત્મનઃ પ્રશાંતસ્ય પરમાત્માસમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃસ્વેષુ તથામાનાપમાનયોઃ ॥૭

જેણે પોતાના આત્માને છોડેલા છે અને જેનું મન ટાઢ અને તાપ, સુખ અને દુઃખ તથા માન અને અપમાનમાં શાંત થઈ ગયું છે તેનામાં જ પરમાત્મા રહેલા છે. ॥ ૭ ॥

(૧૪૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જ્ઞાનવિજ્ઞાનત્માત્મા કૂટસ્થોવિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતેયોગીસમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ૮

જે જ્ઞાન તથા અનુભવવાળા જ્ઞાનથી તૃપ્ત
અર્થ ગયેલો છે, જે આકર્ષી રૂપે વર્તે છે, જેણે
ઇન્દ્રિયો વશ કરી લીધી છે, અને જે માટી પ-
થ્થર તથા સોનાને સમાન માન છે તે ખરે-
ખરો યોગી કહેવાય છે. ॥ ૮ ॥

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબંધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ૯

પ્રીતિ રાખનાર, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ,
(જે પક્ષની વચ્ચે રહેનાર) દ્વેષીઓ, સગાં,
સત્પુરુષો તેમજ પાપીઓ એ સર્વ ઉપર
સમાન દૃષ્ટિથી જોનાર સહુથી શ્રેષ્ઠ છે. ॥૯॥

યોગી યુંજીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतोचत्तात्मा निराशीरपस्मिहः १०

એકાંત સ્થાનમાં એકલા રહીને ચિત્ત તથા
આત્માને વશ રાખીને, આસાનો ત્યાગ કરીને,
કંઈપણ શ્રદ્ધ કરવાનું તથા દધીને, યોગીએ
અઢાકાળ યોગ સાધનામાં તત્પર રહે. ૧૦

શુદ્ધો દેશે પ્રતિષ્ઠાપ્ય સ્થિરમાસન. ૧૧ ।
નાત્યુચ્છ્રિતં નાતિનીચં ચૈલાજિનકુશે રમ્ભા ॥

પવિત્ર સ્થાનમાં, બહુ ઉચું નહીં તેમ બહુ
નીચું પણ નહીં એવું વચ્ચનું, મૃગચર્મનું
કે કુશનું બનાવેલું પોતાનું આસન સ્થાપવું. ૧૧

તત્રૈકાગ્રં મનઃ કૃત્વા યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ ।
ઉપવિશ્યાસને યુન્જ્યાદ્યોગમાત્મવિશુદ્ધયે ૧૨

પછી મનને એકાગ્ર કરીને, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને અટકાવીને તથા આસન
ઉપર દૃઢતાથી બેસીને, આત્માની શુદ્ધિને
અર્થે યોગની સાધના કરવી. ॥ ૧૨ ॥

સમં કાયન્તિરોગ્રીવં ધારયન્નચલં સ્થિરઃ ।

(૧૩૬) શ્રીમદ્ભગવદ્-પ્રેતા.

સંપ્રેક્ષ્યનાસિકાગ્રંસ્વંદિશ્ચશ્વાનવલ્લોકયન્ ૧૩

થરીર, મસ્તક અને ડોક સુમાન તથા સ્થિ-
ર રાખીને અને પોતે સ્થિર થઈને આસપાસ
જોયા વિના પોતાના નાકની અણી તરફ જો-
યા કરવું. ॥ ૧૩ ॥

મજ્ઞાંતાત્મા વિગતભીર્બ્રહ્મચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।

મનઃસંયમ્ય મચિત્તોયુક્તઆસીતમત્પરઃ ॥૧૪

તદ્દન શાંત તથા નિર્ભય થઈને બ્રહ્મચર્ય
પાળીને, મનને નિયમમાં રાખીને, સ-
ર્વ રીતે સ જી થઈને મારાજ વિચાર કરતાં
મારાજ ધ્યાનમાં જોસવું. ॥ ૧૪ ॥

યુંજન્નેવં સદાત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાંતિર્નિર્ધાનપરમામત્સંસ્થામધિગત્છતિ ॥

આ પ્રમાણે મનને વશ રાખીને જે યોગી
સદા આત્માની સાથે જોડાઈ રહે છે, તે મા-
રામાં રહેલી ઉચ્ચ પ્રકારના નિર્વાણની શાંતિ-
ને પામે છે. ॥ ૧૫ ॥

નાત્યશ્વતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્વતઃ ।

ન ચાવિસ્વમશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥ ૧૬

જે અતિ ભોજન કરે છે, અથવા તે જે
ઘણું જ થોડું ભોજન કરે છે, અથવા જે ઘણું
હિંદે છે અથવા જે ઘણું જાગે છે તેને
માટે હે અર્જુન ! યોગ છે જ નહિ. ॥ ૧૬ ॥

યુક્તઃ કારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વપ્ના ॥ ૧૭

જે નિયમસર આહાર તથા વિહાર (ભોજન
ભોજનવા વે) કરનારો છે અને જે કર્મ કર-
વામાં પણ નિયમિત છે તથા જે નિયમસર
હિંદે તથા જાગે છે તેને માટે જ દુઃસ્વપ્ના
નાશ કરનાર યોગ થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ઠતે ।

નિઃસ્પૃહઃ સર્વકામોઽયુક્તઃ સત્યુચ્યતે તદા ॥ ૧૮

અર્થાત્ નિયમમાં રાખેલું મન આત્મામાં

(૧૩૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સ્થિર રહે છે અને સર્વ મન કામનાઓની
પ્રવૃત્તિ કરતું નથી ત્યારે માણસ ખરેખરે
યોગી થયો એમ કહેવાય છે. ॥ ૧૮ ॥

यथादीपोनिवातस्थो नैगते सोपमा स्मृता ।

योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥

જેણે ચિત્તને વશ કર્યું છે અને આત્મામાં-
જ જેનું ધ્યાન લાગી રહેલું છે એવા યોગીને
પવન ના આવે એવા સ્થાને રાખેલા
દીવાની ઉપમા આપવામાં આવેલી છે.
॥ ૧૯ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।

यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनિ तुष्यति ॥

યોગના અભ્યાસથી સ્થિર કરેલું તેનું મન
આત્મામાંજ રમી રહે છે અને આત્માવડે
આત્માનેજ જુએ છે અને આત્મામાંજ સં-
તોષ પામે છે. ॥ ૨૦ ॥

સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તીંદ્રિયમ્ ।
વેત્તિયત્રનચૈવાયંસ્થિતશ્ચલતિતત્ત્વતઃ ॥૨૧॥

ઇન્દ્રિયો જેને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી અને
બુદ્ધિ માત્ર જેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવું
અત્યંત સુખ જ્યારે તે જાણે છે ત્યારે તેમાં
સ્થિર રહીને ખરેખરા તત્ત્વમાથી ચળતો
નથી. ॥ ૨૧ ॥

યંલબ્ધ્વાચાપરંલાભમન્યતેનાધિકંતતઃ ।
યસ્મિન્સ્થિતાન્દુઃસ્વેનગુરુણાપિવિચાલ્યતે ॥

તે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને, એના કરતાં બીજી
કેઈ વસ્તુથી મોટો લાભ છે એમ માનતો
નથી અને તેમાં રહીને મહા ભયંકર દુઃખમાં
આવી પડતાં પણ તે ડગતો નથી. ॥ ૨૨ ॥

તંત્રિગ્રાહ્યસંયોગવિયોગંયોગસંજ્ઞિતમ્ ।
સન્નિશ્ચયેનયોક્તવ્યોયોગોઽનિર્વિણ્ણચતેસા ॥

દુઃખના સંબંધનો જેમાં આવી રીતે નાશ

(૧૪૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

શાય છે તે જ યોગ છે એમ બાણુવું; મન
મનથી ખાત્રી રાખીને એ યોગની
સાધના કરવી. ॥ ૨૩ ॥

સંકલ્પમભવાન્કામાંસ્ત્યક્ત્વાસર્વાનશેષતઃ ।
મનસૈવેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ૨૪
શનૈઃશનૈરુપરમેદ્બુદ્ધ્યા ધૃતિગૃહીતયા ।
આત્મસંસ્થમનઃકૃત્વાનર્કિચિદપિચિંતયેત્ ૨૫

મનના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતી સર્વ મન
કામનાઓ તથા હૃદયને અને ઇન્દ્રિયોના સમૂ-
હને સર્વ તરફથી તાબે કરી લઇને, ધાર-
ણથી સ્થિર થયેલી બુદ્ધિવડે ધીમે ધીમે
સાંતિ પ્રાપ્ત કરવા અને આત્મામાંજ મન
રાખીને બીજા કોઈ વાતનો વિચાર કરવો
નહિ. ॥ ૨૪-૨૫ ॥

યત્તો યત્તૈ નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।
તત્તસ્તત્તોનિયમ્યૈતદાત્મન્યેવવશંનયેત્ ॥ ૨૬

જ્યારે જ્યારે ચંચળ અને એક જગાએ
નહી રહી શકે એવું મન ખીણ જગા ઉપર
ઢોડી બાંધ છે ત્યારે ત્યારે સાધકે તેને વશમાં
રાખીને આત્મામાં બેડી દેવું. ॥ ૨૬ ॥

प्रज्ञातमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।

उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ ૨૭

જેનું મન અત્યંત સ્થિર થયેલું છે, જેનો
રોગગુણ નાશ પામી ગયો છે, જે પાપ વિ-
નાનો થઈ ગયો છે અને જે પ્રજ્ઞાના જેવો
થઈ ગયો છે તે યોગી સદુચી શ્રેષ્ઠ સુખ
પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૭ ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।

सुखेन ब्रह्मसंસ્पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते ॥ ૨૮

પોતાના આત્માને સદા એ પ્રમાણે બેડી
રાખનાર, પાપરહિત થઈ ગયેલો યોગી પ્ર-
જ્ઞાના સંબંધમાં આવીને સહેલાઈથી અપાર
સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૮ ॥

(૧૪૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ િચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥ ૨૯

યોગીમાં નિપુણ થયેલો યોગી સર્વમાં સમ દૃષ્ટિવળો થઈને સર્વ ભૂતોને આત્મામાં અને આત્માને સર્વ ભૂતોમાં જુએ છે. ॥ ૨૯ ॥

યો માં પશ્યતિ સર્વત્ર સર્વં ચ મયિ પશ્યતિ ।

તસ્યાહંનપ્રણશ્યામિ સત્તમે ન પ્રણશ્યતિ ॥ ૩૦

જે સર્વમાં મને જુએ છે અને મારામાં સર્વને જુએ છે તેના આગળથી હું કદી દૂર નથી અને તે મારાથી પણ વેગળો નથી. ૩૦

સર્વભૂતસ્થિતં યોમાં ભજત્યેકત્વમાસ્થિતઃ ।

સર્વધાવર્તમાનોઽપિ સ યોગીમયિવર્તતે ॥ ૩૧

સર્વ ભૂતોમાં રહેલા મને જે એક ભાવથી ભજે છે તેવો યોગી ગમે તે સ્થિતિમાં રહે નાદો હોય તોપણ તે મારામાંજ છે. ॥ ૩૧ ॥

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમં પશ્યતિયોઽર્જુન ।

સુત્વં વાયદિવાદુઃસ્વંસયોગીપરમોમતઃ ॥૩૨

હે અર્જુન ! સર્વ સ્થાનમાં આત્માજ છે એવી રીતે જે સુખ દુઃખ સહન કરીને સમ-
દૃષ્ટિ જીએ છે, તે યોગી મોટામાં મોટો
મનાય છે. ॥ ૩૨ ॥

અર્જુન ઉવાચ ।

યોઽયંયોગસ્ત્વયા પ્રોક્તઃસામ્યેનમધુસૂદન ।

સ્તસ્યાહંનપશ્યામિચચ્ચલત્વાત્સ્થિતિંસ્થિરામ્

અર્જુને કહ્યું-હે મધુસૂદન ! સમચિત્ત
રાખવાથી થતો યોગ જે તમે મને કહ્યો તેની
સ્થિતિ અચળતાને લીધે મને સ્થિર જાગ-
વી નથી. ॥ ૩૩ ॥

ચચ્ચલં હિ મનઃ કૃષ્ણ પ્રમાથિવલ્લભદ્દમ્ ।

તસ્યાહં નિગ્રહંમન્યેવાયોરિવ સુદુષ્કરમ્ ॥૩૪

હે કૃષ્ણ ! મન અચળ, બુદ્ધિસાવાળું અને
ખળખાન છે. એને વશ કરવું કઠણ છે. વાચુને

(૧૪૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

રોકવો જેવું કઠણ કામ છે તેવુંજ મનને રોક-
વાનું પણ કઠણ કામ છે. ૩૪

શ્રીભગવાનુવાચ

અસંશયં મહાબાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।
અભ્યાસેનચ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ મૃદ્ધતે રૂપ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—હે મહાબાહુ અ-
નુન ! ખરેખર મન અચળ અને ન રોકી
શકાય એવુંજ છે, તથાપિ સદાકાળના અ-
ભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી હે કુંતીપુત્ર ! તેને
વશ કરી શકાય છે. ॥ ૩૫ ॥

અસંયતાત્મનાયોગો દુષ્પ્રાપ્તિરિતિ મેમતિઃ ।
વૈશ્યાત્મનાતુયતતાશ્રવ્યોઽવાપ્તુમુપાયતઃ ॥

જેનું મન વશ નથી તેને યોગની પ્રાપ્તિ
થઈ શકેલ છે એમ હું માનું છું, પણ જો-
ઈ બ્રાહ્મણ વશ કરેલો છે અને તે જ ઉપાય-
થી જે જ્ઞાન કર્યા કરે છે તે યોગ પ્રાપ્ત કરી
શકે છે. ॥ ૩૬ ॥

અર્જુન उवाच ।

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्ययोगसंसिद्धिं कां गतिंकृष्णगच्छति ॥

અર્જુનને કહ્યું-હે કૃષ્ણ ! જેણે આત્મા ઉપર સત્તા મેળવી નથી, તથા યોગથી જેનું મન ચલિત થયેલું છે, તેમજ જે યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી છતાં તેમાં શ્રદ્ધાવાળો છે તેની શી ગતિ થાય છે ? ૩૭

कच्चिबोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अमतिष्ठोमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथि ॥ ३८

હે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ ! જનનેમાં બ્રહ્મ થયેલો અને બ્રહ્મ પ્રાપ્તિનો માર્ગ ભૂલેલો, આ-
ધાર વિનાનો તે છુટા પડી ગયેલાં વાદળાંની થેઠે થું નાશ પામે છે ? ॥ ૩૮ ॥

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

तद्वदन्यः संशयस्यास्यच्छेत्ताननुपपद्यते ॥ ३९

(૧૪૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

હે કૃષ્ણ ! આ મારો અંશય તદ્દન ટાળી નાં-
ખવા કૃપા કરવી જોઈએ, કારણ કે આ અં-
શય દૂર કરનાર તમારા વિના બીજું કોઈ
મળનાર નથી. ॥ ૩૯ ॥

શ્રીમગવાનુવાચ ।

પાર્થ નૈવેહ નામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિદ્યતે ।

ન હિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્દુર્ગતિતાતગચ્છતિ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-હે પાર્થ ! એવા મા-
ણસનો આલોક કે પરલોકમાં નાશ છેજ
નહિ. હે ભાઈ ! કલ્યાણનું કામ કરનાર કોઈ
પણ નહાસી ગતિને તો પામતોજ નથી. ૪૦

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલ્લોકાનુપિત્વાશાશ્વતીઃ સમાઃ ।

કુવેનાંશ્રીમતાં મૈદે યોગમ્નષ્ટોઽમિજાયતે ॥

યોગથી બ્રહ્મ થયેલો માણસ મહા પુણ્ય
કરનારા લોકમાં જઈને અને ત્યાં ધણા કાળ
સુધી રહીને કોઈ પવિત્ર અને ધનવાનને
બેર ફરી જન્મ લે છે. ॥ ૪૧ ॥

અથવા યોગિનામેવકુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतद्धि दुर्लभतरंलोके जन्म यदीदृशम् ४२

અથવા તે કોઈ બુદ્ધિમાન યોગીના કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આલોકમાં આવે જન્મ મળવો ઘણું જ દુર્લભ છે. ॥ ૪૨ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्बदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयःसंसिद्धां कुरुनन्दन॥४३

ત્યાં તેને આગલા જન્મની બુદ્ધિ પાછી પ્રાપ્ત થાય છે અને પછી હે કુરુનંદન ! ફરીથી સંપૂર્ણ સિદ્ધિ મેળવવાને તે યતન કરે છે. ૪૩

पूर्वाभ्यासेन तेनैव द्विषते ह्यवशोऽपि सः

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते॥४४

પોતે નહિ જાણુવ છતાં પણ પૂર્વના અભ્યાસથી તે દોરાય છે, માત્ર યોગ જાણવાની ઇચ્છાથીજ તે (શબ્દબ્રહ્મા) વેદને પણ યોગી જાય છે. ॥ ૪૪ ॥

(૧૪૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પ્રયત્નાદ્યતમાનસ્તુયોગી સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ ।

અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતોયાતિ પરાંગતિમ્ ॥

આગ્રહ પૂર્વક પ્રયત્ન કરનારે અને પાપથી
અક્ત થયેલો યોગી અનેક જન્મમાં સિદ્ધ
થતો પરમગતિ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૫

તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી

જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ ।

કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી

તસ્માદ્યોગી ભવર્જુન ॥ ૪૬ ॥

યોગી તપસ્વીઓથી અધિક છે, જ્ઞાનીઓ
કરતાં પણ તે અધિક મનાય છે અને કર્મ
નાશઓથી પણ અધિક છે માટે હે અર્જુન!
તું યોગી થા. ॥ ૪૬ ॥

યોગિનામપિ સર્વેષાં મદ્રતેનાન્તરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્ભજતેયોમાંસમે યુક્તમો મતઃ ૪૭

અધ્યાય ૬. દ્વિ. (૧૪૯)

સુલજા યોગીઓમાં પણ જે યોગી મારામાં
યોતાના અંતરાત્માને રાખે છે તથા શ્રદ્ધા-
પૂર્વક મને બળે છે તેને મેં ખરેખરે યોગી
માનેલો છે. ॥ ૪૭ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्या-
सयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ।

॥ છઠો અધ્યાય સમાપ્ત. ॥

अध्याय ७ मो.

भीमगवानुवाच ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु १

श्री लगवाने कह्युं डे-डे पार्थ ! भारामांज
चित्त राभीने तथा भारा आश्रये रहिन येग
साधतां अरेअर तुं भने डेवी रीते ओण-
भीश ते हुं तने डहुं छुं ते सांलग. ॥ १ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ज्ञात्वानेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते २

तेनी समणुती तथा ज्ञान हुं तने डंछपण
भाही राभ्या । वना डहीश ते भाड्या पछी
आवोडमां, भीणुं डंछ भाणुवा जेपुं रडेतुं
नथी. ॥ २ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपिसिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३

હજાર માણસોમાં કેાઈકજ મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરે છે, અને તે યત્નમાં સિદ્ધ થયેલાઓમાંથી કેાઈકજ માહે ખરેખરે તત્ત્વ (૩-૫) જાણે છે. ॥ ૩ ॥

भूमिरापोऽनलोवायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ તથા અહંકાર આ આઠ મારી પ્રકૃતિના વિભાગ છે. ॥ ૪ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५

એ મારી નીચી પ્રકૃતિ છે, અને હે મહા-બાહુ અર્જુન ! મારી ઊંચી પ્રકૃતિ જીવ છે, જેનાબદે આખું જગત ધારણ થયેલું છે તેને તું જાણ. ॥ ૫ ॥

एतवोनीनि भूतानि सर्वाणीष्ट्युपधारय ।

(૧૫૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અહં કૃત્સ્નસ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્તથા હ
સર્વં ભૂતાનું તે મૂળ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે અને
હું આખા જગતનો ઉત્પન્ન કર્તા તથા લય
કર્તા છું એમ સમજ. ॥ ૬ ॥

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।
મયિ સર્વમિદં પ્રોતં મૂત્રે મણિગણા ઇવ ઽ
હે ધનંજય ! મારા કરતાં કોઈ શ્રેષ્ઠ છે જ
નહિ. સુતરના દોશમાં પડેલેલા મણુકાની
મુદ્રક સઘળું મારામાંજ ગુંથાયલું છે. ॥ ૭ ॥

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેયપ્રભાસિ શશિસૂર્યયોઃ ।
પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮

હે કુંતિપુત્ર ! પાણીમાં જે રસ છે તે હું
છું, ચંદ્ર તથા સૂર્યનું તેજ તે પશુ હું છું,
સર્વ વેદમાં જે ઓંકાર છે તે હું છું, આકા-
શમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષાતન તે પશુ
હું છું. ॥ ૮ ॥

પુષ્પોગન્ધાપૃથિવ્યાંચતેજશ્ચાસિવિભાવસૌ ।
જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસિ તપસ્વિષુ ॥૯॥

પૃથ્વીમાં જે સ્વચ્છ ગંધ છે તથા અગ્નિમાં
જે તેજ છે તે પણ હું છું, સઘળાં પ્રાણી-
ઓનું જીવન તેમજ તપસ્વીઓનું તપ તે
પણ હું છું. ॥ ૯ ॥

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।
બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિતેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ૧૦

હે પાર્થ ! સર્વ જીવોનું હું સનાતન (અ-
નાદિ અનંત) બીજ છું, બુદ્ધિવાનની બુદ્ધિ
અને તેજસ્વીઓનું તજ પણ હું છું એજ
તું જાણ. ॥ ૧૦ ॥

બલં વલવતામસિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।
ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસિ ભરતર્ષય ૧૧

ઇચ્છા તથા મમતા સહિત બળવાનોનું બળ
હું છું, હે બરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ધર્મ

(૧૫૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

વિરૂદ્ધ નહિ એવી સર્વ ભૂતોની ઈચ્છા તે પશુ
હું છું. ॥ ૧૧ ॥

એ ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્રયે ।
મચ એવેતિ તાન્વિદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ભાવ મારા-
થીજ ઉત્પન્ન થયા છે એમ તું જાણ. હું તેમ-
નામાં નથી પણ તેઓ મારામાં છે. ॥ ૧૨ ॥

ત્રિમિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।
મોહિતંનાભિજાનાતિમામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥

એ ત્રણ ગુણથી થયેલા ભાવથી મોહિત થ-
યેલું આ આખું જગત, હું કે જે તેમનાથી
શ્રેષ્ઠ અને વિકાર રહિત છું તેને ઓળખતું
નથી. ॥ ૧૩ ॥

દંવી જ્ઞેષા મુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।
મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ ૧૪ ॥
એ ત્રણ ગુણથી થયેલી જે મારી દૈવી મા-

યા છે તે તરી જવી ઘણી કઠણ છે, જેઓ મ-
ને પામે છે તેઓ એ માયા તરી બધ છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः
माययापहतज्ञाना आसुरंभावमाश्रिताः ॥ १५

દુષ્ટ કર્મ કરનારા, મુરખ અને નીચ સ્વભા-
વના માણસો મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી,
કારણ કે માયાથી તેમનું જ્ઞાન હરાઈ ગયેલું
હોય છે અને તે આસુરી (દૈત્યની) પ્રકૃતિ
પામેલા હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाःसुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्ता जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी चभरतर्षभ ॥ १६

હું ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અરજીન ! સત્કર્મ
કરનાર ચાર પ્રકારના મનુષ્યો મને ભજે છે,
દુઃખી, જ્ઞાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળો, સ્વાર્થની
ઇચ્છાવાળો અને ચોથો જ્ઞાની. ॥ ૧૬ ॥

तेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते ।

(૧૫૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મિયોદિજ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહંસચમમિયઃ ॥૧૭

તેઓમાં સદાકાળ યોગને વિષે રહેલો અને
એકનીજ ભક્તિ કરનારો જ્ઞાની સૌથી શ્રેષ્ઠ
છે. જ્ઞાનીને હું અતિ પ્રિય છું તેમ તે મને
ઘણું પ્રિય છે. ॥ ૧૭ ॥

उदाराःसर्व एवैतेज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्यतःसहियुक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम्॥

એ સર્વ ઉદાર મનવાળા સમજવા પછી તે-
માં જ્ઞાની એ હું પોતેજ છું એમ માનું છું
હું એજ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગતિ છે એમ બાણી તે
સ્થિર મનથી મારામાંજ વિશ્વાસ રાખીને ર-
હે છે. ॥ ૧૮ ॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवःसर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभः ॥१९॥

ઘણું જન્મ લીધા પછી જ્ઞાની મને પ્રાપ્ત
કરે છે; સ્વયં વાસુદેવ (વસુદેવના પુત્ર શ્રી

કૃષ્ણપરમાત્માજ) છે એમ તે માને છે. એ-
વા મહાત્મા હુલ્લેખ હોય છે. ॥ ૧૯ ॥

કામૈસ્તૈસ્તૈર્હૃતજ્ઞાનાઃપ્રપન્નન્તેઽન્યદેવતાઃ ।
તંતંનિયમમાસ્થાયપ્રકૃત્યાનિયતાઃસ્વયા ॥૨૦॥

વિવિધ ઇચ્છાઓથી જેઓનાં ચિત્ત આક-
ર્ષાયલાં હોય છે તે બીજા દેવતાઓને ભજો
છે; અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ભિન્ન ભિ-
ન્ન નિયમો પાળે છે. ॥ ૨૦ ॥

યોયોયાંયાંતનુંભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિच्छति ।
તસ્યતસ્યાચલાંશ્રદ્ધાંતામેવવિદધામ્યહમ્ ॥

જે માણસ જે દેવનો ભક્ત થઈ શ્રદ્ધાથી તે-
ને પૂજવાની ઇચ્છા કરે છે, તે માણસની તે
દેવ ઉપરની શ્રદ્ધાને હું દઉં બનાવું છું. ૨૧

સ તથા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્વારાધનમીહતે ।
ભક્તેષ્વતતઃકામાન્મયૈવવિહિતાન્હિતાન્ ॥૨૨॥

દઉં શ્રદ્ધા યુક્ત તે માણસ તે દેવનું પૂજન

(૧૫૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કરે છે, અને મેં નહીં કરેલી તે માણસની
ધારેલી કામનાઓ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨

અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ।
દેવાન્દેવયજોયાન્તિમદ્ભક્તાયાન્તિમામપિ ॥

અહીં બુદ્ધિવાળાઓને જે ફળ મળે છે
તે નાશવંત હોય છે; જેઓ દેવોને ભજે છે
તે દેવોને પામે છે અને જે મારા ભક્તો હો-
ય છે તે મને પામે છે. ॥ ૨૩ ॥

અવ્યક્તંવ્યક્તિમાપન્નંમન્યન્તેમામબુદ્ધયઃ ।
પરં ભાવમજાનન્તો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥

અવ્યક્ત (બહાર ન દેખાય તેવા) રૂપને
બુદ્ધિ વિનાના માણસો વ્યક્ત (પ્રગટ થયે-
લું) માને છે, તેથી કેવળ બુદ્ધિ, અવિના-
શી અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવું જે મારું રૂપ છે
તેને તેઓ જાણી શકતા નથી. ॥ ૨૪ ॥

ત્વાહં પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃતઃ ।

મૂઢોઽયંનાભિજાનાતિલોકામામજમવ્યયમ્ ॥

મારી યોગ માયાથી ઢંકાયલો હું બધાને દે-
ખાઈ શકતો નથી, મૂઢ લોકો જાણતા નથી કે
હું જન્મ વિનાનો તેમજ નાશ વિનાનો છું. ૨૫

વેદાહં સમતીતાનિ વર્તમાનાનિ ચાર્જુન ।

ભવિષ્યાણિ ચ ભૂતાનિ માંતુ વેદ ન કશ્ચન ॥

હે અર્જુન ! ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા, વર્ત-
માનકાળમાં જે છે તે અને ભવિષ્યમાં થનાર
સર્વં છવોને હું જાણું છું, પણ મને કોઈ જા-
ણતું નથી. ॥ ૨૬ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥ ૨૭

હે ભારત ! ઇચ્છા તથા દ્વેષથી જે દ્વંદ્વ (સુ-
ખ દુઃખાદિ) ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી મો-
હિત થઈને, હે શત્રુને સંતાપ કરનાર ! આ
સૃષ્ટિમાં સર્વં પ્રાણીઓ ગોઆં ખાયા કરે છે.

(૧૬૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

વેષાં સ્વન્તગતં પાપં જનાનાં ધુગ્યકર્મણામ્ ।
તે દ્વન્દ્વમોહનિર્મુક્તા ભજન્તે માં દૃઢવ્રતાઃ ॥

જે સ્વકર્મ કરનારા છે અને જેનાં પાપનો
અંત આવેલો છે તેઓ એ દ્વંદ્વના મોહમાંથી
મુક્ત થઈને દૃઢ મનથી મને ભજે છે. ૨૮

જરામરણમોક્ષાય મામાશ્રિત્ય યતન્તિ યે ।
તે બ્રહ્મતદ્વિદુઃકૃત્સ્નમધ્યાત્મકર્મચાસ્થિલમ્ ॥

જન્મ મરણથી મુક્ત થવાને માટે જેઓ મારે
આશ્રયે રહીને યત્ન કરે છે તેઓ બાહ્ય છે કે
સર્વ કર્મ તથા સધળું અધ્યાત્મ એ પ્રહ્મ છે. ૨૯

સાધિભૂતાધિદૈવં માં સાધિયજ્ઞં ચ યે વિદુઃ ।
પ્રયાણકાલેઽપિ ચ માં તે વિદુર્યુક્તચેતસઃ ॥

જેઓ મને અધિભૂત. અધિદૈવ અને અધિ-
યજ્ઞ બાહ્ય છે તેઓ સ્થિર ચિત્તવાળા થઈને
મરણ સમયે પણ મને પામે છે. ॥ ૩૦ ॥

સાતમેા અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો.

અર્જુન ઉવાચ ।

કિં તદ્વ્રત્ત કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ।
અધિયૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદ્રવં કિમુચ્યતે ?
અર્જુને કહ્યું-હે પુરુષોત્તમ ! બ્રહ્મ એ
શું ? અધ્યાત્મ એ શું ? અને કર્મ એ શું ?
વળી અધિભૂત અને અધિદેવ કેને કહે છે ?
અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽગ્ર દેહેઽશ્વિન્યધુસૂદન ।
પ્રયાણકાલેચકથંજ્ઞેવોઽસિનિયતાત્પમિઃ ॥૨॥
હે મધુસૂદન ! આ દેહમાં અધિયજ્ઞ કયું
અને કેવી રીતે છે ? અને મનને વશ કરનાર
મરણકાલે આપને કેવી રીતે બાંધે છે ?

શ્રી મગધરાત્નવાચ ।

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।
ભૂતભાવોઽવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંક્લિતઃ ॥ ૩ ॥

(૧૧૨) આમદ્ભગવદ્ગાતા.

શ્રી ભગવાને કહ્યું—જે નાશ પામે નહિ
અને સૌથી શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રજા છે, તેનો સ્વભાવ
તે અધ્યાત્મ અને જે ભાવથી સર્વ ભૂતની
સદિ ધાય છે તેને કર્મ કહે છે. ॥ ૩ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदक्तम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥

જેમાં નાશ પામવાનો ગુણ છે તે અધિભૂત
કહેવાય છે, જે પુરુષ (ઉત્પન્ન કરનાર શ-
ક્તિ) છે તે અધિદેવ કહેવાય છે અને હે
મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! મનુષ્યોના દેહમાં
અધિયજ્ઞ તે હું જ છું. ॥ ૪ ॥

अंतकाले च ममैव क्षरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयातिस्मद्भावं यातिनास्त्यत्र संशयः ५

મરણ સમયે મારું ક્ષરણ કરતાં જે દેહ-
નો ત્યાગ કરે છે તે આસજ્ઞ રૂપને પામે છે
જેમાં કંઈ પણ સંશય નથી. ॥ ૫ ॥

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજંત્યંતે કલેવરમ્ ।
તં તમેવૈતિ કૌતેય સદા તદ્ભાવભાવિતઃ ॥૬॥

હે કુંતાના પુત્ર ! મરણ કાળે શરીરનો ભા-
ગ કરતાં મનુષ્ય જે જે ભાવનું સ્મરણ કરે
છે, તે તે ભાવને યોગ્ય થઈને તેને તે પ્રાપ્ત
કરે છે. ॥ ૬ ॥

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યામન્તુસ્મર યુદ્ધ ચ ।
મર્યપિતમનોબુદ્ધિર્મામૈવૈષ્યસ્યસંશયમ્ ॥૭॥

માટે સર્વ કાળમાં મારું જ સ્મરણ કર અ-
ને યુદ્ધ કર; મન તથા બુદ્ધિ મારામાં જ અ-
ર્પણ કરવાથી તું મને જ પામશે એમાં સંશય
નથી. ॥ ૭ ॥

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।
પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિંતયન્ ॥૮॥

હે પાર્થ ! યોગાભ્યાસથી દૃઢ કરેલા અને
બીજા કોઈ વસ્તુથી આકર્ષાય નહિ એવા મ-

(૧૬૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

નથી ધ્યાન કરતો મનુષ્ય દિવ્ય એવા પરમ
પુરુષ (પરમાત્મા) ને પામે છે. ॥ ૮ ॥

કવિ પુરાણમનુજાસિતાર-

મળોરણીયાંસમનુસ્મરેચઃ ।

સર્વસ્ય ધાતારમર્ચિત્યરૂપ-

માદિત્યવર્ણે તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૯ ॥

પ્રયાણકાલે મનસાઽચલેન

મક્ત્યા યુતો યોગબલેન ચૈવ ।

શ્રુવોર્મયે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્

સ તં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥ ૧૦ ॥

સર્વ જાણનાર, સદુચી જુનો (જેના પહે-
લાં કોઈ છેજ નહિ એવો,) સર્વના ઉપર
અમલ કરનાર, જીણાથી પણ જીણો, સર્વને
ઉત્પન્ન કરનાર, જેનું રૂપ કદી ન શકાય
તેવો, સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અને અંધકાર
જેને કદી દૂર કરી શકતું નથી એવો જે

પરમ પુરૂષ છે, તેનું મરણકાળે ૬૬ મનથી
ભક્તિપૂર્વક, યોગબળથી પ્રાણવાયુને જે લા-
મરો વચ્ચે લાવી જે કોઈ ખરાબર રીતે સ્મ-
રણ કરે છે તે માણસ દિવ્ય એવા પરમ
પુરૂષને પામે છે. ॥ ૯-૧૦ ॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति

विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ૧૧ ॥

જેને વેદ બાણનારા અક્ષર (અવિનાશી)
કહે છે, જેનામાં મમતાનો જોણે ત્યાગ કરે-
લો છે એવા યતિઓ પ્રવેશ કરે છે અને
જેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી મુનિઓ બ્રહ્મ-
ચર્ય પાળે છે તે પદ હું તને સંક્ષેપમાં
કહીશ. ॥ ૧૧ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुद्धय च ।

(૧૬૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મૂર્ધન્યાધાયાત્મનઃપ્રાણમાસ્થિતોયોગધારણામ્
ૐમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વિચારન્મામનુસ્મરન્ ।
યઃપ્રયાસિત્યજન્વેહંસયાતિપરમાંગતિમ્ ॥૧૩

સર્વ ઈન્દ્રિયોનાં દ્વાર બંધ કરીને, મનને
હૃદયમાં રોકીને, પ્રાણને મસ્તકમાં ધારણ
કરીને, યોગ ધારણામાં દૃઢ રહીને, એકાક્ષરી
“ ઓમ ” શબ્દ જે બ્રહ્મનો વાચક છે તે
બોલતાં અને માફે સ્મરણ કરતાં, જે માણસ
શરીર છોડીને જાય છે તે પરમ ગતિને
પામે છે. ॥ ૧૨-૧૩ ॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति निरयशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥

હે પાર્થ ! બીજી કોઈ પણ વસ્તુમાં ચિત્ત
રાખ્યા વિના જે સદા માફે સ્મરણ કરે છે
તેવા સદા યોગમાંજ બેસાઈ રહેલા યોગીને
હું સુલભ છું. ॥ ૧૪ ॥

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલયમશ્વાશ્વતમ્ ।
નામુવંતિ મહાત્માનઃ સંતિદિ પરમાંગતાઃ ॥૧૫॥

મને પ્રાપ્ત કરીને મહાત્માઓ પરમ સિદ્ધિ-
ને પામી જવાથી દુઃખનું સ્થાન અને નાશ-
વંત એવા પુનર્જન્મને પામતા નથી.

આવ્રક્ષ્યશ્ચવનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।
મામુપેત્ય તુ કૌંતેય પુનર્જન્મનવિદ્યતે ॥૧૬॥

હે અર્જુન ! બ્રહ્મલોકથી માંડીને સઘળા
લોક ફરીથી જન્મ લેનારા છે પણ હે કુતિબ્ધ
પુત્ર ! જે મને પામે છે તે ફરી જન્મતો
નથી. ॥ ૧૬ ॥

સહસ્રયુગપર્વતમહર્ષદ્વક્ષણો વિદુઃ ॥
રાષ્ટ્રિ યુગસહસ્રાં તાં તેઽહોરાત્રવિદેજનાઃ ॥

એક હજાર યુગ સુધીમાં બ્રહ્માનો એક દિ-
વસ થાય છે અને એક હજાર યુગ સુધીની
બ્રહ્માની એક રાત્રિ થાય છે, એમ જે જાણે

(૧૬૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

છે તે જ દિવસ ને રાતના બાણનાર છે. ॥૧૭॥

અવ્યક્તાચક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંત્યહરાગમે ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંપ્રકે ॥૧૮

બ્રહ્માના દિવસના આરંભમાં અવ્યક્ત (જે પ્ર-
ગટ નથી તે) માંથી સઘળા વ્યક્ત (પ્રગટ) પ-
દાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્યારે રાત પડે
છે ત્યારે તે અવ્યક્તમાં સઘળા વ્યક્ત પદાર્થ
સમાઈ બાય છે. ॥ ૧૮ ॥

ભૂતગ્રામઃ સ ણવાયં ભૂત્તા ભૂત્તા પ્રલીયતે ।

રાત્ર્યાગમેઽવન્નઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥૧૯

હે પાર્થ ! ભૂતોનો સમૂહ વારંવાર એમ
ઉત્પન્ન થઈને હાય પામી બાય છે. એ પ્રમા-
ણે રાત પડતાં પરવશ થઈને પ્રલયને પામે
છે અને ફરી દિવસ ઊગતાં પાછો ઉત્પન્ન થાય
છે. ॥ ૧૯ ॥

પરસ્તસ્માતુ ભાવોઽન્યો વ્યક્તોઽવ્યક્તઃ

ત્સનાતનઃ । યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ
ન વિનશ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

તેથી વ્યક્તના કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ કેઈ અવ્ય-
ક્ત ભાવ છે કે જે સદાકાળ રહે છે અને સર્વ
પ્રાણીઓનો નાશ થતાં પણ જેનો નાશ થતો
નથી. ॥ ૨૦ ॥

અવ્યક્તોઽક્ષરઽત્યુક્તસ્તમાહુઃપરમાંગતિમ્ ।
યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તેતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૨૧ ॥

તે જ અવ્યક્ત (પ્રગટ નહિ તેવો) અને
અક્ષરને (નાશ નહિ પામે એવો) પરમ ગ-
તિ કહે છે; જેને પ્રાપ્ત કરીને પાછું આવવું
પડતું નથી તે સૌથી શ્રેષ્ઠ માંડેજ ધામ છે.

પુરુષઃ સપરઃપાર્થ ભક્ત્યાલભ્યસ્ત્વનન્યયા ।
યસ્યાંતઃસ્થાનિ ભૂતાનિયેનસર્વમિદંતતમ્ ॥

હો પાર્થ ! જેનામાં સર્વ ભૂત રહેલાં છે
અને જે સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત છે તે જ પુરુષ

(૧૭૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

છે; અને તે માત્ર અનન્ય લક્ષિતથીજ પ્રાપ્ત
કરી શકાય છે. ॥ ૨૨ ॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! ક્યે વખતે ગયેલા
યોગીઓ પાછા આવતા નથી અને ક્યે વ-
ખતે ગયેલા પાછા આવે છે તે હવે હું તને
કહું છું. ॥ ૨૩ ॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्रःषण्मासावृत्तरायणम् ।
तत्रप्रयातागच्छन्तिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः ॥

અગ્નિ, તેજ, દિવસ, શુક્રલપક્ષ, અને ઉત્ત-
રાયણના છ માસ. તે વખતે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ
મરણ પામી બ્રહ્મનેજ પહોંચી જાય છે. ૨૪

धूमोरात्रिस्तथाकुष्णःषण्मासादक्षिणायनम् ।
तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीमाप्यनिवर्तते ॥ २५

ધૂમાઠો, રાત્ર, કૃષ્ણપક્ષ અને દક્ષિણાયનના

છ માસ એ વખતે જે યોગી મરણ પામે છે તે અંદના જેવું તેજ પ્રાપ્ત કરીને અહીં પાછો આવે છે. ॥ ૨૫ ॥

શુક્લકૃષ્ણે ગતિ શ્વેતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ।
 એકયાયાત્યનાટ્ટત્તિમન્યયાઽઽવર્તતેષુનઃ ॥ ૨૬

શુક્લ (અજવાળી) અને કૃષ્ણ (અંધારી) એ બેજ ગતિ જગતમાં પરંપરાથી ચાલતી આવેલી મનાય છે. જેની પહેલી ગતિ થાય છે તે પાછો આવતો નથી અને બીજી ગતિવાળો પાછો આવે છે. ॥ ૨૬ ॥

નૈતે ગતી પાર્યં જાનન્ યોગી મુક્ષતિ કથન ।

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યોગયુક્તો ભવાર્જુન ૨૭

હે પાર્થ ! એ માગે બાણનાર યોગી કદી પણ મોહમાં પડતો નથી તેથી હે અર્જુન ! સર્વ કાળને વખતે તું યોગમાં દૃઢ થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃસુ ચૈવ

(૧૭૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

દાનેષુ યત્પુણ્યફલં પ્રદિષ્ટમ્ ।
અત્યેતિ તત્સર્વમિદં વિદિત્વા

યોગી પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥ ૨૮

વેદમાં, યજ્ઞમાં, તપમાં અને દાનમાં જે
શુભ ફળ થવાનું કહેલું છે, તે સર્વને આ
ગતિ બ્રહ્મનાર યોગી બ્રાહ્મણીને આપ્યો બ્ર-
હ્મ છે અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવું આદ્યસ્થાન પામી
બાંધ છે. ॥ ૨૮ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षर-
ब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः ।

આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧ મો.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ।

ઇદં તુ તે ગુહ્યતમં પ્રવક્ષ્યામ્યનસૂયવે ।
જ્ઞાનંવિજ્ઞાનસહિતંયજ્ઞાત્વામોક્ષ્યસેઽશુભાત્ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-હે અર્જુન ! તું દો-
પદર્શી નથી તેથી હું તને ગુહ્યમાં ગુહ્ય એવું
શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન કહીશ જે બાણીને તું પાપથી મુ-
ક્ત થઈશ. ॥ ૧ ॥

રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ ।
પ્રત્યક્ષાન્નગમ્યં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમઘવયમ્ ॥

તે રાજવિદ્યા તથા રાજરહસ્ય છે, બીજી પવિત્ર
અને શ્રેષ્ઠ છે, પ્રત્યક્ષ સમબળ તેવું છે, ધર્મ
મુક્ત છે, કરવું સહેલું છે તથા અભિનાશી
છે. ॥ ૨ ॥

અશ્રદ્ધધાનાઃ પુરુષા ધર્મસ્વાસ્થ્ય પરંતપ ।

(૧૭૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અપ્રાપ્ય માં નિવર્તન્તે મૃત્યુસંસારવર્ત્મનિ ॥૩

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર । ઓ ધર્મ ઉપર
જેને શ્રદ્ધા નથી તે મને પ્રાપ્ત કરી શકતા
નથી અને મૃત્યુલોકને રસ્તે પાછા જાય છે.

મયા તત્તમિદં સર્વં જગદ્વ્યક્તમૂર્તિના ।

મત્સ્થાનિસર્વભૂતાનિનિચાહંતેષ્વવસ્થિતઃ ॥

મારું રૂપ પ્રગટ નથી અને મારાથી આ
સર્વ જગત વિસ્તારને પામ્યું છે. સર્વ પ્રા-
ણી માત્ર મારામાં છે પણ હું તેઓમાં રહેલો
નથી. ॥ ૪ ॥

ન ચ મત્સ્થાનિભૂતાનિફલ્ય મેયોમમૈશ્વરમ્ ।

ભૂતશ્ચ જીવંત ચ ભૂતસ્થો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥

મારા યોગનું ઐશ્વર્ય તું જો કે સર્વ જીવો
મારામાં નથી; સર્વ જીવોને પાળનાર
હું છું, તથાપિ તેઓમાં હું રહેલો નથી
અને મારો આત્મા જો સર્વ જીવોનું કારણ

છે. ॥ ૫ ॥

યથાકાશસ્થિતોનિત્યંવાયુઃસર્વત્રગોમહાન્ ।

તથાસર્વાણિભૂતાનિયત્સ્વાત્મીત્યુપધારવ ॥

‘એમ આકાશને આધારે સર્વ ઠેકાણે ફરના-
રો મહાન્ વાયુ રહેલો છે તેમ સઘળા જીવો-
નો આધાર મારામાં છે એમ તું બાણુ. ॥૬॥

સર્વભૂતાનિ કૌન્તેય પ્રકૃતિયાન્તિમામિકામ્ ।
કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! જ્યારે કલ્પ પુરો થાય છે
એટલે પ્રલય થાય છે, ત્યારે સર્વ ભૂત માત્ર
મારી પ્રકૃતિમાં સમાઈ જાય છે અને જ્યારે
કલ્પનો અંત થાય છે ત્યારે તેમને હું ફ-
રીથી પેદા કરું છું. ॥ ૭ ॥

પ્રકૃતિં સ્વામ્યવદ્યમ્ વિસૃજામિ પુનઃ પુનઃ ।

ભૂતગ્રામ્યમિદં કુલ્પમવશં પ્રકૃતૈર્વેશત્ ॥

હું મારી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈને આ સર્વ

(૧૭૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ભૂતનો સમૂહ કે જે કર્મને આધીન છે તેને
પ્રકૃતિવડે ફરીથી પેદા કરે છું ॥ ૮ ॥

ન ચ માં તાનિ કર્માણિ નિવઘ્નન્તિ ધનંજય ।
ઉદાસીનવદાસીનમસક્તં તેષુ કર્મસુ ॥

હે ધનંજય ! વળી મમતા તથા આસક્તિ
વિનાના મને તે કર્મ (સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું)
બંધન કરી શકતું નથી. ॥ ૯ ॥

મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચરાચરમ્ ।
હેતુનાનેન કૌન્તેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥

મારા અધ્યક્ષપણા નીચે પ્રકૃતિ એટલે મા-
યા સ્થાવર જંગમ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરે છે આ-
ને એજ કારણથી હે કુંતીપુત્ર ! જગત ફરતું
ને ફરતું રહે છે. ॥ ૧૦ ॥

અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીંતનુમાશ્રિતમ્ ।
પરં ભાવયજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥ ૧૧ ॥
સર્વ જીવોનો હું ઇશ્વર છું એ મારો ઉચે

શુભ નહિ જાણનારા મૂઢ લોકો મનુષ્ય દેહ-
ધારી એવો જે હું તેની અવશા કરે છે. ૧૧

મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ।
રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતાઃ॥

તેમની આશાઓ તથા કર્મ નિષ્ફળ છે, તે-
મનું જ્ઞાન પણ નિષ્ફળ છે અને તેમના વિ-
ચાર ઉઘા છે, અને મોહમાં નાંખનારી જે
રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિ તેને આશ્રયે તે-
ઓ રહેલા છે. ॥ ૧૨ ॥

મહાત્માનસ્તુમાં પાર્થ દૈવીપ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ।
ભજન્ત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥

દિવ્ય પ્રકૃતિને આશ્રયે રહેલા મહાત્માઓ
તો હે પાર્થ ! ખીજ કશા ઉપર મન નહિ
રાખતાં સર્વ વસ્તુઓનું અવિનાશી કારણ
હુંજ છું એમ જાણી મને જાજે છે. ॥ ૧૩ ॥

સતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ।

(૧૭૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

નમસ્યન્તશ્ચ માં ભક્તયા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥

તેઓ સદા માફ કીર્તન કરે છે, હૃદય નિયમીત છે, અને સ્થિર મનથી ભક્તિપૂર્વક મને નમો છે તથા ભજે છે. ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજન્તો મામુપાસતે ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् १५

હું એક છું, અનેક રૂપે છું અને સર્વ ઠેકાણે વ્યાપ્ત છું એમ બાણીને કેટલાક જ્ઞાન યજ્ઞ વડે મારી ઉપાસના કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥

યજ્ઞ દેવતા તે હું, યજ્ઞ એટલે હોમ તે હું પિતૃઓની આહુતિ તે પણ હું, યજ્ઞમાં વપરાતી ઔષધી (વનસ્પતિ) તે પણ હું, મંત્ર વૃત્ત, અગ્નિ અને હોમેણું દ્રવ્ય તે પણ હું. ॥ ૧૬ ॥

પિતાદમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ ।
વેદ્યં પવિત્રમૉંકાર ક્ક્રુ સામ યજુરેવ ચ ॥

જગતનો પિતા, માતા, ધારણ કરનાર,
પિતામહ, (દાદો) તથા પવિત્ર કરનાર
ઓંકાર, ક્રગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ
હું છું. ॥ ૧૭ ॥

ગતિર્મર્તા પ્રભુઃ સાક્ષીનિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ।
પ્રભવઃ પ્રલયઃ સ્થાનં નિધાનં बीजमव्ययम् ॥

ગતિ આપનાર, પોષણ કરનાર, સાક્ષી (જે-
નાર), રહેવાનું સ્થાન, શરણ, મિત્ર, ઉત્પ-
ત્તિકારણ, પ્રલયનું કારણ, ભંડાર તથા નાશ
ન પામે એવું બીજ પણ હું છું. ॥ ૧૮ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥

તાપ આપનાર હું છું, વર્ષાદને વરસાવનાર
તથા રોકી રાખનાર પણ હું છું અને હે અ-

(૧૮૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જીન ! અમૃત અને મૃત્યુ તે પણ હું છું,
તથા સત્ અને અસત્ તે પણ હું છું. ૧૯

ત્રૈવિદ્યા માં સોષપાઃ પૂતપાપા
યજ્ઞૈરિષ્ટ્વા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થયન્તે ।

તે પુણ્યમાસાદ્ય મુરેન્દ્રલોક-
મશ્નન્તિ દિવ્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥૨૦

ત્રણ વેદ જાણનારા, સોમ પાન કરનારા,
પાપથી મુક્ત થયેલા, યજ્ઞ વડે મારું યજ્ઞન
કરીને સ્વર્ગને માટે મારી પ્રાર્થના કરે છે. તે-
ઓ પવિત્ર એવા ઇંદ્રજેઠાને પામીને ત્યાં દે-
વોના દિવ્ય ભોગ ભોગવે છે. ॥ ૨૦ ॥

તે તં ભુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં
ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશન્તિ ।

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥

એ મોટા વિશાળ સ્વર્ગલોકમાં ભોગ ભો-

ગવીને પુણ્યનો ક્ષય થતાં તેઓ પાછા મૃત્યુ-
લોકમાં આવે છે; એ પ્રમાણે ત્રણ વેદમાં બ-
તાવેલા ધર્મ પ્રમુખે ચાલનારા કામનાવાળા
પુરૂષો વારંવાર આવ જા કરે છે. ॥ ૨૧ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मांये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानांयोगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

ખીજા કશા ઉપર ચિન્તા નહિ રાખતાં જે-
ઓ મારીજ ઉપાસના કરે છે અને જેમનું
ચિન્તા ખરાખર સ્થિર છે તેઓના યોગનું ર-
ક્ષણ હું કરું છું. ॥ ૨૨ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥

હે કુંતીપત્ર ! વળી જે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભ-
ક્તિવડે ખીજા દેવોને ભજે છે તેઓ પણ વિ-
ધિ વિના મનેજ ભજે છે. ॥ ૨૩ ॥

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

(૧૮૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ન તુ મામમિજાનન્તિ તત્ત્વેનાતશ્ચવન્તિ તે ॥

સર્વં યજ્ઞોનેા ભોક્તા તથા પ્રભુ (કૃષ્ણ આ-
પનાર ધણી) હુંજ છું; પણ તેઓ મને ત-
ત્ત્વતઃ બાણતા નથી તેથીજ તેઓ નીચે પડે
પડે છે ॥ ૨૪ ॥

યાન્તિ દેવવ્રતા દેવાન્પિતૃન્યાન્તિ પિતૃવ્રતાઃ ।
ભૂતાનિયાન્તિભૂતેજ્યાયાન્તિમઘ્રાજિનોઽપિમામ્ ॥

જેઓ દેવોને ભજે છે તેઓ દેવોને પામે
છે, પિતૃઓને ભજનારા પિતૃઓને પામે છે,
ભૂતને ભજનારા ભૂતને પામે છે પણ જેઓ
મારી ઉપાસના કરે છે તેઓ મનેજ પામે છે. ૨૫

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।
તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિપ્રયત્તાત્મનઃ ॥૨૬॥

જે કોઈ ભક્તિથી મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ
જળ ઇત્યાદિ અર્પણ કરે છે, તે શુદ્ધ અતઃક-
રણવાળાનું ખરા ભાવથી અર્પણ કરેલું હું

અંગિકાર કરું છું. ॥ ૨૬ ॥

યત્કરોષિ યદશ્વાસિયજ્જુહોષિ દદાસિ યત્ ।
યત્તપસ્યસિ કાન્તેય તત્કુરુષ્વમદર્પણમ્ ॥૨૭

તું જે કંઈ કરે, જે કંઈ લોગવે, જે કંઈ
હોમે, જે કંઈ આપે તથા જે કંઈ તપ કરે
તે સમ્રાજી હે કુંતાના પુત્ર ! તું મનેજ અર્પ-
ણ કર. ॥ ૨૭ ॥

શુભાશુભફલૈરેવ મોક્ષ્યસે કર્મબન્ધનૈઃ ।
સંન્યાસયોગયુક્તાત્માવિમુક્તોમામુપૈષ્યસિ ॥

એ રીતે કર્મનાં સારાં નહારાં ફળના બંધ-
નથી તું મુક્ત થઈશ. સંન્યાસ યોગમાં જો-
ડાયલો રહીને જ્યારે તું મુક્ત થઈશ ત્યારેજ
મને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. ॥ ૨૮ ॥

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિનમ્રિયઃ ।
યે ભજન્તિ તુમાં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

અર્વ ભૂત તરફ હું સમાન દષ્ટિવાળો છું

(૧૮૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મારે કોઈ બહાણું કે અળખામણું નથી, જે-
ઓ મને ભક્તિથી ભજે છે તેઓ મારામાં ર-
હેલા છે અને હું તેમનામાં રહેલો છું. ॥ ૨૬

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥

કહાપિ કોઈ ઘણાંજ દુષ્ટ કર્મ કરનારો હોય
તથાપિ બીજા કશા ઉપર ચિત્ત નહિ રાખતાં
જે મનેજ ભજતો હોય તો તેને સાધુ પુરૂષજ
માનવો કારણ કે તેનો નિશ્ચય ખરો છે. ૩૦

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति॥

જલદીથી તેનું ચિત્ત ધર્મમાં ચોટી બાય છે
અને તેને સદા કાળની શાંતિ મળે છે; હે
કુંતીપુત્ર ! તું યાદ રાખ કે મારો ભક્ત કદી
નાશ પામતોજ નથી. ॥ ૩૧ ॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य

યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ ।

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રા-

સ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥૩૨॥

હે પાર્થ ! મારે આશ્રયે રહેલા જો કે પાપ કરનારી જાતિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય, અથવા તો સ્ત્રી, વૈશ્ય કે શૂદ્ર હોય તો પણ ઉંચામાં ઉંચી ગતિને પામે છે, ॥ ૩૨ ॥

કિં પુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા ભક્તા રાજર્ષયસ્તથા ।
અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥

તો પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણો તથા ભક્ત રાજ-
ર્ષિઓનું તો કહેવું જ શું ? મારે અનિત્ય
અને સુખ વિનાના આ મૃત્યુલોકને પામીને
તું મારું ભજન કર. ॥ ૩૩ ॥

મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજીમાં નમસ્કુરુ ।
મામેવધ્યસિ યુક્તૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥

તું મારામાંજ મન રાખ, મારેજ ભક્ત

(૧૮૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

થા, મારેજ યજ્ઞ કરનાર થા, અને મનેજ ન-
મસ્કાર કર. એ પ્રમાણે ૬૬ મનથી સદા મા-
રામાંજ ચિત્ત રાખનારો તું મનેજ પામીશ.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्या-
राजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ।

નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १० मो.

श्री भगवानुवाच ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामिहितकाम्यया ॥

श्रीभगवान् जे.ह्या-डे महाभाहु अ-
ब्जुंन ! वणी भाइं श्रेष्ठमां श्रेष्ठ वाक्य तुं सां-
जणी दे; तुं भने प्रिय छे तेथी तारा कथ्या-
बुने अर्थे हुं तने ते कहीश. ॥ १ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिहिं देवानां महर्षीणां च सर्वशः॥

सर्व देवताओ तथा मोटा मे टा ऋषिओ
पक्षु हुं प्रगट थाडिं छुं ते ज्ञाबुता नथी; का-
रक्षु के सर्व देवानुं तथा महर्षिओनुं आदि
कारक्षु हुंज छुं. ॥ २ ॥

यो मामजममादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

(૧૮૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે મને જન્મ વિનાનો, અનાદિ અને સર્વ
લોકોનો મહાન્ ઇશ્વર જાણે છે, તે મર્ત્યલોક-
માં મોહ વિનાનો છે અને સર્વ પાપથી મુક્ત
થાય છે. ॥ ૩ ॥

બુદ્ધિર્જ્ઞાનમસંમોહઃ ક્ષમા સત્યં દમઃ શમઃ ।
સુખં દુઃખં ભવો ભાવો ભયં ચાભયમેવ ચ ॥
અહિંસા સમતા તુષ્ટિસ્તપો દાનં યજ્ઞોઽયજ્ઞઃ ।
ભવન્તિભાવાભૂતાનાંમત્તૈવપૃથગ્વિધાઃ ॥૫॥

બુદ્ધિ, જ્ઞાન, અસંમોહ (લોખવાવું નહિ
તે,) ક્ષમા, સત્ય, દમ (ઇંદ્રિયોને વશ રાખ-
વી તે,) શમ (શાંતિ,) સુખ દુઃખ, જન્મ-
વું, જીવવું, ભય તથા અભય, અહિંસા, સ-
મતા, સંતોષ, તપ, દાન જશ અને અપજ-
શ એ સર્વ જુદા જુદા ભૂતોના ભાવ ભારા-
થીજ થયેલા છે. ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

મહર્ષયઃ સપ્ત પૂર્વે ચત્તારો મનવસ્તથા ।

મદ્ભાવામાનસાજાતાયેષાંલોકૈર્માઃ પ્રજાઃ ॥

પૂર્વે સપ્ત મહર્ષિઓ, તથા ચાર સનકાદિક
અને મનુઓ મારા ભાવથી મનથી ઉત્પન્ન
થયેલા હતા અને તેઓની પ્રજા આ સર્વ
લોક છે. ॥ ૬ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकम्पेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः ॥७॥

એ મારી વિભૂતિ તથા યોગનું તત્ત્વ જે
કોઈ જાણે છે તે નહિ ડગે એવા યોગમાં જો-
ડાય છે એ માં કંઈ સંશય નથી. ॥ ૭ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इतिमत्વાभजन्तेमांबुधाभावसमन्विताः ८

હું સર્વનો ઉત્પન્ન કર્તા છું અને સઘળું
મારામાંથી થય છે એમ માનીને જાનીજનો
ભાવપૂર્વક મને ભજે છે. ॥ ૮ ॥

(૧૯૭) શ્રામદ્ભગવદ્ગીતા.

મચિત્તા મદ્રતપાણા બોધયન્તઃ પરસ્પરમ્ ।
કથયન્તશ્ચમાનિત્યંતુષ્યન્તિચરમન્તિચ ॥૯॥

મારામાંજ મન રાખીને, મારામાંજ પ્રાણને
મોઢલીને એક બીજાને બોધ કરતા અને
સહા મારીજ વાત કરતા તેઓ સંતોષ પામે
છે તથા આનંદમાં રહે છે. ॥ ૯ ॥

તેષાં સતતયુક્તાનાં યજતાં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ।
દદામિ બુદ્ધિયોગંતંયેનમામુપયાન્તિતે ॥૧૦॥

એવા જે સદા સ્થિર મનવાળા છે અને પ્રી-
તિથી મને ભજે છે તેઓને હું બુદ્ધિયોગ
આપું છું કે જે યોગ વડે તેઓ મને પામે છે.

તેષામેવાનુકમ્પાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશ્ચાયામ્યાત્મભાવસ્થોજ્ઞાનદીપેનધાસ્વતા ॥

દયાથી તેઓના આત્મામાં રહીને અજ્ઞાનથી
ઉત્પન્ન થયેલા તેઓના મનના અંધારાને
જ્ઞાનરૂપી દીવાના તેજથી હું મટાડી દઉં છું. ૧૧

અર્જુનઃપ્રવાચ ।

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ।
 પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશુભ્ ॥ ૧૨
 આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।
 અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયંચ વ્રજીષિમે ૧૩

અર્જુને કહ્યું:-તમે પરબ્રહ્મ, પરમધામ,
 પરમ પવિત્ર, પરમપુરુષ, સદાકાળ રહેનારા,
 દિવ્ય, આદિદેવ, જન્મરાહિત, સર્વ વ્યાસ,
 દેવ છો એ પ્રમાણે સર્વ ઋષિઓ તથા દેવર્ષિ
 નારદ, તેમજ અસિત, દેવલ અને વ્યાસ પણ
 કહે છે, અને આપ પોતે પણ મને એ પ્રમા-
 ãે કહો છો. ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥

સર્વમેદતં મન્યે યન્માં વદસિ કૈશવ ।
 નહિતે ભગવન્ચક્તિં વિદુર્દવા ન દાનવાઃ ॥ ૧૪
 હે કૈશવ ! તમે જે મને કહો છો તે સ્વર્ગ
 હું ખરું માનું છું. હે ભગવાન ! તમારા રૂપનું

(૧૯૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પ્રાગટ્ય દેવ અને દાનવ કોઈ બાણતા નથી.
સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ ।
ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥૧૫॥

હે પુરુષોત્તમ ! સર્વ જીવોના કારણરૂપ !
સર્વ ભૂતના ઈશ્વર ! હે દેવોના પણ દેવ ! હે
જગતનાપતિ ! તમે પોતેજ પોતાને બાણ
છો. ॥ ૧૫ ॥

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।
યામિર્વિભૂતિમિર્લોકાનિમાંસ્ત્વંવ્યાપ્યતિષ્ઠસિ
જે વિભૂતિઓથી તમે આ સર્વ લોકોમાં
વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છો તે તમારી દિવ્ય વિભૂ-
તિઓ ક'ંઈ પણ બાકી રાખ્યા વિના મને
કહેવા કૃપા કરશો. ॥ ૧૬ ॥

કથંચિન્નામહંયોગિસ્ત્વાંસદાપરિચિન્તયન્ ।
કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિમગવન્મયા॥
હે યોગી ! સદાકાળ ધ્યાન ધરીને હું તમ-

અધ્યાય ૧૦ મો. (૧૯૩)

ને શી રીતે જાણી શકું ? અને હે ભગવાન !
આપના કયા કયા ગુણનું મારે ચિંતન
કરવું ? ॥ ૧૭ ॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथयतृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥

હે જનાર્દન ! તમારી વિભૂતિ તથા યોગ
વિસ્તાર વડે કરીને ફરીથી મને કહો, કારણ
કે એ અમૃત જેવાં વાક્યો સુણતાં મને તૃપ્તિ
થતી નથી. ॥ ૧૮ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्याह्वात्मविभूतयः ।

प्राधान्यतः कुरु श्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ !
મારી નાની વિભૂતિના વિસ્તારને તો પારજ
નથી માટે જે મારી મુખ્ય વિભૂતિઓ છે તે

(૧૬૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

હું તને કહીશ. ॥ ૧૬ ॥

અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્યં ચ ભૂતાનામન્ત એવ ચ ॥

હે ગુડાકેશ ! સર્વ જીવોમાં જે આત્મા રહેલો છે તે હું છું; સર્વ ભૂતનું આદિ, મધ્ય અને અંત પણ હું છું. ॥ ૨૦ ॥

આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાંરવિરંશુમાન ।

મરીચિર્મરુતામસિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥૨૧

આદિત્યમાં હું વિષ્ણુ છું, સર્વ તેજસ્વી અર્થોમાં કિરણવાળો રવિ હું છું, મરુતોમાં (વાયુ દેવો) હું મરિચી છું, અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા તે પણ હું છું. ॥ ૨૧ ॥

વૈદાનાં સામવેદોઽસિ દેવાનામસિ વાસવઃ ।

इन्द्रियाणां मनश्चासि भूतानामसि चेतना॥

વેદોમાં સામવેદ હું છું, દેવતાઓમાં ઇન્દ્ર

હું છું ઇંદ્રિયોમાં મન હું છું અને બધા
જીવોમાં ચૈતન્ય તે પણ હું છું. ૨૨

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિતેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।
વમૂનાંપાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિખરિણામહમ્ ॥

રૂદ્રોમાં શંકર હું છું, યક્ષ તથા રાક્ષસોમાં
કુબેર હું છું, વસુઓમાં પાવક (પવિત્ર કર-
નાર) હું છું, અને પર્વતોમાં મેરૂ પણ હું
છું. ॥ - ૩ ॥

પુરોધસાં ચમુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થવૃહસ્પતિમ્ ।
સેનાનીનામહં સ્કન્દઃ સરસામ્સિ સાગરઃ ॥

હે પાર્થ ! પુરોહિતોમાં મુખ્ય બૃહસ્પતિ તું
મને બાપુ, સેન પતિએ માં કાર્તિકેશ્વામી હું
છું, અને જગત્રાયો મા સમુદ્ર પણ હું છું. ૨૪
મહર્ષીનાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ।
યજ્ઞાનાંજપયજ્ઞોઽસ્મિસ્થાવરાણાંહિમાલયઃ ॥

(૧૬૧) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મહર્ષિઓમાં હું ભૂચુ છું, વાણીમાં હું
ઓમ્ શબ્દ છું, યજ્ઞમાં જપયજ્ઞ હું છું અને
સ્થાવરમાં હિમાલય પણ હું છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ।
ગન્ધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાંકપિલોમુનિઃ॥

સર્વ વૃક્ષોમાં હું પીપળો છું, દેવર્ષીઓમાં
નારદ હું છું, ગન્ધર્વોમાં ચિત્રરથ હું છું
અને સિદ્ધોમાં કપિલ મુનિ તે પણ હું છું. ૨૬

ઉચ્ચૈઃશ્રવસમન્વાનાં વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥

ઘોડાઓમાં અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચૈઃ-
શ્રવા નામનો ઘોડો તું મને જાણુ, હાથીઓ-
માં ઐરાવત હાથી અને માણસોમાં રાજા
પણ મને જાણુ. ॥ ૨૭ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक ।

પ્રજનશ્વાસ્મિ કંદર્પઃસર્પાણામસ્મિ વાસુકિઃ ॥

શસ્ત્રોમાં વજ્ર હું છું, ગાયોમાં કામદુર્ગા
ગાય હું છું, પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારમાં કામદેવ
તે હું છું, અને સર્પોમાંવાસુકી પણ હું છું. ૨૮

અનન્તશ્વાસ્મિ નાગાનાં વરુણો યાદસામહમ્ ।

પિતૃણામર્ષમા ચાસ્મિ યમઃ સંયમતામહમ્ ॥

નાગલોકમાં અનંત એટલે શેષનાગ તે હું
છું, પાણીમાં રહેનારાઓમાં વરુણ હું છું,
પિતૃઓમાં અર્ષમા હું છું અને નિયમમાં
રાખનારા ન્યાયાધીશોમાં યમ પણ હું છું. ૨૯

પ્રહ્લાદશ્વાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલપતામહમ્ ।

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પશ્ચિણામ્ ॥

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ હું છું, અને ગણતરી ક-
રનારમાં કાળ હું છું, પશુઓમાં સિંહ તે હું
છું, અને પંક્ષીઓમાં ગરુડ તે પણ હું છું. ૩૦

(૧૬૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રભૂતામહમ્ ।
મ્નષાણાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્નાતસામસ્મિ જાહ્નવી ॥

પવિત્ર કરવાવાળામાં પવન તે હું છું, શસ્ત્ર
ધારણ કરનાર યોદ્ધાઓમાં રામ હું છું, જળ-
અરોમાં મગર અને નદીઓમાં જાન-હુવી તે
પણ હું છું ૩૧

સર્ગાણામાદિરન્તશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જુન ।
અધ્યાત્મવિદ્યાવિદ્યાનાંવાદઃ પ્રવદતામહમ્ ॥

હું અર્જુન! સૃષ્ટિનું આદિ, મધ્ય અને અંત
તે હું છું, સર્વ વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા
હું છું અને વાદ કરનારાઓનો વાદ તે પણ
હું છું. ૩૨

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિદ્વન્દ્વઃસામાસિકસ્યચ ।
અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુખઃ ॥

અક્ષરો અક્ષરોમાં અ અક્ષર હું છું અને

અધ્યાય ૧૦ મો. (૧૯૬)

સમાસમાં દ્વંદ્વ સમાસ તે હું છું, અક્ષર
બળ તે હું છું અને સધળી બાબતોએ બેનારો
વિધાતા તે પણ હું છું. ॥ ૩૩ ॥

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।
કીર્તિઃશ્રીર્વાક્ચમારીણાંસ્મૃતિર્મેધાધૃતિઃક્ષમા
સર્વનો નાશ કરનાર મૃત્યુ અને ભવિષ્યમાં
ઉત્પન્ન થનારનું ઉત્પત્તિસ્થાન તે હું છું; સ્ત્રી-
ઓમાં કીર્તિ, લક્ષ્મી, સરસ્વતી, સ્મૃતિ, ધૃ-
તિ, ધૃતિ અને ક્ષમા પણ હું છું. ॥ ૩૪ ॥

મૃદ્ધસામ તથાસામ્નાંગાયત્રીચન્દસામહમ્ ।
માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૃનાં કુસુમાકરઃ ॥
સામગાનમાં મૃદ્ધસામ હું છું, છંદોમાં
ગાયત્રી હું છું, મહિનામાં માગશર મહિનો
હું છું, અને ઋતુઓમાં કુલવાળી વસંત-
ઋતુ પણ હું છું. ॥ ૩૫ ॥

દૂતં છલયતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।
 જયોઽસ્મિવ્યવસાયોઽસ્મિસત્ત્વંસત્ત્વવતામહમ્
 છળ કરનાઓનું ઘૂત તે હું છું, અને તે-
 જસ્વીઓનું તેજ હું છું, જય તથા ઉદ્યોગ
 તે પણ હું છું અને સત્ત્વવાળા માણસોનું
 સત્ત્વ પણ હું છું. ॥ ૩૬ ॥

વૃણીનાંવાસુદેવોઽસ્મિપાણ્ડવાનાંધનંજયઃ ।
 મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કવીનામુશના કવિઃ ॥
 બ્રહ્મ વંશમાં વાસુદેવ હું છું, પાંડવમાં
 અર્જુન હું છું, મુનિએ માં વ્યાસ હું છું અને
 કવિઓમાં શુક્રાચાર્ય તે પણ હું છું. ॥ ૩૭ ॥

દૃષ્ટોદમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિજિગીષતામ્ ।
 મૌનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥
 નિયમમાં રાખનારાઓના દંડ તે હું છું, જ-
 ય પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળાની રાજનીતિ તે હું

હું, શુદ્ધ રાખવાની વસ્તુઓમાં મૈન તે હું
હું; અને જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાન પણ હું છું. ૩૮
યદ્યાપિ સર્વભૂતાનાં बीजं तदहमर्जुन ।

नतदस्तिविनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरम् ॥

હે અર્જુન ! સર્વ જીવોનું જે જે કંઈ બી-
જ છે તે હુંજ છું, અને સ્થાવર તથા જંગ-
મ એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે મારામાં
ન હોઈ શકે. ॥ ૩૯ ॥

नान्तोऽस्तिममदिव्यानांविभूतीनां परंतप ।

एषतूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरો मया ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર ! મારી દિવ્ય
વિભૂતિઓને પાર નથી, આ જે વિભૂતિઓ
મેં તને કહી છે તે માત્ર સંક્ષેપમાં કંહી છે ૪૦

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवागच्छ त्वं मम तेजोऽशंसंभवम् ॥

(૨૦૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

જે જે ક'ઈ વિભૂતિવાળું, તેજવાળું અથવા
બળવાળું સત્ત્વ (પ્રાણી) છે, તે તે સઘળું
મારા તેજના અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. ૪૧

અથવા બહુનૈતેન કિં જ્ઞાતેન તવાર્જુન ।

વિષ્ટમ્યાહમિદંકૃત્સ્તમેકાંશેન સ્થિતોજગત્ ॥

અથવા હે અર્જુન ! આ બધા જ્ઞાનની તા-
રે શી જરૂર છે ? મારા એકજ અંશ વડે
આખા જગતમાં વ્યાપ્ત થઈને હું રહેલો છું. ૪૨

દશમેઃ અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय ११ मो.

अर्जुन उवाच ।

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥

अर्जुने કહ્યું:—હે ભગવન્ ! મારા ઉપર
કૃપા કરીને મોહુ' ગુહ્યજ્ઞાન કે જોને અધ્યાત્મ
જ્ઞાન કહે છે તે તમે મને કહ્યું; તેથી મારા
મોહ નાશ પામ્યો છે. ॥ ૧ ॥

भवाप्ययौ हि भूतानांश्रुतौ विस्तरशो मया ।
तत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययम् ॥

હે કમળપત્રના સરખાં લોચનવાળા શ્રીકૃ-
ષ્ણ ! જીવોની ઉત્પત્તિ અને નાશ તથા તમારું
અવિનાશી માહાત્મ્ય એ સૌ તમે વિસ્તારથી
કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું. ॥ ૨ ॥

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

(૨૦૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

દ્રષ્ટુમિચ્છામિ તે રૂપમૈશ્વરં પુરુષોત્તમ ॥૩॥

હે પરમેશ્વર ! હે પુરુષોત્તમ ! તમે પોતે જે
મને કહ્યું તે તમારું ઈશ્વરી સ્વરૂપ જોવાની
મારી ઇચ્છા થઈ છે. ॥ ૩ ॥

મન્યસે યદિ તચ્છલ્યં મયા દ્રષ્ટુમિતિ પ્રભો ।
યોગેશ્વર તતો મે ત્વં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥

હે પ્રભુ ! તમે ધારતા હો કે તે મારાથી
જોઈ શકાશે તો હે યોગેશ્વર ! તે તમારું
અવિનાશી સ્વરૂપ મને બતાવો. ॥ ૪ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

પश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું :- હે પાર્થ ! મારાં સેંકડો
તથા હજારો વિવિધ પ્રકારનાં, દિવ્ય, વિવિધ
વર્ણનાં તથા આકારનાં રૂપ તું જો. ॥ ૫ ॥

पश्यादित्यान्वमूर्च्छानभिनौ मरुतस्तथा ।

વિશ્વરૂપદર્શન.

(૨૦૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

बहून्पदष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥६

(બાર) આદિત્ય, (આઠ) વસુ, (એકાદશ) રૂદ્ર, એ અશ્વિનીકુમાર તથા (યોગણ-પચાસ) વાયુ તું જો; તેમજ પૂર્વે નહિ જોયેલી એવી અદ્ભુત વસ્તુઓ પણ જો. ૬

एकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यश्चान्यद्रण्डुमिच्छसि ॥७

હો ગુડાકેશ ! આજે અહીં એકજ સ્થાને, મારા શરીરમાં સ્થાવર જંગમ સહિત આખું જગત અને બીજું જે જે જોવાની ઇચ્છા હોય તે તું જો ૭

न तु मां शक्यसे द्रण्डुमनेनैव स्वचक्षुषा ।

दिव्यंददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥

પણ આ તારી આંખથી તું મને જોઈ શકીશ નહિ માટે હું તને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું તે વડે તું મારા યોગનું બળ જો. ૮

સંજય ઉવાચ ।

શ્વમુક્ત્વા તતો રાજન્મહાયોગેશ્વરોઽહરિઃ ।

દર્શયામાસ પાર્થાય પરમં રૂપમૈશ્વરમ્ ॥૯॥

સંજય કહે છે:-હે રાજા ! એ પ્રભાણે
કહીને મોટા યોગીઓના ઇશ્વર એવા શ્રી હ-
રિએ અત્યુન્નને પેતાનું પરમ ઇશ્વરી સ્વરૂપ
દેખાડ્યું. ૯

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥

તે રૂપ વ્રણાં મુખવાળું, ઘણાં નેત્રવાળું,
ઘણા આશ્ચર્યકારક દેખાવવાળું, ઘણા દિવ્ય
અસ્ત્રકારથી શણગારેલું, અને ઘણાં દિવ્ય
શસ્ત્રવાળું હતું. ૧૦

दिव्यमास्त्राम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।

सर्वाश्चर्मयं देवमनन्तं विभक्तोत्तुरवम् ॥११॥

દિવ્યમાત્રા તથા વસ્ત્ર ધારણ કરેલું, દિવ્ય

(૨૦૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા.

સુગંધીના લેપવાળું, સર્વ આશ્ચર્યથી પૂર્ણ
તેજોમય, અનંત (છેડા વગરનું) અને બધી
તરફ સુખવાળું હતું. ૧૧

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેયુગપદુત્થિતા ।

યદિમાઃસદૃશીસાસ્યાદ્ધાસસ્તસ્યમહાત્મનઃ ॥

આકાશમાં હજાર સૂર્યનું તેજ એકી વખત
ઉભું થાય તો તે તેજ તે મહાત્માના તેજ
સરખું થાય. ૧૨

તત્રૈકસ્થં જગતકૃત્સ્તં પવિભક્તમનેકથા ।

અપદ્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાણ્ડવસ્તદા ॥૧૩

ત્યાં એકજ સ્થાને દેવતાઓના પણ દેવ કૃષ્ણ
ના શરીરમાં, અર્જુને બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગમાં
આખું જગત ભેળું. ૧૩

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાઙ્ગલિરભાષતા ॥૧૪

તે વખતે આશ્ચર્ય પામેલા તથા હૃષ્ટી બે.

અધ્યાય ૧૧ મો. (૨૦૬)

નાં રોમ ઉભાં થઈ ગયાં છે એવા અર્જુને
પ્રેતાનુ' મસ્તક નમાવીને તથા બે હાથ જો-
ડીને ભગવાનને કહ્યું. ૧૪

અર્જુન ક્વાચ ।

પશ્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહે
સર્વાસ્તથા ભૂતવિશેષસંઘાન્ ।

બ્રહ્માણમીશં કમલાસનસ્થ-

મૃષીંશ્ચ સર્વાનુરગાંશ્ચ દિવ્યાન્ ૧૫

અર્જુન કહે છે:-હે દેવ ! તમારા શરીરમાં
દેવતાઓને, તથા જુદા જુદા જીવોનાં ટોળાં-
ને, વળી કમળમાં જેનું આસન છે એવા અ-
ધિપતિ પ્રભાને, ઋષિઓને તથા દિવ્ય સ-
ર્વોને હું જોઉં છું. ૧૫

અનેકવાદ્દરુવક્રવેત્રં

પશ્યામિ ત્વાં સર્વતોઽનન્તરૂપમ્ ।

નાન્તં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાર્દિ

(૨૧૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપમ્ ॥૧૬॥

અનેક હાથ, અનેક પેટ, અનેક મુખ, અનેક
નેત્રવાળું અને જેનો અંત દેખાતો નથી
એવું તમારું રૂપ હું સર્વ જગાએ જોઉં છું.
જેનો અંત, મધ્ય, અને આદિ ભાગ નથી,
એવા હે વિશ્વના અધિપતિ ! તમને હું
વિશ્વરૂપ દેખું છું ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ

તેજોરાશિં સર્વતો દીપ્તિમન્તમ્ ।

પશ્યામિ ત્વાં દુર્નિરીક્ષ્યં સમન્તા

દીપ્તાનલાર્કચુતિમપ્રમેયમ્ ॥ ૧૭ ॥

મુગટવાળા, ગદાવાળા, સર્વ બાજુએ ચળ-
કતા તેજના ઢગલા જેવા, અગ્નિ અને સૂર્ય-
ના સરખા તેજવાળા, જેના સામું જોઈ શ-
કાતું નથી એવા અને જેનું માપ જણાતું ન-
થી એવા હું તમને જોઉં છું. ૧૭

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં
ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોષ્ઠા

સનાતનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥૧૮॥

તમે નાશ વિનાના, સૌથી શ્રેષ્ઠ, જાણવાને
યોગ્ય અને વિશ્વના મોટા ભંડાર રૂપ છો. તમે
દેરફાર રહિત, સદા ધર્મનું રક્ષણ કરનાર,
સૌથી પહેલા એટલે અસલમાં અસલ પુરૂષ
તમે છો એમ હું મનું છું. ૧૮

અનાદિમધ્યાન્તમનન્તવીર્ય-

મનન્તવાહું શશિમૂર્યનેત્રમ્ ।

પશ્યામિ ત્વાં દીપ્તહુતાશ્વક્ત્રં

સ્વતેજસા વિશ્વમિદં તપન્તમ્ ॥૧૯॥

જેને આદિ, મધ્ય ને અંત નથી એવા,
અપાર બળવાળા, જેના બાહુ ગણી શકાતા
નથી એવા, સૂર્ય અને ચંદ્ર જેની આંખો છે,

(૨૧૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અને તેજથી પ્રકાશિત અભિના જેવું જેવું
મુખ છે એવા અને પોતાના તેજથી આખા
વિશ્વને તાપ કરતા એવા તમને હું જોઉં
છું. ૧૯

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि

व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।

दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं

लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥૨૦॥

આકાશ તથા પૃથ્વીની વચ્ચેનો ભાગ અને
સર્વ દિશાઓ તમે એકલાએજ વ્યાપ્ત કરી
હીધી છે. હે મહાત્મા ! આવું તમારું અદ્ભુ-
ત અને ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈને ત્રણે લોક બચ-
્છીત થઈ ગયા છે. ૨૦

अमी हि त्वा सुरसंघा विशन्ति

केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः

સ્તુવન્તિત્વાંસ્તુતિમિઃ પુષ્કલામિઃ ॥

આ દેવોનાં ટોળાં તમારામાં પ્રવેશ કરે છે,
કેટલાક ભયથી હાથ જોડે છે અને મહુર્ષિઓ
તથા િદ્ધોનાં ટોળાં સ્વસ્તિ શબ્દોનો ઉ
ચ્ચાર કરતાં અનેક સ્તુતિઓ વડે તમારા
શુષ્ણુ' ગાન કરે છે. ૨૧

રુદ્રાદિત્યા વસવો યે ચ સાધ્યા

વિશ્વેઽશ્વિનૌ મરુતશ્ચોષ્મપાશ્ચ ।

ગન્ધર્વયક્ષાસુરસિદ્ધસંઘા

વીક્ષન્તે ત્વાં વિસ્મિતાશ્ચૈવ સર્વે ॥૨૨

રૂદ્ર, આદિત્ય, વસુ, સાધ્ય, વિશ્વદેવો, અ-
શ્વિનીકુમારો, મરુત, ઉષ્મપ, ગંધર્વ, યક્ષ,
સિદ્ધ અને અસુરોનાં ટોળા તમનેજોઈને ચ-
કિત થાય છે. ૨૨

રૂપં મહત્તે બહુવક્ત્રનેત્રમ્

મહાબાહો વહુવાહરૂપાદમ્ ।

(૨૧૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालम्

दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् २३

હે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ ! અનેક મુખ, અનેક ચક્ષુ, અનેક હાથ, ઝાંઘ તથા પગ, અનેક પેદ તથા અતિ ભયંકર ઘણાએક દાંતવાળું તમારું મહાન્ રૂપ જોઈને હું તથા સર્વ લોક ભયભીત થઈ ગયા છીએ. ૨૩

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णम्

व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा

धૃતિં ન વિન્દામિ શમં ચ વિષ્ણો ૨૪

આકાશને અડકી રહેલું, અનેક વર્ણથી ઝળકતું, પંહોળાં કરેલાં અનેક મુખવાળું અને તેજથી ઝળકતી અનેક આંખોવાળું તમારું રૂપ જોઈને મારો અંતરાત્મા વ્યાકુળ થઈ ગયો છે, અને હે વિષ્ણુ ! મને ધીરજ

તથા શાંતિ રહેતી નથી. ૨૪

દંષ્ટાકરાલાનિ ચ તે મુશ્વાનિ
દૃષ્ટૈવ કાલાનલસંનિભાનિ ।

દિશો ન જાને ન લયે ચ શર્મ
પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥૨૫॥

ભય'કર દાઢોવાળાં અમે પ્રસયાશ્ચિ જેવાં
તમારાં મુખ જેતાંજ હું કયી જગાએ છું
તેનું પણ મને જ્ઞાન નથી તથા મને થેન પ-
ડતું નથી, માટે હે દેવોના અધિપતિ ! હે
જગતના આધર પ્રભુ ! મારા ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ. ૨૫

અમી ચ ત્વાં ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ
સર્વે સહૈવાવનિપાલસંઘૈઃ ।
भीष्मो द्रोणः मृतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥૨૬॥
વજ્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશન્તિ

(૨૧૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

દંષ્ટાકરાલાનિ ધયાનકાનિ ।

કેચિદ્વિલગ્ના દક્ષનાન્તરેષુ

સંદૃશ્યન્તે ચૂર્ણિતૈરુત્તમાન્નૈઃ ॥૨૭॥

આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો અને તેમની સાથેના
શબ્દોના સમૂહ, ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને
બીજી અમારા પશુ મુખ્ય મુખ્ય યોદ્ધાઓ,
ભયંકર દાઢવાળાં, અને બિહામણાં એવાં ત-
મારાં મુખમાં ઝટપટ પેસી જાય છે, કેટલાક
તો દાંતની વચ્ચે આવી ગયેલા છે અને
તેઓના માથાના ચુરેચુરા થઈ ગયેલા હોય
એમ જણાય છે. ૨૬-૨૭

યથા નદીનાં બહવોઽમ્બુવેગાઃ

સમુદ્રમેવાભિમુખા દ્રવન્તિ ।

તથા તવામી નરલોકવીરા

વિશન્તિવક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલન્તિ॥૨૮

એમ ઘણી નદીઓના જળના વેગો સમુદ્રમાં

અધ્યાય ૧૧ મો. (૨૧૭)

હોડતા જઈને પડે છે, તેમ આ મૃત્યુદેહના
ચોદ્ધાએ ઘણીજ જવાળા નીકળતાં તમારાં
મુખોમાં આવીને પેસી જાય છે. ॥ ૨૮ ॥

यथा मदीसं ज्वलनं पतङ्गा

विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।

तथैव नाशाय विशन्ति लोका-

स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ૨૯

જેમ પતંગીયાં બહુ વેગવાળાં થઈને નાશ
પામવાને માટે બળતા દીવામાં આવી પડે છે,
તેજ પ્રમાણે નાશ પામવાને માટે આ લોકો
ઉતાવળા તમારા મુખમાં આવીને પેસી જાય
છે. ॥ ૨૯ ॥

लेलिहसे ग्रसमानः समन्ता-

लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।

तेजोभिरापूर्व जगत्समग्रम्

(૨૧૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ભાસસ્તવોગ્રાઃ પ્રતપન્તિ ષિષ્ણો ૩૦

આરે બાબુએથી પકડતા લોકોને તમે જવા-
ળાવાળા મુખવડે ગળી જાવ છો. આખું
જગત તમારા તેજથી પૂર્ણ થઈ ગયું છે;
હે વિષ્ણુ ! તમારા ઉગ્ર તેજથી આખું જગત
અત્યંત તાપ પામી રહ્યું છે. ॥ ૩૦ ॥

આख्याहि मे को भवानुग्ररूपो

नमोस्तु ते देववर प्रसीद ।

विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यम्

नहि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥૩૧॥

આવા ઉગ્ર સ્વરૂપવાળા તમે કોણ છો તે
મને કહો ? હે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ ! હું તમને નમું
છું, તમે પ્રસન્ન થાઓ; સર્વમાં આદ્ય એવા
જે તમે તેમનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા હું ઈ-
ચ્છું છું કેમકે તમારી પ્રવૃત્તિને હું સમજી
શકતો નથી. ॥ ૩૧ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પટ્ટદો

લોકાન્સમાહર્તુમિદં પ્રવૃત્તઃ ।

ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યન્તિ સર્વે

યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનિકેષુ યોધાઃ ૩૨

શ્રી ભગવાને કહ્યું-સર્વ લોકનો નાશ કરનાર વૃદ્ધિ પામતો જે કાળ તે હું છું અને લોકનો નાશ કરવાને માટેજ જગતમાં પ્રવૃત્ત થયો છું. અને સેનામાં જે યોદ્ધા ગોઠવાઈને ઉભા છે તેમાં તારા સિવાય એક પણ આ સ્થાને રહેવાનો નથી. ॥ ૩૨ ॥

તસ્માત્ત્વમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ

જિત્વા શત્રૂન્મુદ્ધ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ ।

મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ

નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ૩૩

તે માટે તું ઉઠ અને કીર્તિ પ્રાપ્ત કર, શત્રુ-

(૨૨૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

એને જીતીને સમૃદ્ધિવાળું રાજ્ય લોગવ;
એ સર્વને મેં આગળથીજ મારી મૂકેલા છે.
હે ડાળે હાથે ધનુષ્ય મારનાર અણુનં ! તે-
એને મારવામાં તું નિમિત્ત માત્ર થા. ॥ ૩૩

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।

મયા હતાંસ્ત્વં જહિ મા વ્યથિષ્ઠા

युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ૩૪

દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને બીજા
શૂરા ચોદ્ધાએને મેં આગળથી મારેલાજ છે
માટે તું શેઃક તજી યુદ્ધ કર અને રણસંઘા-
મમાં તું શત્રુએને જીતીશ. ॥ ૩૪ ॥

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य

कृताञ्जलिर्वपमानः किरीटी ।

નપસ્કૃત્વા ભૂય એવાહ કૃષ્ણમ્

સગદ્ગદં भीतभीतः प्रणम्य ॥ ૩૫ ॥

સંજય કહે છે:-કેશવનાં એવાં વચન સાંભળીને, મુગટધારી અર્જુન બે હાથ જોડી ધ્રુજતો ધ્રુજતો અને ખેંચીતો ખેંચીતો શ્રી કૃષ્ણને નમીને ગદ્ગદ્ કંઠે ફરીથી કહેવા લાગ્યો.

અર્જુન ઉવાચ ।

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या

जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति

सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥૩૬॥

અર્જુને કહ્યું: હે હૃષીકેશ ! તમારા કીર્તનથી આખું જગત આકર્ષાય છે તથા હર્ષ પામે છે તે યોગ્ય છે. નાક્ષસો ભય પામીને દશે દિશાઓમાં નાસી ભય છે અને સિદ્ધજનોના સમૂહ આપને નમસ્કાર કરે છે. ૩૬

कस्याश्च ते न नमोऽरन्महात्म-

(૨૨૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

નારીયસે બ્રહ્મણોઽપ્યાદિકર્ત્ર ।

અનન્ત દેવેશ જગન્નિવાસ

ત્વમક્ષરં સદસત્તત્પરં યત્ ॥૩૭॥

હે મહાત્મા ! તેઓ તમને શા માટે નમે
નહિ ? શ્રી પ્રજ્ઞાના કરતાં પણ તમે મહાન્
છો, સર્વનું મૂળ કારણ છો, હે અંતરહિત
દેવના દેવ ! હે જગતને વસવાના સ્થાન રૂપ
પ્રભુ ! આપ અવિનાશી છો, સત્ છો, અસત્
છો, અને તેથી પણ પર એટલે શ્રેષ્ઠ છો. ૩૭

ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણ-

સ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

વેત્તાસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ

ત્વયા તતં વિશ્વમનન્તરૂપ ॥ ૩૮ ॥

સહુથી પહેલા દેવ તમે છો, જુનામાં જુના
પુરૂષ તમે છો, આખા વિશ્વના મોટા ભંડાર
રૂપ છો, જાણનાર તમે છો જાણવાનું જે તમે

છો અને હે અનંત રૂપવાળા ભગવાન ! આ-
આ જગતમાં તમે વ્યાપી રહેલા છો. ૩૮

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વરુણઃ શશાઙ્કઃ

પ્રજાપતિસ્ત્વં પ્રપિતામહશ્ચ ।

નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ

પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર, બ્રહ્મા,
અને સર્વના પ્રપિતામહ (મોટા દાદા) તમે
છો; આપને મારા નમસ્કાર છે, હજાર વાર
નમસ્કાર છે અને વાર વાર તમને મારા નમ-
સ્કાર છે. ॥ ૩૯ ॥

નમઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતસ્તે

નમોઽસ્તુ તે સર્વત એવ સર્વ !

અનન્તવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વમ્

સર્વ સમાપ્નોષિ તતોઽસિ સર્વઃ ॥૪૦॥

આગળથી તમને નમસ્કાર છે, પાછળથી ત-

(૨૨૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મને નમસ્કાર છે, તમે અપાર બળવાળા છો,
અપાર પરાક્રમવાળા છો, સર્વમાં તમે વ્યાપ્ત
છો માટે તમે સર્વ રૂપ છો. ૪૦

સखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तम्
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।

अजानता महिमानं तवेदम्
मया प्रसादात्प्रणयेन वापि ॥ ४२ ॥

મારા મિત્ર છો એમ માનીને, તમારો મ-
હિમા જાણ્યા વિના અને તમારા ઉપર પ્રેમને
લીધે અથવા મોહને લીધે વેલ્લઘ્નથી હે કૃ-
ષ્ણ ! હે યાદવ ! હે મિત્ર ! એમ જે મારાથી
બોલાયું હોય, ૪૧

यच्चावहारार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथ वाप्यच्युत तत्समक्षम्
तत्तामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. (૨૨૫)

અને હે અચ્યુત ! રમતાં મુતાં, ખેલતાં,
જમતાં, એકલા હોઈએ ત્યારે અથવા કોઈ-
ની સમક્ષ પરિહાસમાં મારાથી કંઈ ત-
મારું અપમાન થયું હોય તો હે અપ્રેમય !
(જેનું માપ ન કરી શકાય એવા) તે મારા
અપરાધ ક્ષમા કરો. ૪૨

પિતાસિ લોકમ્ય ચરાચરસ્ય

ત્વમમ્ય પૂજ્યશ્ચ ગુરુર્ગરીયાન્ ।

ન ત્વત્સમોઽસ્ત્યમ્બધિકઃ કુતોઽન્યો

લોકત્રયેઽપ્યપ્રતિમપ્રભાવઃ ॥ ૪૩ ॥

સર્વ જગતના સ્થાવર જંગમના તમે પિતા
છો, ગુરૂના કરતાં પણ વધારે પૂજ્ય છો, ત-
મારા સમાન કોઈ નથી, તો પછી અધિક તો
હોયજ કોણ ? ત્રણ લોકમાં સરખાવી ન શ-
કાય એવો તમારો પ્રભાવ છે. ૪૩

તસ્માત્પ્રણમ્ય પ્રણિધાય કાયમ્

(૨૨૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પ્રસાદયે ત્વામહમીશમીઙ્ચમ્ ।

પિતેવ પુત્રસ્ય સર્વેવ સગ્ધ્યુઃ

પ્રિયઃ પ્રિયાયાર્હસિદેવ સોઢુમ્ ॥૪૪॥

તેથી મારા શરીરને નીચે પાડીને—પ્રણામ કરીને આપ પૂજ્ય ઈશ્વરની હું સ્તુતિ કરું છું; તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ; ૧૫-૧૧ જેમ પુત્રના, મિત્ર મિત્રના અને પ્રિય જેમ પ્રિયાના અપરાધ ક્ષમા કરે તેમ તમે મારા અપરાધ કૃપા કરીને ક્ષમા કરો. ૪૪

અદૃષ્ટપૂર્વં હૃષિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા

ભયેન ચ પ્રવ્યથિતં મનો મે ।

તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપમ્

પ્રસીદ્ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ ૪૫ ॥

પૂર્વે નહિ જોયેલું એવું આ રૂપ જોઈને હું ધ્રોણજી ખુશી થયો છું, પણ લયથી મારું મન ગભરાઈ ગયું છે; મારે હે દેવ ! હે જગતના

અધ્યાય ૧૧ મો (૨૨૭)

નિવાસરૂપ ભગવાન ! હે દેવોના પશુ ઇશ્વર !
મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને મને આપનું પૂર્વનું
રૂપ પાછું બતાવો. ૪૫

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રહસ્ત-
મિચ્છામિ ત્વાં દ્રપ્તુમહં તથૈવ ।
તનૈવ રૂપેણ ચતુર્મુજેન
સહસ્રવાહો ભવ વિશ્વમૂર્તે ॥ ૪૬ ॥

માથે મુગટવાળા, હાથમાં ચક્ર તથા ગદા
ધારણ કરેલા એવા આપને જોવાને હું ઇચ્છું
છું. હે હજાર હાથવાળા ! હે વિશ્વમૂર્તિરૂપ
ભગવાન ! આપનું પૂર્વનું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ
ફરીથી ધારણ કરો. ૪૬

શ્રીભગવાનુવાચ । •

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદમ્
રૂપં પદં દર્શિતમાત્મયોગાત્ ।
તેજોમયં વિશ્વમનન્તમાદ્યમ્

(૨૨૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યન્મે ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥૪૭॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-હો અર્જુન ! તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇને મેં મારા યોગના બળથી તને માફ જે પરમ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે તેજોમય, વિશ્વમાં વ્યાપ્ત તથા અનાદિ અનંત સ્વરૂપ તારા વિના બીજા કોઈએ પહેલાં જોયું નથી ૪૭

ન વેદયજ્ઞાધ્યયનૈર્ન દાનૈ-

ર્ન ચ ક્રિયાભિર્ન તપોમિત્યુગ્રૈઃ ।

एवंरूपः शक्य अहं नृलोके

द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

હો કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! એ સ્વરૂપને આ મનુષ્યલોકમાં તારા વિના બીજા કોઈ પણ, વેદથી, યજ્ઞથી, દાનથી, ક્રિયાથી કે મોટા તપથી પણ જાણવાને શક્તિમાન નથી.

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो

દૃષ્ટ્વા રૂપં ઘોરમીદૃઢમમેદમ્ ।

વ્યપેતભીઃ પ્રીતમનાઃ પુનસ્ત્વમ્

તદેવ મે રૂપમિદં પ્રપશ્ય ॥ ૪૯ ॥

મારું આ લયંકર ૩૫ જોઈને તું ગભરાઈશ
નહિ તથા મૂઢ બનીશ નહિ; લય તજી દઈ-
ને, મન પ્રસન્ન રાખીને મારું 'પૂર્વતુ' ૩૫ તું
ફરીથી જો. ૪૯

સંજય ઉવાચ ।

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा

स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।

आश्वासयामास च भीतमेनम्

भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ૫૦ ॥

સંજય કહે છે:—એ પ્રમાણે અર્જુનને કહીને
શ્રીકૃષ્ણે તેને 'પોતાતુ' પ્રથમતું ૩૫ ફરીથી
બતાવ્યું અને 'પોતાતુ' શાંત ૩૫ ફરીથી ધારણ

(૨૩૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કરીને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભયભીત
થયેલા અરજીનને આશ્વસન આપ્યું. ૫૦

અર્જુન ઉવાચ ।

દૃષ્ટ્વં માનુષં રૂપં તવ સૌમ્યં જનાર્દન ।
હૃદાનીમસ્મિ સંવૃત્તઃ સચેતાઃ પ્રકૃતિં ગતઃ ॥

અર્જુને કહ્યું—હે જનાર્દન ! તમારું શાન્ત
મનુષ્ય સ્વરૂપ જોઈને મારું ચિત્ત હવે શાંત
થયું છે અને હું સ્થિર થયો છું. ॥ ૫૧ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

સુદુર્દશમિદં રૂપં દૃષ્ટ્વાનસિ યન્મમ ।
દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં દર્શનકાંક્ષિણઃ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું—તે જે મારું રૂપ
જોયું તે જોવું ધાગુંજ હુલ્લે છે; દેવો પણ એ
રૂપ જોવાને સદા આતુર રહે છે. ॥ ૫૨ ॥

નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।
શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા ॥

તે' મને જોવો જોયો તેવો જોવાને વેદથી,
તપથી, દાનથી કે યજ્ઞથી પણ બનવું અશ-
ક્ય છે. ॥ ૫૩ ॥

મત્તયા ત્વન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ।
જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥૫૪

હું શત્રુઓને તાપ કરનાર અર્જુન ! માત્ર
મારી અનન્ય લક્ષિતથીજ એ પ્રકારે મને જા-
ણી શક્ય છે, જોઈ શકાય છે તથા મારામાં
પ્રવેશ કરી શકાય છે. ॥ ૫૪ ॥

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સદ્ભવર્જિતઃ ।
નિર્વેરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાણ્ડવ ॥

હું પાંડવ ! જે સર્વ કર્મ મારેજ માટે કરે
છે, જેને પરમહિત તે હુંજ છું, જે મારો
લક્ષ્ય છે, જે સંગ રૂઢિત છે અને જેને કોઈના
ઉપર વેર નથી, તે મનુષ્ય મને પામે છે. ॥ ૫૫ ॥

અગીઆરમેા અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૨ મો.

અર્જુન ઉવાચ ।

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः॥

અર્જુને કહ્યું:-એ પ્રમાણે પોતાનું મન સદાકાળ સ્થિર રાખનારા જે ભક્તો તમારી ઉપાસના કરે છે તે તથા જે અક્ષર (નાશ રહિત) અને અવ્યક્ત (બહાર ના દેખાય એવા) બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરે છે એ બેમાંથી શ્રેષ્ઠ યોગવાળો કોને કહેવો ? ॥ ૧ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मयावेक्ष्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२

શ્રી ભગવાને કહ્યું:-જે મારામાં મન રાખીને અને સદા સમાન ચિત્તવાળા રહીને પરમ

શ્રદ્ધાથી મારી ઉપાસના કરે છે તે મારા મા-
નવામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ યોગી છે. ॥ ૨ ॥

ये त्वभरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रममचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ૩ ॥

(ક્ષયરહિત,) અનિર્દેશ્ય (ન દેખાડી શ-
કાય એવા,) અવ્યક્ત, સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત,
વિચારમાં નહિ આવે એવા, નટસ્થ રહેલા,
અચળ અને સદાકાળ રહેનારા પ્રજ્ઞાની જે
ઉપાસના કરે છે, ॥ ૩ ॥

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ૪ ॥

તે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનારા, સર્વમાં
સમાન દષ્ટિવાળા તથા સર્વ જીવોના હિતમાં
રાજી રહેતા મનેજ પામે છે. ॥ ૪ ॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।

अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥

(૨૩૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અવ્યક્ત (રૂપ નામ વગરના) બ્રહ્મમાં જેનું ચિત્ત લાગેલું છે તેઓને ઘણીજ મહેનત પડે છે કારણ કે દેહ ધારણ કરનારા જીવોને અવ્યક્ત બ્રહ્મમાં મતિ કરવી ઘણીજ કઠણ પડે છે. ॥ ૫ ॥

येतु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम्॥

પણ જેઓ સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરીને અને મારામાંજ મન રાખીને ખીજો કોઇ પણ યોગ નહિ સાધતાં મારુંજ ધ્યાન ધરે છે તથા મનેજ લજે છે; એવા મારામાંજ મન રાખનારાનો સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી અસ્થ કાળમાંજ હું ઉદ્ધાર કરું છું. ॥ ૬

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અતઃ ક્તઃર્ધ્વં ન સંશયઃ॥

માટે મારામાંજ મન લગાડ, મારામાંજ તારી બુદ્ધિને દાખલ કર એટલે હવે પછી ઉંચી ગતિને પામીને તું મારામાંજ વાસ કરીને રહીશ એમાં સંશય નથી. ૧૮ ॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोपि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छासु धनंजय ॥

જો કદાચ મારામાં મન સ્થિર કરવાને તું સમર્થ ન થઈ શકે તો હું 'ધનંજય' વારંવાર અભ્યાસવડે કરીને મને પ્રાપ્ત કરવાને તું યત્ન કર. ૧૯ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥

જો અભ્યાસ કરવામાં પણ અશક્ત હોય તો સઘળાં કર્મ તું મારે નામેજ કરતો રહે અને મારે નામે કર્મ કરવા માત્રથી પણ તું

(૨૩૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકીશ. ॥ ૧૦ ॥

અથૈતદપ્યશક્તોઽસિ કર્તુ મયોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥

વાળી તેમ કરવાને પણ અશક્ત હોય તો
મારે આશ્રયે રહીને અને સર્વ ક્રમ ફળનો
ત્યાગ કરીને ચિત્તને વશ રાખી કર્મ કર. ૧૧
શ્રેયોઽહિજ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે
ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાન્તિરનન્તરમ્

અરેઅર અભ્યાસના કરતાં જ્ઞાન વધારે ક-
લ્યાણુદાયક છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન વિશેષ છે, અને
ધ્યાનથી કર્મના ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે કા-
રણ કે કર્મ ફળના ત્યાગથી સદાકાળની શાં-
તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

અદ્વૈષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥

જેને કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર દ્વેષ નથી, સ-

વંના ઉપર પ્રીતિ અને હયા છે, જેને મમતા
તથા અહંકાર નથી, સુખ દુઃખ જેને સમાન
છે અને જે બધું સહન કરે છે, ॥ ૧૩ ॥

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મયર્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યોમે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥

જે સંતોષવાળો છે, જેનું ચિત્ત સદા સ્થિર
છે, પોતાનું મન જેણે વશ કરેલું છે, જેનો
નિશ્ચય દૃઢ છે અને મન તથા બુદ્ધિ જેણે
મનેજ અર્પણ કરેલાં છે તે જ મારો ભક્ત છે.
તે મને ઘણું પ્રિય છે. ॥ ૧૪ ॥

યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકોલોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।

હર્ષામર્ષમયોદ્વેગૈર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥

જેનાથી લોકોને કંઈ દુઃખ થતું નથી અને
લોકથી પણ જેને કંઈ દુઃખ થતું નથી, અને
હર્ષ, ઈર્ષ્યા, ભય તથા ઉદ્વેગથી જે મુક્ત છે
તે મને ઘણું પ્રિય છે. ॥ ૧૫ ॥

(૨૩૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષ ઉદાસીનો ગતવ્યથઃ ।
સર્વાર્થમપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ॥

જેને કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા નથી, જે પવિત્ર,
અતુર અને દરકાર વગરનો છે, જેના મનની
સર્વ પીડ એટલી ગમ્મ છે તથા જેણે સર્વ
કામના આરંભ છોડી દીધા છે એવો માત્ર
લક્ષ્ય મને ઘણોજ પ્રિય છે. ॥ ૧૬ ॥

યો ન હૃપ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શંચતિ ન કાંક્ષતિ ।
શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ॥

જે હુર્ષ પામતો નથી, દ્વેષ રાખતો નથી,
શોક કરતો નથી તથા કાંઈ ઇચ્છા કરતો નથી,
શુભ તથા અશુભ સર્વનો ત્યાગ કરે છે એવો
મારો લક્ષ્ય મને ઘણોજ પ્રિય છે. ॥ ૧૭ ॥

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ
શીતોષ્ણસુખદુઃસ્વેષુ સમઃ સંઘવિવર્જિતઃ ॥

જેને મિત્ર તથા શત્રુ, માન તથા અપમાન,

દાહું અને ઉતું, સુખ અને દુઃખ સૌ સમા-
ન છે અને જે સંગ રહિત છે, ॥ ૧૮ ॥

તુલ્યનિન્દાસ્તુતિર્મોની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।
અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ॥

નિન્દા તથા સ્તુતિ જેને સમાન છે, જે મૌ-
ન ધારણ કરી રહ્યો છે, કામ આવી મળે તે-
નાથી જેને સતોષ છે, જે ઘર વિનાનો છે,
જેનું મન સ્થિર છે, એવો મારો ભક્ત મને
બહુ વહાલો છે. ॥ ૧૯ ॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्धधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः॥

મેં તને જે આ ધર્મ કહ્યો તે ધર્મરૂપી
અમૃતનું જે સેવન કરે છે, તથા શ્રદ્ધા રાખી
મારીજ પ્રાર્થ કરવી એજ જેનો હેતુ છે તે
મારા ભક્તો મને ઘણાજ વહાલા છે. ॥ ૨૦

બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

अध्याय १३ मो.

अर्जुन उवाच ।

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।

एतद्वेदितुमच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥

अर्जुने કહ્યું.—હે કેશવ ! પ્રકૃતિ, પુરુષ,
ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ તે શું ? અને જ્ઞાન તથા
જ્ઞેય શું તે જાણવાની મારી ઈચ્છા થઈ છે.

श्रीभगवानुवाच ।

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા:— હે કૌંતેય ! આ શ-
રીરને ક્ષેત્ર કહે છે અને તેને જે જાણે છે તે
ક્ષેત્રજ્ઞ છે એમ વિદ્વાને કહે છે. ॥ ૧ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्જ્ઞાનં મતં મમ ॥૨॥

હે ભારત ! સઘળાં ક્ષેત્રમાં મને તું ક્ષેત્રજ
બાણ; ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજની સમજણ તેને જ્ઞાન
કહે છે એમ મારે મન છે. ॥ ૨ ॥

તન્ક્ષેત્રં યન્ન યાદક્ ચ યદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્
સ ચ યો યત્પભાવશ્ચ તત્સમામેન મે જ્ઞણુ ॥

તે ક્ષેત્ર શું છે, કેવું છે, તેમાં શા શા વિકાર
થાય છે તથા તે ક્યાંથી આવ્યું છે; અને ક્ષેત્રજ
શું છે, તથા તેની શી શક્તિ છે તે સઘળું
હું ટુંકમાં તને કહું છું તે સાંભળ ॥ ૩ ॥

ઋષિભિર્બ્રહ્મ યા ગીતં છન્દોભિર્વિવિધૈઃપૃથક્ ।
બ્રહ્મમૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ભિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥૪॥

બહુ રીતે, વિવિધ છંદોમાં, બ્રહ્મસૂત્રના સ-
ખંદોમાં, વિચારથી નક્કી કરીને ઋષિઓ તેને
ગાઈ ગયેલા છે. ॥ ૪ ॥

મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥

(૨૪૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પાંચ મોટાં તત્વો, (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ) અહંકાર, બુદ્ધિ, માયા અથવા જ્ઞેનું રૂપ પ્રગટ દેખાતું નથી, તે દશ ઇન્દ્રિયો; એક મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય, ॥ ૫ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतनाधृतिः ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, શરીર, ચેતન અને ધીરજ આ બધા ક્ષેત્રના વિવિધ વિકાર તને કહ્યા. ॥ ૬ ॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।

आचार्योपासनं शौचं स्वैर्यमात्मविनिग्रहः ॥

નમ્રતા, પ્રમાણિકતા, અહિંસા, ક્ષમા, સરળતા, શુદ્ધી સેવા, પવિત્રતા, દઢતા અને આત્માના ઉપર અંકુશ રાખવો તે, ॥ ૭ ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિદુઃસ્વદોષાનુ દર્શનમ્ ॥

ઇદ્રિયોના વિપયોમાં વૈરાગ્ય, અહંકારનો ત્યાગ, જન્મ, મરણ, વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ, દુઃખ અને દોષ અમજવા તે, ॥ ૮ ॥

અસક્તિરનભિષ્વજ્ઞઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ।

નિત્યં ચ સમચિત્તત્ત્વમિષ્ટાનિષ્ટોપપત્તિષુ ॥

મમતાનો નાશ, પુત્ર, સ્ત્રી તથા ઘરમાં આસક્તિનો ત્યાગ અને ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટવસ્તુ બનાવામાં સદા સમાન ચિત્ત રાખવું તે, ॥ ૯ ॥

મયિ ચાનન્વયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।

વિવિક્તદેશમેવિત્ત્વમરતિર્જનસંસદિ ॥૧૦॥

મારા ઉપર કોઇ વસ્તુમાં ના થય એવી એકજ અનન્ય ભક્તિ, એકાંત સ્થાનનું સેવન કરવું અને જનમંડળમાં અપ્રીતિ, ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥

(૨૪૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સદ્દા અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રમવું, અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થ સમજવો એને જ્ઞાન કહેલું છે. એથી ઉત્કૃષ્ટ તે અજ્ઞાન જાણવું. ॥ ૧૧ ॥

જેયં યત્તત્પ્રવક્ષ્યામિ યજ્ઞાત્વાઽમૃતમશ્રુતે ।

અનાદિમત્પરં બ્રહ્મ ન સત્તન્નાસદુચ્યતે ॥

હવે જે જ્ઞેય છે તે હું તને કહું છું, તે જાણવાથી અમરપણું મળે છે. તે અનાદિ, પર એવું બ્રહ્મ છે, તે છે એ ન પણ કહેવાતું નથી તેમ નથી એમ પણ કહેવાતું નથી. ॥ ૧૨ ॥

સર્વતઃ પાણિપાદં તન્સર્વતોઽર્ચિશિરોમુખમ્ ।

સર્વતઃ શ્રુતિમહોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૧૩

તેને સર્વ બાજુએ હાથ પગ છે, સર્વ જગાએ આંખ, માથાં અને મુખ છે, લોકમાં સઘળી જગાએ તે કાનથી સાંભળે છે અને સર્વને ઢાંકીને તે રહેલો છે. ॥ ૧૩ ॥

સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસં સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।

અસક્તં સર્વભૃષ્ચૈવ નિર્ગુણં ગુણભોક્તૃ ચ ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણ તેમાં દેખાય છે પણ તે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે, કોઈપણ સાથે સંબંધ રહિત છતાં સર્વનો તે આધાર છે અને પોતે ગુણ વિનાનો છે છતાં તે ગુણનો ભોક્તા છે. ॥ ૧૪ ॥

બહિરન્તથ્થ ભૂતાનામચરં ચરમેવ ચ ।

મૂક્ષ્મત્વાત્તદવિજ્ઞેયં દૂરસ્થં ચાન્તિકૈ ચ તત્ ॥

સર્વ ભૂતોમાં, અંદર અને બહાર, સ્થાવર તથા જંગમમાં બધે તે વ્યાપ્ત છે, અતિશય સુક્ષ્મ, હોવાથી તે જાણવામાં આવતો નથી, પાસે તેમજ દૂર પણ તે જ છે. ॥ ૧૫ ॥

અવિભક્તં ચ ભૂતેષુ વિભક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।

ભૂતભર્તૃ ચ તજ્જ્ઞેયં ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥

સર્વ ભૂતોમાં તે વહેંચાયેલો નથી છતાં વહેંચાયેલા જેવો જણાય છે, તે જીવેલો

(૨૪૬) શ્રીમદભગવદ્ગીતા.

આધાર છે, તથા તે જ પેદા કરનાર અને ના-
શ કરનાર છે એમ જાણવું. ॥ ૧૬ ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् १७

તે તેજનું પણ તેજ અને અધિકારથી વેગ
ળો છે એમ કહેવાય છે જ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવા-
ની વસ્તુ) અને જ્ઞાનથી જાણી શકાય તેવો,
તથા સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. ॥ ૧૭ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા જ્ઞાન, અને જ્ઞેય એ
તને ટુકામાં કહ્યાં. એ સદગુણ જાણીને મારો
ભક્ત મારી સ્વરૂપને પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वचनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणाश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥

પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બંનેનો કોઈ વખત

અજ્ઞાન નથી એમ તું જાણ અને વિકાર
તથા શુભ પશુ પ્રકૃતિથી થયેલા છે એમ
સમજ. ॥ ૧૬ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।

पुरुषः सुखदुःस्वानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥

કાર્ય તથા કારણને ઉત્પન્ન કરનાર જે મૂળ
તે પ્રકૃતિ છે એમ કહેવાય છે, અને સુખ ત-
થા દુઃખના ભોગને હેતુ પુરુષ કહેવાય છે.

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।

कारणं गुणसंगोऽस्य सदस्योनिजन्मसु ॥

પ્રકૃતિમાં રહીને પુરુષ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન
થયેલા શુદ્ધાને ભોગવે છે, અને પ્રકૃતિના
શુદ્ધામાં આસક્તિ રાખવી એજ સારા નરસા
જન્મનું કારણ છે. ॥ ૨૧ ॥

उषद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुष परः॥

(૨૪૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જોનાર, કરવા દેનાર, પાળનાર, તથા ભોગ-
વનાર જે પરમેશ્વર છે તેને પરમાત્મા કહે છે
અને શરીરમાં તે ઉંચામાં ઉંચો પુરુષ છે. ૨૨

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणै सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न म भूयोऽभिजायते ॥

એ પ્રમાણે પ્રકૃતિ, પુરુષ તથા પ્રકૃતિના ગુ-
ણોને જે જાણે છે તે હાલ ગમે તે સ્થિતિમાં
હોય તોપણ ફરી જન્મ ધારણ કરતો નથી. ૨૩

ध्यानेनात्मनिपश्यन्तिकेचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥

કેટલાક ધ્યાનથી પોતાનામાંજ આત્મા વડે
આત્માને જુએ છે, તથા કેટલાક સાંખ્યયો-
ગથી અને કેટલાક કર્મયોગથી જુએ છે. ૨૪

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
नेऽपि चाततरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥

બીજા જેઓ આ પ્રમાણે જાણતા નથી તે-

અધ્યાય ૧૦ મો. (૨૪૯)

ઓ બીજાઓની પાસેથી સાંભળીને તેની ઉ-
પાસના કરે છે, અને જેઓ સાંભળવામાં શ્ર-
દ્ધાવાળા છે તે પણ મૃત્યુ તરી બન્ય છે. ૨૫
યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજંગમમ્ ।
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ ભરતર્ષભ ॥ ૨૬ ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! સ્થાવર તથા
જંગમ જે કંઈ ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ અ-
ને ક્ષેત્રના સંયોગથી થાય છે એમ જાણવું ૨૬

સમં सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति॥

સઘળા જીવોમાં એક સરખો પરમેશ્વર રહે-
લો છે, નાશ પામનારી ચીજોમાં નહિ નાશ
પામનાર તે છે એ રીતે જે તેને જુએ છે તે
જ અર્જુન જુએ છે ॥ ૨૭ ॥

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
नहिनस्त्यात्मनात्मानंततो याति परां गतिम् ॥

(૨૫૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ઈશ્વરને સર્વ સ્થાને અને એક સરખી રીતે રહેલા જે જુએ છે તે પોતે પોતાનો નાથ કરતો નથી અને ઉંચામાં ઉંચી ગતિને પામે છે. ॥ ૨૮ ॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥

સર્વ સ્થાને જે કંઈ કર્મ થાય છે તે સર્વ પ્રકૃતિથી થાય છે અને આત્મા કંઈજ કરતો નથી એમ જે જુએ છે તે જ જુએ છે. ૨૯

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

જુદા જુદા ભૂતોના ભાવ એકમાંજ રહેલા છે અને તેમાંથી વિસ્તાર પામેલા છે એમ જે જાણે છે તે બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૩૦ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥

આરંભ વિનાનો, શુભ વિનાનો, નાશ નહિ
પામે એવો અને જો કે શરીરમાં રહેલો છે
તોયણ હે કુંતાના પુત્ર ! તે કંઈ કરતો ન-
થી, તેમ તે લેખાતો પણ નથી ॥ ૩૧ ॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥

જેમ સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ આકાશને, તે
સૂક્ષ્મ હોવાથી કાંઈ લેપ થતો નથી, તેમ
શરીરમાં સર્વ જગ્યાએ રહેલા આત્માને કાંઈ
લેપ થતો નથી. ॥ ૩૨ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रक्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥

જેમ એક સૂર્ય આખી પૃથ્વીને પ્રકાશવાળી
કરે છે તેમ હે ભરતવંશી અર્જુન ! ક્ષેત્રજ
સઘળાં ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. ॥ ૩૩ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।

(૪૫૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યોન્તિ તે પરમ્ ॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞને તદ્વાવત અ-
ને આત્મા પ્રકૃતિથી કેમ મુક્ત થાય છે તે
જે જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી જુએ છે તે ઉંચામાં
ઉંચી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि-

द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसંવાदे

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगો नाम

ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ।

તેરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્રીભગવાનુવાચ ।

પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।
યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વં પરાં સિદ્ધિમિતોગતાઃ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું-વળી બધા જ્ઞાનમાં
જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે તે હું તને ફરીથી કહું છું
જે બાણીને લોકો ઉંચામાં ઉંચી સિદ્ધિને
પામ્યા છે. ॥ ૧ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય લેઈને તેઓ મારા સ્વ-
રૂપને પામ્યા છે, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વખતે તે-
ઓ જન્મ લેતા નથી અને જગતના પ્રલય
વખતે તેઓને ખીડા પણ થતી નથી. ॥૨॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

(૨૫૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સંભવઃ સર્વભૂતાનાં તતો ભવતિ ભારત ॥

મહદ્બ્રહ્મ એટલે પ્રકૃતિ એ મારી યોનિ-
રૂપ છે અને તેમાં હું ગર્ભ મૂકું છું તેથી
હું ભારત ! તેમાંથી સર્વ ભૂતની ઉત્પત્તિ
થાય છે. ॥ ૩ ॥

સર્વયોનિષુ કૌન્તેય મૂર્તયઃ સંભવન્તિ યાઃ ।
તાસાં બ્રહ્મ મહાયોનિરહં બીજપદઃ પિતાઃ ॥

હું કુંતીપુત્ર ! સઘળી યોનિઓમાં જે જે
પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે તેમનો ગર્ભ ધરણ
કરનાર મહદ્બ્રહ્મ (પ્રકૃતિ) છે અને હું તે-
માં બીજ મૂકનાર તેઓનો પિતા છું. ॥ ૪ ॥

સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિસંભવાઃ ।
નિબઘ્નન્તિ મહાવાહો દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ પ્રકૃતિ
થી ઉત્પન્ન થયેલા છે, હું મહાન્ હથવાળા
અર્જુન ! એ ગુણો અવિનાશી આત્માને શ-

રીરની સાથે બાંધી રાખે છે. ॥ ૫ ॥

તત્ર સત્ત્વં નિર્મલત્વાત્પ્રકાશક્રમનામયમ્ ।
મુખસંગેન બધ્નાતિ જ્ઞાનસંગેન ચાનય ॥૬॥

એ ગુણોમાં સત્ત્વગુણ એ મળ વિનાનો, તે-
જવંત અને શાંત છે, તેથી હે પાપ રહિત
અર્જુન ! એ સુખ અને જ્ઞાનમાં આસક્તિ
કરાવીને આત્માને બાંધી લે છે. ॥ ૬ ॥

રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસંગસમુદ્ભવમ્ ।
તન્નિવદ્રાતિ કૌન્તેય કર્મસંગેન દેહિનમ્ ७

રજોગુણ પ્રીતિથી ભરેલો છે અને તૃષ્ણાના
સંગથી તેની ઉત્પત્તિ છે તેથી હે કુંતાના
પુત્ર ! તે આત્માને કર્મની મમતાથી બાંધી
લે છે. ॥ ૭ ॥

તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસ્તન્નિવધ્નાતિ ભારત ॥

તમોગુણ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો છે અને

(૫૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

તે સર્વ પ્રાણીઓનો મોહક છે. હે ભારત !
તે પ્રમાદ, આળસ, અને ઉંઘથી આત્માને
જોડી લે છે. ॥ ૮ ॥

सत्त्वं मुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥९॥

સત્ત્વગુણ સુખનો સ જોગ કરાવે છે અને હે
ભારત ! રજોગુણ કર્મનો યોગ કરાવે છે તથા
તમોગુણ જ્ઞાનને ઢાંકી દઈને પ્રમાદની સાથે
આત્માને જોડી દે છે. ॥ ૯ ॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥

હે ભારત ! રજોગુણ તથા તમોગુણ જ્યારે
નિર્જાન થાય છે ત્યારે સત્ત્વગુણ પ્રબળ થાય
છે, રજોગુણ અને સત્ત્વગુણ દ્વંદ્વમાં તમોગુણ
પ્રધાન થાય છે અને સત્ત્વગુણ તથા તમોગુણ
દ્વંદ્વમાં છે ત્યારે રજોગુણ બળવાન થાય

છે. ॥ ૧૦ ॥

સર્વદ્વારેષુ દેહેઽસ્મિન્પ્રકાશ ઉપજાયતે ।

જ્ઞાનં યદા તદા વિદ્યાદ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત ॥

જ્યારે આ શરીરનાં સર્વ દ્વારમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થઈ છે એમ સમજવું. ॥ ૧૧ ॥

લોભઃ પ્રવૃત્તિરાસ્મઃ કર્મણામશમઃ સ્પૃહા ।

રજસ્યેતાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે ભરતર્ષભ ॥૧૨॥

હો ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! જ્યારે રજોગુણ વધે છે ત્યારે લોભ, પ્રવૃત્તિ, કાર્યનો આરંભ, કર્મની શાંતિ ન થવી તે અને સ્પૃહા ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ।

તમસ્યેઽતાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે કુરુનન્દન ॥

અધિકાર, ઉદ્યમહીનતા, પ્રમાદ અને મોહ

(૨૫૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

એટલાં વાનાં જ્યારે થાય ત્યારે હે કુરૂવં-
શજ ! તમોશુણુ વધ્યો છે એમ જાણુવું. ૧૩
યદા સત્ત્વે પ્રવૃદ્ધે તુ પ્રલયં યાતિ દેહમૃત્ ।
તદોત્તમવિદાંલ્લોકાનમલાનપ્રતિપદ્યતે ॥૧૪॥

જ્યારે સત્ત્વશુણુ વધી ગયો હે ય ત્યારે જે
માણુસ મરી જાય તો તે ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા પ-
વિત્ર લોકમાં જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસંગિષુ જાયતે ।
તથા પ્રલીનસ્તમસિ મૃદ્યોનિષુ જાયતે ॥

વળી રજોશુણુની વૃદ્ધિ વખતે જે નાશ પામે
તો કર્મની આસક્તિવાળા લોકમાં તે જન્મ
પામે છે, અને જે તમોશુણુની વૃદ્ધિ વખતે
તેનો લય થાય તો મૂઢજનિમાં તે અવતાર
લે છે. ॥ ૧૫ ॥

કર્મણઃસુકૃતસ્યાદ્દુઃસાચ્ચિકં નિર્મલં ફલમ્ ।
રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વમજ્ઞાન તમસઃ ફલમ્ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. (૨૫૬)

સત્ત્વગુણથી થયેલાં સુકૃતનું કૃણ નિર્મળ
હોય છે, રજોગુણનું કૃણ હ્રાપ્ત અને તમોગુ-
ણનું કૃણ અજ્ઞાન છે એમ કહેવાય છે. ॥ ૧૬ ॥
સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।
પ્રમાદમોહૌ તમસૌ ભવતાંઽજ્ઞાનયેવ ચ ॥

સત્ત્વગુણની જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, રજોગુણ-
થી લોભ થાય છે અને તમોગુણથી પ્રમાદ,
મોહ અને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૭ ॥
ऊर्ध्वगच्छन्तिसत्त्वस्यामध्येतिष्ठन्तिराजसाः ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अयो गच्छन्ति तामसाः॥

સત્ત્વગુણમાં રહેલા ઉપરના લોકમાં (સ્વર્ગમાં)
જાય છે, રજોગુણવાળા મધ્ય-મનુષ્યલોકમાં
રહે છે અને અધમ એવા તમોગુણની વૃત્તિમાં
રહેલા તામસે નીચે-નરકાદિ લોકમાં જાય છે.
नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति॥

જ્યારે જોનાર આ ત્રણ ગુણ સિવાય બીજા

(૨૬૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કેાઈને કતા જોતો નથી અને ગુણથી પર
પરમાત્માને જાણે છે ત્યારે તે મારી ગતિને
ચામે છે. ॥ ૧૬ ॥

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।
જન્મમૃત્યુજરાદુઃસ્વૈર્વિમુક્તોઽમૃતમશ્નુતે ॥

આત્મા જ્યારે દેહમાં ઉત્પન્ન થતા આ ત્રણ
ગુણોને ઓળંગી જાય છે ત્યારે જન્મ, મરણ,
વૃદ્ધાવસ્થા અને દુઃખથી મુક્ત થઈ મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૨૦ ॥

અર્જુન ઉવાચ ।

કૈલિંગૈસ્ત્રીન્ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।
ક્રિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥

અર્જુનને કહ્યું:-હે પ્રભુ ! એ ત્રણ ગુણને
ઓળંગી જનારનાં શાં ચિન્હ છે, તેનો આ-
ચાર કેવો હોય છે અને એ ત્રણ ગુણને શી
રીતે ઓળંગી જાય છે ? ॥ ૨૧ ॥

શ્રી ભગવાનુવાચ ।

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાણ્ડવ ।
ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા:—હે પાંડવ! જ્ઞાન, પ્રવૃ-
ત્તિ અને મોહ જ્યારે પ્રવર્તતા હોય ત્યારે તેને
તે તિરસ્કાર કરતો નથી અને નિવૃત્ત થયેલા
હોય ત્યારે તેની ઈચ્છા પણ કરતો નથી. ૨૨

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेमते ॥

જે દરકાર વિનાનો થઈને ગુણોથી ચલાય-
માન થતો નથી તથા ગુણો પોતાનું કામ
કર્યા જાય છે એમ ધારીને દૂર રહેલો છે અને
વિકારવાળો થતો નથી, ॥ ૨૩ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थःसमलोष्टाश्मकाश्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः॥

સુખ-તથા દુઃખ જેને સમાન છે, માટી પ-

(૫૬૨) જોમરભગવદ્ગીતા

થયર તથા સોનું એ જેને મન સરખી કીંમ-
તનું છે, પ્રિય અને અપ્રિય તથા નિંદા અને
સ્તુતિ એ સૌ જેને સમાન છે અને જે ધીર-
જવાળો છે, ॥ ૨૦ ॥

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યોમિત્રારિપક્ષયોઃ ।
સર્વારમ્ભપરિત્યાગી ગુણાર્તીતઃ સ ઉચ્યતે ॥

માન અને અપમાન, મિત્ર અને શત્રુ એ
સૌ જેને સમાન છે તથા સર્વ કાર્યના
આરંભ જેણે તણી દીધા છે તે ગુણોને આ-
જાંગી ગયેસો કહેવાય છે. ॥ ૨૫ ॥

માં ચ યોઽઘ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।
સ ગુણાન્સમર્તીત્યૈતાન્બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥

વળી અનન્ય ભક્તિથી જે મારી ઉપાસના
કરે છે તે પણ આ ત્રણ ગુણોને આજાંગીને
બ્રહ્મ સ્વરૂપને યોગ્ય થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

બ્રહ્મણો દિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।

અધ્યાય ૧૮ માં (૨૬૩)

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય મુખસ્યૈકાન્તિકસ્ય ચા॥

કારણ કે બ્રહ્માનું, અમરતાનું, અવિનાશીય-
ણાનું, સદાકાળ રહેનારા ધર્મનું અને કદી નાશ
ન પામે એવા જુગનું સ્થાન હું જ છું પારગા

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि-
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे
त्रिगुणविभागयोगो नाम

चतुर्दशोऽध्यायः १४

ત્રૈલોક્યે અધ્યાય સમાપ્ત.

.

અધ્યાય ૧૫ મો.

શ્રીભગવાનુવાચ ।

ઉર્ધ્વમૂલમધઃશાસ્ત્રમશ્વત્યં પ્રાહુરન્યયમ્ ।
છન્દાંસિ यस્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું:--અવિનાશી પ્રકાને જેનાં મૂળ ઉપર છે, અને શાખાઓ નીચી છે તથા વેદના છંદો જેનાં પાંદડાં છે, એવા પીપળાની ઉપમા આપી છે. આ પ્રમાણે જે બાણ છે તે વેદ બાણનાર કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

અથશ્ચોર્ધ્વં પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાસ્ત્રા
ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાલાઃ ।

અથશ્ચ મૂલાન્યનુસંતતાનિ
કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્યલોકે ॥૨॥

તેની શાખાઓ ઉપર તેમજ નીચે ફેલાઈ રહી છે, ગુણથી તેની વૃદ્ધિ થયેલી છે અને

વિષયો તેની કળીઓ છે તથા લોકમાં કર્મનાં
બંધન કરનાર તેનાં મૂળ નીચે દેવાયેલાં છે.

ન રૂપમસ્યેહ તતોપલભ્યતે

નાન્તો ન ચાદિર્ન ચ સંપાતઘ્ઠા ।

અશ્વત્થમેનં સુવિરૂઢમૂલ-

મસંગશસ્ત્રેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥૩॥

એ વૃક્ષનું ૩૫ આલોકમાં બરાબર બાણી
શકાતું નથી; તેમજ તેનાં આદિ, અંત તથા
તેની સ્થિતિ પણ જોઈ શકાતી નથી. સજ્જડ
મૂળવાળા એવા પીપળાના વૃક્ષને દૃઢ વૈરાગ્ય
૩૫ શસ્ત્રથી કાપીને, ॥ ૩ ॥

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતઘ્યં

યસ્મિન્નાતા ન નિવર્તન્તિ ભૂવઃ ।

તમેવ ચાગ્રં પુરુષં પ્રપદ્યે

યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૃતા પુરાણી ॥૪॥

પછી એવું પદ શોધવું કે જ્યાં ગયા પછી

(૨૬૬) શ્રીમદભગવદ્ગીતા.

પાછું આવવું પડતું નથી, અને જુના વખ-
તથી જેમાંથી પ્રકૃતિ નીકળી છે તે મૂળપુ-
રૂષને પ્રાપ્ત કરવો. ॥ ૪ ॥

નિર્માનમોદા જિતસંગદોષા

અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।

દ્વન્દ્વૈર્વિમુક્તાઃ મુખદુઃખસંજ્ઞ-

ર્ગચ્છન્ત્યમૃતાઃ પદમવ્યયં તન્ ॥૫॥

માન અને મોહ જેનાં નાશ પામ્યા છે, સં-
ગના દોષ જેણે છુટ્યા છે, આત્મજ્ઞાનમાંજ
જે રમી રહ્યા છે, જેની કામનાઓ બધી જ-
તી રહી છે, સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વથી જે મુક્ત
છે અને જે મૂઢ નથી એવા જનો તે આવના-
શી પદને પામે છે. ॥ ૫ ॥

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાઙ્કો ન પાવકઃ ।

યદ્રત્ના ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥૬॥

ત્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિનો પ્રકાશ પડે-

ચતો નથી. અને જ્યાં ગયા પછી પાછુ આવવું
પડતું નથી તેજ માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ ધામ છે ॥૬

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃષ્ટાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥

જીવલોકમાં મારોજ અનાદિ અનંત એવો
જીવવરૂપે થઈ ગયેલો અંશ પ્રકૃતિમા રહેલી
પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા છઠું મન તેમને આકર્ષે છે.

શરીરં યદવાપ્નોતિ યજ્ઞાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

મૃદ્ધીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુગન્ધાનિવાશયાત્ ॥

જેમ વાયુ પુષ્પોમાંથી સુગંધ લઈ જાય છે,
તેમ જે ઇશ્વર રૂપ અંશ (જીવ) મન જેમાં
છટું છે એવી ઇન્દ્રિયો સહિત શરીરને પામે
છે અને શરીરમાંથી મન જેમાં છટું છે એવી
ઇન્દ્રિયો સહિત બહાર જાય છે. ॥૮॥

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥૯॥

(૨૬૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કાન, આંખ, ત્વચા, (સ્પર્શોદ્રિય) શ્રુતિ,
નાક તથા મન એમના ઉપર અમલ ચલાવતો
તે શ્રુતિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ભોગવે છે. ॥ ૯

उत्क्रामन्तं स्थितंवापिभुञ्जानं वागुणान्वितम्।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः॥

તેને જતાં રહેતાં તથા ઇન્દ્રિયોથી વિંટળાઈને
ભોગ ભોગવતાં મૂઢ માણસો જોતા નથી
પણ જેને જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ છે તે જુએ છે. ૧૦

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्य चेतसः॥

પ્રયત્ન કરનારા યોગીઓ તેને પોતાને વિષે
રહેલો જુએ છે પણ જે દુઃકી બુદ્ધિવાળા છે
અને જેનું મન પોતાને વશ નથી એવા પ્રય-
ત્ન કરતાં પણ તેને જોતા નથી, ॥ ૧૧

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चग्रौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. (૨૬૯)

જે સૂર્યનું તેજ આખા જગતને પ્રકાશિત
કરે છે તથા ચંદ્રમાં અને અગ્નિમાં જે તેજ
છે તે તેજ મારું છે એમ તું જાણ. ॥ ૧૨ ॥

गामाविष्ठ्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामिचौषधीः सर्वाःसोमो भूत्वारसात्मकः

પૃથ્વીમાં પેસીને હું સર્વ ભૂતને મારા બળ
વડે ધારણ કરી રહ્યો છું, અને રસવાળો ચં-
દ્ર થઈને હું સર્વ ઔષધીઓનું પોષણ કરું
છું. ॥ ૧૩ ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

હું અગ્નિ થઈને સર્વ પ્રાણીઓના દેહમાં રહું
છું તથા પ્રાણ અને અપાન વાયુની સાથે જ-
ળીને હું ચાર પ્રકારનો ખોરાક પચાવું છું. ૧૪

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

(૨૭૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મત્તઃ સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોદન ચ ।

વેદશ્ચ સર્વેરહમેવ વેયો

વેદાન્તકૃદ્દેવિદેવ ચાદમ્ ॥૧૫॥

હું સર્વના હૃદયમા રહેલો છું અને સ્મૃતિ,
જ્ઞાન અને તર્ક એ મારાથીજ નીકળે છે સ-
ર્વ વેદવડે કરીને હું જાણુગને યોગ્ય છું, વેદાંત
કરનાર અને વેદ જાણુનાર પણ હુંજ
છું. ॥ ૧૫ ॥

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિકૃટમ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥

આ લોકમા એ પુરુષ છે-એક ક્ષર (નાશ
પામનાર,) અને બીજો અક્ષર. (નાશ નહિ
પામનાર) સર્વ ભૂત ક્ષર છે અને કદી જેમાં
ફેરફાર ન થાય એવો જે છે તે અક્ષર છે. ૧૬

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિઙ્ગ્ય વિમર્શ્યવ્યય ઈશ્વરઃ ॥

સૌથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષ તો બ્રીજે જ છે, તેને
પરમત્મા કહે છે જે ત્રણે લોકમાં ફેલાઈ
ગયેલો હોઈ ત્રણે લોકને ધારણ કરે છે અને
કદી નહિ નાશ પામે એવો ઈશ્વર છે. ॥ ૧૭

યસ્માન્શ્રમર્તીનોઽહમભરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃપુરુષોત્તમઃ ॥

નાશને હું ઓળંગી ગયો છું અને નહિ નાશ
પામે તેનાથી પણ હું ઉત્તમ છું તેથી લોકમાં
અને વેદમાં મને પુરૂષોત્તમ કહેલો છે. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમઃ ॥

સ સર્વવિદ્જાતિ માં સર્વભાવેન ચારત ॥૧૯

એ પ્રમથે મોહથી મુક્ત થયેલો જે મને
પુરૂષોત્તમ તરીકે જાણે છે, તે હે ભારત ! સ-
ર્વજ્ઞ છે અને સર્વ ભાવથી મને ભજનારો છે.

(૨૭૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।

एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्चभारत॥

હે પાપરહિત અર્જુન ! આ મેઠું ગુહ્ય શા-
સ્ત્ર મેં તને આજ કહ્યું છે, તે જાણીને હે
ભારત ! માણસ બુદ્ધિમાન અને કૃતાર્થ
થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

इति भीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां

योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे पुरुषोत्तम

योगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥૧૯॥

પંદરમે અધ્યય સમાપ્ત.

अध्याय १६ मो.

श्रीभगवानुवाच ।

अभयं सत्त्वसंयुद्धिज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥

श्री भगवान् भोक्त्याः—निर्भयं पशुं, अंतःक-
रणी शुद्धि, ज्ञान योगमां दृढता, दान,
धृष्टियोने वश राखवी, यज्ञ, वेदनो अभ्यास,
तप अने सरणता, ॥ १ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥

अहिंसा, सत्य, क्रोधनो त्याग, ममतानो
नाश, शान्ति, केर्धनुं लुं दुं नहि भेत्तवुं, प्रा-
णीयोः उपर दया, लालय रक्षितपशुं, नम्रता,
लज्जा अने अपणतारक्षितपशुं, ॥ २ ॥

तेजःक्षमाधृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

(૨૭૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥

તેજ, ક્ષમા ધીરજ, સ્વચ્છતા, દ્રોહુને! ત્યાગ
અને અભિમાન રહીત સ્વભાવ, એ બધું હે
ભારત ! જે માણસ દિવ્ય ગુણવાળો જન્મેલો
હોય તેનામાં હોય છે. ॥ ૩ ॥

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पाशव्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमामुरीम् ॥

હોંગ, ગર્વ, મોટાઈ, ક્રોધ, કઠોર ભાષણ
અને અજ્ઞાન એ ગુણ હે પાર્થ ! જે દૈત્યન
ગુણવાળો જન્મેલો હોય તેનામાં હોય છે. ૪

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायामुरी मता ।

मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥

દૈવી સંપત્તિ મોક્ષને માટે છે અને આસુર
સંપત્તિ બંધન કરનાર છે. હે પાંડવ ! તું શો
કરીશ નહિ કારણ કે તું દૈવી સંપત્તિમ
અવતરેલો છે. ॥ ૫ ॥

દ્વૌ ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચા
દૈવાં વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શૃણુ॥

આલોકમાં ભૂતોની સૃષ્ટિ બે જાતની છે એક
દિવ્ય અને બીજી આસુરી. દિવ્ય સૃષ્ટિનું
વર્ણન વિગત વાર કહ્યું અને આસુરી સૃષ્ટિનું
વર્ણન હે પાર્થ ! તુ મારી પાસેથી સાંભળી લે.

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।
ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે॥

આસુરી ગુણવાળા મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ એટલે
શું અને નિવૃત્તિ એટલે શું તે સમજતા
નથી અને સ્વચ્છતા, આચાર અને સત્ય તે-
મના મનમાં હોતાં નથી. ॥ ૭ ॥

અસન્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામૈતુકમ્ ॥

આ જગતમાં સત્ય, ધર્મ અને ઇશ્વર નથી
અને એક બીજાના સંગથી આ થયું છે તથા

(૨૭૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

તેનું મૂળ કારણ શ્રી તથા પુરુષને કામ
છે બીજું કંઈ નથી એમ તેઓ કહે છે. ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः॥

આ રીતે જોનારા અને જેનું ચિત્ત પોતાને
વશ નથી તથા જે પોતાનેજ નુકશાન કર-
નાર છે એવા ટુંકી બુદ્ધિવાળા અને કૂર કર્મ
કરનારા જગતના અહિતને માટેજ ઉત્પન્ન
થાય છે. ॥ ૯ ॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।

मोहाद्रहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥

કોઈ દહાડે જે સંતોષ પામે નહિ એવા
કામને આશ્રય લેઈને અને ઢોંગ, માન તથા
મદથી ભરેલા તેઓ મોહને લીધે ખોટા
આશ્રય પકડી રાખીને દુષ્ટ હેતુથી પ્રવૃત્તિ કરે
છે. ॥ ૧૦ ॥

ચિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલશન્તામુપાશ્રિતાઃ ।
કામોપભોગપરમા ઇતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥

પ્રલયના અંત ભાગ સુધી પણ જોના છેડા
આવે નહિ એવી । ચ તામા તેઓ પડે છે અને
મરતાં સુધી સ્ત્રીના સગ વગેરે ભોગ ભોગ-
વવા એજ મેટું કામ છે એમ તેઓએ નક્કી
કરેલું છે. ॥ ૧૧ ॥

આશાપાશશતૈર્ઘ્નાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।
ઈહન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંચયાન્ ॥

આશાના સેકડો અંધથી જેઓ અંધાયલા
છે અને કામ તથા ક્રોધમા જેઓ મગ્ન થઈ
ગયા છે તેઓ કામ ભોગને માટે અન્યાય
માર્ગે પૈસા મેળવવાને પ્રયત્ન કરે છે. ॥ ૧૨ ॥

इदमद्य मया लब्धमेमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपे मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १४ ॥
આના આજે મને મળ્યું અને હવે પેલો

(૨૭૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

મારો મનોરથ હું સફળ કરીશ, આ ધન
હવે માફજ છે અને આટલું ધન મને હવે
પછી મળશે. ॥ ૧૩ ॥

असौ मया हतः शत्रुहृनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी॥

આ શત્રુને મેં માર્યો અને બીજાઓને હું
મારીશ, હું મોટો શેઠ છું, ભોગ ભોગવનારો
છું, મારાં સર્વ કાર્ય પિદ્ધ થયા છે, હું બળ-
વાન છું અને હું સુખી છું. ॥ ૧૪ ॥

आढ्यांऽभिजनवानस्मि

कोन्योऽस्ति सदृशो मया ।

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य

इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ ૧૫ ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृत्ताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽथुचौ ॥

હું પૈસાવાળો છું, કુલીન છું, મારા જેવો

અધ્યાય ૧૬ મો. (૨૭૬)

ખીજો કોણુ છે ? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન કરીશ,
ભોજ કરીશ; એવા અજ્ઞાનથી મોહિત થઈને
ચિત્તના અનેક વિચારોથી ભ્રમિત થયેલા,
મોહની જાળમાં ફસાયેલા અને કામ તથા
ભોગમાં આસક્ત થયેલા એવા તેઓ અપ-
વિત્ર નરકમાં પડે છે. ॥ ૧૫ ૧૬ ॥

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધાધનમાનમદાન્વિતાઃ।
યજન્તે નામયજ્ઞસ્તે દમ્ભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥

પોતાની જાતેજ મોટા માની બેઠેલા, હઠીલા,
ધન, માન અને મદથી છકી ગયેલા તેઓ ઢાંગ
કરીને શાસ્ત્રની વિધિ વિનાના નામનાજ
યજ્ઞ કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।
મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષન્તોઽભ્યસૂચકાઃ ॥

અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ તથા ક્રોધને
આશ્રયે રહીને પોતાના તથા પારકા દેહમાં

(૨૮૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જે હું રહેલો છું તેના ઉપર દેષ કરતાં
પરસ્પર વેર કરે છે. ॥ ૧૮ ॥

તાનહં દ્વિષતઃ ક્રૂરાન્સંસારેષુ નરાધમાન્ ।
ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥

એવા વેરભાવ રાખનારા, ક્રૂર, અધમ અને
અપવિત્ર જનોને આલોકમાં નહારી હૈય
જાતિમાં હું નાંખું છું ॥ ૧૯ ॥

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મ નિ જન્મ નિ ।
મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યયમાં ગતિમ્ ॥

હે કુંતિપુત્ર ! આસુરી થેનીમાં પડેલા
તેઓ જનમે જનમ મને પ્રાપ્ત કરી શકતા
નથી, અને અધમ ગતિને પામે છે. ॥૨૦॥

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।
કામઃ ક્રોધસ્તથાલોભસ્તસ્માદેતત્રયં ત્યજેત્ ॥

આત્માનો નાશ કરનાર એકું નરકનું દ્વાર,
કામ, ક્રોધ અને લાલ એ રીતે ત્રણ પ્રકારનું

છે માટે એ ત્રણ તથા દેવ ॥ ૨૧ ॥

एतविमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥

હે કુંતાના પુત્ર ! એ ત્રણ તમનાં દ્વારથી
મુક્ત થયેલો નર પોતા નું કડ્યાણુ કરે છે અ-
ને પરમ ગતિને પામે છે. ॥ ૨૨ ॥

यः शास्त्रविधमुत्पृज्य वर्तते कामकारतः ।
नस सिद्धिमवाप्नोति नमुवं नपरां गतिम् ॥

જે શાસ્ત્ર ॥ વિવિધ તથા દેવને પેતાની
ધૃત્તિમાં આવે એમ વર્તે છે, તેઓને સિદ્ધિ
મળતી નથી અને ઉચી ગતિ પણ પ્રાપ્ત થતી
નથી. ॥ ૨૩ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥

માટે કયું કામ કરવું અને કયું કામ ન કર

(૨૮૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

રવુ' એનો નિશ્ચય કરવામાં શાસ્ત્ર તથા
પ્રમાણો જાણી શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે તારે
કર્મ કરવાં એજ યોગ્ય છે. ॥ ૨૪ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि-
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
दैवासुरसंपाद्विभागयोगो नाम
षोडशोऽध्यायः ॥१६॥
સોળમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૭ મો.

અર્જુન ઉવાચ ।

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સજ્ય યજન્તે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ
તેષાં નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ॥

અર્જુને કહ્યું:-હે કૃષ્ણ ! જેઓ શાસ્ત્ર
વિધિને છોડીને પણ શ્રદ્ધાથી યજ્ઞ કરે છે
તેઓની નિષ્ઠા કેવી કહેવી ? સત્ત્વગુણી, રજો-
ગુણી કે તમોગુણી ? ॥ ૧ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સાંસ્વભાવજા
સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં ગૃણુ ॥

શ્રી ભગવાને કહ્યું:-મનુષ્યોની ત્રેમના સ્વ-
ભાવ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા હોય છે.
સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી. તે હું તને
કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૨ ॥

(૨૮૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

સત્તાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।
શ્રદ્ધામયોઽયંપુરૂપો યોયન્નદ્રૂઢઃ સ એવસઃ॥
હે ભારત ! દરેક માણસની શ્રદ્ધા તેના ગુણ
પ્રમાણે થયેલી હોય છે, પુરૂષ શ્રદ્ધાવાળો
જ છે અને જેની જેવી શ્રદ્ધા તેવોજ તે
માણસ હોય છે. ॥ ૩ ॥

યજન્તે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરભ્રાંસિ રાજસાઃ ।
પ્રેતાન્ભૂતગણાંશ્વાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ ॥
સત્ત્વગુણવાળા દેવે ને પૂજે છે, રજોગુણવાળા
યક્ષ તથા રાક્ષસોને પૂજે છે, અને તામસ
ગુણવાળા જન પ્રેત તથા ભૂતનાં ટોળાંને
પૂજે છે. ॥ ૪ ॥

અશાસ્ત્રવિહિતં ઘોરં તપ્યન્તે યે તપો જનાઃ ।
દમ્ભાહંકારસંયુક્તાઃ કામરાગબલાન્વિતાઃ ॥
કર્ષયન્તઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ।
માંચૈવાન્તઃશરીરસ્થંતાન્વિદ્ધ્યાસુરનિશ્ચયાન્ ॥

શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ જેઓ ઘોર તપ કરે છે તથા
ઢોંગ અને અહંકારવાળા થઈને કામ તથા
મનના જીરુસાવાળા હોય છે તથા શરીરમાં
જે જીદાં જીદાં ભૂત (તત્ત્વ) રહેલાં છે તેમને
અને શરીરમાં રહેલા એવા મને કષ્ટ આપે
છે, તેઓ આસુરી નિશ્ચયવાળ છે એમ જાણ.

આહારશ્ચાપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ।
યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ॥૭

વળી દરેક માણસને જે આહાર પ્રિય છે તે
પણ ત્રણ પ્રકારનો છે અને તે જ પ્રમાણે યજ્ઞ,
તપ તથા દાન પણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેના
ભેદ હું તને કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૭ ॥

આયુઃસત્ત્વબલારોગ્ય-

સુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્તિग्ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા

આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥ ૮ ॥

(૨૮૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

આયુષ્ય, સત્વ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિ વધારનાર, રસવાળા, ચીકણા, નક્કર અને સારા લાગે એવા પદાર્થનો આહાર સાત્ત્વિક માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૮ ॥

કમ્પ્તલલવળાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ॥

કડવા, ખાટા, ખારા, ઘણા દિના, તીખા, સુકા અને બળતરા કરનારા કે જેથી દુઃખ શોક અને રોગ પેદા થાય છે એવા આહાર રજોશુભ્રવાળા માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૯ ॥

યાતયામં ગતરસંપૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેઘ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્॥

ઘણો વખત થઈ જવાથી જે ટાઢું પડી ગયું હોય, રસ વિનાનું થઈ ગયું હોય, ગંધાદ ગયું હોય, અને બગડી ગયું હોય અથવા છાંડેલું હોય તેમજ ના ખાવા લાયક હોય

એવું અન્ન અથવા ખાવાનું, તમોશુષ્કી મા-
ણસોને પ્રિય હોય છે. ॥ ૧૦ ॥

અફલાકાંક્ષિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ।
યદ્વ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ॥

યજ્ઞ કરવોજ જોઈએ એમ મનમાં નિશ્ચય
કરીને કુળની કામના રાખ્યા સિવાય શાસ્ત્ર
વિધિ પ્રમાણે જે યજ્ઞ કરવામાં આવે તે યજ્ઞ
સાત્ત્વિક જાણવો. ॥ ૧૧ ॥

અભિસંધાય તુ ફલં દમ્ભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।
ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! કુળની ઈ-
ચ્છાથી કે ઢોંગથી જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે
તે રાજસ યજ્ઞ છે એમ જાણ. ॥ ૧૨ ॥

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નમન્ત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે॥૧૩॥

શાસ્ત્ર વિધિ રહિત, અન્ન દાન રહિત, મંત્ર

(૨૮૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

રહિત, દક્ષિણ રહિત તથા શ્રદ્ધા વિના
જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે તે તામસ્ય ય
કહેવાય છે. ॥ ૧૩ ॥

देवद्विजगुरुमाज्ञपूजनं शौचनार्जवम् ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते ॥ ૧

દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને વિદ્વાનની પૂજા
સ્વચ્છતા, નમ્રતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા
એ બધું શરીરનું તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्
स्वाध्यायाभ्यासनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ ૧

કોઈને સંતાપ ના થાય એવું, સાચું, પ્રિ
ય હોય એવું અને જોથી બીજાનું બધું થા
એવું વાક્ય અને વેદ તથા શાસ્ત્રોનો હિંમે
અભ્યાસ કરવો એ વાણીનું તપ કહેવાય ।
मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रह
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ ૧

અધ્યાય ૧૭ મો. (૨૮૯)

મન પ્રસન્ન રાખવું, શાંતિ, મૌન અને મનને વશ રાખવું, તથા સ્વભાવ શુદ્ધ રાખવો એ માનસી તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૬ ॥

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્તં તપસ્ત્રિવિધં નરૈઃ ।
અફલાકાઙ્ગિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥

પુરેપુરી શ્રદ્ધાથી અને ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના ચિત્ત ઠેકાણે રાખી જે ત્રણ પ્રકારનું (કાયિક, વાચિક અને માનસિક) તપ કરવામાં આવે છે તે સાત્ત્વિક તપ કહેવાય છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દંભેન ચૈવ યત્ ।
ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥ ૧૮

સાફ કહેવડાવવા માટે, માન મેળવવા માટે, મોટા ગણાવવા માટે અને ઠાંગથી જે તપ કરવામાં આવે છે તે રાજસી તપ કહેવાય છે અને તે ઘણા વખત સુધી સ્થિર રહેતું નથી.

મૂઠાગ્રાહેણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।

(૨૯૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥

ખોટા આગ્રહથી અને આત્માને પીડવા માટે અથવા તેા ખીજાનું મૂળ કાઢવાને માટે જે તપ કરવામાં આવે છે તે તામસી તપ કહેવાય છે. ॥ ૧૯ ॥

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેન્નુપકારિણે ।
દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકંસ્મૃતમ્ ॥

દાન કરવુંજ નેઇએ એમ સમજીને જે પાછો ઉપકાર કરે એવો નથી તેવા પાત્ર માણુ-
સને પુણ્યકાળમાં અને તીર્થના સ્થાનમાં જે દાન આપવામાં આવે તે સાત્ત્વિક દાન કહે-
વાય છે. ॥ ૨૦ ॥

યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ ।
દીયતે ચ પરિક્લિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥

પાછો ઉપકાર વાળવાના હેતુથી અથવા ફળની ઇચ્છાથી મન ચોરીને જે દાન કરવામાં

આવે છે તે રજ્જેગુણી કહેવાય છે. ॥ ૨૧ ॥

અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતંતત્તામસમુદાહતમ્ ॥ ૨૨ ॥

અથેત્થ દેશકાળ વખતે અપવિત્ર સ્થળમાં
અપાત્રને માન વગર અને તિરસ્કારથી જે દાન
આપવામાં આવે છે તે તમોગુણી દાન કહે-
વાય છે. ॥ ૨૨ ॥

ૐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃસ્મૃતઃ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃપુરા॥

ઓમ્, તત્, સત્ એ બ્રહ્મનાં ત્રણ નામ કહે-
વાય છે. પૂર્વે તેમણેજ વેદ, બ્રાહ્મણો અને
યજ્ઞ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૨૩ ॥

તસ્માદોમિત્યુદાહત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તન્તે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્।

તેથી હંમેશાં શાસ્ત્ર વિધિપ્રમાણે યજ્ઞ, દાન
તથા તપની ક્રિયાઓ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ ઓમ્ શ-

(૨૬૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જ્ઞનો પ્રથમ ઉચ્ચાર કરીનેજ કરવા માંડે છે.

તદિત્યનમિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચવિવિધાઃક્રિયન્તેમોક્ષકાઙ્ગિમિઃ

ભોક્ષની ઇચ્છા કરનારા કર્મનાં ફળની ઇ-
ચ્છા નહિ રાખીને યજ્ઞ, તપ તથા દાનની
ક્રિયાઓ તત્ શબ્દ બોલીને કરે છે. ॥ ૨૫ ॥

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રજાસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છન્દઃપાર્થ યુજ્યતે ॥

“ છે ” અને “ માંડું ” એ અર્થમાં સત્ શ-
બ્દનો પ્રયોગ થાય છે અને તે પ્રમાણે હે પા-
ર્થ ! શુભ કર્મમાં પણ સત્ શબ્દ વપરાય છે.

યજ્ઞે તપસિદાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિચોચ્યતે ।

કર્મચૈવ તદર્થીં સદિત્યેવામિધીયતે ॥૨૭

યજ્ઞ, તપ અને દાનમાં જે સ્થિતિ છે તે સ-
ત્ કહેવાય છે, અને તેને માટે તથા ઇશ્વરને
માટે જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે પણ સત્

કહેવાય છે. ॥ ૨૭ ॥

અશ્રદ્ધયા હુનં દતં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રેત્ય નો ઇહ ॥

શ્રદ્ધા વગર જે કંઈ હોમવ માં આળ્યું હોય,
હાન કરવામા આળ્યું હે ય, તથા તપ અને
કોઈ કર્મ કરવામા આળ્યું હોય તે અસત્
કહેવાય છે અને હે પાર્થ ! તે અહીં પણ ન-
કામું છે અને મરણ પછી પણ નકામું છે. ૨૮

इति श्रीमद्भगवद्गीता उपनिषत्सु ब्रह्मवि-

द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनસવાદે

અહ્યાવ્રયાગેમાગયોગા નામ

સત્તવશોઽધ્યાયઃ ૧૭

સત્તરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૮ મો.

અર્જુન ઉવાચ ।

સંન્યાસસ્યમહાબાહોતત્ત્વમિચ્છામિવેદિતુમ્ ।
ત્યાગસ્ય ચ દૃષીકેશ પૃથકેશિનિષૂદન ॥

અબ્જુને કહ્યું:-હે મહાબાહુ ! હે દૃષીકેશ !
(ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખનાર) હે કેશી દૈત્ય-
નો નાશ કરનાર ! સંન્યાસ અને ત્યાગનું બુ-
દ્ધું બુદ્ધું તત્ત્વ બાણવાને હું ઇચ્છું છું. ॥ ૧ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

કામ્યાનાં કર્મણાંન્યાસંસંન્યાસં કવયોવિદુઃ ।
સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાદુસ્ત્યાગંચિક્ષણાઃ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા:-કૃષ્ણની ઇચ્છાવાળાં ક-
ર્મોને ત્યાગ કરવો તેને જ્ઞાનીઓ સંન્યાસ કહે
છે, અને સર્વ કર્મોનાં ફળ છોડી દેવાં તેને ડા-
હ્યા માણસો ત્યાગ કહે છે. ॥ ૨ ॥

ત્યાજ્યંદોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાદુર્મનીષિનઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥

કર્મ દોષથી બરેલાં છે માટે તેને તથા દેવાં
એમ કેટલાક જ્ઞાની કહે છે, પણ યજ્ઞ, દાન
અને તપ એ કર્મ તથા દેવાં નહિ. ॥ ૩ ॥

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।

ત્યાગોદિપુરુષવ્યાઘ્રત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ત્યાગની બા-
બતમાં મારો નિશ્ચય છે તે સાંભળ. હે પુરુષો-
માં વાધ જેવા અર્જુન ! ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો
કહેલો છે. ॥ ૪ ॥

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥

યજ્ઞ, દાન અને તપ એ કર્મ તો કદી તજ-
વાંજ નહિ કારણ કે તે કર્મ તો બુદ્ધિમાન
મનુષ્યોને પાવન કરનારાં છે. ॥ ૫ ॥

एतान्यपि तु कर्माणिसङ्गंत्यक्त्वाफलानि च ।

(૨૯૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કર્તવ્યાનીતિ મે પાર્થ નિશ્ચિતં મતમુત્તમમ્ ॥

હે પાર્થ ! એ કર્મ તો મમતા અને કૃષ્ણનો ત્યાગ કરીનેજ કરવાં જોઈએ એ મારો નિશ્ચય અને ઉત્તમ અભિપ્રાય છે. ॥ ૬ ॥

નિયતસ્ય તુ સંન્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે ।
મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥

જે કર્મ કરવાનાં નક્કી કરેલાં છે તે કર્મ તથા દેવાં એ યોગ્ય નથી અને મે કુથી જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ત્યાગ તામસી કહેવાય છે. ॥ ૭ ॥

દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ કાયક્લેશમવાચ્યજેત્ ।
સ કૃત્વા રાજસંત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥

આનાથી દુઃખ થશે એમ ધારી શરીરને કલેશ થવાના બચથી જે કોઈ કર્મને તથા દે છે, તે ત્યાગ રજોગુણી કહેવાય છે અને તેને ત્યાગનું ફળ મળતું નથી. ॥ ૮ ॥

કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ
નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ।

સત્ત્વં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ

સ ત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ ॥૧૯॥

હે અર્જુન ! જે કર્મ નક્કી કરવાનું છે તે કરવુંજ જોઈએ એવું સમજીને મમતા અને કૃષ્ણની ઇચ્છા તણ દઈને જે કર્મ કરવામાં આવે છે તેને સાત્ત્વિક ત્યાગ કહે છે. ॥ ૧૯ ॥

ન દ્વેષ્યકુસલં કર્મ કુશલે નાનુષજ્જતે ।
ત્યાગોસત્ત્વસમાવિટ્ટોમેધાવીહિત્ત્વસંશયઃ ॥

સત્ત્વ ગુણમાં પેટેલો, સંશય રહિત થયેલો, બુદ્ધિમાન ત્યાગી નુકશાન કરનારાં કર્મને ધિક્કારતો નથી તેમજ લાભકારક કર્મનો સ્વ ગી થતો નથી. ॥ ૧૦ ॥

નહિ દેહમૃતા શક્યં ત્યક્તું કર્માણ્યશેષતઃ ।
યત્સુકર્મફલત્યાગોસત્યાગીત્વમિધોયતૈ ॥

(૨૯૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

દેહાભિમાની સમૂળાં કર્મનો ત્યાગ કરી
શકતોજ નથી, પણ જે કર્મનાં ફળનો ત્યાગ
કરીને કર્મ કરે છે તે જ ત્યાગી કહેવાય
છે. ॥ ૧૧ ॥

अनिष्टमिष्टमिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥

જે ત્યાગી નથી તેને કર્મનું ફળ ત્રણ પ્રકાર-
નું મળે છે—સારું, નઠારું અને સારું તથા
નઠારું એમ મિશ્ર; પણ સંન્યાસીને એમાંનું
કંઈ થતું નથી. ॥ ૧૨ ॥

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥

હે મહાબાહુ અર્જુન ! સર્વ કર્મની સિદ્ધિ
માટે સાંખ્યશાસ્ત્રમાં જે પાંચ કારણો કહ્યાં છે
તે મારી પાસેથી તું જાણી લે. ॥ ૧૩ ॥

अधिष्ठानं तथा कर्ताकरणं च पृथग्विधम् ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્વેષ્ટા દૈવં ચૈવાત્ર પञ્ચમમ્ ॥

અધિષ્ઠા, કર્તા, વિવિધ ઇન્દ્રિયો, વિવિધ વે-
ષ્ટાઓ અને દૈવ પણ પાંચમું કારણ ગણાય છે.

શરીરવાહુનોભિર્યત્કર્મ પ્રારભતે નરઃ ।

ન્યાયયં વા વિપરીતં વા પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ॥

કાય, વાણી અને મનથી જે સારું નકારું
કર્મ માણસ કરે છે તે (કર્મના) આ પાંચ
હેતુઓ છે. ॥ ૧૫ ॥

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥

એમ છતાં પણ આત્મા જે અલગ છે તે
આત્માને ખોટી સમજણને લીધે અને કેળ-
વાયા વિનાની બુદ્ધિને લીધે જે કર્તા સમજે
છે તે ખરું જોતાં સમજતો નથી. ૧૬ ॥

યસ્ય નાહંકૃતોભાવોબુદ્ધિર્યસ્ય નલિપ્યતે ।

હત્વાપિસર્મૈલ્લોકામહન્તિ ન નિવદ્ધયતે ॥

(૩૦૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જેવામાં અહંભાવ નથી અને જેની સુદ્ધિને કશો લેપ થતો નથી તે અત્રેના સધળા લોકોને મારી નાંખે છે તે। પણ તે મારનારો નથી તેમ તેને કંઈ અંધન પણ થતું નથી. ૧૭

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધાઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥

જ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુ) અને જ્ઞાતા (જાણનાર) એ ત્રણ કર્મને ઉત્તેજન આપનાર છે અને ઇન્દ્રિય, કર્મ અને કર્તા એ ત્રણ કર્મ કરનાર છે. ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિથૈવ ગુણભેદતઃ ।

પ્રોચ્યતેગુણસંખ્યાનેયથાવચ્છૃણુતાન્યપિ ॥

શુદ્ધના લેહને લીધે જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા પણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. શુદ્ધોના વર્ણનમાં એ હું તને કહું છું તે તું બરાબર સાંભળી લે. ૧૯

સર્વભૂતેષુ યૈનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિમક્તંવિમક્તેષુતજ્ઞાનંવિદ્ધિસાત્ત્વિકમ્॥

જે જ્ઞાન વડે કદી પણ નાશ ન પામે એવું
એકજ મૂળ કારણ સર્વ ભૂતોમાં જોઈ શકાય
છે, અને જે બુદ્ધા બુદ્ધા ભૂતોમાં ઠેંચાયલું
રહીને પણ ઠેંચાયલું દેખાતું નથી તે જ્ઞાન-
ને સાત્ત્વિક જ્ઞાન જાણવું. ॥ ૨૦ ॥

પૃથક્ત્વેનતુયજ્ઞાનંનાનાભાવાનૃથગ્નિધાન્ ।

વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનંવિદ્ધિ રાજસમ્ ॥

પણ જે જ્ઞાનથી સર્વ ભૂતોમાંના બુદ્ધા બુદ્ધા
ગુણો ખરેખરા બુદ્ધા બુદ્ધાજ જણાય છે તે
જ્ઞાન રાજગુણી જાણવું. ॥ ૨૧ ॥

યતુ કૃત્ત્વવદેકસિન્કાર્યે સત્તમહતુકમ્ ।

અતત્ત્વાર્થવદલ્પં ચ તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૨૨

જેથી એક કાર્ય અથવા વસ્તુને પરિ-
પૂર્ણ માનવામાં આવે છે, જે કારણ વિનાનું
છે, જેમાં કંઈ ખરું તરવ નથી અને અલ્પ

(૩૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

છે તે તામસી જ્ઞાન કહેવાય છે. ॥ ૨૨ ॥

નિયતં સજ્જરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલમેષુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥

જે કર્મ કરવાનું કહેયું છે તે કર્મ સંગર-
હિત હોઇને તથા પ્રીતિ અને દ્વેષભાવ રા-
ખ્યા વિના તેમજ ફળની ઇચ્છા વિના કર-
વામાં આવ્યું હોય તે તે સાત્ત્વિક કહેવાય
છે. ॥ ૨૩ ॥

યત્તુ કામેષુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતેવહુલાયાસંતદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥૨૪॥

જે કર્મ ફળની ઇચ્છાથી અથવા અહ-
ંકારથી કરવામાં આવે છે અને જેમાં ઘણું
શ્રમ પડે છે તે રાજસી કર્મ કહેવાય છે. ૨૪

અનુબન્ધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્બ્યતેકર્મતત્તામસમુદાહતમ્ ॥૨૫॥

પરિણામનો, ક્ષયનો, હિંસાનો અને પોતા-

ની શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર મોહથી જે કરવામાં આવે છે તે તામસી કર્મ કહેવાય છે.

મુક્તસજ્જોઽનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધયસિદ્ધયોર્નિર્વિકારઃકર્તાસાત્વિકુચ્યતે

મમતા રહિત, અહંભાવ વિનાનો, ધીરજ અને ઉત્સાહવાળો કામ સિદ્ધ થાય કે ના થાય તેની ચિંતા રાખ્યા વગર જે મનુષ્ય કર્મ કરે છે, તે સાત્ત્વિક કર્તા કહેવાય છે. ॥ ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેક્ષુર્લુંબ્યોર્હિંસાત્મકોઽશુચઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃકર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥

મમતાવાળો, કર્મના ફળની ઇચ્છાવાળો, દોષી, હિંસા કરનાર, અપવિત્ર અને હર્ષ તથા શોક કરનારો રાજગુણી કહેવાય છે. ૨૭

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃસ્તબ્ધઃશઠોનૈષ્કૃતિકોઽલસઃ ।

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તાતામસ ઉચ્યતે ॥

મનને વશ નહિ રાખનાર, અવિવેકી, મૂઢ,

(૩૦૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

શઠ, અનિષ્ટ ઇચ્છનારો, આજસુ, ખેદ કરના-
રો, અને કામને આજળ પર હુંમેશાં ઠેલનારો
જે કર્તા તે તમોગુણી કહેવાય છે. ॥૨૮॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।

પ્રોચ્યમાનમશૈષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥૨૯॥

હે ધનંજય ! ગુણોના ભેદ પ્રમાણે બુદ્ધિ
અને ધીરજ ત્રણ બાતનાં છે તે હું તને બુદ્ધિ
બુદ્ધિ કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૨૯ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

बन्धं मोक्षंचया वेत्ति बुद्धिःसा पार्थसात्त्विकी

હે પાર્થ ! પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, કરવા યોગ્ય
અને નહિ કરવા યોગ્ય કર્મ, ભય, અભય,
બંધ તથા મોક્ષ જે કંઈ બાણે છે તેની બુદ્ધિ
સાત્ત્વિક છે. ॥ ૩૦ ॥

यथा धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अवथाक्त्वजानात्तबुद्धिःसापार्थराजसी ॥

હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિ વડે ધર્મ, અધર્મ તથા
કરવાનું અને નહિ કરવાનું, બરાબર જણાતું
નથી તે બુદ્ધિ રમેગુણી છે. ॥ ૩૧ ॥

અર્ધર્થ ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસાવૃતાઃ ।
સર્વાર્થાન્વિપરીતાંશ્ચબુદ્ધિઃ સાપાર્યતામસી ॥

અજ્ઞાનથી ઠંકાઈ ગયેલા જે અધર્મને ધર્મ
માને છે અને સર્વ બાબતોને ઉલટી માને છે
તેમની બુદ્ધિ હે પાર્થ ! તામસી છે. ૩૨

ધૃત્યા યયા ધારયતે
મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।

યોગેનાવ્યભિચારિણ્યા

ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥ ૩૩ ॥

હે પાર્થ ! અસ્ખલિત યોગને લીધે જે ધી-
રજ્જી મન, ઇન્દ્રિયો અને પ્રાણની ક્રિયાઓને
શક્તી રખાય છે તે સાત્ત્વિક ધીરજ છે. ૩૩

યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ધૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ।

(૩૦૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

યસંગેનફલાકાઢીધૃતિઃસા પાર્થરાજસી ॥

હે અર્જુન ! જે ધીરજથી ધર્મ, અર્થ અને કામને ધારણ કરી શકાય અને પ્રસંગ આવતાં કર્મના ફળની ઈચ્છા રાખવામાં આવે તે ધીરજ રહેણી છે. ૩૪

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં વિષાદં મદમેવ ચ ।

ન વિમુચ્ચતિદુર્ભેધાધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥

હે પાર્થ ! જેથી કરીને મનુષ્ય ઉંઘ, ભય, શોક, સંતાપ, મદ અને મૂર્ખતા છોડતો નથી તે ધીરજ તામસી છે. ૩૫

સુખં તિદાનીં ત્રિવિધં શૃણુ મે ભરતર્ષભ ।

અભ્યાસદ્રમતે યત્ર દુઃસ્વાન્તંચનિગચ્છતિ ॥

હું ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હવે ત્રણ જાતનું જે સુખ છે તે તું મારી પાસેથી સાંભળી લે. તેમાં અભ્યાસ રાખ્યાથી માણસ પ્રસન્ન થાય છે અને દુઃખના અંતને પામે છે. ૩૬

યત્તદગ્રે વિષમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।

તત્સુખંસાત્ત્વિકંપ્રોક્તમાત્મબુદ્ધિમસાદજમ્ ॥

જે આરંભમાં વિષ જેવું હોય પણ પરિણામે
અમૃત તુલ્ય હોય અને આત્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન
થયેલું હોય તે સુખ સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૩૭

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાયત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥

વિષયો તથા ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી જે સુખ
આરંભમાં અમૃત જેવું પણ અંતે વિષ જેવું
હોય તે સુખ રજોગુણી કહેલું છે. ॥ ૩૮ ॥

યદગ્રે ચાનુબન્ધે ચ સુખં મોહનમાત્મનઃ ।

નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થં તત્તામસમુદાહતમ્ ॥

જે આરંભમાં તેમજ અંતે આત્માને મો-
હમાં નાખનાર છે અને ઉંઘ, આળસ તથા
પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલું છે તે સુખ તમો-
ગુણી કહેલું છે. ૩૯

(૩૦૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ન તદસ્તિપૃથિવ્યાં વાદિવિ દેવેષુ વાપુનઃ ।
સત્ત્વં પ્રકૃતિર્જર્મુક્તં યદેભિઃ સ્યાન્નિર્મિર્ગુણૈઃ ॥

પૃથ્વી ઉપર અથવા સ્વર્ગમાં દેવતાઓમાં
પણ એવું કોઈ સત્ત્વ નથી કે જે પ્રકૃતિજન્ય
આ ત્રણ ગુણથી મુક્ત થયેલું હોય. ૪૦

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।
કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥

હે શત્રુઓને તાપ કરનાર ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી,
વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ સર્વનાં કર્મ તેઓના સ્વ-
ભાવથી થયેલા ગુણોના પ્રમાણમાં બહેંચી
નાંખેલાં હોય છે. ૪૧

જ્ઞમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાન્તિરાર્જવમેવ ચ ।
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનં માસ્તિકયં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥

જ્ઞમ (મનને શાંત રાખવું), દમ (ઇન્દ્રિયો-
ને વશ રાખવી), તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા, સર-
ળતા, જ્ઞાન, અનુભવ સાથે જ્ઞાન, અને આ-

સ્તિકપણું એ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રાણ-
લુપ્ત કર્મ છે. ૪૨

શૌર્યેતેજોઘૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।
દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥
શૌર્ય, તેજ, ધીરજ, ચતુરાઈ, લડાઈમાં પા-
છું નહિ હઠવું, દાન અને રાક્ષસના ગુણ એ
ક્ષત્રીયોનાં સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મ
છે. ॥ ૪૩ ॥

કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યંવૈશ્યકર્મસ્વભાવજમ્ ।
પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥
ખેતી, ગાયોનું પાલન અને વેપાર એ સ્વા-
ભાવિક વૈશ્યોનાં કર્મ છે અને સર્વ વર્ણની
સેવા કરવી એ શૂદ્રનું સ્વાભાવિક કર્મ છે. ૪૪
સ્વે સ્વેકર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિલભતે નરઃ ।
સ્વકર્મનિરતઃસિદ્ધિયથાવિન્દતિ તચ્છુણુ ॥

ખેત ખેતાના કર્મમાં સંતોષ માનનાર મનુ-

(૩૧૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

અ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાના કર્મમાં
સંતોષ માનવ. રત્ન સિદ્ધ શી રીતે મળે છે તે
સાંભળ. ॥ ૪૫ ॥

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिं विन्दतिमानवः ॥

જેનાથી રૂઝ લૂતેની પ્રવૃત્તિ છે અને
જેનાથી આ સઘળું વિસ્તારને પમ્થુ છે તેને
(પરમેશ્વર) પોતાના કર્મથી ઉપસીને મા-
ણસ સિદ્ધિ મેળવે છે. ॥ ૪૬ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कुरु कुरु ब्रह्मात्ते ज्ञात्वा ॥

સારી રીતે સ્વધર્મગ્રાણી શુભવાળા પારકા
ધર્મ કરતાં ઓછા શુભવાળે. પોતાનો ધર્મ
વધારે કલ્યાણકારક છે. સ્વભ.વથી ઉત્પન્ન
થયેલાં કર્મ કરનારન પાપ લાગતું નથી. ૪૭
સદ્ગં કર્મ કૌન્તેય સદાંશમાપે ન ત્યજેત્ ।

સર્વાર્મ્મા હિ દોષેણ્યૂપેનાગ્નિરિવાદૃતાઃ ॥

હે કુંતાના પુત્ર ! સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું
કર્મ દોષવળું હોય તો પણ તે તજવું નહિ,
કારણ કે જેમ અગ્નિ ધુમાડાથી વીંટાયલો
હોય છે તેમ સધળાં કર્મમાં દોષ સહેલા
હોય છે જ. ॥ ૪૮ ॥

અસક્તબુદ્ધિઃસર્વજિતાત્માવિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યૈસિદ્ધિપરમાસંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥

જેની બુદ્ધિ સર્વ જગાએ આસક્તિ વિનાની
છે, જેણે પોતાના આત્માને વશ કરેલો છે
અને જેણે સધળી ઇચ્છાઓ તણી દીધેલી
છે, તે મનુષ્ય સંન્યાસ વડે કર્મથી મુક્ત
થઈને નિષ્કર્મ (કર્મ નહિ કરવાની) સિદ્ધિ-
ને પામે છે. ॥ ૪૯ ॥

સિદ્ધિપ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મતથામોતિનિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કોન્તેયનિષ્ઠા જ્ઞાનસ્યથા પરા ॥

(૩૧૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

હે કુંતાના પુત્ર ! જ્ઞાનનો ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો
હેતુ જે બ્રહ્મ તેને સિદ્ધિ પામેલો માણસ
કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તે હું તને હુંકામાં
કહું છું તે તું જાણી લે. ॥ ૫૦ ॥

શુદ્ધ્યાવિશુદ્ધ્યાયુક્તો ધૃત્યાત્માનંનિયમ્ય ચ।
શબ્દાદીન્વિષયાંસ્ત્યક્તારાગદ્વેષૌવ્યુદસ્યચ॥

પવિત્ર બુદ્ધિવાળો થઈને, ધીરજથી આત્માને
વશમાં રાખીને, શબ્દ વગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષ-
યોને છોડી દઈને, પ્રીતિ અને વેરભાવ છા-
બુએ મૂકીને, ॥ ૫૧ ॥

विविक्तसेवी लब्धाशी यतवाकायमानसः ।
ध्यानयोगपरोनित्यंवराग्यंसमुपाश्रितः ॥

એકાંત સ્થાનમાં રહીને, અલ્પ ભોજન કરી-
ને, મન, વાણી તથા કર્મને નિયમમાં રાખી-
ને, સદા ધ્યાન યોગમાં મન પરોવીને અને
વૈરાગ્યને વળગી રહીને, ॥ ૫૨ ॥

અહંકારં ચલં દર્પે કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।
 વિહુલ્ય નિર્મમઃ શાંતોબ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥

અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ, ક્રોધ, તથા પરિ-
 ગ્રહને (કાંઈ લેવું તે) છોડીને, મમતા ર-
 હિત અને શાંત થઈને તે બ્રહ્મ થવાને યોગ્ય
 થાય છે. ॥ ૫૩ ॥

બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શ્ચોચતિ ન કાંક્ષતિ ।
 સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ભક્તિ લભતે પરામ્ ॥

બ્રહ્મ થઈને પોતાના આત્મામાંજ પ્રસન્ન
 રહીને તે કોઈ વાતનો શોક કે કંઈ ઇચ્છા
 કરતો નથી અને સર્વ ભૂત તરફ સમાન દષ્ટિ
 વાળો થઈને તે મનુષ્ય મારી ઉંચામાં ઉંચી
 ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૫૪ ॥

ભક્તયામામમિજાનાતિયાવાન્યશ્ચાસ્મિતત્ત્વતઃ ।
 તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશ્વતે તદનંતરમ્ ॥
 ભક્તિથી મને બરાબર રીતે બાંધે છે કે જે

(૩૧૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કેવો છું અને માફ તત્વ શું છે ? માફ તત્વ બાબતેને પરી વરતજ તે તે તત્વમાં મળી જાય છે. ॥ ૫૫ ॥

सर्वकर्माण्यपि सदाकुर्वाणो यद्व्यपाश्रयः ।
यत्प्रसादादवाप्नोति शान्धतं पदमव्ययम् ॥

મારો આશ્રય રાખીને સદા સઘળાં કર્મ કરવા છતાં પણ તે મારી કૃપાથી સદાકાલનું અવિનાશી પદ પામે છે. ॥ ૫૬ ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥

માટે મનથી સર્વ કર્મ મારામાં અર્પણ કરીને અને મનેજ પ્રાપ્ત કરવાને હેતુ રાખીને તથા બુદ્ધિયોગને આશ્રયે રહીને સદા મારા સાંજ ચિત્ત રાખ. ॥ ૫૭ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथचेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसिबिर्नक्ष्यसि ॥

અખ્યાય ૧૮ મે. (૩૧૫)

મારામાં ચિત્ત રાખતાં મારી કુપાથી તું
સઘળાં સ કટ તરી વઢીય પણુ જો અહંકારથી
મારું કહેવું સાભળીશ નહિ તો તું નાથ
પામીશ. ॥ ૫૮ ॥

यदहंकारमाश्रित्यन योत्स्य इतिमन्यसे ।
मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनिप्रोक्ष्यति ॥

અહંકારને આશ્રયે નહીને જો તું એમ મા-
નતો હે. ઇશ કે હું લડીશ નહિ તો એ તારો
નિશ્ચય મિથ્યા છે કારણ કે પ્રકૃતિજ તમાં
તને પકડી રાખશે. ૫૯

स्वभावजेन कांतेय निवृद्धः स्वेन कर्मणा ।
कतुनेच्छसे यन्मोहात् हरिणस्तत्रशोऽपितव्

હે કુંતાના પુત્ર ! તારાં સ્વભ. વથી ઉત્પન્ન
થયેલા કર્મથી તું બંધાયેલો છે, અને મોહથી
જે કરવાન હિંચે નથી તે તું પરવશ થઈને
પણુ કરીશ. ॥ ૬૦ ॥

(૩૧૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥

હે અર્જુન ! પોતાની માયાથી ચક્ર ઉપર
ઘડાવેલાં પુતળાંની પેઠે સર્વ જીવોને ભ્રા-
મતો ઈશ્વર સર્વ જીવોના હૃદયમાં રહે છે. ૬૧

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परांશાંતિસ્થાનંપ્રાप्स्यसिशश्वतम्

માટે હે ભારત ! સર્વ ભાવથી તું તેનેજ
શરણે જા. તેની કૃપાથી ઉંચામાં ઉંચી શાંતિ
અને સનાતન ધામ તને પ્રાપ્ત થશે. ૬૨

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यतदशेषेण ययेच्छ.સે તથા કુરુ ॥

આ પ્રમાણે ગુપ્તમાં ગુપ્ત જ્ઞાન મેં તને કહ્યું,
એના ઉપર સંપૂર્ણ વિચાર કરીને તારી
મનિષ્ઠામાં આવે તેમ કર. ॥ ૬૩ ॥

સર્વગુહ્યતમં भूयः शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मेहृदमितिततोवक्ष्यामितेहितम् ॥

વળી સર્વથી શ્રુષ્ઠ અને સારામાં સારૂં એક વચન હું તને કહું છું તે તું સાંભળ; તું મને અત્યંત વહાલો છે મારેજ હું તારા હિતને અર્થે તે તને કહું છું. ॥ ૬૪ ॥

मन्मना भवमद्भक्तोमद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि सत्यं तेप्रतिजानेप्रियोऽसि ये ॥

મારામાંજ મન રાખ, મારેજ ભક્ત થા, મારૂંજ યજન કર અને મનેજ પ્રણામ કર. હું તને એ બાબતની પ્રતિજ્ઞા કરી કહું છું કે એમ કરવાથી ખરેખર તું મનેજ પામીશ, કારણ કે તું મને પ્રિય છે. ॥ ૬૫ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहंतासर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

સર્વ ધર્મને તજી દઇને મારે એકલાનેજ

(૩૧૮) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

શરણે આવીને રહે. હું તને સર્વ પાપથી મુક્ત કરીશ, માટે તું શોક કરીશ નહિ. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुभ्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥

જે ધર્મ પ્રમાણે વર્તતો નથી, જે ભક્તિ રહિત છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને શુદ્ધ સેવા કરવા ઇચ્છતો નથી તથા જે મારી નિંદા કરનારો છે તેને આ વાત તારે કહેવી નહિ. ૬૭
य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तैष्वभिधास्यति ।

भक्तिमयिपरांकृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयम् ॥

આ મોટી ગુહ્ય વાત જે સારા ભક્તોને સંભળાવશે તે મારી ઉંચા પ્રકારની ભક્તિ કરીને મનેજ પ મશે એમાં અંશય નથી. ૬૮

न च तस्मान्नानुष्येषुकश्चिन्नेप्रियकृतमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यःप्रियतरोऽयुवि ॥

તેવું કરનાર મનુષ્યના કરતા બીજો કોઈ

અધ્યાય ૧૮ મો. (૩૧૯)

મને વધારે ંહાલો નથી અને પૃથ્વીમાં તેના
કરતાં બીજે કોઈ વધારે ંહાલો થવાનો પણ
નથી. ॥ ૬૯ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्मं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यादिति मे मतिः ॥

આપણા આ ધર્મ યુક્ત સંવાદનો જે કોઈ
અભ્યાસ કરશે, તેણે મને જ્ઞાનયજ્ઞ વડે પૂ-
જ્યો છે એમ હું માનીશ. ॥ ૭૦ ॥

श्रद्धावाननमूयश्च

शृणुयादपि यो नरः

सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्

प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥૭૧॥

જે નામુસ નવાનો અને ઈર્ષ્યા રાખ્ય. વ-
ગર આ જ્ઞાન સંભળ્યો તે પાપથી મુક્ત થઈ
પુણ્ય કર્મ કરનારા પવિત્ર લોકને પ્રાપ્તશે. ૭૧
कश्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयं काग्रेण चेतसा ।

(૩૨૦) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

કચ્છિદગ્ધાનસંમોહઃ પ્રણટ્ટસ્તે ધનંજય ॥૭૨॥

હે પાર્થ ! તે એક ચિત્તથી આ સર્વ સાંભ-
ળ્યું કે નહિ ? હે ધનંજય ! હવે તારો અજ્ઞા-
નથી ઉત્પન્ન થયેલો મોહ નાશ પામ્યો કે કેમ ?

અર્જુન ઉવાચ ।

નટ્ટોમોહઃસ્મૃતિર્લબ્ધાત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ।

સ્થિતોઽસ્મિગતસંદેહઃ કરિષ્યેવચનં તવ ॥

અર્જુને કહેલું :-હે અચ્યુત ! તમારી કૃપાથી
મારો મોહ નાશ પામ્યો છે અને સત્યનું મ-
ને સ્મરણ થયું છે. મારી સર્વ શંકાઓ દૂર
થઈ છે અને હું સ્થિર થયો છું, હવે હું ત-
મારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. ॥ ૭૩ ॥

સંજય ઉવાચ ।

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥

સંજયે કહેલું :-આ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણનો અને

અધ્યાય ૧૮ મો. (૩૨૧)

અક્ષતમા અર્જુનનો અમતકારી અને રોમ ઉ-
ભાં કરે એવો સંવાદ મેં સાંભળ્યો. ॥ ૭૪ ॥

વ્યાસપ્રસાદાચ્છ્રુતવાનેતદ્વક્ત્રમહં પરમ્ ।

યોગંયોગેશ્વરાત્કૃષ્ણાત્સાક્ષાત્કથયતઃસ્વયમ્ ॥

શ્રી વ્યાસજીની કૃપાથી સાક્ષાત યોગેશ્વર
શ્રી કૃષ્ણે પોતેજ કહેલો પરમ શુદ્ધ એવો જે
યોગ તે મેં સાંભળ્યો છે. ॥ ૭૫ ॥

રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમદ્ભુતમ્ ।

કૈશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃષ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥

હે રાજન્ ! કેશવ અને અર્જુનનો આ પ-
વિત્ર અને અદ્ભુત સંવદ સંભારી સંભારીને
હું વારંવાર આનંદ પામું છું. ॥ ૭૬ ॥

તત્ત્વ સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રૂપમત્યદ્ભુતં હરેઃ ।

વિસ્મયોમેમહાન્ રાજન્ હૃષ્યામિચપુનઃપુનઃ ॥

વળી હે રાજન્ ! શ્રી હરિનું તે ધણું અદ્ભુ-

(૩૨૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

ત રૂપ સંભારી સંભારીને હું મહા આશ્ચર્ય
પામું છું અને વારંવાર ખુશી થાઉં છું ૭૭

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્રપાર્થો ધનુર્ધરઃ ।
તત્ર શ્રીવિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુ-
ર્ધર અર્જુન છે ત્યાં લક્ષ્મી, જય, સંપત્તિ
અને અચળ નીતિ રહે છે એમ માનું છું. ૭૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि-

द्याव યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે

મોક્ષસંન્યાસયાગો નામા-

ષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અદારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સમાપ્ત.

अथ
विष्णुसहस्रनाम
प्रारम्भ्यते

અથ કરન્યાસઃ

ૐ અસ્થશ્રીવિષ્ણોર્દિવ્યસહસ્રનામસ્તોત્રમન્ત્રસ્ય
 મગવાન્વેદવ્યાસઋષિઃ ॥ શ્રીવિષ્ણુઃ પરમાત્મા
 દેવતા ॥ અનુષ્ટુપ્ છન્દઃ ॥ અમૃતાંશૂદ્રવોમાનુ-
 રિતિ बीजम् ॥ દેવકીનંદનઃ સ્ત્રેષ્ટેતિ શક્તિઃ ॥
 ત્રિસામા સામગઃ સામેતિ હૃદયમ્ ॥ શંભુઃ
 દક્ષી ચક્રોતિ કીલકમ્ ॥ શાર્ફધન્વા ગદાધર
 इत्यस्त्रम् ॥ રથાક્ષરણિ-શોભ-ઈતિ કવચમ્ ॥
 હ્રિવઃ શોભણો દેવ-ઈતિ પરમો મન્ત્રઃ ॥

ૐ શ્રી વિષ્ણુના દિવ્ય સહસ્રનામવાળાં આ
 સ્તોત્ર મંત્રના ઋષિ (દ્રષ્ટા) ભગવત્ વેદવ્યાસ
 છે; આ મંત્રના દેવતા શ્રીવિષ્ણુ પરમાત્મા છે;
 એનો છંદ અનુષ્ટુપ છે; એનું બીજ (કારણ)નું
 નામ “અમૃતાંશૂદ્રવા માનુઃ” છે; એની શ-
 ક્તિનું નામ “દેવકીનંદનઃ સ્ત્રેષ્ટા” છે; એનાં
 હૃદયનું નામ “ત્રિસામા સામગઃ સામ” છે;
 એના કીલક (એક ઠેકાણે સ્થિર કરનાર ખીલા)
 નું નામ “શંભુઃ દક્ષી ચક્રો” છે; એના અ-

(૩૨૬) અથ કરન્યાસ.

અનુ નામ “શાર્ફધન્વા ગદાધરઃ” છે; એના
કવચનુ નામ “રથાક્ષપાણિરક્ષોઽયઃ” છે; અ-
ને એના પરમ મંત્રનુ નામ “ઉદ્ભવઃ ક્ષોભણો
દેવઃ” છે.

શ્રીમહાવિષ્ણુપ્રીત્યર્થે જપે વિનિયોગઃ ।

વિશ્વં વિષ્ણુર્વષટ્કાર ઇત્યક્ષુષ્ટાભ્યાં નમઃ ॥

શ્રીમહાવિષ્ણુની પ્રીતિ (કૃપા) ને માટે એ
મંત્રના જપનો આરભ કરૂં છું. જે (હાથના)
અંગુઠાના મૂળ સાથે તર્જનીના અંત ભાગનો
સ્પર્શ કરીને વિશ્વંવિષ્ણુર્વષટ્કારઃ એ મંત્ર
બોલી નમસ્કાર કરવા.

અમૃતાંશુદ્ભવો માનુરિતિ તર્જનીભ્યાં નમઃ॥

જે (હાથની) તર્જની (અંગુઠા પાસેની આં-
ગળીઓ) નો અંગુઠા સાથે સ્પર્શ કરી અમૃ-
તાંશુદ્ભવોમાનુઃ એ મંત્ર બોલી નમસ્કાર
કરવા.

બ્રહ્મણ્યો બ્રહ્મકૃદ્ભ્રુતિ મધ્યમાભ્યાં નમઃ ॥

જે (હાથની) મધ્યમાં (વચલી) આંગળી-

અથ કરન્યાસ. (૩૨૭)

ઓનો અંગુઠા સાથે સ્પર્શ કરી બ્રહ્મણ્યો બ્રહ્મ-
હ્રદ્રહ્મા એ મંત્ર બોલી નમસ્કાર કરવા.

સુવર્ણચિન્દુરક્ષોભ્યં ઇત્યનામિકાભ્યાં નમઃ ॥

બે (હાથની) અનામિકા (નામ (વનાની
ચોથી) આંગળીઓનો અંગુઠા સાથે સ્પર્શ
કરી સુવર્ણચિન્દુરક્ષોભ્યઃ આ મંત્ર બોલીને
નમસ્કાર કરવા.

નિમિષોઽનિમિષઃ સ્ત્રગ્વીતિકનિષ્ઠિકાભ્યાં નમઃ

બે (હાથની) ટચલી (છેલ્લી નાની આંગ-
ળીઓ) નો અંગુઠા સાથે સ્પર્શ કરી નિમિ-
ષોઽનિમિષઃ સ્ત્રગ્વી આ મંત્ર બોલીને નમસ્કાર
કરવા.

રથાક્ષપાણિરક્ષોભ્યં ઇતિકરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ

બે હાથની હથેલી અને પાછલા ભાગનો સ્પ-
ર્શ કરી રથાક્ષપાણિરક્ષોભ્યઃ એ મંત્ર બોલી
નમસ્કાર કરવા.

ઇતિકરન્યાસઃ

કરન્યાસનો વિધિ સમાપ્ત

અથ હૃદયાદિષટ્ઙ્ગન્યાસઃ

હવે હૃદયાદિ છ અંગોનો ન્યાસ કર્યો છે

સુવ્રતઃ સુમુખઃ સૂક્ષ્મઃ જ્ઞાનાય હૃદયાય નમઃ॥

એ હાથના અથ્ર ભાગ વડે હૃદયનો સ્પર્શ કરી,

સુવ્રતઃ સુમુક્તઃ સૂક્ષ્મઃ જ્ઞાનાય આ મંત્ર બો-
લી હૃદયને નમસ્કાર કરવા.

સહસ્રમૂર્ધા વિશ્વાત્માએશ્વર્યાય શિરસે સ્વાહા॥

એ હાથના અથ્રભાગથી માથાનો સ્પર્શ કરી

સહસ્રમૂર્ધા વિશ્વાત્મા એશ્વર્યાય આ મંત્ર બો-
લી મસ્તકને સ્વાહા કરવું.

સહસ્રાર્ચિઃ સત્તજિહ્વઃ શક્ત્યૈ શિશ્વાયૈ વષટ્ઃ॥

એ હાથના અથ્રભાગથી શિખા (ચોટથી)

નો સ્પર્શ કરી સહસ્રાર્ચિઃ સત્તજિહ્વઃ શક્ત્યૈ

એ મંત્ર બોલી શિખાને વષટ્કાર કરવો.

ત્રિસામા સામગઃ સામ વલાય કવચાય હું ॥

એ હાથની હથેલીઓનો પોતપોતાની બાજુ-

ના ખભા સાથે સ્પર્શ કરી ત્રિસામા સામગઃ

અથ હૃદયાદિ પડગન્યાસ. (૩૨૯)

સામ વલાય એ મંત્ર બાણી કવચ પહેરવાની
લાવના કરવી.

રથાન્નપાણિરક્ષોમ્યઃ તેજસે નૈત્રાભ્યાં વૌષટ્ ॥

એ હાથના અગ્રભાગથી બન્ને નેત્રોનો અને
એ બ્રમર વચ્ચેના અદ્દષ નેત્રનો સ્પર્શ કરી
રથાન્નપાણિરક્ષોમ્યઃ તેજસે એ મંત્ર બાણીને
નેત્રોનો વૌષટ્ કરવો.

શાર્ફઘ્નવા ગદાધરઃ વીર્યાય અસ્ત્રાય ફટ્ ॥

જમણે હાથ માથે ફેરવી શાર્ફઘ્નવા ગદાધરઃ
વીર્યાય એ મંત્ર બાણીને ડાબા હાથની હથેલી-
માં તાળી પગાડી અસ્ત્રનો ફટ કરવો.

ઋતુઃસુદર્શનઃ કાલઃ ધૂર્ધ્રુવસ્સ્વરોમ્ ॥ દિગ્બન્ધઃ

હાથમાં જળ લેઈ ઋતુઃ સુદર્શન કાલઃ ધૂર્ધ્રુ-
વસ્સ્વરોમ્ એ મંત્ર બોલી ચારે દિશામાં
પાણી છાંટી દિગ્બન્ધ કરવો.

इति हृदयादिषडङ्गन्यासः

આ પ્રમાણે હૃદયાદિ છ અંગનો ન્યાસ પૂર્ણ કરવો.

અથ ધ્યાનમ્ ધ્યાનવિધિ

શાન્તાકારં ભુજગશયનં પદ્મનાભં સુરેશમ્ ।
વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં મેઘવર્ણં શુભાન્ગમ્ ॥
લક્ષ્મીકાન્તં કમલનયનં યોગિભિર્ધ્યાનગમ્યમ્ ।
વન્દે વિષ્ણું ભવભયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્ ?

શાંત જેની આકૃતિ છે, ભુજગ (શેવનાગ)
જેનું શયન છે, કમળ જેવી જેની નાભિ છે, સુ-
રેશ (દેવતા) ના જે ઇશ્વર છે, વિશ્વના જે આ-
ધાર છે, ગગનના જેવા જે (નિરાકાર) છે,
મેઘના જેવો જેનો વર્ણ છે, શુભ જેનાં અંગો
છે, લક્ષ્મીના જે કાન્ત છે, કમળ જેવાં જેનાં
નેત્રો છે, યોગીઓને જે ધ્યાનથી જણાય છે,
ભવ (સંસાર) ના ભય જે દુરીત છે, સર્વ લો-
કોના જે એકજ નાથ છે એવા શ્રીવિષ્ણુને હું
વંદન કરું છું.

॥ अथ विष्णुसहस्रनाम प्रारंभः ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः
यस्य स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबंधनात् ।

विमुच्यते नमस्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे १

नमः समस्तभूतानामादिभूताय भूभृते ।

अनेकरूपरूपाय विष्णवेप्रभविष्णवे ॥२॥

જેના સ્મરણ માત્રથીજ પ્રાણી માત્ર જન્મ
મરણ રૂપી સંસારના બંધથી મુક્ત થાય છે.
તે મહાન્ વિષ્ણુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.
તદનંતર સમસ્ત ભૂત-પ્રાણી માત્રના આદિ
ભૂત, જગપોષક અને અનેક રૂપવાળા પ્રભ-
વૈષ્ણુવ વિષ્ણુ ભગવાનને નમું છું. ॥ ૧-૨ ॥

॥ वैशंपायन उवाच ॥

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वज्ञः ।

युधिष्ठिरःशांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥३॥

(૩૩૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ

વૈશંપાયન કહે છે કે-હે જનમેજય ! સર્વ
પ્રકારથી પવિત્રકારક સર્વ ધર્મોને સાંભળી
યુધિષ્ઠિરે ભીષ્મને આ પ્રમાણે પૂછ્યું . ॥ ૩ ॥

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

કિમેકં દૈવતં લોકે કિંવાપ્યેકં પરાયણમ્ ।
સ્તુવંતઃકંકર્મર્ચતઃપ્રામુચુર્માનવાઃશુભમ્ ॥૪॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે કે-હે પિતામહ ! આ
લોકમાં ઉપાસનાને યોગ્ય દેવ તથા મુખ્ય
પ્રાપ્તિ થવાને યોગ્ય કોણ છે ? તથા જેની
સ્તુતિ અને પૂજા કરવાથી મનુષ્ય મોક્ષ પામે
તે દેવ કોણ છે ? ॥ ૪ ॥

કો ધર્મઃ સર્વધર્માણાં ભવતઃ પરમોમતઃ ।

કિંજપન્ મુચ્યતેજંતુર્જન્મસંસારબંધનાત્ ॥૫॥

સર્વ ધર્મમાં તમારા મતથી કયો ધર્મ શ્રેષ્ઠ
છે ? અને કોનો જાપ જપવાથી મનુ-
ષ્ય જન્મ રૂપ સંસાર બંધનથી છુટે છે ? ॥ ૫ ॥

॥ શ્રીષ્ઠ ઉવાચ ॥

જગત્પ્રભું દેવદેવમનંતં પુરુષોત્તમમ્ ।
 સ્તુવન્નામસહસ્રેણ પુરુષઃ સતતોત્થિતઃ ॥૬૧॥
 તમેવ ચાર્ચયન્નિત્યં ભક્ત્યા પુરુષમવ્યયમ્ ।
 ધ્યાયન્ સ્તુવન્નમસ્યંશ્ચ યજમાનસ્તમેવચ ૭
 અનાદિનિયનં વિષ્ણું સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।
 લોકાધ્યક્ષં સ્તુવન્નિત્યંસર્વદુઃસ્વાતિગોભવેત્ ॥
 વક્ષ્ય્યં સર્વયર્મજં લોકાનાં કીર્તિવર્ધનમ્ ।
 લોકનાથં મહદ્ભૂતં સર્વભૂતમવોદ્ધવમ્ ॥૯॥

એવું સાંભળીને ભીષ્મ બોલ્યા-હે યુધિ-
 શિર ! જે જગતના સ્વામી એટલે પ્રભુ તથા
 દેવોના દેવની સ્તુતિ કરે તેમની સ્તુતિ કરવાનાં
 બે પ્રમાણુ ગીતામાં છે એયથાહતિ અતઃત એટ-
 લે નાથ પ્રમાણુ રહિત, પુરુષોત્તમ એટલે બં-
 ધ અને મુક્ત નથી, વિલક્ષણ છે વસ્માનોક્તર
 હતિ. જીવન એવા ભગવાનની સાવધાન ચક્ર
 સહસ્ર નામથી સ્તુતિ કરતો કરતો એજ અ-

(૩૪૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

વિનાશી પુરૂષને પૂજતો પૂજતો અનાદિ નિ-
ધન એટલે જેને જન્મ મરણ નથી અને વિષ્ણુ
એટલે વ્યાપક છે તથા સર્વ લોકના મહેશ્વર
છે તેમનું ધ્યાન, પ્રથંસા, નમસ્કાર, પૂજા ક-
રતો થકો તથા લોકાધ્યક્ષ એટલે સર્વ લોકોના
પ્રવર્તક તથા બ્રહ્મણ્ય એટલે વેદ અને બ્રહ્મા-
ને પણ હિતકારક સર્વ ધર્મને બાણુનાર, લોક
જે ભક્તજન તેમની કીર્તિ વધારનાર એથી
લોકનાથ, ભક્તોએ કરી યાચના યોગ્ય કારણ,
મહદ્દુલુ ૧ એટલે મહંત, પૂજા લાયક એટલે
પૂજ્ય છે, ભૂત એટલે માણસ જેનાં ધ્યાનાદિ
કરીને તથા સર્વ લૂન પ્રાણીએના જેમ ઉદાર-
તા છે જેનાથી એવા ભગવાનની સ્તુતિ કરતો
થકો સર્વ જુઃખોથી રહિત થાય છે. ૥૬-૬૥

एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकं तमो मतः ।

यद्भवत्याहुंङरीकाक्षं स्तवंरर्वन्नरःसदा १०

આ સર્વ ધર્મોમાં અતિ અધિક છે એવો.

મારો મત એ છે જે ભક્તિ પૂર્વક સ્તુતિ કરીને
એટલે ગુણ નામ કરી પુંડ્રીકાક્ષ ભગવાનનું
મનુષ્ય સદા પૂજન કરે. ૧૦ ॥

પરમં યો મહત્તેજઃ પરમં યો મહત્તપઃ ।

પરમં યા મહદ્રુદ્ધ પરમં યઃ પરાયણમ્ ॥૧૧

જેનું સર્વોત્તમ તેજ છે, સર્વોત્તમ મોટું તપ
છે સર્વોત્તમ વ્યાપક અને સર્વોત્તમ આશ્રય છે.

પવિત્રાણાં પવિત્રં યો મંગલાનાં ચ મન્ગલમ્ ।

દૈવતં દેવતાનાં ચ ભૂતાનાં યોઽવ્યયઃ પિતા

જે પવિત્રોમાં પણ શ્રેષ્ઠ પવિત્ર, મંગલોમાં
શ્રેષ્ઠ મંગલ, દેવતામાં જે દૈવત એટલે સામ-
ર્થ્ય છે અને ભૂત-પ્રાણીના અવિનાશી પિતા છે.

યતઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ ભવંત્યાદિયુગાગમે ।

યસ્મિન્નપ્યપલયં યાંતિ પુનરેવ યુગક્ષયે ॥૧૨

તસ્ય લોકપ્રધાનસ્ય જગન્નાથસ્ય ભૂપતે ।

વિષ્ણોર્નામસહસ્રંમેશ્વરુપાપભયાપહમ્ ॥૧૪॥

આદિ યુગાગમના સમયમાં જેનાથી સર્વ

(૩૩૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

ભૂત-પ્રાણી થાય છે અને યુગનો ક્ષય થવાથી
જેમાં લીન થઈ જાય છે, લોક પ્રધાન એટલે
જેમાં લોક પ્રધાન છે, પ્રકર્ષ કરીને ધારણ કરી
છે, જેમાં સર્વ ભૂત માત્ર સ્થિત છે એવા જ-
ગતના નાથ વિષ્ણુ ભગવાનનાં સહસ્રનામ
હે ભુપતે ! હે યુધિષ્ઠિર ! મારાથી સાંભળો, તે
નામ પાપ ભયનાશક છે. ॥ ૧૩-૧૪ ॥

યાનિનામાનિગૌણાનિચિરંચાતાનિમહાત્મનઃ
ઋષિમિઃપરિગીતાનિતાનિવશ્યામિભૂતયે ૧૫
જે ગુણોએ ઠરી વિષ્ણુનાં નામ પ્રસિદ્ધ છે
અને ઋષિયોએ ગાયાં છે તે નામો ધર્મ, અ-
ર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપ સંપત્તિની પ્રાપ્તિના
અર્થે કર્તુ હું. ॥ ૧૫ ॥

વિષ્ણોર્નામ્નાંસહસ્રસ્ય વેદવ્યાસો મહામુનિઃ
છંદોઽશ્વત્થપ્ તથાદેવો ભગવાન દેવર્કીસુતઃ ॥
ત્રિષ્ણુંજિષ્ણુંમહાવિષ્ણું મમવિષ્ણુમદેશ્વરં ।
અનેકરૂપદૈત્યાંતં નમામિપુરુષોત્તમસ્ ॥૧૭

ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય ॥

ૐવિશ્વં વિષ્ણુર્વષટ્કારો ભૂતભવ્યભવત્પ્રભુઃ

ભૂતકૃદ્દત્તમૃદ્ધાવો ભૂતાત્મા ભૂતમાવનઃ ॥૧

વિશ્વં એટલે વિશ્વરૂપ સર્વસ્વત્વીદંબ્રહ્મ ઇત્યાદિ પ્રમાણ છે. વિષ્ણુ વ્યાપક, વષટ્કાર એટલે યશ યજ્ઞોવિષ્ણુ ઇતિ ભૂત એટલે થઈ ગયું. ભવ્ય એટલે થશે અને ભવત્ જે વર્તમાન તેના સ્વામી. ભૂતોના કર્તા, ભૂતોનું પોષણ કરનાર, સર્વના પૂજ્ય, સર્વ પ્રાણીના અંતર્યામી (આત્મા) ભૂતસાવન-ભૂતોને ઉત્પન્ન કર્તા. ૧

પૂતાત્મા પરમાત્મા ચ મુક્તાનાં પરમા ગતિઃ

અવ્યયઃ પુરુષઃ સાક્ષી ક્ષેત્રજ્ઞોઽક્ષર એવચ ૨

જેનાથી જીવ શુદ્ધ થાય છે તે પૂતાત્મા (૧૦) આપજ સર્વોત્તમ (પરમાત્મા), જેના સાથે મુક્ત માણસોને સંબંધ છે તે, અને જેનો નાશ નથી તે અવ્યય, પુરૂષ એટલે શરીર તે-

(૩૨૮) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

માં પ્રાપ્ત થયેલા એટલે બહુ શરીરોમાં વ્યાપ્ત છે, તથા કર્મ ફળથી તથા પ્રલયમાં બહુ ભુવનોના સંહાર કરનાર જે હોય તેને પુરૂષ કહીએ. સાક્ષાત્ ભુવે તે સાક્ષી, સર્વ ક્ષેત્રોને જાણે તે ક્ષેત્રજ્ઞ, જે ક્ષર ન હોય એટલે જે સંસારમાં ન પડે તે અક્ષર. ॥ ૨ ॥

યોગો યોગવિદાં નેતા પ્રધાન પુરુષેશ્વરઃ ।
નારસિંહવપુઃશ્રીમાન્ કેશવઃ પુરુષોત્તમઃ ૩

જેથી કરીને આ જીવ ઈશ્વરથી યુક્ત હોય છે તે યોગ યોગરૂપ પણ આપજ છે તેથી યોગ નામ છે તે યોગ જેને પ્રાપ્ત થયો છે, તેને તથા નિર્વાહ કર્તા તેથી યોગ જાણનાર તથા પ્રધાન પ્રકૃતિ પુરૂષ જે જીવ તના ઈશ્વર તે પ્રધાન પુરૂષેશ્વર (૨૦) નર અને સિંહનું શરીર તે નારસિંહ વપુ, શ્રી વિદ્યમાન રહે છે જેનાથી તે શ્રીમાન્, જેના કેશ પ્રશસ્ત હોય તે કેશવ દશસ્યકેશાજ્ઞમી એ વાક્યથી તેમના

કેશ મેઘ જેવા સર્વના ઝવનપણાથી પ્રકા-
શિત (જાહેર) છે, જ બ ધાએલા અને મુક્ત
એ બેથી ઉત્તમ તે પુરુષોત્તમ. ॥ ૩ ॥

સર્વઃ સર્વઃ શિવઃ સ્થાણુર્મૂતાદિર્નિધિરવ્યયઃ
સંભવો ભાવનો મર્તા પ્રભવઃ પ્રમુરીશ્વરઃ ૪

જે સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપ્ત હોય તે, સર્વસર્વસમા
જ્ઞાતિ પ્રમાણથી છે. જે પ્રલયમાં સર્વનો સં-
હાર કરે તે સર્વ, જે કલ્યાણકારક હોય તે
શિવ; જે સર્વમાં સ્થિર હોય તે સ્થાણુ, ભૂતોના
આદિ કારણ માટે ભૂતાદિ, આ જગત્ નિરં-
તર ધારણ કર્યું છે તે નિધિ, ને અવ્યય એ-
ટલે અવિનાશી તે નિધિ, અવ્યય [૩૦)
શ્રેષ્ઠ પ્રયોજન માટે જેનો જન્મ છે તે સંભવ,
ધર્મ સ્થાપન વગેરે પ્રમાણ છે, જે સર્વની
ઉત્પત્તિ કર્તા તે ભાવન, સર્વનું ભરણ પોષણ
કર્તા તે ભર્તા, સર્વ કર્મ કરવામાં સમર્થ તે
પ્રભુ, જે આહો તે કરાવે ને કરે તે ઇશ્વર. ૪

(૩૪૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સ્વયંભૂઃ શંભૂરાદિત્યઃ પુષ્કરાક્ષો મહાસ્વનઃ
અનાદિનિધનો ધાતા વિધાતા ધાતુરુત્તમઃ ૫

સ્વયં (પોતે) પ્રકટ હોવાથી સ્વયં ભુ, ભ-
ક્તોને સુખ કરે તે શંભુ, અદ્વિતિના પુત્ર વા-
મન તેથી આદિત્ય, પુષ્કર જે કમળ જેના જે-
વાં નેત્ર તે પુષ્કરાક્ષ, (૪૮) મહાસ્વન એ-
ટલે શ્રેષ્ઠ-નમેષકહતિ પ્રમાણ-સ્વન એટલે
શબ્દ (વેદાદિ જેના શ્વાસ છે) તે મહાસ્વન,
જન્મ મરણ રહિત તે અનાદિનિધન, શેષા-
દિક રૂપોએ કરીને જગતને ધારણ કરે છે તે
ધાતા, કર્મ અને ફળનું વિધાન કરનાર તે
વિધાતા, ધાતા જે બ્રહ્મા તેનાથી ઉત્તમ તે
ધાતુરુત્તમ. ॥ ૫ ॥

અપ્રમેયો હૃષીકેશઃ પદ્મનાભોમરમયઃ ॥

વિશ્વકર્મામિનુસ્ત્રણ સ્થવિષ્ઠઃ સ્થવિરો ધ્રુવઃ ૬
પ્રમાણ કરવામાં ન આવે તે અપ્રમેય, હૃષી-
કેશ જે ઇંદ્રિયો તેના ઇશ્વર તે હૃષીકેશ, ના-
ભીમાં કમળ થવાથી પદ્મનાભ, દેવતાના પ્રભુ

તે અમર પ્રભુ, આ વિશ્વ જેનું કર્મ છે તે વિ-
શ્વકર્મા, (૫૦) જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે માટે મનુ,
પ્રલયમાં જગતને સમક્ષ કરે છે તે ત્વષ્ટા, અ-
તિ સ્થુલપણાથી સ્થવિષ્ઠ, વૃદ્ધ થઈને સનાતન
છે તેથી સ્થવિરોઽમુવ. ॥ ૬ ॥

અગ્રાહ્યઃ શાશ્વતઃ કૃષ્ણો લોહિતાક્ષઃ પ્રતર્દનઃ
પ્રભૂતસ્ત્રિકકુબ્ધામ પવિત્રં મંગલં પરમ્ ॥૭

મન વાણીથી ગ્રહણ ન થાય માટે અગ્રાહ્ય,
સદા રહે છે તેથી શાશ્વત, ભક્તોના મનનું આ
કર્ષણ કરે તેથી કૃષ્ણ, લાલ નેત્રથી લોહિતાક્ષ,
પ્રલયમાં જનોને મારે છે માટે પ્રતર્દન, જ્ઞાન
ઐશ્વર્યાદિક અધિક માટે પ્રભૂત. (૬૦) ઉ-
ર્ધ્વ અધો અને મધ્ય કુકુલના ધામ તેથી ત્રિ-
કુકુબ્ધામ, પાવન કરવાથી પવિત્ર, સર્વ મંગ-
લમાં શ્રેષ્ઠ તે મંગલપરં એ નામથી છે. ૭

ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः।
हिरण्यगर्भो भृगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥८॥

(૩૪૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સર્વના નિયંતા તેથી ઈશાન, પ્રાણદાતૃપણા-
થી પ્રાણદ, સર્વના ચેષ્ટાકારકપણાથી પ્રાણ,
અતિ મોટાપણાથી જ્યેષ્ઠ, અતિ ઉત્તમપણા-
થી શ્રેષ્ઠ, પ્રજા પાલનપણાથી પ્રજાપતિ, બ્ર-
હ્માંડ અંતર પ્રવેશ કરે છે તેથી હિરણ્યગર્ભ
(૭૦) પૃથ્વીના કારણપણાથી ભૂગર્ભ, માયા-
ના પતિ તે માધવ, મધુ અમુરને માર્યો તેથી
મધુસૂદન નામ થયું. ॥ ૮ ॥

ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः
अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ९

સર્વ મમર્થ તેથી ઈશ્વર, વૈભવ હોય તે વિ-
ક્રમી, ધનુ જેને હોય તે ધન્વી, જેની બુદ્ધિ
ધારણ કરનારી હોય તે મેધાવી, વિક્રમ નામ
ગરૂડ તેના ઉપર બેસી ગમન કરે તે વિક્રમ,
જેનાથી ઉત્તમ નથી તે અનુત્તમ, (૮૦)
શત્રુના ઘર્ષણમાં ન આવે તે દુરાધર્ષ, પ્રાણી-
નાં પુણ્ય પાપકૃત કર્મ જાણે તે કૃતજ્ઞ, પુર-

ધોના પ્રયત્નપણાથી કૃતિ, આત્મા જે અનંત
જીવ જેમાં છે તેથી આત્મવાન. ॥ ૯ ॥

સુરેશઃ શરણં શર્મ વિશ્વરેતાઃ પ્રજાભવઃ ।

અહઃસંવત્સરો વ્યાલઃપ્રત્યયઃ સર્વદર્શનઃ ૧૦

સુરો જે દેવતા તેમના ઇશ-સુરેશ, સર્વના
રક્ષણપણાથી શરણ, હુઃખનાશકપણાથી
અને સુખ કરવાપણાથી શર્મ, વિશ્વ જેના
રેતથી (વિરથી) છે તે વિશ્વરેતા, જેનાથી
પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રજાભવ, પ્રકાશ રૂપ
હેવાથી અહ (૯૦) ક્ષણથી આદિ લઈને
અચન પર્વત કાળ જેમાં રહે છે તે સવત્સર,
અખંડ કાળ રૂપપણાથી વ્યાલ. સર્વ જીવે.માં
પ્રાપ્ત છે તેથી પ્રત્યય, સર્વને દેખે છે તેથી
સર્વદર્શન. ॥ ૧૦ ॥

અજઃ સર્વેશ્વરઃ સિદ્ધઃસિદ્ધિ સર્વાદિરચ્યુતઃ

વૃષાકપિરમેયાત્મા સર્વયોગવિનિઃ સ્તુતઃ ૧૧

(૩૪૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

જેનો જન્મ નથી તે અજ, સર્વના ઇશ્વર
તેથી સર્વેશ્વર, નિત્ય જ્ઞાનવાન તે સિદ્ધ, જ્ઞાન
રૂપપણાથી સિદ્ધિ નામ છે, સર્વનું આદિ
કારણ છે તેથી સર્વાદિ, જેનું સ્વરૂપથી પડવું
ન થાય એ સદા એકરસ રહે તે અચ્યુત.
(અહિં ૧૦૦ નામોનું શતક પુરૂં થયું) અ-
રિદાસુરને સર્વ પ્રકારે કંપિત કર્યો તેથી વૃ-
ષાકપિ, જેના આત્માનું પ્રમાણ કરવામાં ન
આવે તે અમેયાત્મા, સર્વ સંબંધથી રહિત તે
સર્વયોગવિનિસૃત-અસંગોહ્યયંપુરુષહતિધૃતે

વસુર્વસુમનાઃસત્યઃ સમાત્મા સામતઃ સમઃ ।
અમાઘઃ પુંડરીકાક્ષો વૃષકર્મા વૃષાકૃતિઃ૧૨

જેમાં સર્વ પ્રાણી વસે છે અને જે સર્વમાં વ-
સે છે તે વસુ, વસુ જે બીજાં તેમાં છે મન
જેનું અથવા સર્વ પ્રાણીમાં વસનાર મન છે તે-
થી વસુમના, સર્વદા-નિરંતર સત્યપણાથી સ-
ત્ય, સમ એટલે એકરસ, આત્મા એટલે જેનું

ચિત્ત તે અમાત્મા, જેની સંમતી નહીં તે અ-
સંમિત, સર્વદા વિકાર રહીત તે સમ, જેનો સં-
કલ્પ વ્યર્થ ન જાય તે સત્ય સંકલ્પ વા અમોઘ
(૧૦) જે પુંડ્રીક યજ્ઞ કરીને ઇચ્છીત ફળ આ-
પે તે પુંડ્રીકાક્ષ, વૃષ જે ધર્મ તે ધર્મરૂપ જેનાં
કર્મ તે વૃષાકર્મ, એજ ધર્મને માટે અકૃતિ (અ-
વતાર) ધરે તે વૃષાકૃતિ. ૧૨ સહસ્રશિર્ષા-
શતિશ્રુતે

રુદ્રો बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ।

अमृतः शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः १३

સંહાર કાળમાં પ્રજાને રૂદન કરાવે તે રૂદ્ર,
બહુ માથાં છે તેથી બહુશિરા, લોકોને વિ-
ત્રનીં એટલે ધારણ કરે છે તેથી બહુ, વિશ્વના
કારણપણથી વિશ્વયોની, શુચિફારક શ્રવ
એટલે યજ્ઞ જેનો તે શુચિશ્રવા, જેનું મરણ
ન થાય તે અમૃત, ને શાશ્વત એટલે સદા
સ્થિત છે તે શાશ્વત સ્થાણુ, (૨૦) વર છે
આરોહણ જેનું એટલે શ્રેષ્ઠ છે પ્રાપ્તિ જેની તે

(૩૪૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

વશરૈહ નસપુનરાવત્તેતેદાનિ શ્રુતિ પ્રમાણુ છે
મહાન્ પુરૂષોત્ત્વં જેના અર્થે તપ છે તે મહા-
તપા. ॥ ૧૩ ॥

સર્વગઃ સર્વવિદ્ઞાનુર્વિષ્વક્સેનો જનાર્દનઃ ।
વેદો વેદવિદવ્યંગો વેદાંગો વેદવિત્ કવિઃ

સર્વમાં ગમન કરે તે સર્વગ, સર્વને જાણે તે
સર્વવિદ્, સર્વવિદ્ પ્રકાશથી સર્વ વિદ્ભાતુ,
આરે તરફ-સર્વ તરફ સેન જેનું છે તે વિષ્વક્
સેન, જનોનો એટલે દુર્જનોનો નાશ કરે તે
જનાર્દન, નિજ તત્ત્વને ઉઘાડું કરે તે વેદ,
વેદને સારી રીતે જાણે તે વેદવિત્, સર્વ અં-
ગથી પૂર્ણ તે અવ્યંગ, વેદ છે અંગ એટલે
પાર્ષદ રૂપ જેના તે વેદાંગ, (૩૦) વેદને
વિચારે છે તે વેદવિદ્, કવિ (કાંતદર્શી)
સારાસાર જોવાપણથી કવિ નામ થયું. ૧૪
લોકાધ્યક્ષઃ સુરાધ્યક્ષો ધર્માધ્યક્ષઃ કૃતા-
કૃતઃ । ચતુરાત્મા ચતુર્વ્યૂહશ્ચતુર્દશશ્ચતુર્મુજઃ ૧૫

સર્વ લોકોના પ્રધાનપણાથી પ્રત્યક્ષ ઉપદ્રષ્ટા છે તે લોકાધ્યક્ષ, સુરાદિ દેવ તેમના અધ્યક્ષ તેથી સુરાધ્યક્ષ, ધર્મ કરીને પ્રત્યક્ષ થાય તે ધર્માધ્યક્ષ, ઉપકારનું જે સર્વ પ્રકારથી પ્રત્યુપકાર કરે છે તેથી કૃતાકૃત, જે સૃષ્ટિકાળમાં બ્રહ્મા, દક્ષાદિક પ્રજાપતિ સૃષ્ટિકાળ અને સર્વ જીવ એ ચાર તથા રક્ષણ કાળમાં વિષ્ણુ, મન્વાદિકરજા સ્થિતિકાળ અને જીવ તથા પ્રવચકાળમાં રૂદ્ર, કાળ, મૃત્યુ અને જીવ એ ચાર ચાર કરીને ચતુરાત્મા, વાસુદેવ, ચંકર્ષણ, પ્રહુમ્ન, અનિરૂદ્ધ એ ચતુર્ચૂડ, નૃસિંહ અવતારમાં ચાર દાઢથી યુક્ત માટે ચતુર્દંટ, ચાર છે હાથ જેને તે ચતુર્ભુજ. (૪૦)

આજિષ્ણુર્મૈજનં મોક્તા સહિષ્ણુર્જગદાદિજઃ
અનયા વિજયોજેતા વિશ્વયોનિઃ પુનર્વસુઃ ૧૬

પ્રકાશ રૂપપણાથી બ્રાજ્ઞણ્યુ, લોગ્ય રૂપ છે તેથી લોજન, સર્વ પદાર્થના લોગવનાર તે

(૩૪૮) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

લોકતા, સહનશીલપણથી સહિષ્ણુ, જગ-
તના આદિ જે બ્રહ્મા તે જેનાથી ઉત્પન્ન થયા
તેથી જગદાદિજ અથવા જગતના આદિ એ
હિરણ્ય ગર્ભ રૂપથી પ્રકટ થયા તેથી જગ-
દાદિજ, નિષ્પાપ છે તેથી અનઘ, જ્ઞાન વૈરા-
ગ્ય અને ઐશ્વર્યાદિકે કરીને વિજય પામે છે
તેથી વિજય, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે તેથી જેતા,
વિશ્વયોની ચોનીનામ કારણ પણ છે તેથી કહ્યું,
પુનર્વાસુ ફરી ફરી તે તે અવતારોમાં વસે છે તે
પુનર્વાસુ. (૫૦) ॥ ૧૬ ॥

उपेद्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ।

अर्तींद्रः संग्रहःसर्गो धृतात्मा नियमो यमः १७

અનુજત્વે કરીને ઇંદ્રના ઉપરીગત ઇંદ્ર તેથી
ઉપેંદ્ર, વામન રૂપ ધર્યાથી વામન, જ્યારે
ત્રિવિક્રમ રૂપ અતિ ઉંચા થયા ત્યારે પ્રાંશુ,
જે કોઈ કાળમાં મિથ્યા ન હોય તે અમેઘ
અંતર શુદ્ધપણથી શુચિ, બલીરાજને છળ્યા

ત્યારે અને અર્જુનને વિશ્વરૂપદર્શન સમયમાં
વધારે મોટું રૂપ ધર્યું તેથી ઉરજીત, પારીજી-
તનું હરણ થયું ત્યારે ઇંદ્રનો અતિક્રમણ
કરી ગયા તેથી અતિંદ્ર, ભક્તોના વા સર્વ
પ્રાણીનો સંહાર સમર્થ સંગ્રહ કરે છે તેથી
સંગ્રહ, જગત્ તદરૂપતાથી ધારણ કર્યું છે
તે સર્ગ, આત્મા અનંત જીવોને ધારણ ક-
રે તે ધૃતાત્મા, (૬૦) પ્રાણીઓને અધિ-
કારમાં નિમે છે તે નિયમ, અંતર્યામીપણાથી
પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી યમનામ થયું

વૈદ્યો વૈદ્યઃ સદાયોગી વીરહા માયવો મધુઃ।
અતીંદ્રિયો મહામાયો મહોત્સાહો મહાબલઃ॥

જાણવાને યોગ્ય તેથી વૈદ્ય, સર્વવિદ્યા અધ્ય-
યનથી વૈદ્ય, જે સદા યોગી છે તે સદા યોગી,
વીર રૂપ હૈત્યેને મારનારા વીરહા, માયા જે
ભગવદ્વિદ્યા તેના સ્વામી માધવ, મધુ જે વ-
સંત તેની માફક ઉત્પન્ન કરતાપણાથી મધુ,

(૩૫૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

ઇન્દ્રિયેશી અગોચર છે તેથી અતિ ઇન્દ્રિય,
પ્રીતિ માયાળુને પણ મોહ પમાડે તેથી મ-
હામાયા, (૭૦) જેની ક્રિયા મહતિ હોય તે
મહામાયા, જેને મહાન્ ઉત્સાહ તે મહોત્સાહ,
જેને ઘણું બળ છે તે મહાબળ. ॥ ૧૮ ॥

મહાબુદ્ધિર્મહાવીર્યો મહાશક્તિર્મહાદ્યુતિઃ ।
અનિર્દેશ્યવપુઃ શ્રીમાનમેયાત્મા મહાદ્રિધૃક્ ॥

જેની મહા બુદ્ધિ છે તે મહા બુદ્ધિ, મહા
પરાક્રમથી મહાવીર્ય, સર્વોત્તમ શક્તિથી
મહા શક્તિ, સર્વોત્તમ ક્રાંતિથી મહા દ્યુતિ,
એ પરમાત્માનું શરીર એવું કહેવામા ન
આવે એટલે સર્વથી વિલક્ષણ તે અનિર્દેશ્ય-
વપુઃ, જેમાં હંમેશ સંપદા રહે તે શ્રીમાન્,
કોઇના પ્રમાણમાં ન આવે તે અપ્રમેયાત્મા,
આયોનું રક્ષણ કરતી વા અમૃત મથન કરતી
વખતે ગોવર્ધન અને મંદરાચળ ધારણ કર્યો
તેથી મહાદ્રિધૃક્. (૮૦) ॥ ૧૯ ॥

મહેષ્વાસો મહીભર્તા શ્રીનિવાસઃ સતાંગતિઃ
અનિરુદ્ધઃ સુરાનંદો ગોવિંદો ગોવિદાંપતિઃ॥

જેનું સર્વોત્તમ ધનુષ છે તે મહેષ્વાસ, પૃ-
થ્વી ધારણ પોષણ કરતા તે મહીભર્તા, લ-
ક્ષ્મી જ્યાં રહે છે તે શ્રી નિવાસ, સજ્જનોને
પ્રાપ્ત થવાને યોગ્ય તે સતાંગતિ, જે કોઈ
પણ શત્રુના બાંધ્યામાં ન આવે તે અનિરુદ્ધ,
સુરોને આનંદ આપે તે સુરાનંદ, જો જે પૃ-
થ્વી તેને વરાહરૂપથી પ્રાપ્ત થયા તેથી ગો-
વિંદ, જો એટલે વેદલક્ષ્ણા વાણીને બલ-
નારના પાલક તેથી ગોવિંદ પતિ. ॥ ૨૦ ॥

મરીચિર્દમનો હંસઃ સુપર્ણો ભુજગોત્તમઃ ।

હિરણ્યનાભઃ સુતપાઃ પદ્મનાભઃ પ્રજાપતિઃ ૨૧

તેજસ્વીયોમાં પણ તેજસ્વી તેં મરીચિ,
(૬૦) વૈવસ્તાદિ રૂપોથી પ્રજાને દમનપણું
તે દમન, સંસારનો બંધ તોડે તે હંસ, ગ-
રૂડ રૂપથી સુપર્ણ, શેષ રૂપથી ભુજગોત્તમ,

(૩૫૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

જે ભગવાનની નાભિમાં હીરણ્ય પેઠે કમળ પ્રકાશે છે તે હીરણ્યનાભ, બદ્રિકાશ્રમ નર-નારાયણ રૂપથી સુંદર તપ કરે છે તેથી સુતપા, કમળની પેઠે ગોળ વર્તુલાકાર નાભિ છે તે પદ્મ-નાભ, સર્વ પ્રજાના પાલનપણાથી પ્રજાપતિ.

અમૃત્યુઃ સર્વદૃક્સિંહઃ સંધાતાસંધિમાનસ્થિરઃ
અજોદુર્મર્ષણઃ શસ્તાવિશ્રુતાત્મા મુરારિહા ૨૨

મૃત્યુ રહિત છે તે અમૃત્યુ, સર્વને જુવે છે તેથી સર્વદ્રક્, રાવણાદિ દુષ્ટોને મારવાથી સિંહ, (અહીં બસો નામ સંપૂર્ણ થયાં ૨૦૦) સંધાન કરવાથી સંધાતા, સંધી જે સ્નેહ ભક્ત વિષયીક પ્રીતિ જેનામાં છે તે સંધી-માન, ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિર છે તેથી સ્થિર, અ એટલે વાયુ અનેજ એટલે ગતિ અર્થાત્ જેની ગતિ વાયુ સરખી છે તે અજ, જે દુઃખ દૈત્યોથી પણ સહન થાય તે દુર્મર્ષણ, દુષ્ટોને દંડ આપે તે શસ્તા વિશ્રુત એટલે પ્રસિદ્ધ

(વધ્યુસહસ્રનામ. (૩૫૩)

થાય છે આત્મા (જીવ) જેનાથી એટલે જેના
બજનથી જ્ઞાન મેળવે છે । વિશ્રુતાત્મા,
સુરાસી દૈત્યોનો મારનાર તેથી સુરાસીહા. ૨૨

ગુરુર્ગુસ્તમો ધામ સત્યઃ સત્યપરાક્રમઃ ।

નિમિષોઽનિમિષઃ સ્વર્ગીવાચસ્પતિરુદારધીઃ

ગીતાદિક ઉપદેશથી ગુરુ, સર્વ ગુરુઓમાં
શ્રેષ્ઠ છે તેથી ગુરુતમ, ૧૦ સર્વને ધારણ કરે
છે તેથી ધામ, નિરંતર છે તેથી સર્વ, અખંડ
પરાક્રમથી સત્ય પરાક્રમ, નિરંતર જોવાથી
નિમિષ; નેત્રોના પલક ન લાગે તે અનિ-
મિષ, સગૂ જે વૈજયંતી માળા જેને છે તેથી
સ્વર્ગી, વાચા જે દેવવાણી તેના પતિ વાચ-
સ્પતિ, એથી છે બુદ્ધિ ઉદાર જેની તે ઉદા-
રથી તે વાચસ્વરૂપીત દારધી ॥ ૨૩ ॥

અગ્રણીર્ગ્રામણીઃશ્રીમાન્ન્યાયોનેતાસમીરણઃ

સહસ્રમૂર્ધાવિશ્વાત્માસહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ૨૪

(૨૫૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સર્વથી અગ્રણી એટલે પૂજ્ય હોય તે અગ્ર-
ણી, ગ્રામ જે દ્રુત વિલાંબિત અને મધ્ય ત્રણ
ત્રણ ગ્રામ (ગાયન વિશેષ સ્વર) આદિએ
કરી પૂજ્ય તે ગ્રામણી, જે ઋગવેદ સામવેદ
અને યજુરવેદ રૂપ શ્રી છે જેને તે શ્રીમાન
ઋષિ: સામાયજૂઠ. ઇત્યાદિ સતિ, નીતિરૂપ
છે તેથી ન્યાય, કર્મકૃણ આપે તે નેતા, વા જ-
ગતયંત્રનો નિર્વાહક તે નેતા ઇત્યાદિ. શ્વાસ
રૂપે ભૂતાને વીંટે છે તે એટલે વેદરૂપ વાણીથી
વિંટાએલા છે જે તે સમીરણ, જેને સહસ્ર
માથાં છે તે સહસ્રમૂર્ધા, વિરાટ વિશ્વના
અંતર્યામી તે વિશ્વાત્મા, જેને સહસ્ર અક્ષ
એટલે ચક્ષુએ તે સહસ્રાક્ષ, જેને સહસ્ર
પગ છે તે સહસ્રપાત, સહસ્રશીર્ષ ઇત્યાદિ
શ્રુતિ પ્રમાણ એ વિષ્ણુનું નામ છે. ॥ ૨૪ ॥

આવર્તનો નિવૃત્તાત્મા સંવૃત:સંપ્રમર્દન: ।

અદઃ સંવર્તકા વન્હિરનિલો ધરણીધર: ૨૫.

ધર્મ સ્થાપન કરવા માટે અવતાર લે છે તેથી આવર્તન. વિષયાદિકેથી નિવૃત્તિ ખ-
મેલું ભગવાનનું ચિત્ત તેથી નિવૃત્તાત્મ્ય,
યોગ માયાથી સંવૃત્ત વા આચ્છાદિકે કરીને
બીંટાયેલો છે જેનાથી તે સંવૃત્ત, (૩૦) હુ-
ળેાને સમ પ્રકારે મર્દન કરનાર નાશ પમા-
ડનાર તેથી સંપ્રમર્દન, અહ જે દિવસ તેમાં
સૂર્યના પ્રકાશથી વર્તમાન ક્રિયા કરે છે તે
અહસ વર્તક, અગ્નિ રૂપથી હુત હવ્યને દેવતા
માટે ડે છે અને દેવતાઓને આપે છે તે વ-
ન્હિ, રૂકમણી પ્રાપ્તિ માટે ઇલા જે નિંદ્રા ન
રહી તેથી અનિલ નામ ધર્યું. ધરણી જે પૃ-
થ્વી શેષ દિગ્ગજ-આદિ વરાહ રૂપથી ધા-
રણ કરી તેથી ધરણીધર. ॥ ૨૫ ॥

સુપસાદઃ પ્રસન્નાત્મા વિશ્વધૃગ્વિશ્વભુગ્વિભુઃ ।
સત્કર્તા સત્કૃતઃ સાધુજન્મુર્નારાયણોનરઃ૨૬

(૩૫૬) વિશ્વમહાસામ.

જેની સર્વોત્તમ પ્રસન્નતા તેથી સુપ્રસાદ,
 વા શિશુપાલાદિકને મોક્ષ આપનાર તે સુપ્ર-
 સાદ, જેનું અંતઃકરણ પાપથી નિર્મળ છે
 એટલે મુક્ત છે તેથી પ્રસન્નાત્મા-પ્રસન્નાત્મા
 કર્ણાર્દ્રસ્વભાવ વા પ્રસન્ન સ્વભાવ અર્થાત્
 કાર્ણિક, જેણે વિશ્વને ધારણ કર્યું છે તે વિ-
 શ્વમૃદ્, વિશ્વને ખજાણાથી વિશ્વભુક્ વિવિધ
 પ્રકારના થવાથી વભુ (૨૦) ગૌ બ્રહ્મણના
 સન્કાર કરનાર સત્ત્વગી, ભક્તોના સત્કાર
 કર્યો છે તેથી સત્કૃત, ભક્તનાં કાર્ય સાધે તે
 સધુ, વંજ જગતી કંઠયુ તેથી જન્હુ, નર
 સમકને અનન્ય અર્પણ થતા નરનારયણ.

અતંહમેયોઽપ્રમેયમવિશિષ્ટિઃકૃત્તુચેઃ
 સિકાર્યિદ્વિદ્યમંદ્યાતિદેહઃતિદેહાવતઃ

અતંહમેયોઽપ્રમેયમવિશિષ્ટિઃકૃત્તુચેઃ
 તે મંદ્યાતિદેહઃતિદેહાવતઃ
 ન આવે તે અપ્રમેયાત્મા, સર્વથી વિશેષ છે

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૩૫૭)

તેથી વિશિષ્ટ, અશિષ્ટ જે દુરાચારી તેમને
પણુ શાસન કરે છે તેથી શિષ્ટકૃત (૫૦)
શૃંગારરૂપ છે તેથી શુચિ, જેનો નિવૃત્ત
અર્થ સિદ્ધ થયો છે તે સિદ્ધ થે, જેનો સંક-
લ્પ સિદ્ધ છે તે સિદ્ધસંકલ્પ, સિદ્ધિને
આપનાર તે સિદ્ધિદ, સિદ્ધિના સાધનરૂપ-
પણુથી સિદ્ધિ સાધન. ॥ ૨૭ ॥

વૃષાહી વૃષમો વિષ્ણુર્વૃષપર્વાવૃષોદરઃ ।

વર્ધનોવર્ધમાનશ્રવિવિક્તશ્રુતિસાગરઃ ॥૨૮॥

વૃષ જે ધર્મ તે ધર્મરૂપ દ્વિતથાહાદિઃ અહિ
એટલે દિવસ છે જેનાથી તે વૃષાહી, કામ-
નાના વરસાદ વરસે તે વૃષભ સવ મા બ્યાપી
રહેલ છે તે વિષ્ણુ, જે ધન સુખાંધી પર્વ એ
ટલે ઉત્સવ જેને છે તે વૃષપર્વા, જેન ઉદર-
મા ધર્મ છે તે વૃષોદર (૬૦) ભક્તોએ અલ્પ
અર્પણ કરેલું વધન કરનાર તે વધન, પોતે
પ્રપન્ન રૂપ કરીને વધવું તે વધનાન, પ-

(૩૫૮) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

વિવ્રતાધી વિવિક્તા શ્રુતિના સાગર તેમી
શ્રુતિસાગર. ॥ ૨૮ ॥

સુભુજો દુધરો વાગ્મી મહેદ્રો વસુદોવસુઃ ।
નૈકરૂપો બ્રહ્મરૂપઃ શિપિવિષ્ટઃ પ્રકાશનઃ ૨૯

સુંદર ભુજઓ અ કરી યુક્ત ત સુભુજ,
બહુ દુઃખથી ધારણ કરે તે દુર્ધર, પ્રથસ્ત
વાણી જેની છે તે વાગ્મી, મહા ઇંદ્ર છે તે
મહેદ્ર, ધન આપનાર તે વસુદ અને વસુદેવ
પણ પોતેજ છે તેથી વસુ, (૭૦) અનેકરૂપ
છે તેથી નૈ-રૂપ, બહુ રૂપથી બૃહદ્ રૂપ, શિ-
પિ જે યજ્ઞપથુ તેમાં પ્રવેશ કરે છે તેથી
શિપિવિષ્ટ, અહીં શ્રુતિપ્રમાણ છે. પ્રકાશ
કરનારી પ્રકાશ નામ થય. ॥ ૨૯ ॥

ઓજસ્તેજો વૃતિધરઃ પ્રકાશાત્મા પ્રતાપનઃ ।

ઋદ્ધસ્પષ્ટાક્ષરોમંત્રશ્રદ્ધાંશુર્માસ્કરયુતિઃ ૩૦

પ્રાણ બળ તેજ પ્રતાપ ધુનિ શરીર માનવી
એટલાં ધારણ કરેલ તે ઓજસ્તેજોવૃતિધર, --

જેનો પ્રકાશરૂપ આત્મા વિગ્રહ છે તે પ્રકા-
શાત્મા, સૂર્યનાથી પણ વધારે તપાવે તે પ્ર-
તાપન, પરિપૂર્ણતાથી ઋદ્ધ, સ્પષ્ટ અક્ષર જે
પ્રભુ તે જેનો વાચક છે તેથી સ્પષ્ટાક્ષર,
મંત્ર રૂપ છે તેથી મંત્ર, (૮૦) તાપના બળે
લાને ચંદ્રકિરણની પેઠે આનંદકારકપણાથી
ચંદ્રાંશુ, ભાસ્કર-સૂર્ય માફક કાન્તીમાન તે
ભાસ્કર દ્યુતિ. ॥ ૩૦ ॥

અમૃતાંશુઃ ભાનુઃ શશ્વિંદુઃ સુરેશ્વરઃ ।

ઔષધં જગતઃ સેતુઃ સત્યધર્મપરાક્રમઃ ૩૧

અમૃતાંશુ જે ચંદ્રમા તેને સમુદ્ર મથન
કરી પ્રકટ કર્યો તે અમૃતાંશુદ્ભવ, પ્રકાશરૂ-
પથી ભાનુ, શશલક્ષ ચંદ્ર તે શશ્વિંદુ,
સુરોના ઈશ્વર તે સુરેશ્વર, સંસારરૂપ રોગ-
ના નિર્જીવ તે ઔષધ, જગતના સેતુરૂપથી
જગતઃસેતુ (પાળ,) જેનાં સત્યધર્મ પરાક્રમ
છે તે સત્યધર્મપરાક્રમ. ॥ ૩૧ ॥

(૩૬૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

ભૂતભવ્યભવન્નાથઃ પવનઃ પાવનોઽનલઃ ।

કામહાકામકૃત્ કાંત'કામઃકામપ્રદઃપ્રભુઃ ॥

ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનના નાથ તે ભૂત ભ-
વન્નાથ (૬૦) પવન-વાયુ પવિત્ર કરનાર તેથી
પાવન, થાય તે અગ્નિરૂપ તે અનળ, ભક્તોની
કામનાને હથે તે કામહા, કામ જે પ્રદુગ્ધ
તેમને ઉત્પન્ન કરનાર તે કામકૃત, ઘણા સ્વ-
રૂપવાન તે કાંત, મુમુક્ષુજનની કામના એ-
ટલે આહનાતુર તે કામ કામને આપે તે
કામપ્રદ, ઉત્તમ પ્રકારથી ભક્તો ॥ રક્ષણ
માટે વારંવાર પ્રકટ થાય તે પ્રભુ. ॥ ૩૨ ॥

યુગાદિકૃયુગાવર્તો નૈકમાયો મહાશનઃ ।

અદૃશ્યોઽવ્યક્તરૂપશ્ચસહસ્રજિદનંતજિત્ ૩૩

યુગનો આરંભ કરે તે યુગાદિકૃત (૩૦૦)
અહીં ત્રણસો નામ થયાં. કાળરૂપ થઈ યુ-
ગોનું આવર્તન કરે છે તે યુગાવર્ત, અનેક

માયા તે નૈકમાય, જગતરૂપ આહાર કરનાર
મહાશન, જોવામાં ન આવે તે અદ્રશ્ય, અ-
પ્રસિધ્ધરૂપથી અવ્યક્તરૂપ, હુઆરો અસુ-
રોને જીતનાર સહસ્રજીત અને તે અસુરોને
જીતવાથી અનંતજીત. ॥ ૩૩ ॥

इष्टोविशिष्टः शिष्टेष्टः शिखंडी नहुषो वृषः ।

क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ताः विश्वबाहुर्महीधरः३४

સર્વના પ્રિય તે ઇષ્ટ, વિરાષ કરીને સદા-
ચારી થાય છે તેથી વિશિષ્ટ, શિષ્ટ જે સદાચારી
તેમના ઇષ્ટ તે શિષ્ટેષ્ટ, (૧૦) શિખંડ
જે મોર તેનો મુકુટ ધારણ કરવાથી શિખંડી,
ભૂતોને માયાવડે કરીને બાંધે તે નહુષ, કા-
મના વરસાવવાથી વૃષ, ભક્તોના ક્રોધને
હનન કરે તે ક્રોધહા, ક્રોધકારી જે અસુર
તેમનું કર્તન કરવાથી ક્રોધકૃત કર્તા, જગત
કરનાર સર્વત્ર છે હાથ જેનામાં તે વિશ્વબાહુ,
પૃથ્વીને ધારણ કરવાથી મહીધર. ॥ ૩૪ ॥

(૩૬૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

અચ્ચુતઃપ્રાથિતઃપ્રાણઃપ્રાણદો વાસવાનુજઃ ।

અર્વાનિધિરધિષ્ઠાનમપ્રમત્તઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ ॥૩૫॥

ભક્તોથી કદી પણ ચ્યુત થતા નથી એટલે તેથી ન્યારા નહી તે અચ્યુત-સર્વદા પ્રસિદ્ધ-પણાથી પ્રથિત, (૨૦) સર્વમાં એળટા કરનાર તે પ્રાણ, ભક્તોને સામર્થ આપે તે પ્રાણદ, વાસવ જે ઈશ્વર તેનો અનુજ વાસવાનુજ, સુદ્રૂપથી અપાનિધિ, જગદાધારણાથી અધિષ્ઠાન સદા સાવધાનપણાથી અપ્રમત્ત, સર્વ જનમાં સ્થિતપણાથી પ્રતિષ્ઠિત અથવા સર્વમાં પ્રતિષ્ઠિત થવાથી પ્રતિષ્ઠિત ॥ ૩૫ ॥

સ્કંદઃ સ્કંદધરો ધુર્ગો વરદો વાયુવાહનઃ ।

વાસુદેવો જૃંહજ્ઞાનુરાદિદેવઃ પુરંદરઃ ॥૩૬॥

સર્વમાં પ્રાપ્ત થાય તે સ્કંદ, વાયુન ધરનાર તે સ્કંદધર, જમલિપાદિક ધુર ચલાવવાથી ધુર્ગ, (૩૦) જર આપવાથી વરદ, વાયુરૂપ

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૩૬૩)

વેગવાન ગરુડ વાહન ધવાથી વાયુવાહન,
વાસુદેવના પુત્ર તેથી વાસુદેવ, મે હોટા કિરણ
એટલે માનુ, ચંદ્રમાથી મોટા કિરણ તે બૃ-
હદ માનુ, દેવના આદિ દેવ શત્રુ વિહારણ
કરનાર પુરંદર. ॥ ૩૬ ॥

અશોકસ્તારણસ્તારઃ શૂરઃ શૌરિર્જનેશ્વરઃ ।

અનુકૂલઃ શતાવર્તઃ પદ્મી પદ્મનિભેક્ષણઃ ૩૭

શોકરહિત અશોક, ભક્તોને તારવાથી તા-
રણ. શત્રુને પણ તારે તે તાર, શુરપણથી
શૂર, શુરવંશમાં જન્મવાથી શૌરી, (૪૦)
જનોના ઈશ્વર જનેશ્વર, સર્વને અનુકુળ તે
અનુકુળ, અપરિમિત બલતારથી શતાવર્ત,
પદમ હાથમાં છે તેથી પદ્મી, પદ્મના સરખાં
નેત્ર તે પદ્મનિભેક્ષણ ॥ ૩૭ ॥

પદ્મજાઓરવિદાક્ષઃ પદ્મર્ગ્મઃ સરીરશ્ચત્ ।

મહર્ષિશ્વરોદોદ્યાત્મામહાક્ષોભરુદાશ્વજઃ ૩૮

(૩૬૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

નાભિમાં પદ્મ હોવાથી પદ્મનાભ, અરવિંદ
અરખાં નેત્ર તે અરવિંદાક્ષ, પ્રભાકૃપથી પદ્મ-
મૂર્તિ, સર્વ શરીરોનું ભરણુ પોષણુ કરે તે
શરીરભૂત, મોટી એટલે બહુ સમૃદ્ધિવાળા
તે મહારથી, સંસારરૂપ વધવાથી રૂદ્ધ (૫૦)
જ્ઞાન વધારનાર વૃદ્ધાત્મા, સારી ઇન્દ્રિયવાન
તે મહાક્ષ, જેની ધબ્બમાં ગરૂડની મૂર્તિ છે તે
ગરૂડધ્વજ. ॥ ૩૮ ॥

અતુલઃશરમોમીમઃસમયજ્ઞો હર્વિર્હરિઃ ।

સર્વલક્ષણલક્ષણયો લક્ષ્મીવાન્ સમિર્તિજયઃ ।

જેની તુલા એટલે ઉપમા તેના બરાબર
નહી તે અતુલ, શર જે બાણ તેથી પ્રકાશે
તે શરભ, જેનાથી શત્રુ ભય પામે તે ભીમ,
સર્વના સમયને જાણે તે સમયજ્ઞ, હવિને હરે
તે હર્વિહરી, સર્વ લક્ષણ લક્ષણે કરી લક્ષણ
કરવા યોગ્ય તે સર્વ લક્ષણ લક્ષણ્ય (૬૦)
જેને નિત્ય લક્ષ્મી છે તે લક્ષ્મીવાન, સર્વને

જીતે તે સમિતિજય. ॥ ૩૬ ॥

વિષ્ણુરો રોહિતો માર્ગો હેતુર્દામોદરઃ સહઃ ।

મહીધરો મહાભાગો વેગવાનમિતાશનઃ ૪૦

ધર જે નાશ રહિત તે વિષ્ણુર, મત્સરૂપ તે રોહિત, માર્ગ જે વેદ તેનું કારણ તે માર્ગ, હેતુ ઉપાદાન અને નિમિત્ત રૂપ દામ જે દોરી યથોદ્ધાજીની બાંધેલી ઉમરમાં તેથી દામોદર, માર્ગોશર્પ માસર્થી સહ, મહી ધરે તે મહીધર, માહા ભાગ્યથી મહા ભાગ, વધારે વેગ તે વેગવાન (૭૦) અમિત અશન એટલે આહાર પ્રમાણ નહીં તે. ॥ ૪૦ ॥

ઉદ્ભવઃ ક્ષોભણો દેવઃ શ્રીગર્ભઃ પરમેશ્વરઃ ।

કારણં કારણં કર્તા વિકર્તા ગહનો ગુહઃ ૪૧

સંસારના ઉદ્ભવરણાથી ઉદ્ભવ, ક્ષોભ કરવાથી ક્ષોભણ, ક્રોધ કરવાથી દેવ શ્રી જે જગત રૂપ સંપદા તેનો ગર્ભ, સર્વોત્તમ ઈશ્વર

(૩૬૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

તેથી પરમેશ્વર, સાધન રૂપથી કરણ, જગતનું
મૂળ કારણ તેથી કારણ, કરતાર તે કર્તા, વિ
વિધ કર્તા તે વિકર્તા (૮૦) જાણવામાં ન
આવે તે ગહન, શરીર ગુપ્ત કરવાથી ગુહ્ય. ૪૧
વ્યવસાયોવ્યવસ્થાનઃ સંસ્થાનઃસ્થાનદોઘ્રુવઃ
પરર્થિઃપરમઃસ્પષ્ટસ્તુષ્ટઃપુષ્ટઃશુભેક્ષણઃ ॥૪૨॥

નિશ્ચયપણાથી વ્યવસાય, વ્યવસ્થાન સ્થાન
રૂપથી સંસ્થાન, ભક્તોને સ્થાન આપનાર
સ્થાનદ, અચળ તે ધ્રુવ, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા
પરાધ, સર્વોત્તમ તે પરમ, સ્વપ્રકાશ રૂપ
જ્ઞાન તે સ્પષ્ટ, પરમાનંદ તે તુષ્ટ (૮૦),
પૂરણપણાથી પુષ્ટ, સુંદર અવલોકન તે શુ-
ભેક્ષણ. ॥ ૪૨ ॥

રામાવિરામો વિરજોમાર્ગો નેયોનયોડનયઃ ।
વીરઃ સક્તિમતાંત્રેષ્ટોચર્મોચર્મવિદુત્તમઃ ॥૪૩॥

સર્વમાં રમે છે તે રામ, જે મા જગત વિશ્રામ
પામે તે વિરામ, રજરાહિત તે વીરજ, માર્ગ

અતાવે તે માર્ગ, ભક્તોના હૃદયમાં લેવા
યોગ્ય નેતા, ભક્તોનું થોડું પૂજન લેવાથી
નય, અમકનનું પૂજન ન લેવાથી અનય
(૪૦૦) અહીંયાં આરસો નામ થયાં. યુદ્ધમાં
શુર તે વીર, શક્તીવાળામા શ્રેષ્ઠ શક્તિમતાં
શ્રેષ્ઠ, ધર્મ કહેવાથી ધર્મ, ધર્મ જાણનારમાં
ઉત્તમ તે ધર્મ વિદુત્તમ ॥ ૪૩ ॥

વૈકુંઠઃ પુરુષઃ પ્રાણઃ પ્રાણદઃ પ્રણવઃ પૃથુઃ ।
હિરણ્યગર્ભઃશત્રુઘ્નોવ્યાસોવાયુરધોક્ષજઃ ॥૪૪

વી ગઈ થઈ છે કુંઠ પ્રતિ ધાત એવા ભક્ત
જન સંખ્યાથી જે છે તે વૈકુંઠ, પુરુષ જે નાના
પ્રકારનાં શરીર તેમાં વસવાથી પુરુષ પ્રકૃષ્ઠ
છે, વેદ રૂપ અણુ નામ શબ્દ જે હૃદયથી છે
તે પ્રાણ, પ્રાણ શક્તિ દેનાર પ્રાણુદ, દેવગ્ર
જેને પ્રકૃષ્ઠ કરીને નમન કરે છે તે પ્રણવ, પૃથુ-
રાજા રૂપ તે પૃથુ (૧૦) હિરણ્ય રૂપ વડના
પત્ર ઉપર ખાળ થયા તેવા હિરણ્ય ગર્ભ, શત્રુ

(૩૧૮) વિશ્વસહસ્રનામ.

નાશ કરનાર શત્રુધ, સર્વમાં વ્યાપ છે તે વ્યાપ, સઘળે પ્રાપ્ત થવાથી વાયુ, જેનો નીચે ક્ષય નથી તે અધોક્ષજ. ॥ ૪૪ ॥

ઋતુઃ સુદર્શનઃ કાલઃ પરમેષ્ઠિ પરિગ્રહઃ ।
ઉગ્રઃસંવત્સરોદક્ષોવિશ્રામોવિશ્વદક્ષિણઃ ॥૪૫

વસંત રૂપ છે તેથી ઋતુ. મે ક્ષ રૂપી રૂપ વાળું જેનું સુંદર જ્ઞાન છે તે સુદર્શન, સદા ચલાવેથી કાળ, વૈકુંઠમાં રહે તે પરમેષ્ઠિ, મુ-મુક્ષુના પરિગૃહ કરે તે પરિગ્રહ, ઉત્તમ નુંય તેને ગીરન એટલે લક્ષણ કરે તે ઉગ્ર (૨૦). સમગ્ર સર્વ કાળમાં કર્મના કાળ રૂપથી વસે તે સંવત્સર, સતકામમાં ચતુર તે દક્ષ, જગતને વિશ્રામ આપે તે વિશ્રામ, વિશ્વમાં ચતુર તે વિશ્વ દક્ષિણ. ॥ ૪૫ ॥

વિસ્તારઃસ્થાવરઃસ્થાણુઃપ્રમાણંત્રીજમન્યયમ્ ।
અર્ચાઽનર્થોમહાકોશોમહાભોગોમહાધનઃ ૪૬

જેમાં જગત વિસ્તરેલું છે તે વિસ્તાર, સ્થાવરમાં પણ સ્થિત તે સ્થાવર સ્થાણું, નિત્ય

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૩૬૯)

મર્યાદા રૂપ તે પ્રમાણ, સર્વનું અવિનાશી
બીજ તે બીજ અવ્યય, પ્રયોજન રૂપ તે અર્થ
(૩૦) અર્થ રહિત અનર્થ, આનંદમય રૂપ
જેનું કામ તે મહાકોશ, શ્રેષ્ઠ સુખવાળો તે
મહા ભોગ, મહા ન થયું છે અધન જેને
તે મહાધન. ॥ ૪૬ ॥

અનિર્વિણ્ણઃ સ્થવિષ્ઠો મૂર્ધર્મયુષો મહામસ્તુભઃ ।
નક્ષત્રનેર્મિનક્ષત્રીઃ ક્ષમઃ ક્ષામઃ સમીહનઃ ॥ ૪૭ ॥

ભક્તોનાનું કાર્ય કરવામાં નિર્વેદ તે અનિર્વિણ્ણ,
અતિ સ્થુત તે સ્થવિષ્ઠ, અજન્મા હોવાથી ભૂ-
ધર્મના સ્થાન તે ધર્મયુષ, જેનું સર્વાત્તમ પુ-
જન છે તે મહામાખ, અંદની પેઠે આનંદદાયક
કતાથી નક્ષત્રનેની, (૪૦) જેના. સમાન
બીજો ક્ષત્રી નહીં તે નક્ષત્રી, થોડી પૂજાથી
મોટા અપરાધ ખમે તે ક્ષમ, અસુરોને દુર્બળ
કરે તે ક્ષામ, સમગ્ર જે ચેષ્ટાવાન તે સમીહન.
યજ્ઞ ઈજ્યો મહેજ્યશ્ચ ક્રતુઃ સત્રં સતાં ગતિઃ ।

(૩૭૭) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સર્વદર્શીવિમુક્તાત્માસર્વજ્ઞોજ્ઞાનમુત્તમમ્ ॥૪૮

યજ્ઞરૂપ તે યજ્ઞ, પુત્રત્વપણાથી ઇન્દ્રય, નાના પ્રકારની ક્રિયાથી કનુ, સદ્પુરૂષોના ત્રાતા તે સત્ર, સજ્જન પુરૂષોને પ્રાપ્ત થવાનું છે સ-
તાંગતિ (૫૦) સર્વને દેખનાર તે સર્વદર્શી,
વિશેષ કરીને જેનાથી આત્મા મુક્ત થાય તે
વિમુક્તાત્મા, સર્વ જાણે તે સર્વજ્ઞ, ઉત્તમ જ્ઞાન
જે ભક્તિરૂપપણાથી તે જ્ઞાનમુત્તમ. ૫૮

સુવ્રતઃ સુમુખઃ સુધોષઃ સુશ્વદઃ સુહૃત્ ।

મનોહરોજિતક્રોધોવીરબાહુર્વિદારણઃ ॥૪૯

શરણાંગત રૂપ રક્ષણ સુંદર વ્રત તે સુવ્રત,
સુંદર મુખ તે સુમુખ, દુર્વિજયપણાથી સુદમ,
સુંદર દોષ (શબ્દ) સુદોષ, સુખદાયક તે
સુખદ પ્રત્યુપકાર ન ચડાતાં ઉપકાર કરે તે
સુહૃદ (૬૦) મનને હરનાર મનોહર, જેણે
ક્રોધ છૂટ્યો છે તે છૂત ક્રોધ, વીર છે બાહુ
જેના તે વીરબાહુ, અધાર્મિક જનનો નાશ

કરનારા વિદારણ. ॥ ૧૯ ॥

સ્થાપનઃસ્વવશીઘ્યાપીનૈકાત્માનૈકકર્મકૃત્ ।
ક્તસ્રોવત્સલોવત્સીરન્નગર્ભોધનૈશ્વરઃ ॥૫૦॥

પ્રાણીના આત્મ સંબોધથી બદ કરી માયા-
નામાં સુવાડે તે સ્થાપન, સ્વતંત્ર તે સ્વવશ,
આકાશની પેઠે વ્યાપે તે વ્યાપી, જગત ઉત્પ-
તિ રૂપ તે નૈકાત્મા, જગત ઉત્પત્તિ, સંપત્તિ
અને વિપત્તિ ભોગ ન કરે તે નૈકકર્મકૃત,
જેમાં જર્મ રહે તે વત્સર (૭૦), બ્રહ્માને
રનેહ કરે તે વત્સલ, જેમાં રનેહ હોય તે વ-
ત્સલ, જગત રૂપ બ્રાહ્મકને પિતા તુલ્ય પાલન
કરે તે વત્સી, રત્નનો સમુદ્ર તે રત્ન ગર્ભ,
ધનનો ધનધર ધનેશ્વર. ॥ ૫૦ ॥

ધર્મગુબ્ધર્મકૃદર્પી સદસત્ક્ષર યક્ષરમ્ ।

અવિદ્વાતાસહસ્રાંશુર્વિધાતાકૃતલક્ષ્મઃ ॥૫૧॥

ધર્મનું રક્ષણ કરે તે ધર્મચતુષ્ઠ, ધર્મ મર્શાલ
સ્થાપના કરે તે ધર્મ કૃત; ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે

(૩૭૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

તે ધર્મી, અવિનય પરબ્રહ્મ તે સત્ય, અપર
પ્રપંચ રૂપ સર્વ અસત્ય (૮૦) ક્ષરમાન ન
ક્ષયવાન અક્ષર કુસ્થ-જેનો નાશ નહીં, જેના
સમાન મીજો નથી તે અવિજ્ઞાતા, સહસ્ર કિ-
રણુ છે તે સહસ્રાંશુ, વિશેષ કરીને જગત
ધારણુ કરે તે વધાના, શ્રી વત્સલશ્ચુ ચિન્હ
વક્ત્રસ્થજમાં પે.તે કરેલું છે તે કૃત લક્ષણુ.

ગમસ્તિનેમિઃ સત્વસ્થઃ સિંહો ભૂતમહેશ્વરઃ ।
આદિદેવો મહાદેવાં દેવેશો દેવમૃદુરુઃ ૫૨

સૂર્ય ચક્રના મધ્યે સ્થિતિ છે તેથી ગમસ્તિ-
નેમી, સત્વગુણમાં સ્થિત તે સત્વસ્થ, અધુર
મારવામાં સિંહ સમાન પરાક્રમ તેથી સિંહ,
ભૂનોના બહુ એટલે ઉત્સાહના ઇશ્વર તે ભૂત
મહેશ્વર, આદિ કારણુ રૂપ તેથી આદિદેવ
(૬૨) જ્ઞાનયોગ એશ્વર્ય લોગવે છે તેથી
મહાદેવ, દેવોના ઇશ તે દેવેશ, દેવોનું બ-
રણુ પોષણુ કરે છે તેથી દેવભૂત, જે શક (ઈશ્વર)

તેના ગુરૂ તે દેવભૃદ્ગુરૂ. ॥ ૫૨ ॥

ઉત્તરો ગોપતિર્ગોષ્ઠા જ્ઞાનગમ્યઃ પુરાતનઃ ।

શરીરભૂતમૃદ્ધોક્તાકર્પીદ્રોભૂરિદક્ષિણઃ ૫૩।

સર્વથી ઉત્તર તે ઉત્તર, ગાયોના પાત્રનાર
ગોપવેશધર તે ગોપાત સર્વનું રક્ષણ કરનાર
ગોષ્ઠા, જ્ઞાનથી ગમ્ય તે જ્ઞાનગમ્ય, પ્રાચીન-
પણ્યથી પુરાતન, શરીર રૂપ કરી આકાશાન્નિ
ભૂતોને ધારણ કરવાથી શરીર ભૂત ભૂત, સ-
ર્વના પાલક તે લોકતા, (૫૦૦) અહીંયાં
પાંચસો નામ પુરા થયાં. સુગ્રીવ રૂપ વાન-
રોના ઇન્દ્ર તે કર્પીન્દ્ર વા રામચન્દ્ર, રામાદિક
અવતારોમા યજ્ઞ દક્ષણા આપે તે ભૂરિ દક્ષિણ.

સોમપોઽમૃતપઃ સોમઃ પુરુજિત્પુરુસત્તમઃ ।

વિનયોજયઃસત્યસંધોદાશર્હઃસાત્વતાંપતિઃ ।

યજ્ઞમાં સોમ પીયે તે સોમપ, અમૃત જે દે-
વતા તેમના પાલક અમૃતતપ, ક્ષીર્તી રૂપ
ઉમા સહીત શિવ તે સોમ, બહુ પુરુષોને

(૩૭૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

જીતે તે પુરુષોત્ત, તે પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ, પુરુષોત્તમ,
દુષ્ટોને કડ દેનાર વિનય, સમથ ભૂતેને
જય કરે-જીતે છે તે જય, (૧૦) સત્ય પ્ર-
તિજ્ઞાવાળો તે સત્ય સંઘ, દાનને યોગ્ય તે
દાથાઈ, ભક્ત જનના પતિ તે સાત્વતાંપતિ.

જીવોવિનયિતાસાક્ષીમુકુંદો મિતવિક્રમઃ ।

અંબોનિધિરનંતાત્મામહોદયિશ્વરોઽંતકઃ ૫૫

પ્રાણને ક્ષેત્રરૂપ ધારણ કરે તે જીવ, વિનયથી
સર્વનો સાક્ષી તે વિનયિતાસાક્ષી, મુક્તિદાતા
મુકુંદ, અમિત પરાક્રમવાળો અમિત પરાક્રમ,
અણંસ જે દેવ, મનુષ્ય પિતૃ અને અસુર તે-
જનના આધાર તે અમેનિલી, અનંત જે બ-
ળરામ તેમનામાં જોને આત્મા છે તે અનં-
તાત્મા, સૌગરમા સુનાર તે મહોદધિશય,
નાશ કરનાર છે તે અંતક. (૨૦) ॥ ૫૫ ॥

અજોમહાર્હઃસ્વાભાવ્યોજિતામિત્રઃ પ્રમોદનઃ ।

આનંદોનંદનાનંદઃસત્યધર્માન્નિવિક્રમઃ ॥૫૬॥

જેનો જન્મ નહીં તે અજ, મહાપૂજને થો-
 અ તે મહાર્હ, ભક્તોએ ભાવના કરવા યોગ્ય.
 તેથી સ્વાભાવ્ય, અમિત્ર આભ્યંતર રાગદ્વેષા-
 દિક વા ખાહાર રાવણાદિકને જીતનાર અતા-
 મિત્ર, શ્રેષ્ઠ મોદને પ્રાપ્ત તે પ્રમોદન, સુખરૂપથી
 આનંદ, આનંદકારક તે નંદન, સમૃદ્ધિવાન
 તે નંદ, જેનો સત્યધર્મ તે સત્યધર્મ, ત્રણલો-
 કમાં વેગથી ગમન કરનાર ગરૂડસહિત તે
 ત્રિવિક્રમ, (૩૦) ॥ ૫૬ ॥

મહર્ષિઃ કપિલાચાર્યઃ કૃતજ્ઞો મેદિનીપતિઃ ।
 ત્રિપદાસ્ત્રદશાધ્યક્ષો મહાશૃંગઃકૃતાંતકૃત્ ૫૭

મહાર્ષિ કપિલાચાર્ય, તે મહર્ષિ કપિલાચાર્ય,
 કરેલા ઉપકારને જાણે તે કૃતજ્ઞ, મેદની જે
 પૃથ્વી તેના પતિ તે મેદનીપતિ, જેને ત્રણ પદ
 છે તે ત્રિપદ, ત્રિદશા જે દેવતા તેમના અધ્ય-
 ક્ષ, મત્સ્યરૂપમા શીંગડું હતું તેથી મહાશૃંગ,
 સિદ્ધાંત કરનાર તે કૃતાંતકૃત, વા સકળને

(૪૭૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

અંતકરનાર તે કૃતાંતકૃત ॥ ૫૭ ॥

મહાવરાહો ગોવિંદઃ સુષેણ કનકાંગદી ।

શુભો ગમ્भीરો ગહનો ગુપ્તશ્ચક્રગદાધર ॥૫૮

મહાન્ લોકથી વિલક્ષણ વરાહ તે મહાવ-
રાહ, ગાય ચરાવા વનમાં ગયા તેથી ગે વિંદ,
શોભાયમાન સેના જેની તે સુષેણ (૪૦) કન-
કમય અંગદ જેનો છે તે કનકાંગદી, હૃદયાકા-
શમાં રહેલાં તે શુભ. શુભ અભિપ્રાય જેનો છે
તે ગમ્ભીર, અભક્તને દુઃખદાયક તે ગહન,
ઇન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય તેથી ગુપ્ત, ચક્ર ગદા ધરણ
કરે તે ચક્રગદાધર. ॥ ૫૮ ॥

વેધાઃ સ્વાંગોઽજિતઃ કૃષ્ણો દૃઢઃ સંકર્ષણો
ઽચ્યુતઃ । વરુણો વારુણો વૃક્ષઃ પુષ્કરાક્ષો
મહામનાઃ ॥૫૯॥

ભક્તના હિતને વિશેષ ધારણ કરે તે વેધા,
સ્વકીય ભક્ત અંગ પડે તે સ્વાંગ. શત્રુએ કરી
ન છતાએલાં તે અચ્યુત, કૃષ્ણ વરણથી કૃષ્ણ

(૫૦) સામર્થ્યથી દૃઢ, ભક્તના દુઃખને ખેંચે તે સંકર્ષણ, પ્રલય રૂપમાં પણ પોતાના ભક્તોનું પકવું નહીં તેથી અચ્યુત, તે સંકર્ષણોચ્યુત (સંકર્ષણનું ।વશેષણ,) આપણી પ્રાપ્તિને માટે આહો તે વરૂણ, વરૂણના પુત્ર વાલ્મીકિરૂપ થયા તેથી વારૂણ, ભક્તોના કલ્પવૃક્ષ તેથી વૃક્ષ, પુષ્કર જેવાં નેત્ર તેથી પુષ્કરાક્ષ, મહાન છે મન જેનું તે મહામના. ॥ ૫૯ ॥

ભગવાન્ ભગહા નંદી વનમાલી હલાયુધઃ ।
આદિત્યો જ્યોતિરાદિત્યઃ સહિષ્ણુર્ગતિસ-
ત્તમઃ ॥૬૦ ॥

ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ છ ભાગ સમગ્ર જેને છે તે ભગવાન, સંહાર સમયે ઐશ્વર્યાદિક લગને સંહારે છે તે ભગ-
હા (૬૦) ભક્તોને આનંદ આપનાર તે આ-
નંદી, વનમાલી છે જેને તે વનમાલી, હજી યત્રુ-
ને વિહારણ નાશ કરવાનું આયુધ તે હલાયુધ,

(૩૭૮) [વળણસહસ્રનામ

અપ્રીતીપુત્ર તેથી અદિત્ય, સવિત્ર મંડળમાં
જ્યોતિર્ણ્ય પ્રકાશકારક જ્યોતિરાદિત્ય, અપ-
રાધ સહન કરે તે સહિષ્ણુ, વા ટાઢ તડકાનું
સહન કરવું તે સહિષ્ણુ, અતિ જે ની ઉત્તમ
છે તે ગતિસત્તમ. ॥ ૬૦ ॥

સુધન્વા સ્વંપરશુદારુણો દ્રવિણપ્રદઃ ।

દિવસ્પૃક્સર્વદગ્ધ્યાસોવાચસ્પતિરયોનિજઃ ॥

સાફ છે ધનુષ તે સુધન્વા, શત્રુને ખંઠવા
પરશુરામ-રામ અવતારમાં ફરશીવાળા તે
ખંઠપરશુ, અસુરને ભયંકર હાણુ (૭૦) ભ-
ક્તોને દ્રવિણ આપનાર દ્રવિણપ્રદ, વિશ્વરૂપ
હેઆડવા આકાશ જે અંદ્ર તેને સ્પર્શ કર્યો
તે દિવસ્પૃક્, સર્વદશીર્ણ્ય વ્યાસ થયા તે
સર્વ દગ્ધ્યાસ, વિદ્યાના પતિ તે વાચસ્પતિ,
યોનિ વિના પ્રકટ તે અયોનિ. ॥ ૬૧ ॥

ત્રિસમાસામનઃસામનિર્વાણંભેષજંભિષક્ ।

સંન્યાસક્રુદ્ધમઃશાંતોનિષ્ઠાશાંતિઃ પરાયણઃ ।

બ્રહ્મે કાળમાં સમ શાન્તિ તે ત્રિસામ્ય,
સામવેદ ગાયન તે સામગ, પરમાનંદરૂપથી
નિર્વાણ, સંસારરૂપ રોગ નાશ પામે તેકું ઐ-
ષમ્ (૮૦), ધન્વન્તરી દુખથી શિષ્ય, સર્વક-
ર્મફળ ત્યાગ સંકલ્પ ત્યાગ મોક્ષ સાધનકારક
તે સન્યાસકૃત, શમતાવાળા તે શમ, સદા
શાંતપણુથી શાન્ત, પ્રલય કાળમાં સમસ્ત,
પ્રાણીઓ જેવી અંદર રહે છે તે નિષ્ઠા, સકળ
અવિદ્યાના અંતક હેવાથી શાન્તિરૂપ, તે શા-
ન્તિરૂપ પરમાત્માજ જન્મ મરણ રહિત એવું
સ્થાન છે તેથી પસાયણ. ॥ ૬૨ ॥

શુભાંગઃ સ્નાતિદઃ સ્વષ્ટા કુમુદઃ કુવલેશયઃ ।
ગોહિતો ગોપતિર્ગોપ્તા વૃષભાક્ષો વૃષમિયઃ ॥

સર્વ અંગ શુભ તે શુભાંગ, શાન્તિદાતા તે
શાન્તિદા, સર્વને સમવાથી સ્વષ્ટા (૮૦), પૃથ્વી-
માં મોહ આનંદ પામે તે કુમુદ, કુ તે પૃથ્વી
વળતી એટલે ચાલતી તે કુવલ-કુવલ જે

(૩૮૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

જળ તેમાં શયન કરતા તે કુવલેશય, ગો જે
પૃથ્વી તેનું હિત તે ગોહિત, ગૌના પાલક તે
ગોપતિ, જગતના રક્ષણ કરતા તે ગોપા ધર્મ
છે નેત્ર જેને તે વૃષભાક્ષ, ધર્મ જેને પ્રિય તે
વૃષપ્રિય. ॥ ૬૩ ॥

અનિવર્તી નિવૃત્તાત્માસંક્ષેપ્તા ક્ષેમકૃચ્છિવઃ ।
શ્રીવત્સવક્ષાઃ શ્રીવાસઃ શ્રીપતિઃ શ્રીમતાંવરઃ ॥

લોક સંગૃહાથ કમથી નિવૃત્ત થએલા તે અ-
નિવર્તી, વિષયથી નિવૃત્ત ચિત્ત છે જેનું નિવૃ-
તાત્મા, વિસ્તાર પામેલા જગતને સંહારમાં
સૂક્ષ્મ રાખે છે તેથી સંક્ષેપ્ત, પ્રાપ્ત થયાનું ર-
ક્ષણ કરવું તે ક્ષેમકૃત, નામ સ્મરણથી પાવન
કરે તે શિવ. (અહીંયાં ૬૦૦ નામ થયાં) જેના
વક્ષસ્થળમાં શ્રીવત્સ ચિન્હ છે તે શ્રીવત્સવ-
ક્ષા, શ્રી જેમાં રહે છે તે શ્રીવાસ, શ્રીના પતિ
તે શ્રીપતિ, શ્રીમંતોમાં શ્રેષ્ઠ તે શ્રીમતાંવર.
શ્રીદઃ શ્રીશ્વઃ શ્રીનિવાસઃ શ્રીનિધિઃ શ્રી-

**વિભાવનઃ । શ્રીધરઃ શ્રીકરઃ શ્રેયઃ શ્રીમા-
લોકત્રયાશ્રયઃ ॥ ૬૫ ॥**

ભક્તોને શ્રી આપનાર તે શ્રીદ, શ્રીના ઇશ તે શ્રીઇશ, શ્રીમનની અંદર નિવાસ કરેલ તે શ્રી નિવાસ, શ્રી જે શ્રીમંત તેના આધાર શ્રીનિધી (૧૦) કર્માનુરૂપ વિવિધ પ્રકારે ત્રીની ભાવના કરે તે શ્રીવિભાવન, શ્રી જે લક્ષ્મી તેને ધારે તે શ્રીધર, સ્મર્ણ માત્રથી શ્રીમાન કરે તે શ્રીકર, સુક્તિરૂપ કલ્યાણકારક શ્રેય, જેને સર્વ પ્રકારના શ્રીય હોય છે તે શ્રીમાન, ત્રણ લોકના આશ્રય કરનારા તે લોકત્રયાશ્રય. ॥ ૬૫ ॥

**સ્વક્ષઃ સ્વંગઃ શતાનંદો નંદિર્જ્યોતિર્ગણેશ્વરઃ
વિજિતાત્માવિધ્રેયાત્માસત્કીર્તિશ્ચિદ્રમસંસ્રયઃ**

સુંદર છે નેત્ર જેનાં તે સ્વક્ષ, જેનું અંગ સુંદર તે સ્વંગ, એક પરમાત્મા ઉપાધિથી શતધા તેથી શતાનંદ, પરમાનંદ વિગ્રહ તે નંદી, (૨૦) જ્યોતિ ગણના ઇશ્વર તે જ્યોતિર્ગણેશ્વર

(૩૮૨) વિષ્ણુસાહસ્રનામ.

શ્વર, વિશેષે કરી જીવ્યું છે એન આત્મા જેણે
તે વિજિતાત્મા, જેની આજ્ઞાથી સર્વ વર્તે છે
તે ત્રિધેયાત્મા, સાચી કીર્તિ તે સતકીર્તિ, નષ્ટ
થાય સંશય તે છિન્ન સંશય. ॥ ૬૬ ॥

ઉદીર્ણઃ સર્વતથાશ્વરનીશઃ શાશ્વતઃ સ્થિરઃ ।
ભૂસયો ભૂષણોભૂતિર્વિશેષકઃ શોકનાશનઃ ॥

સર્વથી અધિક તે ઉદિર્ણુ સર્વ તરફ છે ચક્ષુ
તે સર્વતથાશ્વર, એના સિવાય ઇંશ નથી તેથી
અનીશ, કદાપિ વિકીયાન પ્રાપ્ત થાય તે શાશ્વત
સ્થિર, લંકામાં પ્રવેશ કરતી વખતે સમુદ્ર તીરે
ભૂમી ઉપર સૂતા તેથી ભૂસય (૩૦) જગતને
ભૂષણકરનાથી ભુષણ, સંપદારૂપ તે ભૂતિ, શોક
રહિત તે વિશેષક, શોકનાશક તે શોકનાશન.

અર્ચિષ્માનંચિતઃ કુંભોવિશુદ્ધાત્માવિશોધનઃ
અનિરુદ્ધોઽપ્રતિરથઃ પ્રગ્લ્ભોઽમિતવિક્રમઃ ॥

સૂર્ય આદિકમાં રહેલી જે અર્ચા તેજ બેમાં
છે તે અર્ચિષ્માન, સર્વ પ્રકારે પૂજનીય છે તે

અર્ચિત, સર્વ, જીવને માટેએ કરી આજ્ઞાદાન
કરે તે કુંડ, જીવ જેના બજવાથી શુદ્ધ થાય છે
તે વિશુદ્ધાત્મા, જીવોના પાપોને શોધન કરે તે
વિશેધન, ક્યાંએ પણ રૂદ્ધ ન હોય તે અનિરૂદ્ધ
(૪૦), જેના આગળ પાછળ નહીં તે અ-
પ્રતિરથ, પ્રકૃત છે દુઃખ ધન તે પ્રદુઃખ, જેના
પરાક્રમનો પાર નહીં તે અમિતિવિક્રમ. ૬૮

કાલનેમિનિહા વીરઃ શૌરિઃ શૂરજનેશ્વરઃ ।
ત્રિલોકાત્માત્રિલોકેશઃકેશવઃકેશિહાહરિઃ

કાળનેમિ અસુરને માર્યો તેથી કાલનેમિહા,
શૂરો તે વીર, શૂરના કુળમાં થયા તે શૌરી,
શૂરા જનોનો પણ ઈશ્વર તે શૂરજનેશ્વર, ત્રણ
લોકના આત્મા તે ત્રિલોકાત્મા, ત્રણલોકના મુક્ત
તે ત્રિલોકેશ, જે કેશ સ શિવ સૂર્ય તેને પ્રકાશ
કરે છે તે કેશવ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ, શિવ, શક્તિ તે
કેશવસંજ્ઞા (૫૦), કેશી અસુરને મારનાર બે
કેશિહા, દમણ કરવાથી પાપોને હરે તે હરિ.

(૩૮૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

કામદેવઃ કામપાલઃ કામીકાંતઃ કૃતાગમઃ ।
અનિર્દેશ્યવપુર્વિષ્ણુર્વીરોઽનંતો ધનંજયઃ ॥

ભક્તોની કામના પ્રાપ્તિ કરે તે કામદેવ, તે-
મની કામનાને પાળે તે કામ પાળ, જેને ભ-
ક્તની કામના છે તે કામી, બ્રહ્મ તેના જે
અંત તે કાંત, કયાં છે વેદ અગમ જેણે તે કૃતા-
ગમ, સર્વ ચેતન અચેતનથી વિલક્ષણ શરીર
જેનું છે તે અનિર્દેશ્યવપુ. સર્વ વ્યાપી તે વિષ્ણુ,
મતિ માત્ર જેના વિષે છે તે વીર (૬૦) જેના
શુભોનો પાર નહી તે અનંત, અર્બુન રૂપથી
ધનંજય. ॥ ૭૦ ॥

બ્રહ્મણ્યો બ્રહ્મકૃત્ બ્રહ્મા બ્રહ્મ બ્રહ્મવિવર્ધનઃ
બ્રહ્મવિદ્બ્રાહ્મણોબ્રહ્મીબ્રહ્મજ્ઞોબ્રાહ્મણમિયઃ ॥

તપ આદિક બ્રહ્મ તેમનું હિત બ્રહ્મણ્ય, બ્રહ્મ
જે વેદ તેના કર્તા બ્રહ્મકૃત, સૃષ્ટીના માટે
બ્રહ્મા થયા તે બ્રહ્મા, સર્વેશ્વરપણાથી બ્રહ્મા તપ
આદિક બ્રહ્મના વર્ધક તે બ્રહ્મવિવર્ધન, બ્રહ્મ જે

વેદ તેને જાણે તે અક્ષવિદ્, અક્ષ જે વેદ તેને
પ્રવર્ત કરે તે પ્રાક્ષણ, અક્ષદેવત્વ જેમાં છે તે
અક્ષી, અક્ષને એટલે વેદને જાણે તે અક્ષજ્ઞ,
જેને પ્રાક્ષણ પ્રિય તે પ્રાક્ષણપ્રિય. ॥ ૭૧ ॥

મહાકર્મો મહા કર્મા મહાતેજા મહોરગઃ ।

મહાકર્તુર્મહાયજ્વા મહાયજ્ઞો મહાહવિઃ ૭૨

પગોને ઊંચા મુકવા રૂપ ક્રમ છે જેને તે
મહાક્રમ, મહાન છે કર્મ જ્ઞાનાં તે મહાકર્મા,
મહાન તેજયુક્ત મહાતેજા, વાસુકીરૂપ તે મ-
હોરગ, અશ્વમેધાદિક તેથી મહાકર્તુ, મહાય-
જ્ઞના કર્તા મહાયજ્વા, જપયજ્ઞરૂપ (૮૦) મહા-
યજ્ઞ, અક્ષાર્પણ હવિરૂપ તે મહાહવિ. ॥ ૭૨ ॥

સ્તવ્યઃસ્તવપ્રિયઃસ્તોત્રંસ્તુતિઃ સ્તોતારણપ્રિયઃ—

પૂર્ણ પૂરયિતા પુણ્યઃ પુણ્ય કીર્તિરનામયઃ ॥ ’

સ્તુતિ કરવા થોડ્ય તે સ્તવ્ય, સ્તુતિ જેને
પ્રિય છે તે સ્તવપ્રિય, શુભપ્રતિપાદક રૂપથી
સ્તોત્ર, પુરણ કીરતન ક્રીયારૂપ તેથી સ્તુતિ,

સ્તુતિનો કર્તા સ્તોતા, રણુ પ્રિય છે તેથી રણુ-
પ્રિય, અનંત કલ્યાણુ ગુણુપણુથી પૂર્ણ, ભક્તો-
ની કામના પૂરી કરવાનો સ્વભાવ તે પૂરચિતા,
મનોહરત્વથી પુણ્ય, પુણ્યકારક જેની કીર્તિ તે
પુણ્યકીર્તિ (૬૦), રોગ રહિત તે અનામય.

મનોજવસ્તીર્થકરો વસુરેતા વસુમદઃ ।

વસુમદો વાસુદેવો વસુર્વસુમના હવિઃ ૭૪

મનના બદોબર વેગવાળા તે મનોજવ, ખવિ
મકારકતાથી તીર્થકર, વસુવર્ણુરેત એટલે વીર્ય
જે વસુરેતા, પ્રકર્ષશુક્લ ધન આપનાર તે વસુ-
મદ, વસુ જે બીષ્મ તેને ઉત્તમ મોક્ષ આપનાર
વસુમદ, વસુદેવના પુત્ર વાસુદેવ, સર્વ વસે છે
તેથી વસુ, સર્વત્ર વસવામાં મન છે તે વસુમના,
હવ્યરૂપ તેથી હવિ. (૭૦૦) ॥ ૭૪ ॥

સદ્ગતિઃ સત્કૃતિઃ સત્તાસદ્ગતિઃ સત્પરાયણઃ ।

શૂરસેનો યદુશ્રેષ્ઠઃ સન્નિવાસઃ સુધામુનઃ ૭૫

અપુરુષોને પ્રાપ્ત થવાને યોગ્ય તે સદ્ગતિ,

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૩૮૭)

સત્પુરૂષોને માટે કૃતિ છે ને સત્કૃતિ, સર્વત્ર
અસ્તિત્વજ્ઞાથી સત્તા, સત્પુરૂષોને ભૂતિસંપદા
જેનાથી તે સદ્ભૂતિ, સત્યભક્તના અભિષ્ટરૂપ
સત્યપરાયણ, હનુમાનાદિક શુર સેન્યા છે તેથી
શૂરસેન, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ યદુશ્રેષ્ઠ, સત્પુરૂષોનો
નિવાસ સન્નિવાસ, સુંદર યમનાનું જળ વિષ
રહિત થયું તેથી સુયામુન. ॥ ૭૫ ॥

ભૂતાવાસો વાસુદેવઃ સર્વામુનિલયો નલઃ ।

વર્ષહા વર્ષદો દત્તો દુર્ધરોઽથાપરાજિતઃ ૭૬

ભૂતોનો અવાસ તે ભૂતાવાસ; (૧૦) વિ-
શુદ્ધ સત્વર્માં પ્રતિત થનાર તે વાસુદેવ, સર્વ
પ્રાણીના આશ્રય સર્વામુનિલય, જનોને પ્રકાશ
કરે છે તેથી અનલ, દુષ્ટોના ભયને હલે છે
તે વર્ષહા, અસુરોને ભય દેનાર તે વર્ષદ,
નિબનંદ અનુભવ તેથી દત્ત, દુઃખથી ધાર-
વામાં ન આવે તે દુર્ધર, શત્રુથી ન છતાય તે
અપસંહત. ॥ ૭૬ ॥

(૩૮૮) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

વિશ્વ મૂર્તિર્મહામૂર્તિર્દીપ્તમૂર્તિરમૂર્તિમાન ।

અનેકમૂર્તિરવ્યક્તઃ શતમૂર્તિઃશતાનનઃ ॥ ૭૭

વિશ્વ છે મૂર્તિ જેની તે વિશ્વમૂર્તિ, મહત્ત્વ
પૂજ્ય મૂર્તિ જેની તે મહામૂર્તિ, પ્રકાશમાન
મૂર્તિ તે દીપ્તમૂર્તિ, જેના સમાન મૂર્તિમાન
નથી તે અમૂર્તિમાન, ભક્તોની ઇચ્છારૂપ અ-
નેક રૂપ તે અનેકમૂર્તિ, એ એમજ છે તે બ-
ધુવામાં ન આવે તેથી અવ્યક્ત, અસંખ્યમૂર્તિ
તેથી શતમૂર્તિ, શતમૂર્તિ છે તેથી શતાનન. ૭૭

एकोनेकः सवकः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ।

લોકબંધુલોકનાથો માધવો ભક્તવત્સલઃ ॥

સૂક્ષ્મ જગત રૂપથી એક, સ્થુળથી અનેક;
શતાનરૂપથી સર્વ, સુખરૂપથી કઃ (૩૦),
વિચારરૂપથી કિં, જેને ભક્ત ચહાય છે તે તે,
ચાય છે યતત્, ભક્તોનું પ્રતિષ્ઠરૂપ પદ, જેના
સમાન ઉત્તમ નહીં તે પદ અનુત્તમ, લોકના
બંધુ લોક બંધુ, લોકોના નાથ લોકનાથ,

મા-લક્ષ્મી તેના પતિ માધવ, જેના ખ્યારે
લક્ષ્મી પર છે તે લક્ષ્મીવત્સલ. ॥ ૭૮ ॥

સુવર્ણવર્ણો હેમાંગો વરાંગશ્ચંદનાંગદી ।

વીરહાવિષમઃશૂન્યાધૃતાશીરચલશ્ચલઃ ॥૭૯

સુવર્ણ ચરખો વર્ણુ તે સુવર્ણ વર્ણુ, હેમના
જેવું અંગ તે હેમાંગ (૪૦) શ્રેષ્ઠ અંગ છે
તેથી વરાંગ, ચંદન અને અંગદ છે તે ચંદનાં-
ગદી, અસુર વીરોને મારવાથી વીરહા, જેના
બરાબર નહીં તે વિષમ, આકાશરૂપથી
શૂન્ય, લક્ષ્મીના આશીર્વાદ ધારણ કર્યા છે તે
ધૃતાશી, સ્વરૂપથી ન ચળે તે અચળ, સર્વ
પ્રાણી ચળવાથી ચળ. ॥ ૭૯ ॥

અમાની માનદો માન્યો લોક સ્વામી ત્રિલા-
કષ્ટક. સુમેધા મેધજો ધન્યઃ સત્યમેધા ધરા-
ધરઃ ॥ ૮૦ ॥

હેલ અભિમાન રહિત અમાની, લક્ષ્મીને
જ્ઞાન આપનાર માનદ (૫૦) સર્વને માનવા

(૩૯૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

ચોક્ષ્ય માન્ય, લોકેના સ્વામી લોકસ્વામી,
ત્રણ લોકને ધારણ કરનાર ત્રિલોકધૃક્, સુંદર
મેધા એટલે પ્રજ્ઞા છે તે સુમેધા, ધરા જે
પૃથ્વીને ધારણ કરે તે ધસધર. ॥ ૮૦ ॥

તેજો વૃષો ધૃતિધરઃ સર્વશસ્ત્રમૃતાં વરઃ ।
પ્રગ્રહોન્નિગ્રહો વ્યગ્રો નૈકશ્રંગો મદાગ્રજઃ ૮૧

સૂર્યરૂપ તેજથી વર્ષા કરે તે તેજોવૃષ, ધૃતિ-
ના ધરવાથી ધૃતિધર (૬૦) સર્વ શસ્ત્રધારી-
યોમાં શ્રેષ્ઠ તે સર્વશસ્ત્રભૂતાંવર, ભકતોની
પૂજા ગ્રહણ કરે તેથી પ્રગ્રહ, દ્રસ્યનોના
નિગ્રહથી નિગ્રહ, વિવિધ જીવોના અગ્રજ તે
મદાગ્રજ. ॥ ૮૧ ॥

चतुर्भूतिश्चतुर्बाहुश्चतुर्न्युहश्चतुर्गतिः ।

चतुर्भूतिश्चतुर्बाहुश्चतुर्न्युहश्चतुर्गतिः । ८२

રામ, લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન એ અમલાર
તેથી ચતુર્ભૂતિ, જેને ચાર બાહુ તે ચતુર્બાહુ,
ચાતુર્યેવ, સંકર્ષણ, અદ્યક્ષ, અને અનિરૂદ્ધ એ

ચાર ચતુર્બુદ્ધ, એ ચાર આશ્રમીઓ આશ્રમ તે
ચતુર્ગતિ (૭૦) રાગ દ્રેષ સહિત ચતુર, અને
મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર એ ચારે રૂપથી
ચતુરાત્મા, ચારે પુરુષાર્થ જેથી ઉત્પન્ન થાય
તે ચતુર્ભાવ, ચાર વેદને બાજે તે ચતુર્વેદવિત્,
આ જગત્ જેનું એક પદ છે તેથી એકપાત્.

સમાવર્તો નિવૃત્તાત્મા દુર્જયો દુરતિક્રમઃ ।

દુર્લભો દુર્ગમો દુર્ગો દુરાવાસો દુરાસિદ્ધાદર

સંસાર ચક્રનું સમાવર્તન કરવાથી સમાવર્તી,
સંસારથી આત્મા નિવૃત્ત છે તે નિવૃત્તાત્મા,
દુઃખથી પણ ન છૂટાય તે દુર્જય, દુઃખથી
અતિક્રમણ ન થાય તે દુરતિક્રમ, ભક્તિથી
કરી મળવો દુર્લભ તે દુર્લભ, જ્ઞાનીને દુઃખથી
પ્રાપ્ત થવ તેથી દુર્ગમ (૮૦), સર્વને દુઃ-
ખથી પણ ન મળી શકે તે દુર્જય, દુઃખથી
ધ્યાનમાં વસી શકે તે દુરાવાસ, દુષ્ટોને મારે
તે દુરાસિદ્ધા. ॥ ૮૩ ॥

(૩૬૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

શુભાંગો લોકસારંગઃ સુતંતુસ્તંતુવર્ધનઃ ।

ઈંદ્રકર્મા મહાકર્મા કૃતકર્મા કૃતાગમઃ ૮૪

શુભ અંગ જેને છે તે શુભાંગ, લોકના અ-
લંકાર રૂપ તેથી લોકસારંગ, સુંદર તેનો આ
સંસાર તે સુતંતુ, એનેજ વધારનાર તંતુવ-
ર્ધન, શ્રેષ્ઠ કર્મ છે જેનાં તે ઈંદ્રકર્મા, મહાકર્મ
જેનાં છે તે મહાકર્મા, કર્યા છે કર્મ જેણે તે કૃત-
કર્મા (૬૦) જેણે આગમ શાસ્ત્ર કર્યું છે કૃતાગમ.

ઉન્નવઃ સુંદરઃ સુંદો રત્નનામઃ સુલોચનઃ ।

અર્કો વાજસનઃ શૃંગી જયંતઃ સર્વવિજ્ઞયી ૮૫

જેનાથી જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે ઉદ્ભવ, અતિ
શોભિત સુંદર લોકને શોભાયમાન કરે તે સું-
દર, દયાના દરીયા તે સુંદ, ભૂતવંસ છે જેનો
તે રત્નનાભ, સારાં લોચન છે જેનાં તે સુલોચન,
લોકમાં અર્ચિત તે અર્ક; વાજ અનંત લોકો-
ને આપે તે વાજસન, મત્સ્યાવતારમાં શુંખ ધા-
રણ કર્યું તેથી શૃંગી, જીતે તે જયંત, (૮૦૦)

સર્વને બધે ને જીતે તે સર્વવિજ્ઞયી. ૮૫

સુવર્ગવિંદુરક્ષોભ્યઃ સર્વાગીશ્વરેશ્વરઃ ।

મહાહ્રદોમહાગર્ભો મહાભૂતો મહાનિધિઃ ૮૬

સુંદર વર્ણુ બિંદુ એટલે અંગ જેનું તે સુવર્ણ
બિન્દુ, જે ક્ષોભને પ્રાપ્ત ન થાય તે અક્ષોભ,
સર્વ વાણીના ઇશ્વરેશ્વર વાગીશ્વરેશ્વર, યોગીંદ્ર
હૃદય તે મહાહૃદય વા મોટું હૃદય છે જેનું તે
મહાહૃદય, જ્યારે ગોવરધન ઉચકયો અને
તેની નીચે ગરહમાં વા ઘેરવામાં ગોવાળ અને
ગાયો પેસાડી રક્ષણ કર્યું ત્યારે મહાગર્ભ,
મહા ભૂત થયા તેથી મહાભૂત, મહા આધાર
તે મહાનિધિ ॥ ૮૬ ॥

કુમુદઃ કુંદરઃ કુંદઃ પર્જન્યઃ પાવનોઽનિલઃ —

અમૃતાંશોઽમૃતવપુઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વતોમુખઃ ૮૭

કુ જે પૃથ્વી તેનો ભાર ઉતારી હર્ષ કરનાર
તે કુમુદ, કુત્સિત જે દુર્બલ માણસ તેને આ-
રખાથી કુંદર, અથવા કુ જે ધરા તે કાંડનાર

(૩૯૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

હિરણ્યાક્ષને મારવા વારાહરૂપ થઈ તે કુંડલ
(૧૦) કુંડળે પૃથ્વીને કબજાને આપી તેથી કુંડ,
વર્ષાની માફક તાપનાથી પજ ન્ય, વાયુ સમ
વેગ તે પવન, ઐથી પર કોઈ નહીં તે અનિલ,
દેવતાઓને અમૃત ખવડાવે તે અમૃતાંશ, મરણ
રહિત શરીર તે અમૃતવયુ, સર્વને જાણે તે
સર્વજ્ઞ, સર્વના તરફ મુખ તે સર્વમુખ. ॥ ૮૭

સુભઃ સુવતઃ સિદ્ધઃ શત્રુજિચ્છત્રુતાપનઃ ।

ન્યગ્રીધોદુંવરોન્મથશ્ચાણૂરાંઘ્રનિષ્પદનઃ ૮૮

સુભ નામ ભક્તિ કીર્તનાદિકથી પ્રાપ્ત થાય
તે સુલભ, સુંદર વરદાયક વ્રત તે સુવ્રત (૨૦)
પોતે સમર્થ તે સિદ્ધ, શત્રુ હતવાથી શત્રુ-
હંત, શત્રુને તપાવાથી શત્રુતાપન, સર્વ પ્રા-
ણીને અપરોધન કરે તે ન્યગ્રોધ ભગવાન
જામવમુદુંબરહસ્તિશ્રુતે એ પ્રમાણથી—ઓદુંબર
ને અનાદિક વસ્તુ તેથી કરી જગતનું પોષણ
કરે તે ઓદુંબર, સંસાર વૃક્ષરૂપથી અન્ન

આણુર નામ અ'પ્રદેશવાસ્તી મહત્તરૂપ આણુરને
આશવાથી આણુરાંધનિષૂદન. ॥ ૮૮ ॥

સહસ્રાર્ચિઃસત્તજિહ્વઃ સપ્તૈવામસવાહનઃ ।

અર્ચાતરનયોઽર્ચિત્યો મયકુદ્વયનાશનઃ ૮૯

સહસ્ર છે અર્ચિ એટલે કિંચિત્તે જેને તે સહ-
સ્રાર્ચિ, જે અગ્નિની કાલી, કરાલી, મનોજ વા
મુલોહિતા, મુધુઅવર્ણા, મુલિંગિની અને
વિષ્ણુચિ એ સાત જીવંત તે સપ્તજીવંત,
તેજરૂપ જે સાત સમીધિયો સપ્તૈવા (૩૦)
સાત ઘોડેવાહન સૂર્યરૂપ છે તે અમસવાહન (જો
ક ઘોડો સાત ઘોડાનું વાહન છે એ સ્મૃતિ છે)
જેની મૂર્તિ નથી અમૂર્તિ, પાપરહિત અનબ,
ચિંતાવનમાં ન આવે તે અચિંત્ય, બાકિતીર -
પુરુષોને ભયકારક તેથી ભયમૂલ, લક્ષ્મણ
ભયનાશક તે ભયનાશન. ॥ ૮૯ ॥

અણુર્મહસ્તક્રુશઃસ્થૂલો મુળમૃતિર્મુળો મહન્ ૧

અણુતઃસ્વધૃતઃ સ્વાશ્વઃ પ્રાપ્ત્વંશો વંશવર્ધનઃ ૨

(૩૯૧) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સૂક્ષ્મરૂપથી અણુ, સ્થુલરૂપથી સ્થુલ (૪૦)
 કદ્યાણુ ગુણોને ધારણ કરે તે ગુણભૂત, ગુણ
 રૂપ જે સુખદુઃખાદિકથી રહિત નિર્ગુણ, સર્વ-
 ના પૂજ્ય તેથી મહાન્, પૃથ્વી આદિને ધારણ
 કરનારને પણ ધારણ કર્યું છે તેથી અધૃત, અ-
 થર્તાત્ બીજાથી ન ધારણ થાય એવું ત્યારે કો-
 ઈ શંકા કરે કે આ શી રીતે હમણાં ધારણ
 કરી રહેલ છે ? તો સ્વધૃન અર્થાત્ પોતે ધા-
 રણ કર્યું છે તેથી સ્થિર, જેનો શ્વાસ રૂમવેદ,
 આદિક સ્મૃતિરૂપ તેથી સ્વાસ્થ, પ્રથમ એટલે
 પૂર્વ બ્રહ્માદિકવંશ તે પ્રાગ્વંશ, વંશની વૃદ્ધિ
 કરે તે વંશવર્ધન. ॥ ૯૦ ॥

અનરતપ્રત્ કથિતો યોગી યોગીશઃસર્વકામદઃ
 આશ્રમઃ શ્રમણઃ ક્ષામઃસુપર્ણો વાયુવાહનઃ૯૧

શેષ રૂપ ધરી ભૂભાર ધારણ કર્યો તેથી ભા-
 રભૂત, વેદોએ કરી કહેવામાં આવે તે કથિત
 (૫૦), જેને યોગ છે તે યોગી, યોગીના ઇશ

તે ચે.ગીશ, સર્વ કામના આપે તે સર્વકામદ,
સંસારમાં ભમતા જનોને વિશ્રામ સ્થાનરૂપ
તેથી આશ્રય, અલકતોને શ્રમ પ્રાપ્ત કરે તે
શ્રમણ, પ્રલયકાળમાં પ્રજાને દુર્ભાગ કરે તેથી
ક્ષામ, સંસાર વૃક્ષરૂપ તેનાં વેદરૂપ સુંદરપણું
તેથી સુપર્ણ, છ દ જેનાં પાંદડ છે, ઇત્યાદિ સ્તુ-
તિ પ્રમાણથી વાયુને ચલાવે તે વાયુવાહન.

ધનુર્ધરો ધનુર્વેદો દંડો દમયિતાદમઃ ।

અપરાજિતઃ સર્વસહોનિયંતાનિયમોયમઃ ૯૨

ધનુષને ધરે તે ધનુર્ધર, ધનુષના શુભદોષો-
ને જાણે તે ધનુર્વેદ (૬૦) લોકોને દમન કરે
તે દંડ, મનુઆદિકપતદમન કરાવ્યું તેથી દ-
મયિતા, જે દંડનું કૃણ તે દમ, અપરા જે
ઓપી તેનાથી છતાંય તે અંપસણત,
સર્વને સહન કરે છે તેથી સર્વસહ, પોતા-
પોતાના અધિકાર નિયમિત કરે તે નિયંતા,
જેમાં અન્યકૃત્ય નિયમ નહીં તે અનિયમ, જેનું

(૪૬૮) વિધિસહસ્રનામ.

મૃત્યુ નહીં તે અયમ. ॥ ૬૨ ॥

સત્ત્વવાન્ સાત્ત્વિકઃ સત્યઃ સત્યધર્મપરાયણઃ
અભિપ્રાયઃ પ્રિયાહોઽર્હઃ પ્રિયકૃત્ પ્રીતિવર્ધનઃ ॥

શુદ્ધ સત્ત્વ જેમાં છે તે સત્ત્વવાન, સત્ત્વગુણ
પ્રધાન તે સાત્ત્વિક (૭૦), સત્યસ્વરૂપ સત્ય,
સત્યધર્મમાં વત્પર તે સત્યધર્મપરાયણ, સર્વ
પુરુષાર્થ આહનાર તે અભિપ્રતરૂપ તે અભિ-
પ્રાય, પ્રિયવસ્તુના યોગ્ય તે પ્રિયાહ, પૂજ્યને
યોગ્ય આહ, પ્રિય જે સુખને કરે તે પ્રિયકૃત,
પ્રીતિને વધારે તે પ્રીતિવર્ધન. ॥ ૬૩ ॥

વિદાયસમતિર્જ્યોતિઃ સુરુચિર્હુતશ્ચુગ્નિષ્ઠુઃ ।

રવિવિરોચનઃ સૂર્યઃ સવિતા રવિલોચનઃ ૯૪

વિદાયસમતિ જે અગ્નિ તે ઉપર અતિ છે તેથી
વિદાયસમતિ, પ્રકાશમાન તેથી જ્યોતિ, સુંદર
કાન્તિ છે તેથી સુરુચિ, સર્વ દેવના નિમિત્ત-
કૃત મહાર્થને લોખવે તે હુતભુક્, સામર્થ્ય-
વાળી વિષ્ણુ, સૂર્યરૂપ રવિ વિશેષે કરી પ્રકાશ-

કરે તે નિરોચન, સૂર્યના અંતરમામી તેથી
સૂર્ય, જેથી જગત પ્રસવ થાય તે સવિત્ર,
બાનુ છે લોચન-આંખ જેને તે રવિલેચન
અનંતો હુતભુગ્મોક્તા મુખદો નૈકજોઽગ્રજઃ ।
અનિર્વિણ્ણઃ સદામર્ષી લોકાધિષ્ઠાનમદ્રુતઃ ॥

જેનો અંત નહિ તે અનંત, અગ્નિરૂપથી
હુત લોગવે તે હુતભુગ, સર્વ વસ્તુ લોગવે તે
લોકતા (૯૦), સુખ આપે તે સુખદ, અનેક
રૂપથી પ્રગટ માટે અનેકજ, પ્રભાકર સૃષ્ટિથી
અગ્રજ માટે અગ્રજ, સાધનપણાથી અનિ-
ર્વિણ્ણ, સદા સહનશીલ સદામર્ષી, લોકોના
આધાર માટે લોકાધિષ્ઠાન, અનેક શક્તિ-
પણાથી અદ્રુત. ॥૯૫॥

સનાત્સનાતન તમઃ કપિલઃ કપિરવ્યયઃ ।
સ્વસ્તિદઃ સ્વસ્તિકૃત્સ્વસ્તિ સ્વસ્તિશુક્ સ્વ-
સ્તિદક્ષિણઃ ॥ ૯૬ ॥

સન જો સર્વ દત્ત તે પદાર્થ જેને પ્રાપ્ત થાય છે

(૪૦૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સનાત, અતિશય સનાતન તે સનાતન તમ,
કપિલ અવતારથી કપિલ, (૬૦૦), વરાહ
અવતારથી કપિ, પ્રલયરૂપથી અવ્યય, ભ-
ક્તોને સ્વસ્તિ આપે તે સ્વસ્તિદ, લોકની
સ્વસ્તિ કરવાથી સ્વસ્તિકૃત, કલ્યાણથી સ્વ-
સ્તિ, ભક્તોનું મંગળ પાલન કરે તે સ્વસ્તિભુક્,
સ્વસ્તિ જે કલ્યાણ તેમાં દક્ષિણ ચતુર
સ્વસ્તિદાક્ષણ. ॥ ૬૬ ॥

અરૌદ્રઃકુંડલી ચક્રી વિક્રમ્યૂર્જિતશાસનઃ ।

શબ્દાતિગઃ શબ્દસહઃ શિશિરઃ શર્વરીકરઃ॥

રૌદ્ર કર્મ જેને નથી તે અરૌદ્ર, જેને કુંડળ
છે તે કુંડળી, જેને ચક્ર છે તે ચક્રી (૧૦)
વિક્રમ જેને છે તે વિક્રમી, જેનું શાસન તે
ઉરજીત શાસન, ઉરજીત શબ્દનું પણ ઉલ-
્લેખ કરે તે શબ્દાતિગ, શબ્દ જે વડે વેદ સહ
એટલે પરાક્રમ તે શબ્દસહ, સંસાર તાપ-
નાશકથી શિશિર, સંસારીને જ્ઞાનરૂપ

અને જ્ઞાનીને સંસારરૂપ સત્રી કરે છે તે
શર્વરીકર. ॥ ૬૭ ॥

અકૂરઃ પેશલો દક્ષો દક્ષિણઃ ક્ષમિણાંબરઃ ।

વિદ્વત્તમો વીત્તમયઃ પુણ્યશ્રવણકીર્તનઃ ૯૮

જે કુર નહિ તે અકૂર, જે સર્વદા રૂચિર છે
પેશલ, શીઘ્ર કાર્ય કરનાર દક્ષ તે સરળ, ઉ-
દાર તે દક્ષિણ (૨૦), ક્ષમાવનમાં શ્રેષ્ઠ તે
ક્ષમિણાંબર, અતિશય વિદ્વાન તે વિદ્વત્તમ,
ભય રહિત વીતભય, પુણ્ય શ્રવણ કીર્તન
જેને છે તે પુણ્યશ્રવણકીર્તન. ॥ ૬૮ ॥

ઉત્તારણો દુષ્કૃતિહાપુણ્યો દુઃસ્વપ્નનાશનઃ ।

વીરહા રક્ષણઃ સંતો જીવનઃ પર્યવસ્થિતઃ ૯૯

સંસારથી તારે તે ઉત્તારણ, દુષ્ટ કૃતિને
હણે તે દુષ્કૃતિહા, પુણ્ય કરે અને કહે તે
પુણ્ય, દુઃસ્વપ્ન નાશ કરે તે દુઃસ્વપ્નનાશન,
વિવિધ પ્રકારે સંસારીને ગતિ સુક્તિ આપે
ને અજ્ઞાન હણે તે વીરહા, રક્ષણ કરે તે રક્ષણ,

(૪૦૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

અન્માર્ગવર્તી તે સંત, પ્રાણીઓને જીવાડે તે
જીવન, પરીત એટલે સંસારનાં ગ્રાપી અ-
વસ્થિત તે પર્યવસ્થિત. ॥ ૯૯ ॥

અનંતરૂપોઽનંતશ્રીર્જિતમન્યુર્ભયાપહઃ ।

ચતુસ્ત્રોગભીરાત્મા વિદિશો વ્યાદિશો દિશઃ ।

અનેક રૂપવાળો તે અનંત, અનંત સંપદા
જેને છે તે અનંતશ્રી, જેણે ક્રોધ જીત્યો છે
તે જીતમન્યુ, ભય હણે તે ભયાપહ, ચારે
વેદ અથ્થ ચતુષ્કોણે જેનાં છે તે ચતુરથ,

ગીર છે આત્મા જેનો તે ગભીરાત્મા, ભ-
કતોને વિવિધ કૃણ આપે તે વિદિશ (૪૦),
વિશેષ ઉપદેશ કરે તે વ્યાદિશ, વેદરૂપથી
કર્મકૃણનો ઉપદેશ કરે તે દિશ. ॥ ૧૦૦ ॥

અનાદિર્મૂર્ધ્વો લક્ષ્મીઃ સુવીરો રુચિરાંગદઃ

જનનો જનજન્માદિર્મીમો ભીમપરાક્રમઃ ૧

જેનું આદિકારણ નહિ તે અનાદિ, ભૂમી જે
પૃથ્વી સદૃશા સર્વના આધાર તે ભૂત ભૂલો-

કની લક્ષ્મી શોભાડૂપ તેથી કરી ભૂભૂવેલ-
લક્ષ્મી, સુંદર વીર એટલે પૂજ છે જેને તે સુ-
વીર, રૂચિર છે અંગદ જેનો તે રૂચિરાંગદ,
પ્રદ્યુમ્નાદિકને પેદા કરવાથી જનન, જનેતા
જન્મઆદિ કારણુ તેથી જનજન્માદિ, ભ-
યના કારણુથી ભીમ, ભયકર પરાક્રમ તે
ભીમપરાક્રમ. (૫૦) ॥ ૧૦૧ ॥

આધારનિલયો ધાતાપુષ્પહાસઃ પ્રજાગરઃ ।

ઉર્ધ્વગઃ સત્પથાચારઃ પ્રાણદઃ પ્રણવઃ પણઃ ॥

આધાર જે દેહ તેનું નિલય એટલે સ્થાન
તે આધારનિલય, જેનો ધાતા-ધારણુ કર-
નાર બીજે કોઈ નથી તે અધાતા, પુષ્પ સ-
દૃશ આનંદકારક જેનું હાસ્ય છે તે પુષ્પહાસ,
પ્રકર્ષ કરીને ભગરણુ જેનું એટલે અખંડ
જ્ઞાની તે પ્રજાગર, સર્વેના ઉપર વૈકુંઠ તે
ઉર્ધ્વગ, સત્પુરુષોને સત્ય આચરણુ કરાવે તે
સત્પથાચાર, પ્રાણુ આપનાર પ્રાણદ, જેની

(૪૦૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

જન-માણસો સ્તુતિ કરે પ્રણવ, વ્યવહાર
કરે તે પણ. ॥ ૧૦૨ ॥

પ્રમાણંપ્રાણનિલયઃ પ્રાણમૃતપ્રાણજીવનઃ ।

તત્ત્વંતત્ત્વવિદેકાત્માજન્મમૃત્યુજરાતિગઃ ૩

યાદવને મર્યાદારૂપ તેથી પ્રમાણ (૬૦), પ્રાણ
જે જીવ તેનો આધાર પ્રાણનિલય, અનાદિ
રૂપ કરીને પ્રાણનું પોષણ કરે તે પ્રાણભૂત,
પ્રણને જીવાડનાર પ્રાણજીવન, તત્ત્વરૂપથી
તત્ત્વ, તત્ત્વને જાણે તે તત્ત્વવિદ, તત્ત્વ એક
વાચી શબ્દ છે માટે એકાત્મા, જન્મ મૃત્યુ
વૃદ્ધાવસ્થાને ઉલ્લંઘન કરે તે જન્મ મૃત્યુ
જરાતિગ. ॥ ૧૦૩ ॥

ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તરૂસ્તારઃ સપિતાપ્રપિતામહઃ ।

યજ્ઞોયજ્ઞપતિર્યજ્ઞા યજ્ઞાંગો યજ્ઞવાહનઃ ૧૦૪

ભૂલોક ભુવલોક અને સ્વર્ગલોક ને કદપત-
રૂપ ધર્મિષ્ઠતદાયક ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તરૂ, બકતોનો
તારક તે તાર, સાધારણ સર્વના પિતા તે સ-

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૪૦૫)

પિતા (૭૦), પિતામહ યજ્ઞ પિતા તેથી પ્ર-
પિતામહ, જે યજન કરવામાં આવે તે યજ્ઞ,
યજ્ઞના પાલક તે યજ્ઞપતિ, યજ્ઞ કરનાર યજ્ઞવા,
યજ્ઞ જેનું અંગ છે તે યજ્ઞાંગ, યજ્ઞ જે પૂજન
તે વાહન પ્રાપ્તિકારક જેનું તે યજ્ઞવાહન.

યજ્ઞમૃચજ્ઞકૃચજ્ઞી યજ્ઞમુગ્યજ્ઞસાધનઃ ।

યજ્ઞાંતકૃચજ્ઞગુહ્યમન્નમન્નાદ એવચ ॥ ૧૦૫ ॥

સૃષ્ટિની આદિમાં યજ્ઞને ધારણ કરવાથી
યજ્ઞભૂત, સૃષ્ટિની આદિ અંતમાં યજ્ઞ કરે તે
યજ્ઞકૃત, યજ્ઞ અવતાર છે તે યજ્ઞી, યજ્ઞમાં સર્વ
દેવરૂપથી ભોજન કરવાથી યજ્ઞભુક્ (૮૦), સુ-
ધિષ્ઠિરનો યજ્ઞ સાધવાથી યજ્ઞસાધન, યજ્ઞનો
અંત જે કૃણના કર્તા તે યજ્ઞાંતકૃત, યજ્ઞ ક-
રીને ગુહવામાં ભેવામાં આવે વા મળે તે
યજ્ઞગુહા, જેને જન ખાય છે તે અન્ન, એ
અન્નને ખાય તે અન્નાદ, એવચ એટલે (એક
પુરૂષ વા સ્ત્રી છે) અર્થાત્ એક બ્રહ્મા. ૧૦૫

(૪૦૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

આત્મયોનિઃ સ્વયંજાતોવૈસ્વાનઃ સામગાયનઃ
દેવકીનંદનઃ સ્ષ્ટાક્ષિતીશઃ પાપનાશનઃ ॥૬
પોતે હોતાનું કારણ તેથી આત્મયોનિ,
સ્વયં જન્મવાથી સ્વયંજાત, પૃથ્વી ખોદી
ખાતાળમાં જઈ હિરણ્યાક્ષનો વધ કર્યો તેથી
વૈષ્ણવ, સામવેદ જેનું ગાન કરે તે સામ-
ગાયન, દેવકીના પુત્ર દેવકીનંદન (૯૦),
પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાથી સ્ષ્ટા, ક્ષિતી જે પૃથ્વી
તેના ઇશ તે ક્ષિતીશ, એવા રામચંદ્રનું કી-
ર્તન પૂજન ધ્યાન સ્મરણ પાપરાશીને નાશ-
કારક છે માટે પાપનાશન. ॥ ૧૦૬ ॥

શંખમૃદ્ધંદકી ચક્રી શાર્દૂલધન્વા ગદાધરઃ ।

રથાંગપાણિરક્ષોભ્યઃ સર્વમહરણાયુધઃ ૧૦૭

શંખને ધારણ કરવાથી શંખલૂત, નંદન
જે કૃષ્ણ તે નંદકી, જેને ચક્ર છે તે ચક્રી,
શાર્દૂલ ધનુષ જેને છે તે શાર્દૂલધન્વા, ગદા
ધારણથી ગદાધર, રથાંગ જે ચક્ર જેના હા-

થમાં છે તે રથાંગપાણી, શત્રુએ કવીને જેને
ઉદ્ધવેશ નહીં તે અશોભ્ય, સર્વ હથીઆર
પ્રહાર યોગ્ય છે માટે સર્વ પ્રહરણાયુધ. ૧૦૭
સર્વપ્રહરણાયુધોન્નમ इति । इतीदं कीर्तनी-
यस्य केशवस्य महात्मनः । नाम्नां सहस्रं
दिव्यानामशेषेण प्रकीर्तितम् ॥ ૧૦૮ ॥

એ પ્રકારે આ કીર્તન કરવા યોગ્ય મહાત્મા
કેશવનાં દિવ્ય સહસ્રનામ સંપૂર્ણ રીતે
મેં કહ્યાં. ॥ ૧૦૮ ॥

य इदं शृणुयान्नित्यं यथापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः
આ સહસ્રનામ જે માણસ નિત્ય શ્રવણ
કીર્તન કરે તે આ લોકમાં ને પરલોકમાં
દુર્ગતિ પામતો નથી. ॥ ૧૦૯ ॥

वेदांतगोब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियोविजयीभवेत् ।
वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥
આ સહસ્રનામ બ્રાહ્મણી, સાંભળવાથી

(૪૦૮) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

પ્રાદ્યુ વેદ પારંગત થાય, ક્ષત્રી વિજયી થાય, વૈશ્ય ધનવાન થાય અને શુદ્ર સુખને પ્રાપ્ત કરે. ॥ ૧૧૦ ॥

ધર્મार्થી પ્રામુયાદ્ધર્મમર્થાર્થી ચાર્યપ્રામુયાત્ ।
કામાનવામુયાત્કામી પ્રજાર્થીપ્રામુયાત્પ્રજામ્
આ સહસ્રનામથી ધર્મર્થી ધર્મને, અર્થર્થી અર્થને, કામર્થી કામનાઓને, અને પ્રજર્થી પ્રજાને પામે છે. ॥૧૧૧॥

ભક્તિમાન્યઃ સદોત્થાય શુચિસ્તદ્વ્રતમાનસઃ
સહસ્રં વાસુદેવસ્ય નામ્નામેતત્પ્રકીર્તયેત્ ૧૧૨
યશઃ પ્રાપ્નોતિ વિપુલં જ્ઞાતિપ્રાધાન્યમેવ ચ ।
અચલાંશ્રિયમાપ્નોતિ શ્રેયઃપ્રાપ્નોત્યનુત્તમમ્ ॥
ન ભયં કંચિદાપ્નોતિ વીર્યં તેજશ્ચ વિદતિ ।
ભક્ત્યરોગો યુતિમાન્વલરૂપગુણ્વિતઃ ૧૧૪

જે ભક્તજન નિત્ય પ્રભાતે ઉઠીને, સ્નાન કરી, પવિત્ર થઈ, મનમાં આ શ્રી વિષ્ણુનાં સ-

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૪૦૯)

હસનામનો પાઠ કરે છે તે મોટો યશ મેળવે
છે, જ્ઞાતિમાં મહત્તા પામે છે, અચળ સંપત્તિ
મેળવે છે અને ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ મેળવે છે.
તે કોઈથી ભય પામતો નથી તે વીર્ય અને
તેજને પામે છે. તથા નિરોગી, કાંતિવાળો,
બળવાન, રૂપવાન અને શુભવાન થાય છે.

રોગાર્તો મુચ્યતે રોગાદ્રદો મુચ્યેત બંધનાત્ ।
મયાન્મુચ્યેત મીતસ્તુમુચ્યેતાપત્તઃ આપદઃ ॥

રોગથી પીડાએલો, બાંધાએલો, ભય પામેલો
અને આપદા પામેલો આ સહસ્ર નામના
કીર્તનથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૧૧૫ ॥

દુર્ગણ્યતિતર્ક્યાશુ પુરુષઃ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ્તુવનામસહસ્રગનિત્યંપક્તિસમન્વિતઃ ૧૧૬

જો પુરૂષ નિત્ય ભક્તિયુક્ત પુરૂષોત્તમને
ભજે સ્તુતિ કરે તે અતિ સંકટોમાંથી શીઘ્ર
છુટી જાય-તરી જાય છે. ॥ ૧૧૬ ॥

વાસુદૈવાશ્રયો મર્ત્યો વાસુદેવપરાયણઃ ।

(૪૧૦) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સર્વપાપવિશુદ્ધાત્માયાતિબ્રહ્મસનાતનમ્ ૧૧૭

જે માણસ કેવળ વાસુદેવ પરાયણ થઈ
વાસુદેવનો આશ્રયજ રાખે છે તે સર્વ પાપર-
હિત સનાતન બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧૭ ॥

નવાસુદેવભક્તાનામશુભં વિચિત્રેકચિત્ ।

જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિભયં નૈવોપજાયતે ૧૧૮

વાસુદેવના ભક્તને કદી અશુભ, જન્મ મૃત્યુ
જરા અને રોગનો ભય થતો નથી. ૧૧૮

इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।

युज्येतात्मसुखसांतिश्रीघृतिस्मृतिकीर्तिभिः ॥

આ સહસ્ર નામનો શ્રદ્ધા ભક્તિ સંયુક્ત
પાઠ કરે તો આત્મસુખ, ક્ષમા, સંપદા, ધૈર્ય-
ધારણ, રમણશક્તિ અને કીર્તિ મેળવે છે. ૧૧૯

न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभामति

भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तम ૧૨૦

જે પુરુષોત્તમના ભક્ત છે તેમને ક્રોધ,
ઈર્ષ્યા, લોભ અને અશુભ મતિ થતી નથી; કારણ

તેમણે બહુ પુણ્ય કર્યું છે.

ઘૌઃસચંદ્રાર્કનક્ષત્રાં ચ દિશો ભૂર્મહોદધિઃ ।

વાસુદેવસ્ય વીર્યેણ વિધૃતાનિ મહાત્મનઃ ૧૨૧

સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, અંતરીક્ષ, આકાશ, સર્વ દિશા, પૃથ્વી અને સમુદ્ર એ સધળું માહાત્મા વાસુદેવના પરાક્રમે કરી ટકી રહ્યાં છે. ૧૨૧

સસુરાસુરગંધર્વ સપક્ષોરગરાક્ષસમ્ ।

જગદ્રશો વર્તતેદં કૃષ્ણસ્ય સચરાચરમ્ ૧૨૨

દેવતા, દૈત્ય, ગંધર્વ, યક્ષ, સર્પ-આદિ સહિત આ સચરાચર જગત્ શ્રીકૃષ્ણને વશ વર્તી રહ્યું છે. ॥ ૧૨૨ ॥

ઇન્દ્રિયાણિ મનોબુદ્ધિઃસત્ત્વં તેજોબલંઘૃતિઃ ।

વાસુદેવાત્મકાન્વાહુઃક્ષેત્રંક્ષેત્રણ્ણવચ ૧૨૩ ..

ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, સત્ત્વ, તેજ, બલ, ધૈર્ય, ધારણા, શરીર, (ક્ષેત્ર) શરીર બધું તે જીવ (ક્ષેત્રજ) એ સધળા વાસુદેવના આધારે છે એમ વેદમાં કહ્યું છે. ॥ ૧૨૩ ॥

(૪૧૨) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

સર્વાંગમાનામાચારઃ પ્રથમં પરિકલ્પતે ।

આચારપ્રભવો ધર્મો ધર્મસ્ય પ્રભુરચ્યુતઃ ૧૨૪

સર્વ શાસ્ત્રમાં આચરણ એટલે શુચિતા પ્રથમ કહી છે તે શુદ્ધતાથી ધર્મ છે અને ધર્મથી પ્રભુ પરમાત્મા છે. ॥ ૧૨૪ ॥

ઋષયઃ પિતરો દેવા મહા ભૂતાનિ ધાતવઃ ।

જંગમાજંગમં ચેદં જગન્નારાયણોદ્ભવમ્ ૧૨૫

રૂપિ, પિતૃદેવ, મહાભૂત, ધાતુ અને સ્થાવર તથા જંગમ રૂપ આ જગત નારાયણથી થયું છે. ૧૨૫

યોગોજ્ઞાનંતથાસાંખ્યંવિદ્યાઃશિલ્પાદિકર્મચ ।

વેદાઃશાસ્ત્રાણિવિજ્ઞાનમેતત્સર્વંજનાર્દનાત્ ॥

યોગ, જ્ઞાન, સાંખ્ય, સર્વ વિદ્યા, શિલ્પાદિક કર્મ, સર્વ વેદશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન એ સર્વ જનાર્દનથી ઉત્પન્ન થયું છે. ॥ ૧૨૬ ॥

एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः । त्रीन्

લોકાન્વ્યાપ્યભૂતાત્મામુંકેવિશ્વમુગવ્યયઃ॥

વિષ્ણુજ એક એવા મહાભૂત રૂપ છે કે જે
અનેક રૂપે વહેંચાઇ જઇને ભિન્ન ભિન્ન ભૂત
વિશેષમાં ઘણાં રૂપ ધરે છે, ત્રણ લોકોમાં
વ્યાપીને સર્વ ભૂતોના આત્મા તે સર્વને ભોગવે
છે, તે વિશ્વને ભોગવે છે, તે અવિનાશી
છે. ૧૨૭

इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ।

प्रठेय इच्छेत्पुरुषःश्रेयःप्राप्तुंसुखानिच १२८

આ વિષ્ણુ પરમાત્માનું સ્તોત્ર વ્યાસથી
કીર્તિત છે. નિત્ય આ ભજવાથી-પાઠ કરવાથી
પુરુષ સુખ અને શ્રેય જે અતિ ઉત્તમ મોક્ષ
તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૨૮ ॥

विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ।

भजन्ति ये पुष्कराक्षं ते यातिपराभवम् १२९

જે પુરુષ વિશ્વના હૃદયર અજન્મા સર્વજ્ઞ
પ્રકાશક જગતને ઉત્પન્ન રક્ષણ પ્રદાયરૂપ

(૪૧૪) વિષ્ણુસહસ્રનામ

કમળ નયન વિષ્ણુને બળે છે તે સંસારમાં
ફરી પ્રાપ્ત થતા નથી. ॥ ૧૨૯ ॥

॥ અર્જુન ઉવાચ ॥

પદ્મપત્રવિશાલાક્ષ પદ્મનાભ સુરોત્તમ ।

ભક્તાનામનુરક્તાનાં ત્રાતા ભવજનાર્દન ૧૩૦

અર્જુન કહે છે કે હે જનાર્દન ! હે કમળ સ
રખાં નેત્રવાળા ! હે દેવોમાં ઉત્તમ ! હે પદ્મના-
ભ ! તમારે વિષે આસક્તિવાળા ભક્તજનો-
ના તમે નિરંતર રક્ષણ કરનાર થાઓ. ૧૩૦

॥ ધ્રીમગવાનુવાચ ॥

યો માં નામ સહસ્રેણ સ્તોતુમિચ્છતિ પાંડવ ।

સોઽહમેકેન શ્લોકેન સ્તુત એવ ન સંશયઃ ૧૩૧

શ્રી ભગવાન કહે છે કે હે અર્જુન ! જે
ભક્ત મને વિષ્ણુસહસ્રથી સ્તુતિ કરવાને ઇચ્છે
છે, તે જો એક શ્લોકથી પણ મારી સ્તુતિ
કરે તો તેણે સઘળી મારી સ્તુતિ કરી એમાં
કાંઈ સંશય નથી. ॥ ૧૩૧ ॥

નમોઽસ્ત્વનંતાય સહસ્રમૂર્તયે સહસ્રપાદાક્ષિ
શિરોરુવાહવે । સહસ્રનામ્ને પુરુષાય શાશ્વ-
તે સહસ્રકોટીયુગધારિણે નમઃ ॥૧૩૨॥

ભક્તજનોએ નીચે પ્રમાણે ભગવાનની
સ્તુતિ કરવી. અનન્ત મૂર્તિવાળા, અનન્ત
આંખ, પગ, શિર, ઉડ, અને બાહુવાળા
અનન્ત નામવાળા, પુરૂષરૂપ, અનન્ત કોટિયુ-
ગને ધારણ કરનારા અને અનન્તરૂપ ભગવા-
નને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૧૩૨ ॥

નમઃ કમલનાભાય નમસ્તે જલશાયિને ।
નમસ્તે કેશવાનંત વાસુદેવ નમોસ્તુતે. ૧૩૩

કમળ સરખી નાભિવાળા વિષ્ણુને નમસ્કાર,
જલમાં શયન કરનાર ભગવાનને નમસ્કાર,
હે કેશવ ! હે અનન્ત ! તમને નમસ્કાર કરું
છું, હે વાસુદેવ ! તમને નમસ્કાર કરું છું.

વાસનાદ્રાસુદેવસ્ય વાસિતં શુવનત્રયમ્ ।
સર્વભૂતનિવાસોઽસિ વાસુદેવ નમોઽસ્તુતે ॥

(૪૧૬) વિષ્ણુસહસ્રનામ.

વાસુદેવના નિવાસથી ત્રણ જગત્ વ્યાપ્ત થયેલું છે અને હે વાસુદેવ ! તમે સર્વ જગતના નિવાસરૂપ છો, તમને નમસ્કાર કરું છું.
નમોબ્રહ્મણ્યદેવાય ગોબ્રાહ્મણહિતાય ચ ।

જગદ્દિતાય કૃષ્ણાય ગોવિંદાય નમો નમઃ॥

બ્રહ્મના ભક્ત એવા વિષ્ણુદેવને નમસ્કાર કરું છું, ગાય અને બ્રાહ્મણનું હિત કરનાર સર્વ જગતનું હિત કરનાર ગોવિંદ કૃષ્ણને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૧૩૫ ॥

આકાશાત્પતિતં તોયં યથા મચ્છતિ સાગરમ્
સર્વદેવ નમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિગચ્છતિ ૧૩૬

આકાશથી પડેલું પાણી જેમ સમુદ્રમાં બીચ છે, તેમ સર્વ દેવોને કરેલા નમસ્કાર કેશવ પ્રત્યેજ બીચ છે. ॥ ૧૩૬ ॥

ઘૃષ નિષ્કંટકઃ પંથા યત્ર સંપૂજ્યતે હરિઃ ।

કુપયં તં વિજાનીયાદ્ગોવિંદરહિતાગમમ્ ૧૩૭
જે ઠેકાણે હારની પૂજા થાય છે તે માર્ગને

નિષ્કંટક માર્ગ સમજવો અને ઇશ્વરના પૂજન
રહિત જે શાસ્ત્ર છે તેને કુમાર્ગ જાણવો.

સર્વવેદેષુયત્પુણ્યંસર્વતીર્થેષુયત્ફલમ્ ।

તત્ફલંસમવાપ્નોતિસ્તુત્વાદેવં જનાર્દનમ્ ૧૩૮

સર્વ વેદો લાણુવાથી જે પુણ્ય થાય છે અને
સર્વ તીર્થો કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે કૃણ
ભગવાનની સ્તુતિ કરવાથી મનુષ્ય પામે છે.

યો નરઃ પઠતેનિત્યં ત્રિકાલં કેશવાલયે ।

દ્વિકાલમેકકાલંવાક્રૂરં સર્વં વ્યપોહતિ ૧૩૯

જે પુરૂષ એક વખત જે વખત અથવા ત્રણ
વખત ભગવાનના મંદિરમાં આ સ્તોત્રનો
પાઠ કરે છે તેનાં સર્વ દુષ્ટ કર્મો નાશ પામે છે.

દશાંતે રિપવસ્તસ્ય સૌમ્યાઃ સર્વે સદા ગ્રહાઃ ।

વિક્લીયંતેચપાપાનિસ્તવેહુસ્મિન્પ્રકીર્તિતે ॥

આ સ્તોત્રનો જે પુરૂષ પાઠ કરે છે તેના શત્રુ-
ઓ નાશ પામે છે, તથા તેના સર્વ ગ્રહ અનુ-
કૂળ થાય છે અને સર્વ પાપ લય પામી જાય છે.

(૪૧૮) વિષ્ણુમહાસનામ.

येन ध्यातः श्रुतोयेन येनायं पश्यतेस्तवः ।

दत्तानिसर्वदानानिमुखाःसर्वसमर्चिताः १४१

આ સ્તોત્રનું જેણે ધ્યાન કર્યું અથવા આ સ્તોત્રનો જેણે પાઠ કર્યો, તેણે સર્વ દાન આપ્યાં અને સર્વ દેવની પૂજા કરી એમ સમજવું.

इह लोके परे वापि न भयं विद्यते कचित् ।

नाम्नांसहस्रं योऽधीतेद्वादश्याममसन्निधौ ॥

લગવાન કહે છે કે, મારી સમીપમાં બાર-સને દિવસે જે મનુષ્ય આ વિષ્ણુસહસ્ર નામનો પાઠ કરશે, તેને આ લોક અને પરલોકની અંદર કોઈ ઠેકાણે ભય નથી એમ સમજવું.

शनैर्दहति पापानि कल्पकोटि शतानिच ।

અશ્વત્થસન્નિધૌપાર્થતુલસીસન્નિધૌતથા ૧૪૩

હે અર્જુન ! પીપળાની સમીપમાં અથવા તુલસીની સમીપમાં જે વિષ્ણુસહસ્ર નામનો પાઠ કરે છે તેનાં અનન્ત કલ્પનાં કોટિ પાપ ધીમે ધીમે બળે છે અને તેને કરોડ ગાય

વિષ્ણુસહસ્રનામ. (૪૧૬)

આપવા જેટલું કૃપા થાય છે. ॥ ૧૪૩ ॥

પઠેન્નામસહસ્રંતુ ગવાં કોટિ ફલંલમેત્ ।

શિવાલયે પઠેન્નિત્યં તુલસીવનસંસ્થિતઃ ૧૪૪

નરોમુક્તિમવાપ્નોતિ ચક્રપાણેર્વચોયથા ।

બ્રહ્મહત્યાદિકં ઘોરં સર્વપાપં વિનશ્યતિ ૧૪૫

જે મનુષ્ય શિવાલયમાં બેસીને અથવા તુલ-
સીના વનમાં બેસીને નિરંતર આ વિષ્ણુ-
સહસ્ર નામનો પાઠ કરે છે તે મનુષ્ય મોક્ષ
પામે છે એવું ભગવાનનું વચન છે અને તેનાં
બ્રહ્મહત્યા વગેરે ઘોર પાપ હોય તો તે પણ
સર્વ નાશ પામે છે.

इति श्रीमन्महाभारतेशतसाहस्र्यां संहितायौ -

वैयासिक्यामानुशासनिकंपर्वणिदानधर्मे

भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे श्रीविष्णोर्द्विष्य

सहस्रनामस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

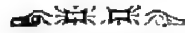
ॐ नमः शिवाय

इति श्री
विष्णुसहस्रनाम
॥ समाप्तम् ॥

अथ
भीष्मस्तवराज
॥ प्रारभ्यते ॥

॥ अथ भीष्मस्तवराज ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः
जनमेजय उवाच ॥

शरत्लपे शयनास्तु भारतानां पितामहः ।
कथमुत्सृष्टवान् देहं कं च योगमधारयत् ?
जन्मेजय वैशंपायन इषिने पूछे छे-छे
महाराज ! भाषुशय्यामां चे देहा कौरवपांडव-
ना वृद्ध दाहाछ जे भीष्ममितामहु तेमछे
क्या योगनी धारणा करी पोताना देहने त्याग
कर्यो ? (शुं आत्म साधन विचार्युं ?) ॥ १ ॥

॥ वैशंपायन उवाच ॥

शृणुष्ववहितो राजन् शुचिर्भूत्वा समाहितः
भीष्मस्य कुरुशार्दूल देहोत्सर्गं महात्मनः २
वैशंपायन इषि कडे छे-छे कौरवोमां सिद्ध
तुस्य वृत्तिवाणा जन्मेजय अपाण ! महात्मा

(૪૨૪) બીષ્મસ્તવરાજ.

એવા બીષ્મ પિતામહે જે રીતે પોતાના દેહને
ત્યાગ કર્યો તે કથા હું તને કહું છું તે તું સ્વ-
સ્થ થિત્તે પવિત્ર હૃદયથી શ્રવણ કર. ॥ ૨ ॥
નિવૃત્તમાત્રે સ્વયન ઉત્તરે વૈ દિવાકરે ।

સમાવેશ્યદાત્માનમાત્મન્યેવ સમાહિતઃ ૩

જ્યારે ઉત્તરાયણ એટલે મકર સંક્રાંતીનો
સૂર્ય થયો ત્યારે મહાત્મા એવા બીષ્મ
પિતામહે પોતાના આત્માની પરમાત્મા સાથે
એક્યતા (એકપણું) કરી. ॥ ૩ ॥

શુક્લપક્ષસ્ય ચાષ્ટમ્યાં માઘમાસસ્ય પાર્થિવ ।

પ્રાજાપત્યે ચ નક્ષત્રે મધ્યં પ્રાપ્તેદિવાકરે ॥

હે રાજન્ ! ત્યારે માઘ માસની શુક્લપક્ષની
આઠમ હતી અને સૂર્ય મધ્યાહ્ન સમયે પ્રાજા-
પત્ય (રોહણી) નક્ષત્રમાં હતો. ॥ ૪ ॥

વિકર્ણોશુરિવાદિત્યો બીષ્મઃ શરણતૈશ્વિતઃ ।

શુશ્રુમે પરયા લક્ષ્મ્યા વ્રતોબ્રાહ્મણસત્તમૈઃ ૫
આહા ! જેવી રીતે પોતાનાં પ્રકાશિત

કિરણોથી આદિત્ય જે સૂર્યનારાયણ શેષે જે
તદ્વત-તે જ પ્રકારે બાણશય્યામાં સૂતેલા અને
વિપ્રગણોએ વિંટાએલા એવા મહાત્મા ભીષ્મ
પિતામહ પદ્મ શેષી રહ્યા હતા. ॥ ૫ ॥

વ્યાસેન વેદવિદુષા નારદેન સુરપિણા ।

દેવરાતેન વાત્સ્યેન તથા તેન સુમંતુના ॥૬

વેદનો પાર પામેલા એવા નારદમુનિ, તથા
દેવતાઓને પ્રિય એવા નારદમુનિ, દેવરા-
તમુનિ, વાત્સ્ય અને સુમંતુ, ॥ ૬ ॥

તથા જૈમિનિના ચૈવ પૈલેન ચ મહાત્મના ।

શાંડિલ્યદેવલાભ્યાંચનૈત્રેયેણ ચ ધીમતા ॥૭

જૈમિનિ, પૈલ, શાંડિલ્ય, દેવળ તથા બુદ્ધિ-
માન એવા નૈત્રેય, ॥ ૭ ॥

અસિતેન વસિષ્ઠેન કૌશિકેન મહાત્મના ।

હારીતરોમશાભ્યાંચ તથાત્રેયેન ધીમતા ॥ ૮

અસિત, વસિષ્ઠ, કૌશિક, હારીત, રોમશ
અને આત્રેય, ॥ ૮ ॥

(૪૨૬) બીજમસ્તવરાજ.

બૃહસ્પતિશ્ચ શુક્રશ્ચ વ્યવનશ્ચ મહામુનિઃ ।

સનત્કુમારકપિલૌ વાલ્મીકિસ્તુંબુરુઃ કુરુઃ ૯

બૃહસ્પતિ, શુક્રાચાર્ય, વ્યવન, સનતકુમાર,

કપિલ, વાલ્મીકિ, તુંબરુ અને કુરુ. ॥ ૯ ॥

મૌદ્ગલ્યો ભાર્ગવો રામસ્તૃણત્રિદુર્મદામુનિઃ ।

પિપ્પલાદશ્ચ વાયુશ્ચ સંવર્તઃ પુલહઃ કચઃ ૧૦

મૌદ્ગલ્ય, ભાર્ગવ, રામ, તૃણબિહુ, પિપ્પલાદ,

વાયુ, સંવર્ત, પુલહ અને કચ, ॥ ૧૦ ॥

કશ્યપશ્ચ પુલસ્ત્યશ્ચ ક્રતુર્દક્ષઃ પરાશરઃ ।

મરીચિરંગિરાઃકણ્વોગૌતમોગાલવોમુનિઃ ૧૧

કશ્યપ, પુલસ્ત્ય, કૃતુ, દક્ષ, પરાશર, મરીચિ,

અંગિરા, કણ્વ, ગૌતમ અને ગાલવ મુનિ,

ધૌમ્યો વિભાંડો માંડવ્યો ધૌમ્નઃ કૃષ્ણોનુ-

ભૌતિકઃ । ઉલ્કઃ પરમા વિપ્રો માર્કંડેયો

મહામુનિઃ ॥૧૨ ॥

ધૌમ્ય, વિભાંડ, માંડવ્ય, ધૌમ્ન, કૃષ્ણ, અનુ-

ભૌતિક્, પરમ, વિપ્ર ઉલુક, અને માર્કંડેય
રૂષિ, ॥ ૧૨ ॥

ભાસ્કરઃ પૂરણઃ કૃષ્ણઃ સૂતઃ પરમધાર્મિકઃ ।
શૈબ્યેન યાજ્ઞવલ્ક્યેન શંખેન લિખિતેન ચ ૧૩

ભાસ્કર, પૂરણ, કૃષ્ણ, પરમ ધર્મને જાણનારા
સૂત પુરાણી, શૈબ્ય, યાજ્ઞવલ્ક્ય, શંખ અને
લિખિત, ॥ ૧૩ ॥

ષ્ટૈશ્ચાન્યૈર્મુનિગર્ભમહાભાગૈર્મહાત્મभिः ।

શ્રદ્ધાદમપુરસ્કારૈર્વૃતશ્વંદ્ર ઇવ ગ્રહઃ ॥૧૪॥

એ વગેરે બીજા કેટલાએક મહાન્ ભાગ્ય-
વાળા અને મહાત્મા તથા શ્રદ્ધાવાળા પ્રાણુ-
યામાદિ નિયમને જાણનારા મુનિશ્વરોથી
આરે જાણુએ વિંટાએલા પિતામહ ભીષ્મ,
પણુ ગ્રહોથી વિંટાએલા ચંદ્રની પેઠે શોભતા
હતા. ॥ ૧૪ ॥

ભીષ્મસ્તુ પુરુષવ્યાગ્ર કર્મણા મનસા ગિરા ।

(૪૨૮) બીષ્મસ્તવરાજ.

શરતલ્પગતઃકૃષ્ણંપ્રદધ્યૌપ્રાંજલિઃશુચિઃ ૧૫

પુરૂષ વર્ગમાં બ્યાધ જેવા બાણશય્યામાં
સૂતેલા એવા લીધ્મપિતામહ, મનસા, વાચા
અને કર્મ વડે (મન, વચન અને કર્મ—ક્રિયા)
કરીને તથા જે હાથ જેડીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવા-
નનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા. ॥ ૧૫ ॥

સ્વરેણ હૃષ્ટપુષ્ટેન તુષ્ટાવ મધુસૂદનમ્ ।

યોગેશ્વરં પદ્મનાભં વિષ્ણું જિષ્ણું જગત્પ્રભુમ્ ૧૬

યોગકર્મના ઇશ્વર જે પદ્મનાભ અને જમ-
તનું પાલન કરનાર એવા જે વિષ્ણુ ભગવાન,
તેમની મોટા સ્વરવડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

કૃતાંજલિઃ શુચિર્ભૂત્વા વાગ્વિદાં પ્રવર પ્રભુઃ ।

भीष्मः परमधर्मात्मा वासुदेवमथास्तुवत् ૧૭

પરમ પરમાત્મા એવા લીધ્મ પિતામહ
પવિત્રપણે હાથ જેડીને વાણીનો ઉચ્ચાર કરત
વાસુદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૭

॥ ભીષ્મ ઉવાચ ॥

આરિરાધયિષુઃ કૃષ્ણંવાચં જિગદિષામ્યહમ્ ।

તથા વ્યાસસમાસિન્યા પ્રીયતાં પુરુષોત્તમઃ॥

ભીષ્મ સ્તુતિ કરે છે-વ્યાસમુનિએ આપેલી
એવી વાણીવડે કરીને સ્તુતિ કરવાને ઇચ્છતો
એવો જે હું તે મારી વાણીથી હે પ્રભુ ! સ્તુતિ
કરું છું કે હે પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન ! મારા
ઉપર પ્રસન્ન હો. ॥ ૧૮ ॥

શુચિં શુચિપદં હંસં તત્પદં પરમેષ્ઠિનમ્ ।

મુક્તા સર્વાત્મનાત્માનંતં પ્રપદ્યે પ્રજાપતિમ્॥

હવે હું મારા દેહનો ભય ત્યાગ કરીને પ-
વિત્રમાં પવિત્ર જે ધામ છે જેનું અને સર્વ
કરતાં શ્રેષ્ઠ તથા તત્પદના અર્થ રૂપ એવા પ-
રમેષ્ઠીને સર્વ પ્રકારથી આત્માને છુટો કરીને
પ્રજાના અધ્યક્ષને શરણે જાઉં છું. ॥ ૧૯ ॥

અનાદ્યં તત્ પરં બ્રહ્મ ન દેવા નર્પયો વિદુઃ ।

एकोऽयं भगवान् देवो धाता नारायणो हरिः॥

(૪૩૦) ભીષ્મસ્તવરાગ.

તે આદિ અને અંતરહિત પરબ્રહ્મને દેવો તથા
દેવિયો જાણતા નથી એવા એક પાલન કરનાર
ભગવાન ધાતા, નારાયણ, હરિ છે. ॥ ૨૦ ॥

નારાયણાદિગણાસ્તથા સિદ્ધમહોરગાઃ ।

દેવા દેવર્ષયથૈવ તં વિદુઃ પરમવ્યયમ્ ॥૨૧

તે નારાયણથી સિદ્ધલોક, રૂચિગણો, ઉરગ
(નાગ) લોક તથા દેવ, દેવર્ષિયો અને દેવ-
તાઓ ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓ તેને પરમ
અવિનાશીરૂપ જાણે છે. ॥ ૨૧

દેવદાનવગંધર્વા યક્ષરાક્ષસપન્નગાઃ ।

યં ન જાનંતિ કો હ્યેષઃકુતો વા ભગવાનિતિ॥

દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, સિદ્ધ,
ચારણ અને પન્નગ (નાગ લોક) પણ જેને
જાણતા નથી કે શ્રી ભગવાન કેનાથી ઉત્પન્ન
થયા છે. ॥ ૨૨ ॥

ભૂતયસ્મિન્વિશ્વાનિનિ તિષ્ઠંતિ ચ વિશંતિચા

ગુણભૂતાનિ ભૂતેશે મૂત્રે મણિગણાં ઇવ ॥ ૨૩

જેમ સુતરના દોરામાં મણી પરોવેલાં હોય છે તેમ સર્વ પ્રાણી માત્રના ઈશ્વર જે પરમાત્મા તેમને વિષે આ વિશ્વ (જગત) અને નાના પ્રકારના ગુણુવાળા પદાર્થો તથા પ્રાણી માત્ર પરોવાઈને રહ્યાં છે અને અંતે જેમાંથી જે ઉત્પન્ન થયા છે તેમાંજ તે લય પામે છે. ॥ ૨૩ ॥

યસ્મિન્નિત્યે તત્તે તંનૌ દૃઢે સ્થગિત્વ તિષ્ઠતિ ।

સદસદ્ગ્રથિતં વિશ્વં વિશ્વાંગે વિશ્વકર્મણિ ૨૪

કે જે નિત્ય, વ્યાપક, દૃઢ, વિશ્વના અંગભૂત વિશ્વકર્મા (પરમાત્મા) માં, જેમ વિસ્તારવાળા મજબુત તંતુમાં પુષ્પની માળા રહે છે તેમ સત્ અને અસત્ વસ્તુથી ગુ'થાએલું અર્થાત્ સૂત્રાત્મા અને અંતર્યામી રૂપે આ વિશ્વ રહેલું છે. ૨૪

હરિંસહસ્રશિરસં સહસ્રચરણેક્ષણમ્ ।

સહસ્રબાહુમુકુટં સહસ્રવદનોજ્જ્વલમ્ ॥ ૨૫ ॥

(૪૩૨) લીખસ્તવરાજ.

સહસ્ર મસ્તકવાળા, સહસ્ર મુકુટવાળા,
સહસ્ર નેત્રવાળા, સહસ્ર મુખવાળા, સહસ્ર
હાથવાળા, અને સહસ્ર ચરણવાળા, શોભાય-
માન ભગવાનને, ૨૫

માહુર્નારાયણં દેવં યં વિશ્વસ્ય પરાયણમ્ ।
અણીયસામણીયાંસં સ્થવિઘ્નં ચસ્થવીયસામ્ ॥
વિશ્વના આધારરૂપ એવા તથા નાનામાં
નાના અને સ્થિતિવાળા પદાર્થોમાં સ્થિર
એવા નારાયણ કહે છે. ॥ ૨૬ ॥

ગરીયસાં ગરિઘ્નં ચ શ્રેઘ્નં ચ શ્રેયસામપિ ।
ચં વાકેષ્વનુવાકેષુ નિષત્મૂપનિષત્સુ ચ ૨૭
મોટામાં મોટા અને હિતકારીમાં પણ હિત-
સ્વી તથા વાણીમાં (વાક્યમાં), વિવાદમાં,
વેદ અને વેદાંતમાં પણ જે મુખ્ય છે. ॥ ૨૭
ગૃણંતિ સર્વકર્માણં સત્યં સત્યેષુ સામસુ ।
ચતુર્મિશ્વતુરાત્માનંસત્ત્વસ્થં સાત્વતાંપતિમ્ ૨૮
સત્યમાં રહેલા અને ભક્તજનોનું પાલન

કરવામાં તત્પર તેમજ સર્વ કર્મના કરનાર અને
સત્યમાં તથા સમજણ (બુદ્ધિ) માં સત્યપણાથી
રહેલા એવા એક છતાં પણ જે વસુદેવ, સંક-
ર્ષણ, પદ્મજ અને અનિરુદ્ધ એમ ચારરૂપ
વડે કરીને રહેલા એવા ભગવાન છે. ૨૮

यं दिव्यैर्देवमर्चात गुणैः परमात्मभिः ।

यस्मिन्नितं तपस्तप्तयदंगेष्वनुतिष्ठति ॥ ૨૯

જે પરમેશ્વરને શુદ્ધ અને દિવ્ય નામોથી
ભક્તજનો અર્ચન કરે છે તથા જેને પ્રસન્ન
કરવા માટે નિત્ય તપશ્ચર્યા કરવામાં આવે છે,
જે પરમાત્માનાં સર્વ અંગોને તે કરેલું તપ
પ્રસન્ન કરે છે તેને હું શરણ છું. ॥ ૨૯ ॥

सर्वात्मा सर्ववित्सर्वः सर्वगः सर्वभाषणः ।

यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत् ૩૦

જે સર્વના આત્મા છે, જે સર્વના વેત્તા
(બાણનાર) છે અને સર્વ સ્વરૂપ છે તથા જે
સર્વને ઉત્પન્ન કરનારા છે તે પરમાત્માને હું

(૪૩૪) ભીષ્મસ્તવરાજ.

શરણે જાઉં છું. જેમ અરણીના કાષ્ઠમાંથી
સ્વતઃ પ્રકાશિત એવો અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે
તેમ દેવી દેવકીએ પૃથ્વી, બ્રહ્માણુ દેવ અને
યજ્ઞોની રક્ષા કરવા માટે વાસુદેવ-શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્માને ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૩૦ ॥

ભૂમેશ્વ બ્રાહ્મણો ગુપ્ત્યૈ દીપ્તમગ્નિમિવાગ્નિઃ ।
યમનન્યો વ્યપેતાશીરાત્માનં વીતકલ્પષમ્ ॥ ૩૧

જેમ અરણીના લાકડામાં પ્રકાશિત એવો
અગ્નિ રહેલો છે છતાં તે કાષ્ઠનું રક્ષણ કરે છે
તેમ પૃથ્વી અને બ્રહ્માણુ રક્ષણ કરવાને ગુપ્ત
રહેલા એવા જેના આત્માને સુખ આપનાર
અન્યથા બીજો નથી અને જેનો-પોતાનો
આત્મા દુઃખથી રહિત છે. ॥ ૩૧ ॥

દૃષ્ટ્વાઽઽનંતયાયમોવિદંપશ્યત્યાત્માનમાત્મનિ ।

અતિવાર્ચિવદ્રકર્માણમતિમૂર્યાગ્નિતેજસમ્ ॥ ૩૨

એવા અનંત જગવાનને પૂજવાથી આત્મા-

માં સ્હેલા પરમાત્માને (અવિનાશી) દેખે
છે વાયુના આધાર, ઇન્દ્રિયોના આધાર, કર્મના
આધાર, સૂર્ય મગ્નિ અને તેજના આધાર
એવા શ્રી હરિને હું શરણે છું. ॥ ૩૨ ॥

अतिबुद्धीन्द्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिम् ।
पुराणे पुरुषं प्रोक्तं ब्रह्म प्रोक्तं युगादिषु ३३
બુદ્ધિના તથા સર્વે ઇન્દ્રિયોના આધારરૂપ
એવા પરમાત્માને અને પ્રજાના સ્વામિને
નમસ્કાર કરું છું. વળી પુરાણમાં જેને પુરૂષ
કહેલા છે અને યુગોના યોગમાં જેને બ્રહ્મ
કહેલા છે. ॥ ૩૩ ॥

क्षये संकर्षणं प्रोक्तं तमुपास्यमुपास्महे ।
यमेकं बहुधात्मानं प्रादुर्भूतमधोक्षजम् ॥ ३४ ॥
અને ક્ષય કર્મ જે લય તેમાં સંકર્ષણ કહેલા
છે એવાને હું ઉપાસના કરતાં પામું છું. જે
પોતે એક છતાં બહુ પ્રકારે પ્રકટ થયેલા છે
એવા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૩૪ ॥

(૪૩૬) બીજમસ્તવરાજ.

નાન્યં ભક્તાઃ ક્રિયાવંતો યજંતે સર્વકામદમ્
યં પ્રાહુર્જગતઃ કોશં યસ્મિન્સન્નિહિતાઃ પ્રજાઃ
જેને ક્રિયાઓ કરવાવાળા ભક્તજનો પણ
નહીં જાણવાથી સર્વ કામનાઓને અનન્યકૃણ
આપનાર સિદ્ધ રૂપે ભગવાનને પૂજે છે. જેને
જગતના નિવાસ રૂપ કહે છે અને જેમાં સર્વ
પ્રજાઓ સમાયેલી છે. ॥ ૩૫ ॥

યસ્મિન્ લોકાઃસ્ફુરંતીમે જલેશકુનયોયથા ।
ઋતમેકાક્ષરં બ્રહ્મ યત્તત્સદસતઃ પરમ્ ॥૩૬

જેમ જળના સમૂહ સમુદ્રમાં જલતરંગ
ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંજ તે લય પામે છે
તેમ જેને વિષે આ લોક ઉત્પન્ન થયેલું છે
એવા સત્ય સ્વરૂપ-નાશ નહીં પામનાર અને
બ્રહ્મ સ્વરૂપ તથા સત્ અને અસત્ પદાર્થથી
રહિત એવા પરમાત્માને શરણે છું.

અનાદિમધ્યપર્યંતં ન દેવા નર્ષયો વિદુઃ ।

યં સુરાસુરગંધર્વાઃ સસિદ્ધર્ષિમહોરગાઃ ૩૭

જેના (આદિ પુરૂષના) આદિ, મધ્ય અને
અંત્ય તને દેવતાઓ પણ યથાસ્થિત બાણતા
નથી તથા દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, રાક્ષસ અને
ઉરગ (નાગ) ટોક પણ, ॥ ૩૭ ॥

પ્રયક્તા નિત્યમર્ચંતિ પરમં દુઃસ્વમેષજમ્ ।

અનાદિનિધનં દેવમાત્મયોર્નિ સનાતનમ્ ૩૮

પોતાના દુઃખને ટાળનાર પરમ અમૃતરૂપ
અને ઉત્પત્તિ તથા નાશ વગરના તથા પોતાના
થકી જેની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ છે એવા પરમા-
ત્માને નિરંતર પૂજે છે. ॥ ૩૮ ॥

અવિતર્ક્યમવિજ્ઞેયં હરિંનારાયણં પ્રભુમ્ ।

યંવૈ વિશ્વસ્ય કર્તારંજગતસ્તસ્થુષાં પતિમ્ ૩૯

દૈવી તથા માનુષી તર્કમાં પણ ન કળી શકાય
એવા આ વિશ્વના ઉત્પન્ન કરનાર તથા સ્વ-
રાચર જગતના અધિપતિ એવા શ્રી નારા-
યણ ભગવાનને, ॥ ૩૯ ॥

(૪૩૮) ભીષ્મસ્તવરાજ.

વદંતિ જગતોઽધ્યક્ષમક્ષરં પરમં પદમ્ ।

હિરણ્યવર્ણો યો ગર્ભો દિતે દૈત્યનિષૂદનઃ૪૦

જેને આ સકળ વિશ્વના અધિપતિ કહે છે એવા નાશ વગરના પરમપદરૂપ તથા દૈત્યને નાશ કરનાર અને સુવર્ણના સ્વરૂપા તેજસ્વી દિતિના ગર્ભથી, ॥ ૪૦ ॥

एको द्वादशधा जज्ञे तस्मै सूर्यात्मने नमः ।

शुक्ले देवान् पितॄन् कृष्णे तर्पयत्यमृतेन यः॥

જે પોતે એક છતાં પણ બાર આદિત્ય રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે એવા સૂર્યના આત્માને તથા શુક્લપક્ષમાં દેવતાઓને અને કૃષ્ણ પક્ષમાં પિતૃઓને અમૃતથી જે તૃપ્ત કરે છે તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૪૧ ॥

यश्च राजां द्विजातीनां तस्मै सोमात्मने नमः।

महतस्तमसः पारे पुरुषं ह्यतितेजसम् ॥૪૨

જે પ્રાક્ષણોના રાજારૂપ છે એવા ચંદ્રમાને નમસ્કાર કરું છું. જે ધણા અંધકારથી છેટે

રહેલા એવા અતિ તેજસ્વી પુરુષને નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૪૨ ॥

યં જ્ઞાત્વા મૃત્યુમત્યેતિ તસ્મૈ જ્ઞેયાત્મને નમઃ।
ઋગ્યજુઃસામાથર્વાણં દશર્ધં હવિરાત્મકમ્ ૪૪

જેને બાણવાથી મૃત્યુ તરી જવાય છે એવા
જ્ઞાનના આત્માને નમસ્કાર કરું છું, રૂગૂવેદ
યજુર્વેદ અને સામવેદના સ્વરૂપવાળા ને પાંચ
પ્રકારનું હવિષ્યાત્મ જેતું છે, ॥ ૪૩ ॥

યં બૃહંતં બૃહત્યુક્તયે યમાગ્નેયં મહાધ્વરે ।

યં વિપ્રસંઘા ગાયંતિ તસ્મૈ વેદાત્મને નમઃ ॥

યં સપ્તતંતું તન્વંતિ તસ્મૈ યજ્ઞાત્મને નમઃ ૪૪

તથા યમાદિને બાણનારા બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાં
ઘણું પ્રકારે રહેલા પરમાત્માને ઘણું પ્રકારથી
પૂજે છે તથા જેને બ્રાહ્મણોના સમૂહ વારંવાર
આય છે એવા વેદના આત્માને નમસ્કાર કરું
છું. જેનાથી સાત તંતુઓ વિસ્તાર પામેલા છે
એવા યજ્ઞના આત્માને નમસ્કાર કરું છું. ૪૪

(૪૪૦) બીજમસ્તવરાજ.

ચતુર્ભિશ્ચ ચતુર્ભિશ્ચ દ્વાભ્યાં પંચભિરેવ ચ ।

દ્વયતે ચ પુનર્દ્વાભ્યાં તસ્મૈ હોમાત્મને નમઃ૪૫

આર વડે કરીને અને બીજીવાર આર વડે

કરીને અને પછી બે વડે કરીને વળી પાંચવડે

કરીને પછી બે વડે કરીને જે હોમ કરે છે તે

હોમના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ૪૫

યઃ સુપર્ણો યજુર્નામ હંદોમાત્રસિવૃચ્છિરાઃ ।

રથંતરં વૃહત્સામ તસ્મૈ સ્તોત્રાત્મને નમઃ૪૬

જે યજ્ઞ નામના વાહનને વેદમય અવયવો

છે તથા ત્રણ મસ્તક છે તથા જેનામાં ઘણી

બુદ્ધિ છે એવા અને રથના મધ્ય ભાગમાં રહે-

લા એવા સ્તોત્રના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

ઘઃ સહસ્રસમે સત્રે યજ્ઞે વિશ્વમૃજામૃષિઃ ।

હિરણ્યપક્ષઃ શકુનિસ્તસ્મૈ તાક્ષ્યાત્મને નમઃ ॥

ન્યારે શ્રવણદેવે સઘળા ઋષિગણોની સભા

ભરી યજ્ઞ કયો ત્યારે સોનાના સરખી પાંખ

જેણે ધારણ કરી ગરૂડનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું

એવા ગરૂડના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.
પદાંગસંધિપર્વાણં સ્વરવ્યંજનભૂષણમ્ ।
યમાહુશ્ચાક્ષરં નિત્યં તસ્મૈ વાગાત્મને નમઃ ॥

જેનું પદ નામનું અંગ છે, જોડાક્ષર જેના
અવયવ છે, સ્વર અને વ્યંજન જેનાં આભૂ-
ષણ છે એવા અને જેને નિત્યે નાશ વગરના
કહે છે એવા વાણીના પરમાત્માને નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૪૮ ॥

યજ્ઞાંગા યો વરાહો વૈ ભૂત્વાગામુજ્જહાર હ ।
લોકત્રયહિતાર્થાય તસ્મૈ વીર્યાત્મને નમઃ૪૯

યજ્ઞના શરીરને ધારણ કરનાર જે પરમા-
ત્મા લોકના હિતને અર્થે વરાહનું શરીર ધા-
રણ કરી રસાતાળ (પાતાળ) માં ગએલ
પૃથ્વીને તાણી લાવ્યા એવા મહા પરાક-
ર્મીના આત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૪૯ ॥

યઃ શેતેયોગમાસ્થાય પર્યંકે નાગભૂષિતે ।
ફળાસહસ્રરચિતે તસ્મૈ નિદ્રાત્મને નમઃ ૫૦

(૪૪૨) લીધમસ્તવરાજ.

નાગની સહસ્ર કૃષ્ણાઓથી સુશેાલિન રથેલા
એવા પચૈક (ચલંગ) ઉપર યોગ ધારણ કરી
શ્વયન (સૂવું) કરનારા નિદ્રાના આત્માને
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૦ ॥

યશ્ચિનોતિ સતાં સેતુમૃતેનામૃતયોનિના ।

ધર્માર્થ વ્યવહારાર્થતસ્મૈ ધર્માત્મને નમઃ ૫૧

અમૃતમાંથી ઉત્પન્ન થએલી મૃતિકાવડે
કરીને ધર્મને અર્થે અથવા વ્યવહારને અર્થે
સત્કૃષ્ણોનો ભાગ બાંધે છે એવા સત્યના
આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૧ ॥

યં પુનર્ધર્મચરણાઃ પૃથગ્ધર્મકલૈષિણઃ ।

પૃથગ્ધર્મઃ સમર્ચતિ તસ્મૈ ધર્માત્મને નમઃ ૫૨

ફરીને ધર્મ ભાગને આચરનારા, જુદા જુદા
ધર્મમાં જુદા જુદા કૃષ્ણની ઇચ્છાથી જુદા જુદા
ધર્મવડે કરીને જેને દેવ અને મનુષ્યે પૂજે છે
એવા ધર્મના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

ક્તઃ સર્વે પ્રમુચ્યંતે જનંગાઞ્ચૈવ દેહિનઃ ।

ઉન્માદઃ સર્વભૂતાનાં તસ્મૈ કામાત્મને નમઃ॥

જે મનુષ્યોના અંગમાંથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે અને જે કામદેવથી આ સકળ વિશ્વ ઉત્પન્ન થએલું છે એવા સર્વ પ્રાણી માત્રના મનને મદદ આપનાર કામદેવના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૩ ॥

યત્તદ્વ્યક્તસ્થમવ્યક્તં વિચિન્વંતિ મહર્ષયઃ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞમાસીનં તસ્મૈ ક્ષેત્રાત્મને નમઃ ૫૪

આ જગતમાં માયાને અતિ વ્યાપીને રહેલા જે પરમાત્મા જેમને મોટા ઋષિયો ઓળે છે એવા અને ક્ષેત્રમાં ક્ષેત્રને જાણનાર એવા પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૪ ॥

યં ત્રિધાત્માનમાત્મસ્થં વૃતં ષોડશઙ્ગિર્ગુણૈઃ ।

પ્રાકૃત્સમ્પદશં સાંખ્યાસ્તસ્મૈ સાંખ્યાત્મનેનમઃ ।

જે પોતાના આત્માને ત્રણ પ્રકારે કરીને સર્વેના આત્મામાં રહેલા છે એવા તથા શોળ ગુણવડે કરીને વિંટાએલા છે તથા જોને

(૪૪૪) બ્રીહમસ્તવરાજ.

સાંખ્ય યોગવાળા સત્તરમા કહે છે એવા સાં-
ખ્યના આત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૫ ॥

યં વિનિદ્રાજિતશ્વાસાઃશાંતાદાંતાજિતેન્દ્રિયાઃ ।
જ્યોતિઃપશ્યંતિયુંજાનાસ્તસ્મૈ યોગાત્મને નમઃ

જેને નિંદ્રા ત્યાગ કરી શ્વાસોશ્વાસ જીત-
નારા એવા શાંત ગુણવાળા અને ઇન્દ્રિયોને
જીતનારા તથા અત્યંત ડહાપણવાળા પુરૂષો
જ્યોતિ સ્વરૂપને જુઓ છે એવા યોગમાર્ગના
આત્મા જે પરમાત્મા તેમને હું નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૫૬ ॥

અપુણ્યપુણ્યોપરમે યં પુનર્ભવનિર્મયાઃ ।

શાંતાઃસંન્યાસિનોયાંતિતસ્મૈમોક્ષાત્મનેનમઃ ॥

અપવિત્રને પવિત્ર કરનારા તથા પરમાત્મામાં
પુનર્જન્મ થવા સંબંધીનો ભય ત્યાગ કરનારા
શાંત ગુણવાળા જેમાં સંન્યાસીઓ અને દૃષ્ટી
પ્રવેશ કરે છે એવા મોક્ષને આપનારા પરમા-
ત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૭ ॥

યોઽસૌ યુગસહસ્રાંતે પ્રદીપ્તાર્ચિવિભાવસુઃ ।

સંક્ષોભયતિભૂતાનિ તસ્મૈ ઘોરાત્મને નમઃ૫૮

જે ઘણાં સ્વરૂપે એવા હજારો યુગ ગયા
પછી પોતાની જ્વાળાને પ્રકાશ કરી સર્વ
ભૂતોનો ક્ષય કરે છે એવા મહા ભયંકર
આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૮ ॥

સંમહ્ય સર્વભૂતાનિ કૃત્યા ચૈકાર્ણવં જગત્ ।

બાલઃસ્વપિતિયથૈકસ્તસ્મૈમાયાત્મને નમઃ૫૯

સર્વ પદાર્થને ભસ્મ કરી (લય કરી)
જગતને એક સમુદ્રરૂપ કરીને પોતે એક
બાળક સ્વરૂપે જે એકલા સુવે છે એવા આ
જગતની માયાના આત્મા જે પરમાત્મા તેમને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૫૯ ॥

અજસ્ય નાભ્યાં સંભૂતંપસ્મિન્વિચંપતિષ્ઠિતમ્ ।

પુષ્કરં પુષ્કરાક્ષસ્ય તસ્મૈ પદ્માત્મને નમઃ૬૦

બ્રહ્માની નાભિકમળ થકી ઉત્પન્ન થએલું
અને જેમાં જગત્ રૂડા પ્રકારથી રહેલું છે

(૪૪૬) બીજમસ્તવરાજ.

એવા કમળને તથા કમળના સરખાં જેનાં
નેત્ર છે એવા કમળના આત્મરૂપ પરમાત્માને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૦ ॥

સહસ્રશિરસે ચૈવ પુરુષાયમિતાત્મને ।

ચતુઃસમુદ્રપર્યંકે યોગનિદ્રાત્મને નમઃ ॥ ૬૧ ॥

સહસ્ર (હજાર) શિર્ષ (માથાં) વાળા તથા
જેના આત્માને પાર નથી એવા અનંતાત્મા
અને ચાર સમુદ્રના મધ્યમાં પર્યંક ઉપર પો-
ઢેલા એવા નિદ્રાના આત્માને નમસ્કાર કરું છું.

યસ્ય કેશેષુ જીમૂતાં નદ્યઃ સર્વાગસંધિષુ ।

કુક્ષૌ સમુદ્રાથત્વાસ્તસ્મૈ તોયાત્મને નમઃ ૬૨

જેના કેશમાં પર્વત રહેલા છે અને જેના
સર્વ અંગના સાંધાઓમાં સરિતાઓ (નદી-
ઓ) રહેલી છે અને જેની કુખમાં ચાર સમુદ્ર
રહેલા છે એવા જળના આત્મરૂપ જે પરમા-
ત્મા તેમને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૨ ॥

યસ્માત્સર્વાઃ પ્રસૂયંતે સર્વપ્રલયવિક્રિયાઃ ।

યસ્મિંશ્ચૈવ પ્રલીયંતેતસ્મૈ હેત્વાત્મને નમઃ૬૩

જેનાથી આ જગતની ઉત્પત્તિ અને લય કરનારા સર્વ વિકારો ઉત્પન્ન થયા છે અને તે વિકારો જેમાં લય પામે છે એવા હેતુ ભૂતના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૩ ॥

યો નિષણ્ણો ભવેદ્રાત્રૌ દિવા ભવતિધિષ્ઠિતઃ

દ્રષ્ટાનિષ્ઠસ્ય ચ દ્રષ્ટા તસ્મૈ દ્રષ્ટાત્મને નમઃ૬૪

જે શયન કરે છે ત્યારે રાત્રી થાય છે અને જે ઉઠે છે ત્યારે દિવસ થાય છે, વળી ગમતા અને અણુગમતા પદાર્થના જોનાર એવા પ્રેક્ષકના આત્મા જે પરમાત્મા તેને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૪ ॥

અકુંઠં સર્વકાર્યેષુ ધર્મકાર્યાર્થિમુચ્યતમ્ ।

વૈકુંઠસ્ય હિ તદ્રૂપં તસ્મૈ કાર્યાત્મને નમઃ૬૫

સર્વ કામનાં પ્રવેશ કરેલા અને ધર્મ કામનાં સંપૂર્ણ ઉદ્યોગ કરનારા તથા વૈકુંઠના રૂપવાળા કાર્યના આત્મરૂપ એવા પરમાત્માને

(૪૪૮) ભાષમસ્તવરાજ.

હું નમસ્કાર કરું છું. ॥૬૫॥

વિભજ્ય પંચાત્માનં વાયુભૂતઃ શરીરગઃ ।

યશ્ચૈષ્ટ્યતિ ભૂતાનિ તસ્મૈ વાય્વાત્મને નમઃ૬૬

વાયુરૂપ શરીરને ધરણ કરનારા અને પાંચ પ્રકારે પોતાના આત્માને વહેંચીને જે ભૂત માત્રની ક્રિયાઓ કરે છે એવા વાયુના આત્મ-રૂપ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૬ ॥

બ્રહ્મ વક્ત્રં ભુજાઃ ક્ષત્રં કૃત્સ્તમૂરુદરં વિશઃ ।

પાદૌ યસ્યાશ્રિતાઃ શૂદ્રાસ્તસ્મૈ વર્ણાત્મનેનમઃ

બ્રાહ્મણો જેનું મુખ છે, ક્ષત્રીઓ જેના હસ્ત (હાથ) છે, વૈશ્ય જેની છાતી અને પેટ છે તેમજ શૂદ્રો જેના ચરણને આશ્રયે છે એવા ચારે વર્ણના આત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

યુગેષ્વાવર્તમાનેષુ માસર્ત્વયનહાયનૈઃ ।

સર્વપ્રલયયોઃ કર્તા તસ્મૈ કાલાત્મને નમઃ૬૮

નિયમિત અનુક્રમે કરીને વર્તાતા એવા

ભીષ્મસ્તવરાજ. (૪૪૬)

યુગ યુગ પ્રત્યે માસ, રૂતુ અને વરસવડે
કરીને આ જગતની ઉત્પત્તિ અને લયના
કરનાર એવા કાળના આત્મારૂપ પરમાત્માને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૮ ॥

यस्याग्निरास्यं यौर्मूर्धाखं नाभिश्चरणौ क्षितिः
सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रे तस्मै लोकात्मने नमः ६९

અગ્નિ જેનું મુખ છે, સ્વર્ગ જેનું મસ્તક છે,
આકાશ જેની નાભિ છે, પૃથ્વી જેના ચરણ
છે, સૂર્ય જેની દૃષ્ટિ છે, દિશાઓ જેના બે
કાન છે, તે સર્વ લોકમય પરમાને નમન
કરું છું. ૬૯

परः कालात् परो यज्ञात्परात्परतरोहि यः ।

अनादिरादिर्विश्वस्य तस्मै विश्वात्मने नमः ॥

જે કાળથી પર, યજ્ઞથી પર, પરથી એટલે
હિરણ્યગર્ભથી પણ પર, વિશ્વના અનાદિ અને
આદિ છે તે વિશ્વાત્માને હું નમસ્કાર કરું
છું. ॥ ૭૦ ॥

વિષયેવર્તમાનોયસ્તં વૈશેષિકનિર્ગુણૈઃ ।

પ્રાહુર્વિષયગોષ્ઠારં તસ્મૈ ગોપ્ત્રાત્મનેનમઃ ૭૧

વિશેષ એવા નિર્ગુણ સ્વભાવ વડે કરીને જે
સર્વ વિષયમાં પ્રવર્તક છે અને જેને જગત્
વિષયથી રક્ષણ કરનાર કહે છે એવા રક્ષણ
કરનારા આત્માને નમસ્કાર કરું છું. ૭૧

અન્નપાનેધનમયો રસપ્રાણવિવર્ધનઃ ।

યોધારયતિ ભૂતાનિ તસ્મૈ પ્રાણાત્મને નમઃ ૭૨

જે અન્નમય, પ્રાણમય, અગ્નિમય અને
રસમય છે તેમજ જે પ્રાણની વૃદ્ધિ કરનાર
અને જે પ્રાણી માત્રને આધાર આપે છે તે
પ્રાણના આત્મરૂપ એવા પરમાત્માને હું
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૨ ॥

પિંગેક્ષણસટં यस્ય રૂપં દંષ્ટ્રાનસ્વાયુધમ્ ।

દાનવેન્દ્રાંતકરણંતસ્મૈ દ્વિષ્ણાત્મને નમઃ ॥૭૩॥

જેનાં નેત્ર પીંજાં છે અથવા જેને પીંજી
કેશવાળી છે અને જેનું શરીર દાઢો તથા

બરૂપી આયુઢ્વવાળું છે એવા અને દાનવો-
નાશ કરવાવાળા મહોન્મત્ત આત્માવાળા
રમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૩ ॥

સાતલગતઃ શ્રીમાનનંતો ભગવાન્વિષ્ણુઃ ।

ગદ્ધારયતે કૃત્સ્નં તસ્મૈ વીર્યાત્મને નમઃ ७૪
રસતાળ જે પાતાળ તેમાં ગયેલા અને
પ્રાંત વગરના જે શોભાયમાન ભગવંત, જે
વિષ્ણુ જગતને ધારણ કરે છે એવા પરાક્રમી
આત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૪ ॥

૧ મોહયતિ ભૂતાનિ સ્નેહપાશાનુબધનૈઃ ।

૧ ગંધર્વ રક્ષણાર્થાય તસ્મૈ મોહાત્મને નમઃ ૭૫
સૃષ્ટિનું સંરક્ષણ કરવાને માટે પ્રાણી માત્રને
મેહના બંધનથી જે મોહપાશ પમાડે છે
વા મોહના આત્મા જે પરમાત્મા તેમને
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૫ ॥

ત્રિલોકતલમધ્યસ્થો હત્વા તુ મધુકૈટભૌ ।

હૃતા યેનવૈ વેદાસ્તસ્મૈ મત્સ્યાત્મને નમઃ ॥

(૪૫૨) ભીષ્મસ્તવરાજ.

ભૂતજા અને અતજના મધ્ય વિભાગમ
રહેલા એવા તથા મધુ તથા કૈટભ દેત્યોને
નાશ કરનારા અને વેદનું જેણે હરણ કર
લીધું છે એવા મત્સ્યના આત્માવાળા પરમા
ત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭ ॥

સસાગરવનાં વિભ્રત્સપ્તદ્વીપાં વસુંધરામ્ ।
યો ધારયતિ પૃષ્ઠેન તસ્મે કૂર્માત્મનેનમઃ ॥ ૭૫ ॥

પહાડ, પર્વતો અને સમુદ્રો એ સહવર્તમા
સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીને જેણે પોતાની પી
ઠપર ધારણ કરેલી છે એવા કૂર્મ સ્વરૂપ
ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૫ ॥

एकार्णवे हि मयां तां वाराहं रूपमास्थितः

उद्धार महीं योऽसौ तस्मै क्रोडात्मने नमः

એકાકાર સમુદ્રમાં ડૂળી ગયેલી પૃથ્વીને વર
હને અવતાર ધારણ કરીને ખેંચી લાવના
વરાહ સ્વરૂપી ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું
નારસિંહ વપુઃ કૃત્વા યસૈલોક્યભયંકરમ્

હેરણ્યકશિપું જન્મે તસ્મૈ સિંહાત્મને નમઃ૭૯
સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાળ એ ત્રણ લોકને
તે પમાડનાર નૃસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને
કેરણ્યકશ્યપુને નાશ કર્યો એવા નૃસિંહ
રાગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૯ ॥

ભમનરૂપમાસ્થાય બલિં સંયમ્ય પ્રાયયા ।
મેક્રાંતાસ્રયોલોકાસ્તસ્મૈક્રાંતાત્મને નમઃ૮૦
જેણે વામન સ્વરૂપ ધારણ કરીને બલિરા-
તને બાધી આ ત્રણે લોકને દબાવ્યા એવા
પાતમાના વિસ્તાર કરવાવાળા વામન સ્વરૂપને
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૦ ॥

અમદગ્નિસુતો ભૂત્વા રામઃ પરશુઘ્નક વિશ્વ ।
હસ્રાર્જુનહંતૈવતસ્મૈ ડગ્રાત્મને નમઃ ॥૮૧
જે રામ નામે જમહગ્નિના પુત્ર થઈ પરશુને
ધારણ કરી હતી અને જેણે સહસ્રાર્જુનને
નાશ કર્યો હતો તે ઉગ્રમૂર્તિ પરશુરામને હું
નમસ્કાર કરું છું. ૮૧

ભો દાશરથિભૂત્વા પૌલસ્ત્યકુલનંદનમ્ ।

(૪૫૪) બીજમસ્તવરાજ.

જઘાન રાવણં સંહ્યે તસ્મૈ ક્ષત્રાત્મને નમઃ ૮

જેણે હથરથરાજના પુત્ર રામચંદ્ર રૂપે ઉત્પન્ન થઈને પૌલસ્ત્યના કુલમાં ઉત્પન્ન થએલ રાવણને યુદ્ધ પ્રસંગે માર્યો એવા ક્ષત્રાત્મા નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૨ ॥

વસુદેવસુતઃ શ્રીમાન્વાસુદેવો જગત્પતિઃ ।

જહાર વસુધામારં તસ્મૈ કૃષ્ણાત્મને નમઃ ૮

જે પૂર્ણપ્રતાપી વસુદેવના પુત્ર અને જગતના પતિ જેમણે આ પૃથ્વીનો ભાર હેર કર્યો એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.

બુદ્ધરૂપં સમાસ્થાય સર્વરૂપપરાયણઃ ।

મોહયન્સર્વભૂતાનિ તસ્મૈ મોહાત્મને નમઃ ૮

સર્વે સ્વરૂપનો સમાવેશ જેનામાં છે એ બુદ્ધરૂપ ધારણ કરી સર્વ પ્રાણીઓને જે મોહ પમાડ્યા છે એવા મોહના આત્મા બુદ્ધ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૪ ॥

હનિષ્યતિ કલેરંતે મ્લેચ્છાંસ્તુરગવાહનઃ ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય તસ્મૈ કલ્કયાત્મને નમઃ॥

ઘેડા ઉપર બેસીને કલ્કયુગના અંતમાં
મ્લેચ્છ-યવનોનો નાશ કરીને ધર્મસ્થાપન
કરનાર કલ્કકીના આત્મારૂપ એવા પરમાત્માને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૫ ॥

આત્મજ્ઞાનમિદં જ્ઞાનંજ્ઞાત્વા પંચસ્વસ્થિતમ્ ।

ય જ્ઞાનેનાધિગચ્છંતિ તસ્મૈ જ્ઞાનાત્મને નમઃ ॥ ૮૬

મરતી વખતે એટલે અંતકાળના સમયમાં
પ્રાણીના આત્માને બાંધ કરનાર જે આ જ્ઞાન
તેને જાણીને જે પુરૂષ દેહ ત્યાગ કરે છે તે
પરમપદને પામે છે એવા જ્ઞાનના આત્મા જે
પરમાત્મા તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. ૮૬

અપ્રમેયશરીરાય સર્વતો બુદ્ધિ ચક્ષુષે ।

અપારપરિમેયાય તસ્મૈ દિવ્યાત્મને નમઃ ॥ ૮૭

જેના શરીરનું પ્રમાણ ~~નથી~~ શકતું નથી
અને બુદ્ધિ રૂપી નેત્રવાળી જેની સીમાનો
પાર નથી આવતો એવા દિવ્ય આત્મા પર-

(૪૫૬) બીજમસ્તવરાજ.

માતમાને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૭ ॥

જટિને દંડિને નિત્ય લંબોદરશરીરિણે ।

કમંડલુનિષંગાય તસ્મૈ બ્રહ્માત્મને નમઃ ૮૮

જટાધારી, દંડધારી, નિત્ય લંબોદર (ગણેશ) નું શરીર ધારણ કરનારા, કમંડળ જેમનો ભાથો છે અર્થાત્ કમંડળનાં પાણીથી અસુરોનો નાશ કરનાર છે તે બ્રહ્મામૂર્તિને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૮ ॥

શૂલિને ત્રિદશેશાય ત્ર્યંબકાય મહાત્મને ।

મસ્મદિગ્ધોર્ધ્વલિંગાય તસ્મૈ રુદ્રાત્મને નમઃ ૮૯

ત્રિશૂળ ધારણ કરનારા, દેવતાઓના ઈશ્વર, ત્રણ નેત્રવાળા, ભસ્મવાળું છે શરીર જેનું અને જેનું લિર્જ ઉર્ધ્વ છે એવા મહાત્મા રુદ્રરૂપ પરમાત્માને નમન કરું છું. ૮૯

ચંદ્રાર્ધકૃતશીર્ષાય વ્યાલયજ્ઞોપવીતિને ।

પિનાકશૂલહસ્તાય તસ્મા ઉગ્રાત્મને નમઃ ૯૦

જેના મસ્તકમાં અર્ધચંદ્ર વિરાજી રહ્યો છે
તથા જેણે સર્પની માળાઓ અને જનોઈ ધારણ
કરેલું છે અને પિનાક તથા ત્રિશૂળ જેના હા-
થમાં છે એવા ભયંકર સ્વરૂપવાળા શિવને
હું નમસ્કાર કરું છું. ૯૦

सर्वभूतात्मभूताय भूतादिनिधनाय च ।

अक्रोधद्रोहमोहाय तस्मै शान्तात्मने नमः ९१

સર્વ ભૂતના આત્મા અને પ્રાણી માત્રનો
નાશ કરનાર, ક્રોધ, દ્રોહ અને મોહ
જેનામાં જરા પણ નથી એવા શાંત આત્મા
વાળાને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૯૧ ॥

यस्मिन् सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः ।

यश्च सर्वमयो देवस्तस्मै सर्वात्मने नमः ९२

જેનામાં સર્વ જગતનો સમાવેશ થએલો છે
જેનાથી સર્વ જગત ઉત્પન્ન થયેલું છે, જે
સર્વમાં વ્યાપી રહેલા છે અને વર્ગી સર્વથી
ભિન્ન રહેલા છે તેમજ સર્વ જગતમય રહેલા

(૪૫૮) બીજમસ્તવરાજ.

છે એવા સર્વાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ૯૨

વિશ્વકર્મન્નમસ્તેઽસ્તુ વિશ્વાત્મા વિશ્વસંભવઃ ।

અપવર્ગસ્થભૂતાનાં પંચાનાં પરતઃ સ્થિતઃ ૯૩

હે વિશ્વના આત્મા ! હે વિશ્વની ક્રિયા
કરનાર ! હે વિશ્વના ઉત્પન્ન કરનાર ! પ્રાણી
માત્રને મોક્ષ આપનાર તથા પંચમહા
ભૂતથી ભિન્ન રહેનાર ! તેમને હું નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૯૩ ॥

નમસ્તે ત્રિષુ લોકેષુ નમસ્તે પરત્સિષુ ।

નમસ્તે ત્રિષુ સર્વેષુ ત્વં હિ સર્વમયોનિધિઃ ૯૪

- સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને ૫ તાળમાં વ્યાપી રહેલા,
ત્રણલોકથી ભિન્ન રહેનાર તથા ત્રણ
લોકમાં નિવાસ કરનાર જે પરમાત્મા તેમને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૯૪ ॥

નમસ્તે ભગવન્વિષ્ણો લોકાનાં પ્રભવાપ્યયઃ ।

ત્વં હિ કર્તા હૃષીકેશ સંહર્તા ચાપરાજિતઃ ૯૫

પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ
કરનાર હે હુપીકેશ ! હે ભગવાન ! હે વિષ્ણુ !
તમને નમસ્કાર કરું છું. તમે આ જગતને
ઉત્પન્ન કરનાર છો તથા પરાજય કરનાર અને
નાશના કરનાર પણ તમે પોતેજ છો. ૬૫

तेन पश्यामि भगवन् दिव्येषु त्रिषु वर्त्मसु।
तच्च पश्यामि तत्त्वेन यत्तेरूपं सनातनम् ९६
તે જ્ઞાનવડે કરીને પ્રકાશિત એવા ત્રણે
માર્ગમાં હે ભગવન્ ! હું તમનેજ જોઉં છું,
તેથી સનાતન એવું જે તમારું સ્વરૂપ તેને
તત્વથી હું જોઉં છું. ॥ ૯૬ ॥

दिवं ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यांदेवी वसुंधरा।
विक्रमेण त्रयो लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः

તમારા મસ્તકવડે આકાશ છવાયું છે,
ચરણવડે પૃથ્વી દેવી વ્યાપેલી છે, ચાલવાથી
ત્રણે લોક વ્યાપેલા છે એવા તમે સનાતન
પુરૂષ છો. ॥ ૯૭ ॥

(૪૬૦) સ્તોત્રસ્તવરાજ.

દિશો યુજા રવિશ્વધુર્વીર્ય શુક્રઃ પ્રજાપતિઃ ।

સપ્ત માર્ગાં નિરુદ્ધાસ્તે વાયોરમિતતેજસઃ૯૮

આ દૃશે દિશાઓ હાથના સ્થાનમાં રહેલી છે અને સૂર્ય નેત્રસ્થાનમાં રહેલો છે, તેમજ વીર્ય-શુક્રના સ્થાનમાં પ્રજાપતિ રહેલા છે એવા અને જેના તેજ પુંજનો પાર નથી એવા હે અપાર તેજવાળા પ્રભુ! તમારાથી વાયુના સાત માર્ગો રોકાએલા છે. ॥ ૯૮ ॥

અતસીપુષ્પસકાશં પીતકૌશેયવાસસમ્ ।

નમસ્યંતિ ચ ગોવિંદં ન તેષાં વિદ્યતે ભયમ્॥

કમળ પુષ્પના પ્રમાણે પ્રકાશવાળા અને પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરનારા એવા ગોવિંદને નમસ્કાર કરે છે તેને કોઈપણ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી. ॥ ૯૯ ॥

નમો નરકસંત્રાસ રક્ષામંડલકારિણે ।

સંસારનિઘ્નગાવર્તતરિકાઘ્રાય વિષ્ણવે ૧૦૦

બીજમસ્તવરાજ. (૪૬૧)

પ્રાણી માત્રને નાના પ્રકારના નરકમાંથી
રક્ષણ કરનારા તથા સંસારરૂપી સરિતાઓના
જળમાં કાષ્ટરૂપે તરતા એવા વિષ્ણુ ભગવાંતને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૧૦૦ ॥

નમોબ્રહ્મણ્યદેવાય ગોબ્રાહ્મણહિતાય ચ ।
જગદ્દિતાય કૃષ્ણાય ગોવિંદાય નમોનમઃ ॥

પ્રાક્ષણના દેવ, ગાય અને પ્રાક્ષણના હિત
કરનારા અને જગતનું હિત કરનારા એવા શ્રી
કૃષ્ણ ગોવિંદને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. ૧
પ્રાણકાંતારપાથેયં સંસારચ્છેદમેષજમ્ ।

દુઃસ્વશોકપરિત્રાણં હરિરિત્યક્ષરદ્વયમ્ ૧૦૨

પ્રાણી માત્રને સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તરીને
પાર ઉતરવાના આધારભૂત એવા, જન્મ
મરણ ટાળવાના વૈદ્ય વિદ્યારૂપ એવા તથા
દુઃખ અને શોકથી રક્ષણ કરનારા એવા હરિ
જે વિષ્ણુ એ નામના બે અક્ષર જેનામાં રહે-
લા છે એવા પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

(૪૬૨) ભીષ્મસ્તવરાજ.

યથા વિષ્ણુમયં સત્યં યથા વિષ્ણુમયં જગત્ ।

યથા વિષ્ણુમયં સર્વં પાપં નાશયતે તથા ॥૩

જે પ્રકારે વિષ્ણુમય સત્ય રહેલું છે તથા વિષ્ણુમય જગત્ રહેલું છે અને વિષ્ણુમય સર્વ પદાર્થ છે તે જ પ્રકારે પાપને નાશ કરવાની શક્તિ પરમેશ્વરની છે ॥ ૧૦૩ ॥

ત્વાં પ્રપન્નાય ભક્તાય ગતિમિદ્ધાં જિગીષ્વે ।

યચ્છ્રેયઃ પુંડરીકાક્ષ તદ્વચાયસ્વ સુરેશ્વર ૪

હે પ્રભુ ! તમારે શરણે આવેલા ભક્ત જનોને ઇચ્છિત મનોરથ પરિપૂર્ણ કરનારા તમે શ્રી હરિ છો. એવા હે કમળના સરખાં નેત્રવાળા પ્રભુ ! માફ જે પ્રકારે કહ્યાણુ (શ્રેય) થાય તે તમે કરો. ॥ ૧૦૪ ॥

इति विद्यातपोयोनिरयोनिविष्णुरीडितः ।

वाग्यज्ञेनार्चितोदेवः प्रीयतां मे जनार्दनः ૫

એ પ્રકારે વિદ્યા અને તપ જેનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે અને જેને ઉત્પત્તિ સ્થાન નથી એ

ભીષ્મસ્તવરાજ. (૪૬૩)

વા વિષ્ણુને મેં વાણીરૂપી યજ્ઞવડે કરીને પૂ-
જ્યા છે માટે હે ભક્તજનોને આનંદ આપ-
નારા પ્રભુ ! મારા ઉપર તમે પ્રસન્ન હો. ૧૦૫

નારાયણપરં બ્રહ્મ નારાયણપરં તપઃ ।

નારાયણપરં ચેદં સર્વં નારાયણાત્મકમ્ ॥ ૬

પરબ્રહ્મ નારાયણરૂપ છે, તપ નારાયણ રૂપ
છે, જગત્ નારાયણ પરાયણ છે અને
સર્વ વસ્તુ પણ નારાયણ રૂપ છે. ૧૦૬

॥ વૈશંપાયન ઉવાચ ॥

एतावदुक्त्वावचनं भीष्मस्त्वादृतमानसः ।

नम इत्येव कृष्णाय प्रणाममकरोत्तदा॥૭॥

વૈશંપાયન રૂપિ કહે છે-એ પ્રકારે સુકોમળ
મનવાળા ભીષ્મપિતામહુ બોલીને તે વખતે
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા
લાગ્યા. ॥ ૧૦૭ ॥

(૪૬૪) ભીષ્મસ્તવરાજ.

અભિગમ્ય તુ યોગેન ભક્તિં ભીષ્મસ્ય માધવઃ
ત્રૈલોક્યદર્શને જ્ઞાનં દિવ્યં દત્વા યયૌ હરિઃ૮

ભીષ્મ પિતામહની લક્ષિતને યોગાભ્યાસ
ચુક્ત જાણીને શ્રી હરિ ભગવાન રૂડા પ્રકારે
જ્ઞાન આપી ત્રણ લોક જોવ ને ગયા. ॥ ૧૦૮

તસ્મિન્નુપરતે શબ્દે તતસ્તે બ્રહ્મવાદિનઃ ।

ભીષ્મં વાગ્મિર્વાષ્પકંઠાસ્તમાનર્ચુર્મહામતિમ્ ૯

જ્યારે ભીષ્મપિતામહ ભગવાનની સ્તુતિ
કરીને સ તોપ પામ્યા ત્યારપછી બ્રહ્મને
જાણનાર મુનિયો ગદ્ગદિત કંઠવાળા થઈ
મહા બુદ્ધિમાન એવા ભીષ્મ પિતામહનાં
વખાણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૦૯ ॥

તે સ્તુવંતશ્ચ વિપ્રાઘ્યાઃ કેશવં પુરુષોત્તમમ્ ।

ભીષ્મં ચ જનકૈઃ સર્વે પ્રશશંસુઃ પુનઃ પુનઃ॥

તેઓ ભીષ્મ પિતામહ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં
ધીમેધી વારંવાર વખાણ કરવા લાગ્યા. ૧૧૦

યં યોગિનઃ પ્રાણવિયોગકાલે યત્નેન વિષ્ણુ
વિનિવેશયંતિ । સાક્ષાત્પુરસ્તાદ્દરિમીક્ષમા-
ણઃ પ્રાણાન્ જહૌ પ્રાણકાલો હિ ભીષ્મઃ ૧૧

જેને અંતકાળ સમયે યોગી પુરૂષો પ્રયા-
સથી પોતાના ચિત્તમાં ધારણ કરે છે એવા
પ્રભુને અંતકાળ સમયે પ્રત્યક્ષ જોતાં જોતાં
ભીષ્મ પિતામહે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો.
શુક્રપક્ષે દિવા ભૂમૌ ગંગાયાં ચોત્તરાયણે ।
ધન્યાસ્તાત મરિણ્યંતિ હૃદયસ્થે જનાર્દને ૧૨

વૈશંપાયન કહે છે કે હે જન્મેજય ! જ્યારે
ઉત્તરાયનના સૂર્ય યયા અને તેમાં વળી
શુક્રપક્ષનો વાસર (દિવસ) તેમાં પ્રત્યક્ષ
સૂર્ય નારાયણની સમક્ષ (દિવસે) , જનાર્દન
ભગવાનનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતાં ભીષ્મ
પિતામહે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો માટે તે
તિથિને અને તે પક્ષને પણ ધન્ય છે.

વિદિત્વા મક્તિયોગંતુ ભીષ્મસ્ય પુરુષોત્તમઃ ।

(૪૬૬) બીજમસ્તવરાજ.

સહસોત્થાય સંતુષ્ટો યાનમેવાભ્યપગ્નત ॥૧૩

આવા પ્રશંસનીય પ્રયાસથી બીજમ પિતામહને ભક્તિ યોગ બાણીને પુરૂષોત્તમ ભગવાન ઓચિંતા ઉઠીને રથની સમીપ પધાર્યા.

કેશવઃ સાત્યકિશ્વૈવ રથેનૈકેન જગમતુઃ ।

અપરેણ મહાત્માનો યુધિષ્ઠિર ધનંજયૌ ॥૧૪

કેશવ અને સાત્યકી એ એક રથમાં બેસીને પધાર્યા; તેમજ અર્જુન અને યુધિષ્ઠિર તથા બીજા મહાત્માઓ, બીજા રથમાં બેસીને ત્યાં ગયા. ॥ ૧૧૪ ॥

भीमसेनो ययौ चोभौ रथमेकं समास्थिताः।

कृपो युयुत्सुः मृतश्च संजयश्चापरं रथम् ॥१५

ભીમસેન, નકુળ અને સહદેવ તે એક રથમાં સ્થિત થયેલા હતા; કૃપાચાર્ય તથા યુદ્ધની ઇચ્છાવાળો સૂત અને સંજય બીજા રથમાં સ્થિત થયેલા હતા. ॥ ૧૧૫ ॥

ते रथैर्नगराकारैः प्रयाताः पुरुषर्षभाः ॥

નેમિઘોષેણ મહતા કંપયંતો વસુંધરામ્ ॥૧૬
 નગરની આકૃતિ જેવા રથને જોતરીને મોટા
 વીર પુરૂષો રથના પૈડાથી મોટો શબ્દ-ઘોષ
 કરતા અને પૃથ્વીને કંપાવતા કંપાવતા
 હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ॥ ૧૧૬ ॥

તતો ગિરઃ પુરુષવરસ્તવાન્વિતા દ્વિજેરિતાઃ
 પથિ સુમનાઃસશુશ્રુવે । કૃતાંજલિં પ્રણતમથા
 પરં જનં સ કેશિદો મુદિતમનાભ્યનંદતા ॥૧૭

મારગમાં ચાલતા ચાલતાં પ્રાદ્યશ્ચો વેદવા-
 છીયી શ્રીભગવાનની સ્તુતિ કરે છે, તેને
 રસ્તામાં પ્રસન્ન મનવાળા શ્રીહરિ ભગવાન
 જતાં જતાં સાંભળે છે તેથી અને હાથ જોડીને
 નમન કરતા પોતાના ભક્તોને દ્રષ્ટિગોચર થતાં
 હર્ષિત હૃદયવાળા કેશિ દૈત્યનો નાશ કરનાર
 ભગવાન ધણી પ્રસન્ન થયા. ॥ ૧૧૭ ॥

અનાદિનિધનં વિષ્ણુ સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।
 ધર્માધ્યક્ષં સ્તુવન્નિત્યં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ૧૮

(૪૬૮) બીજમસ્તવરાજ.

સર્વથી આદિરૂપ ઉત્પત્તિ અને નાશરહિત
એવા પ્રાણી માત્રના ઇશ્વર તથા ધર્મના ઇશ્વર
એવા શ્રીવિષ્ણુની જે મનુષ્યો સ્તુતિ કરે છે
તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૮

इयं स्तवं यः पठति शार्ङ्गधन्वनः शृणोति वा
भक्तिसमन्वितो जनः ॥ स चक्रवृक्ष प्रतिह-
तसर्वकल्मषो जनार्दनं प्रविशति देहसंक्षये॥

શાર્ંગ નામના ધનુષને ધારણ કરનારા
ભગવાનનું આ સ્તોત્ર જે મનુષ્યો ભક્તિ ભાવ
સહિત શ્રવણ કરે છે તેવા મનુષ્યો ચક્ર
સહવર્તમાન ભગવાનનું ધ્યાન ધરવાથી
પોતાના પાપને બાળી ભસ્મ કરીને દેહ નાશ
થયે ભગવાનમાં પ્રવેશ કરે છે. ॥ ૧૧૯ ॥

अशनिर्गितसुधारं यस्य चक्रं सुचारु मणि-
कनक विचित्रे कुंडले यस्य कर्णे ॥ भ्रमर-
शतसहस्रैः सेविता यस्य माला असुरकुल
निहंता प्रीयतां वासुदेवः ॥२०॥

લીખસ્તવરાજ. (૪૬૬)

જેના હાથમાં વજ્રના સરખી તિક્ષણ ધાર-
વાળું સુંદર ચક્ર છે, જેના કાનમાં સુવ-
ર્ણનાં ચિતરેલાં કુંડળોમાં મણીઓ જડેલા
છે અને જેના કંઠમાં આરોપણ થયેલી
માળાને હુબરો જામરા વળગી રહેલા છે એવા
અને દૈત્યના કુળને છેદનાર એવા વાસુદેવ
ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૧૨૦ ॥

સ્તવરાજ: સમાપ્તોઽયં વિષ્ણોરદ્ભુતકર્મણ: ॥
ગાંગેયેન પુરા ગીતો મહાપાતકનાશન: ॥૨૧

અત્યંત આશ્ચર્યવાળાં જેનાં કામ છે એવા
વિષ્ણુની લીખમપિતામહે સ્તુતિ કરેલો મહા
પાપનો નાશ કરનાર આ સ્તવરાજ પરિપૂર્ણ
થયો. ॥ ૧૨૧ ॥

॥ શ્રીભગવાનુવાચ ॥

ય: સંપઠેદિદં સ્તોત્રં મમ જન્માનુકીર્તનમ્ ॥
દેવલોકમતિક્રમ્ય તસ્ય લોકો યથા મમરર
શ્રી ભગવાન કહે છે—જે મનુષ્યો આ સ્તોત્રને

(૪૭૦) ભીષ્મસ્તવ . .

લણુશે (પાઠ કરું) અને મારા જન્મનું
કીર્તન કરશે તે મનુષ્યે। દેવતાઓથી શ્રેષ્ઠ
થઈ દેવલોક જેમ મને પૂજે છે તેમ તે પૂજશે.

इति श्री महाभारतेशतसाहस्र्यां संहितायां वै-
यासिक्यां शांतिपर्वणि भीष्मयुधिष्ठिरसंवा-
दे भीष्मस्तवराजः समाप्तः ॥

॥ ભીષ્મસ્તવરાજ સમાપ્ત. ॥

अथ
अनुस्मृति
॥ प्रारभ्यते ॥

અથ અનુસ્મૃતિ પ્રારંભ.

શ્રીગણેશાયનમઃ ॥ શ્રીગોપાલકૃષ્ણાયનમઃ

॥ શતાતીક ઉવાચ ॥

મહામતે મહાપ્રાન્ન સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ।

અક્ષીણકર્મબંધસ્તુ પુરુષો દ્વિજસત્તમ ॥૧॥

શતાતીક શૌનકમુનિ પ્રત્યે કહે છે-હે મહાન્
મુદ્ધિવાળા, હે અત્યંત પ્રાન્ન (ઝાઝા),
હે મહાન્ જ્ઞાનવાળા, હે સર્વ શાસ્ત્રના
જાણનારા, તેમજ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ પદ
ધારણ કરનારા એવા શૌનક મુનિ ! આ
મસાર એવા સંસારમાં જે પુરુષોનાં કર્મબંધ
ન છુટ્યાં નથી, ॥ ૧ ॥

તત્તં કિં જપેજ્ઞાપ્યં વિબુધઃ કિમનુસ્મરન્ ।

રરણે યજ્ઞપેજ્ઞાપ્યં યં ચ ભાવમનુસ્મરન્ ૨

એવા મુમુક્ષુ પુરુષોએ નિરંતર કોનો જપ

(૪૭૪)

અનુસ્મૃતિ.

કરવો ? તથા જ્ઞાની પુરૂષોએ કેાનું ધ્યાન
ધરવું ? કેાનું સ્મરણ કરવું ? અને મરણો
નમુખ વખતે કયા સંભાળ રાખનાર-રક્ષકનો
જપ કરવો ? ॥ ૨ ॥

યં ચ ધ્યાત્વા દ્વિજશ્રેષ્ઠ પુરુષો મૃત્યુમાગતઃ ।
પરં પદમવાપ્નોતિ તન્મે વદ મહામુને ॥ ૩ ॥

જેનું નિરંતર ધ્યાન ધરવાથી પાંચત્વ
(મરણ) પામનાર મનુષ્ય અક્ષય પદને પામે
એવો ઉપાય હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મોટા
મુનિશ્વર ! આપ મને કૃપા કરીને કહો. ॥ ૩

॥ શૌનકે ઉવાચ ॥

શ્દમેવ મહાપ્રાજ્ઞ પૃષ્ઠવાંશ પિતામહમ્ ।

મોષ્મં ધર્મમૃતાં શ્રેષ્ઠં ધર્મપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ૪

શૌનકે રૂપિ શતાનીકને ઉત્તર આપવા લાગ્યા
કે જે આ તમે રૂડો પ્રશ્ન કર્યો તે જ પ્રશ્ન સર્વ
ધર્મને ધારણ કરનારા એવા બ્રીહમ
પતામહને ધર્મરાજના પુત્ર યુધિષ્ઠિર

રાજાએ પૂછ્યો હતો. ॥ ૪ ॥

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

પિતામહ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ।

પ્રયાણકાલે કિં ચિંત્યં મુમુક્ષોસ્તત્ત્વચિંતકૈઃ

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે હે વૃદ્ધ દાદાજી ! હે
મહાન્ બુદ્ધિશાળી ! સર્વ શાસ્ત્રના પારગામી,
તત્ત્વવેત્તા—સર્વ તત્ત્વને બાણનારા, મુમુક્ષુ
પુરૂષોએ પોતાના દેહત્યાગ વખતે આત્મ
સાધન સમયે કેાનું સ્મરણ કરવું. ॥ ૫ ॥

કિંતુ સ્મરન્ કુરુશ્રેષ્ઠ મરણે પર્યુપસ્થિતે ।

પ્રાપ્ત્યાં પરમાં સિદ્ધિં શ્રોતુમિચ્છામિ તત્ત્વતઃ

હે કુરૂવંશમાં શ્રેષ્ઠ ! અવસાન સમય પ્રાપ્ત
થવાના સમયે કેાનું ચિંતવન કર્યાંથી મોટી
સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે આખ્યાન હું
તત્ત્વથી પરિપૂર્ણ બાણવાની ધૃત્તિ રાખું છું. ૬

॥ મીઞ્મ ઉવાચ ॥

તદ્યુક્તં સ્વહિતં સૂક્ષ્મં પ્રશ્નમુક્તં ત્વયાઽનઘ ।

શ્રુણુષ્વાવાહતો રાજન્નારદેન પુરા શ્રુતમ્ ॥૭
 લીળમ કહે છે કે હે પાપરહિત યુધિષ્ઠિર !
 તમે આ પ્રશ્ન પોતાના હિતનો પૂછ્યો તેથી
 તે પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે તત્વસહિત શ્રવણ કરો.
 આજ પ્રશ્નોત્તર પૂર્વે શ્રી નારદજીએ
 સાંભળ્યો હતો. ॥ ૭ ॥

શ્રીવત્સાંકં જગદ્વીજમનંતં લોકસાક્ષિણમ્ ।
 પુરા નારાયણં દેવં નારદઃ પરિપૃષ્ઠવાન્ ॥૮
 શ્રી વત્સના ચિન્હવાળા તથા જગતના
 બીજરૂપ અને અખિલ વિશ્વના પ્રાણીઓનાં
 શુભાશુભ કર્મ જોનારા એવા શ્રી નારાયણ
 ભગવાનને પૂર્વે નારદજીએ જે પ્રશ્ન પૂછ્યો
 હતો તે જ પ્રશ્ન તમારો છે. ॥ ૮ ॥

॥ નારદ ઉવાચ ॥

ત્વમક્ષરં પરં બ્રહ્મ નિર્ગુણં તમસઃ પરમ્ ।
 આદુર્વચં પરંધામ બ્રહ્માણં કમલોદ્ભવમ્ ॥૯
 નારદજી ભગવાનને પૂછે છે-અક્ષરથી પણ

અનુસ્મૃતિ. (૪૭૭)

શ્રેષ્ઠ અને અજ્ઞાનાદિ ગુણોથી રહિત, સર્વના
જાણનારા અને સર્વના આશ્રય તથા કમળથી
ઉત્પન્ન થયેલા એવા પ્રભા જેને કહે છે તે
પણ તમે પોતેજ છો. ॥ ૯ ॥

મગવાન્ ભૂતભવ્યેશ શ્રદ્ધાનૈર્જિતેન્દ્રિયઃ ।
કથં મતૈર્વિચિંત્યોઽસિયોગમિર્મોક્ષકાંક્ષિભિઃ
હે ભગવન્ ! હે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને
લયના અધિપતિ ! મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર
યોગાલ્યાસી મુમુક્ષુ પુરૂષોએ પોતાની ઇન્દ્રિ-
યોને જીતીને તથા શ્રદ્ધા રાખીને શોધ કરેલી
છે માટે આપના ભક્તજનોએ આપને કયા
પ્રકારે ભજવા ? ॥ ૧૦ ॥

કિંનુજાપ્યં જપેન્નિત્યંકલ્યમુત્થાયમગ્નવઃ ।
કથં જપેત્સદાધ્યાયેદ્ બ્રૂહિતસ્ત્વંસનાતનમ્ ॥
પ્રાણી માત્રે જન્મ મરણ નાશ કરવાને માટે
તમારો કયો મંત્ર જપવો ? અને તે મોક્ષ-
મંત્રનું કેવા પ્રકારથી નિરંતર ધ્યાન ધરવું ?

(૪૭૮)

અનુસ્મૃતિ.

એ સધળું મને જ્ઞાનતત્વ શ્રવણ કરાવો. ૧૧

॥ ભીષ્મ ઉવાચ ॥

શ્રુત્વા ચ તસ્ય દેવર્ષેર્વાક્યં વાક્યવિશારદઃ ।

પ્રોવાચ ભગવાન્વિષ્ણુર્નારદાય ચ ધીમતે ૧૨

ભીષ્મ કહે છે કે એ પ્રકારે નારદજીનું વચન
સંભળીને વાણીમાં પ્રસન્ન એવા વિષ્ણુભગવાંને
બુદ્ધિમાન એવા નારદજીને આ પ્રમાણે કહ્યું.

શ્રીભગવાનુવાચ ।

હંત તે કથયિષ્યામિ ઇમાં દિવ્યામનુસ્મૃતિમ્

મરણે મામનુસ્મૃત્ય પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ૧૩

શ્રી ભગવાન બોલ્યા કે હે નારદ ! હું તને
આ દિવ્ય એવી અનુસ્મૃતિ કહું છું કે જેથી
મરણ સમયે મને સંભારતા એવા મનુષ્યો
શ્રેષ્ઠ ગતિને પામે છે. ॥ ૧૩ ॥

યામધીત્ય પ્રયાણે તુ મદ્ભાવાયોપપદ્યતે ।

ઐકારમગ્રતઃ કૃત્વા માં નમસ્કૃત્ય નારદ ૧૪

અવસાન સમયે જે આ અનુસ્મૃતિને લખે
છે એટલે તેનો પાઠ કરે છે તે મનુષ્યો મારા
સ્વરૂપને પામે છે. હે નારદ ! પ્રથમ ઓંકાર
મંત્ર લઈ મને નમસ્કાર કરી આ પવિત્ર
એવી અનુસ્મૃતિનો પાઠ કરવો. ॥ ૧૪

एकाग्रः प्रयता भूत्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इत्ययम् ॥ ૧૫

એકાગ્ર (સ્થિર) મન રાખી પ્રાણ્યાયામવટે
પ્રથમ તો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવી
પછી આ મંત્ર બોલવો “ ૐ નમો ભગવતે
વાસુદેવાય ” ઓંકાર તત્વથી યુક્ત એવા શ્રી
વાસુદેવ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૫

अवशेनापि यन्त्रान्नि कीर्तिते सर्वपातकैः ॥

पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव १૬

ધ્યાન વિના પણ જો આ મંત્રનું કીર્તન
કરવામાં આવે તો સિંહોથી ત્રાસેલા મૃગોની

(૪૮૦) અનુસ્મૃતિ.

માફક મનુષ્ય સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાય
છે ॥ ૧૬ ॥

ક્ષરાક્ષરવિમુદ્ધસ્તુ પ્રોચ્યતે પુરુષોત્તમઃ ।
અવ્યક્તં શાશ્વતં દેવં પ્રભવં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૭

હે પુરાણ પુરુષોત્તમ ! સ્થાવર જંગમ પદાર્થના ઉત્પન્ન કરનાર અને માયા રહિત, નાશ રહિત, સર્વના ઉત્પન્ન કરનારા પુરુષોત્તમ પ્રભુ તમનેજ કહે છે. ॥ ૧૭

પ્રપદ્યે પુંડરીકાક્ષં દેવં નારાયણં હરિમ્ ।

લોકનાથં સહસ્રાક્ષમક્ષરં પરમં પદમ્ ૧૮

કમળના સરખાં નેત્રવાળા દેવને, નારાયણને, હરિને, લોકના સ્વામીને, સહસ્ર નેત્રવાળાને, નાશ વગરનાને અને મુખ્ય સ્થાનના અધિષ્ઠાતાને, ॥ ૧૮ ॥

ભગવંતં પ્રપન્નોઽસ્મિ ભૂતભવ્યભક્તપ્રણમ્ ।

સ્રષ્ટારં સર્વલોકાનામનંતં વિશ્વતોમુખમ્ ૧૯

ભગવાનને, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કર-

વાના સામર્થ્યવાળાને, સર્વના ઉત્પન્ન કરવા-
વાળાને, જગતના મુખને, અંત વગરના
એવા ભગવાનને શરણે આળ્યો છું ॥ ૧૯ ॥

પદ્મનાભં હૃષીકેશં પ્રપદ્યે સત્યમચ્યુતમ્ ।

હિરણ્યગર્ભમમૃતં ભૂગર્ભ તમસઃ પરમ્ ॥ ૨૦

કમળ જેવી નાભિમાં છે એવા ઇન્દ્રિયોના
સ્વમિને તથા સત્યપણાવાળાને, નાશ વગર-
નાને, મૃત્યુ વગરનાને, પોતાના ગર્ભમાં પ્રકાશ
ધારણ કરવાવાળાને, પૃથ્વીને ગર્ભનાં રાખ-
નારને, મૃત્યુ વિનાનાને અને અજ્ઞાન તિમિ-
રથી ભિન્ન રહેનારને નમસ્કાર કરું છું. ૨૦

પ્રભોઃપ્રભુમનાર્થ ચ પ્રપદ્યે તં રવિપ્રભમ્ ।

સહસ્રશીર્ષકં દેવં મહર્ષેઃ સત્ત્વમાવનમ્ ॥ ૨૧

નિયંતાના પણ નિયંતા, ઉત્પત્તિ રહિત
તથા સૂર્યના સરખા તેજસ્વી પ્રભુ તથા મોટા
રૂપિના સત્વગુણનું પાલન કરનારા, હજાર
સ્તંભવાળા, દેવના દેવ ભગવાનને હું નમસ્કાર

(૪૮૨) અનુસ્મૃતિ

કરું છું. ॥ ૨૧ ॥

પ્રપદ્યે સૂક્ષ્મમચલં વરેણ્યમનઘં શુચિમ્ ।

નારાયણં પુરાણેશં યોગાવાસં સનાતનમ્ ૨૨

સૂક્ષ્મ (ઝીણુ), નાશ રહિત, તથા પાપ
વગરના, પવિત્રથી પણ પવિત્ર, પ્રકાશિત,
પુરાણના અધિષ્ઠાતા યોગના આશ્રય એવા
નારાયણ ભગવાનને નિરંતર નમસ્કાર કરું છું.

સંયોગં સર્વભૂતાનાં પ્રપદ્યે ધ્રુવમીશ્વરમ્ ।

યઃ પુરા પ્રલયં પ્રાપ્તે નદ્રે સ્થાવરજંગમે ૨૩

સર્વ પ્રાણીઓના મેળાપ કરનાર, નિશ્ચય-
વાળા એવા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું. જે
સમયમાં જ્યારે પ્રથમ પ્રલયકાળ આવ્યો
અને સ્થાવર જંગમ જગત્ બધું નાશ પામ્યું,
બ્રહ્માદિષુ પ્રલીનેષુ નદ્રે લોકે ચરાચરે ।

एकस्तिष्ठति विश्वात्मा समे विष्णुःप्रसीदतु॥

તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ અને આ સત્ય-
રાયર એવું જગત્ જ્યારે નાશ પામ્યું ત્યારે

બાકી રહેલા એવા એક એજ વિશ્વના આત્મા
જગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૨૪

યઃ પ્રભુઃ સર્વલોકાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ।
ચરાચરગુરુદૈવઃ સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ૨૫

સર્વ લોકના જે નિયંતા છે અને જેનાવડે
કરીને આ જગત્ વિસ્તાર પામી રહેલું છે
તથા ચરાચર જતગના ગુરુ અને દેવ એવા
વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૨૫ ॥

આભૂતસંપ્લવે ચૈવ પ્રલીને પ્રકૃતૌ મહાન્ ।

યોઽવાતપ્તિવિશ્વાત્મા સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ॥

જ્યારે સર્વ પ્રાણી પદાર્થનો નાશ થયે ત્યારે
મહત્તત્વ પણ પ્રકૃતિમાં લય પામ્યું તે વખતે
બાકી રહેલા મોટા એવા જગતના આત્મા-
રૂપી વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૨૬ ॥

યેના ક્રાંતાસ્રયો લોકા દાનવાશ્ચ વશીકૃતાઃ
શરણ્યઃ સર્વલોકાનાં સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ॥

જેણે ત્રણ લોકને દબાવી દાનવાને વશ

(૪૮૪) અનુસ્મૃતિ.

કયાં એવા સર્વ લોકને શરણે રાખનાર
વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૨૭ ॥

યસ્ય હસ્તે ગદા ચક્રં ગરુડો યસ્ય વાહનમ્ ।
સંસ્વઃકરતલે યસ્ય સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ૨૮

જેને ગરુડનું વાહન છે અને જેણે શંખ,
ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલાં છે એવા
શ્રીવિષ્ણુ ભગવાંત મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.

કાર્યં ક્રિયા ચ કરણં કર્તાહેતુઃ પ્રયોજનમ્ ।
અક્રિયાકરણે કાર્યે સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ૨૯

કર્મના કારણરૂપ અને ક્રિયાના કરનારા
સાધનરૂપે હેતુ તત્વના પ્રસંગભૂત તથા ક્રિયા
વિનાના, સાધન વગરના અને કાર્ય વગરના
એવા વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૨૯

ચતુર્ભિશ્ચ ચતુર્ભિશ્ચ દ્વાભ્યાં પંચભિરેવ ચ ।
હૂયતે ચ પુનર્દ્વાભ્યાં સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ૩૦

આઘ્રાવય એ ચાર અક્ષરવડે, વસ્તુ શ્રોપદ
એ ચાર અક્ષર વડે, યેયજામહે એ પાંચ

અક્ષર વડે તથા વૌષદ એ એ અક્ષર વડે જેને
ઉદ્દેશીને હોમ કરવામાં આવે તે વિષ્ણુ મારા
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૦

શ્ચમીર્ગર્ભસ્ય યો મર્મતસ્ય ગર્ભસ્ય યો રિપુઃ ।

રિપુર્ગર્ભસ્ય યો ગર્ભઃ સ મે વિષ્ણુ પ્રસીદતુ ॥

શમી (સમડો-ખીજડો) નો જે ગર્ભ છે
(અગ્નિ છે) અને તે ગર્ભનો જે શત્રુ કહેતાં પાણી
છે અને તેના ગર્ભ શત્રુ કહેતાં સમુદ્ર જેનો ગર્ભ
છે તે વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૧

અગ્નિસોમાર્કિતારાણાં બ્રહ્મરુદ્રેદ્રયોગિનામ્ ।

યસ્તેજયતિ તેજાંસિ સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ૩૨

અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, તારાગણો, બ્રહ્મા, શિવ,
ઈન્દ્ર અને યોગીઓને જે પોતાના તેજથી દીપ્તિ
વે છે તે વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૨

પર્જન્યઃપૃથિવી સસ્યં કાલો ધર્મઃક્રિયાફલમ્

ગુણાકરઃ સ મે બ્રહ્મર્વાસુદેવઃ પ્રસીદતુ ૩૩

જે મેઘ, પૃથ્વી, ધાન્ય, કાળ, ધર્મ ક્રિયાનાં

ફળ તથા શુભોના આકાર ભૂત છે, તે વાસુ-
દેવ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાયો. ૩૩

યોગાવાસ નમસ્તુભ્યં સર્વવાસ વરપદ ।

હિરણ્યગર્ભ યજ્ઞાંગ પંચગર્ભ નમોઽસ્તુતે ॥૩૪

હે યોગકર્મના આશ્રયરૂપ ! તથા સર્વ પ્રાણી-
ઓના આશ્રયરૂપ અને મનેષ્ણિત વરદાનને
આપવાવાળા તમને મારા નમસ્કાર છે. હે
હિરણ્યગર્ભ ! હે યજ્ઞસ્વરૂપ ધારણ કરનાર !
હે પંચ મહા ભૂતરૂપી ગર્ભ ધારણ કરનાર !
તમને મારા નમસ્કાર છે. ॥ ૩૪ ॥

ચતુર્મતપરં ધામ લક્ષ્મ્યાવાસ સદાચ્યુત ।

શબ્દાદિવાસનાન્યોઽસિ વાસુદેવ પ્રધાનકૃત્

હે અચ્યુત ! ચાર પ્રકારે પરમ ધામના
નિવાસ કરવાવાળા અને શ્રીલક્ષ્મીજીને આનંદ
રૂપ નિવાસ આપવાવાળા તથા શબ્દ જેમાં
આદિરૂપ છે એવી વાસનાઓથી પણ પૃથક્
જુદા રહેલા એવા વાસુદેવ ભગવંતને મારા

નમસ્કાર છે. ॥ ૩૫ ॥

અજઃ સંગમનઃ પાર્થો હ્યમૂર્તિર્વિશ્વમૂર્તિષ્ઠ્રુઃ ।

શ્રીઃ કીર્તિઃ પંચ કાલજ્ઞો નમસ્તે જ્ઞાનસાગર ॥

જેને જન્મ મરણનો ભય નથી એવા અને શુદ્ધ રીતે ગતિ કરનાર તથા વિદ્યેષ કરનારા અને અમૂર્તિમાન તથા જગત્પ્રભૂ મૂર્તિને પ્રસારણ કરનાર, શોભાયમાન અને યશસ્વી પંચકાળને નિયમમાં રાખનાર જ્ઞાનના સમુદ્ર એવા હે પ્રભુ ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩૬

અવ્યક્તાદ્યક્તમુત્પન્નમવ્યક્તાદ્યઃ પરાત્પરઃ ।

યસ્માત્ પરતરં નાસ્તિ તમસ્મિ શરણં ગતઃ ૩૭

માયાથી રહિત છતાં પણ ચિદ્દાભાસથી માયાની સાથેજ પ્રાદુર્ભાવ કરવાવાળા અને અવ્યક્તથી ભિન્ન અને માયાથી પણ ભિન્ન વળી જેની સમાનતા કરી શકે એવો બીજો કોઈ નથી એવા હે પ્રભુ ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું. ॥ ૩૭ ॥

ચિંતયંતો હજં નિત્યં બ્રહ્મેશાનાદયઃ સુરાઃ ।

નિશ્ચયંનાધિગચ્છંતિ તમસ્મિ શરણં ગતઃ ૩૮

અજન્મા જે પરમાત્મા જેમને બ્રહ્મા,
શિવ આદિ દેવો પણ નિત્ય શોધે છે તો પણ
જેના પારને પામતા નથી, એવા શ્રીવિષ્ણુને
હું શરણે જાઉં છું. ॥ ૩૮ ॥

જિતેન્દ્રિયા જિતાત્માનો જ્ઞાનધ્યાનપરાયણાઃ ।

યંભાષ્ય ન નિવર્તેતે તમસ્મિ શરણં ગતઃ ૩૯

જેણે પોતાની ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખી છે,
જેણે આત્મા જીત્યો છે અને જ્ઞાન ધ્યાનમાં
જેનું ચિત્ત તત્પર રહેલું છે તથા જેને પામ-
વાથી આ દુઃખમય સંસારમાં ફરીથી આવવું
પડતું નથી એવા જે પરમેશ્વર વિષ્ણુ તેમને
હું શરણે જાઉં છું. ॥ ૩૯ ॥

एकाशेन जगत्कृत्स्नमवष्टभ्य स्थितः प्रभुः ।

अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः ૪૦

જે પરમેશ્વરે પોતાના એક અંશવડે કરીને

આ સમગ્ર એવું જગત્ રચીને જેમાં પ્રવેશ
કરેલો છે તે પશુ માયાના ગુણો જેણે ગ્રહણ
કર્યા નથી એવા એ નિર્ગુણ સ્વરૂપને અને
નિત્ય સ્વરૂપ પરમાત્માને હું શરણે જાઉં છું.
સોમાર્કાગ્નિમયં તેજો યા ચ તારામયી શ્રુતિઃ।
દિવિ સંજાયતે તેજઃ સ મહાત્મા પ્રસીદતુ ૪૧

જેનું તેજ ચંદ્ર, સૂર્ય અને અગ્નિના જેવું છે
અને જેનો પ્રકાશ તારાઓના પ્રકાશ જેવો છે
અને સ્વર્ગનું તેજ જેનાથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલું
છે એવા પરમાત્માને હું શરણે જાઉં છું. ૪૧

ગુણાત્મા નિર્ગુણશ્ચાન્યો રશ્મિવાંશ્ચેતનો હ્રજઃ
સૂક્ષ્મઃ સર્વગતો દેહઃ સ મહાત્મા પ્રસીદતુ ૪૨

ગુણના આત્મા અને નિર્ગુણ એવા માયાથી
ભિન્ન રહેલા અને પોતાનાં કિરણોથી જડને ચૈત-
ન્ય કરનાર, અજન્મ, સૂક્ષ્મ રૂપે સર્વેના શરી-
રમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે રહેલા મહોટા આત્મા
એવા જે પ્રભુ તે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.

અવ્યક્તં સદધિષ્ઠાનમર્ચિત્યં તમસઃ પરમ્ ।
 પ્રકૃતિઃ પ્રકૃતિં ભુંક્તે સ મહાત્મા પ્રસીદતુ૪૩
 ઇન્દ્રિયાદિથી જાણવામાં આવે નહિ તેવા,
 સત્ય, આધાર ભૂત, વિચારમાં આવે નહિ
 તેવા, માયાથી પર, પ્રકૃતિરૂપ, પ્રકૃતિનું લોજન
 કરનારા, એવા મહાત્મા મારા ઉપર પ્રસન્ન
 થાઓ. ૪૩

ક્ષેત્રજ્ઞઃ પંચથા ભુંક્તે પ્રકૃતિં પંચભિર્મુખૈઃ ।
 મહાગુણાંશ્ચ યો ભુંક્તે સ મહાત્મા પ્રસીદતુ૪૪
 જે ક્ષેત્રજ્ઞ (આત્મા) એવા પરમાત્મા પાંચ
 મુખરૂપ જ્ઞાનેન્દ્રિયવડે માયાનું પાંચ વાર લો-
 જન કરે છે, તથા જે પાંચ મહાભૂતોના પાંચ
 ગુણનું લોજન કરે છે, તે મહાત્મા મારા
 ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૪૪ ॥

સાંખ્યયોગાશ્ચ યે ચાન્યે સિદ્ધાશ્ચ પરમર્ષયઃ ।
 યં વિદિત્વા વિમુચ્યંતે સ મહાત્મા પ્રસીદતુ૪૫
 સાંખ્ય યોગવાળા અને બીજા મોટા સિદ્ધો

અને રૂપિઓ જેને જાણવાથી સર્વે પાપથી
મુક્ત થઈ જાય છે તે મહાત્મા મારા ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૪૫ ॥

અતીન્દ્રિય નમસ્તુભ્યં લિંગૈર્વ્યક્તૈર્ન મીયતે ।
યે ચત્વાં નાભિજાનંતિ તમસ્મિ શરણં ગતઃ ॥ ૪૬ ॥
ઈન્દ્રિયોના વિચારથી વિંધરીત કરનાર અને
માયાના ચિન્હને ધારણ કરનારાઓના પણ
પ્રચારમાં ન આવે એવા પરમાત્માને હું
નમસ્કાર કરું છું જે પુરૂષો તમારા સ્વરૂપને
પ્રયાસથી પણ જાણી શકતા નથી તે સ્વરૂપને
હું શરણે આપ્યો છું. ॥ ૪૬ ॥

કામક્રોધવિનિર્મુક્તા રાગદ્વેષવિવર્જિતાઃ ।
અન્યમક્તા ન જાનંતિ ન પુનર્નારકી જનઃ ॥ ૪૭ ॥
કામ તથા ક્રોધથી રહિત, રાગ અને દ્વેષ
વિનાના, બીજા દેવની ઉપાસના કરનારા
અર્થાત્ ચલિત ચિત્તાવાળા પુરૂષો તેને જાણતા
નથી, તેમ નારકી જીવ પણ જાણતા નથી. ૪૭

एकांतिनो हि नर्द्वद्वा निराशाः कर्मकारिणः।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणस्त्वां विशन्ति मनस्विनः॥

એકાંતને સેવન કરવાવાળા અને એકલા વિચરનારા, નિષ્કામી, કાર્યોના કરનારા અને જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં કર્મને બાળી ભસ્મ કરનારા, સ્વચ્છાચારી પુરૂષો આપનામાં પ્રવેશ કરે છે.

अशरीरं शरीरस्थं समं सर्वेषु देहिषु ।

पापपुण्यविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां पर्युपासते४९

નિરાકાર છતાં પણ સર્વેના શરીરોમાં સમાનતાથી રહેલા અને પાપ પુન્યથી મુક્ત થયેલા ભક્તો તમારી વારંવાર ઉપાસના કરે છે. ૪૯

अव्यक्तबुद्ध्यहंकारमनोभूतेंद्रियाणि च ।

त्वयि तानि न तेषु त्वं तेषु तानि न ते त्वयि५०

માયાથી રહિત એવા પરમાત્મામાંથી બુદ્ધિ અહંકાર, મન, ભૂત અને ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થઈ છે માટે તે તમારાથી ઉત્પન્ન થયાં છે,

પણ તમે તેનાથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા નથી. ॥ ૫૦

एकत्वाय च नानन्यं ये विदुर्योति ते परम् ।

સમત્વમિહ કાંક્ષેયં ભક્ત્યા વૈ નાન્યચેતસા ૫૧

જે ભક્તજનો તારા એકલાનેજ માટે ચિંતા રાખે છે, પણ તારા સિવાય બીજાને જાણતાજ નથી, તેઓ તારા પરમ પદને પામે છે. તેઓ આલોકમાં ભક્તિપૂર્વક, અને નહિ કે બીજામાં ચિત્ત રાખીને, તારી સાથે સમત્વ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. ૫૧

चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामं चतुर्विधम् ।

ત્વયિ તંતૌ ચ તત્પ્રોતં મૂલે મણિગણા ઇવા ૫૨

સૂત્રમાં જેમ મણિઓ પરોવાઈને રહે છે, તેમ આ સ્થાવર તથા જંગમરૂપ, ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓનો સર્વ સમૂહ તંતુંરૂપ તારે વિષે પરોવાઈને રહેલો છે. ૫૨

स्रष्टा भोक्तासि कूटस्थो ह्यर्चित्यः सर्वसंज्ञितः

અકર્તા હેતુરહિતઃ પૃથગાત્મા વ્યવસ્થિતઃ ૫૩

ઉત્પન્ન કરનાર, ભોગવનાર, ન જાણવામાં આવે એવા, તથા ન વિચારમાં આવે એવા સર્વનામવાળા, હેતુ વગરના, જેનો કરતા ખીજે કોઈ નથી એવા હે પરમાત્મા ! આપ ભિન્ન આત્માવાળા અને રૂડા પ્રકારથી રહેલા છો. ૫૩ ન મે ભૂતેષુ સંયોગઃ પુનર્ભવતુ જન્મનિ । અહંકારેણબુદ્ધ્યા વા ન મે યોગસ્ત્રિભિર્ગુણૈઃ ॥

હવે મારે જન્મ અહંકાર વડે કરીને તથા બુદ્ધિ વડે કરીને ઉત્પન્ન થયેલા તથા ત્રણ ગુણ વડે કરીને ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની સાથે થશે નહીં. ॥ ૫૪ ॥

ન મે ધર્મા દ્યધર્મો વા નારંભો જન્મ વા પુનઃ । જરમરણમોક્ષાર્થતાંપ્રપન્નોઽસ્મિ સર્વગમ્ ૫૫

ધર્મ અધર્મ તથા કામનાઓનો આરંભ છે જેમાં એવો જન્મ હવે મારે જોઈતો નથી. જન્મ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મરણથી મુક્ત થવા માટે હે સર્વવ્યાપી પરમાત્મા !

તમારા શરણે હું આબે છું. ॥ ૫૫ ॥

વિષયૈરિન્દ્રિયંશ્ચાપિ ન મે ભૂયઃ સમાગમઃ ।

ईश्वरोऽसि जगन्नाथ किमतः परमुच्यते ५३

ફરીને મારે વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સમાગમ
જોઈતો નથી કેમકે ઇશ્વર અને જગતના સ્વામી
તમારો અને મારો સમાગમ થયા પછી હવે
એથી બીજું શું શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૫૬ ॥

भक्तानां यद्धितं देव तत्ते हि त्रिदशेश्वर ।

पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनं जलम् ५७

હે દેવતા પણ દેવ ! હે ઇશ્વર ! ભક્તોને
વલ્લભ એવી વસ્તુ તે આપની પાસે છે માટે
મારી નાસિકા પૃથ્વીમાં લય પામે અને
રસના માત્ર જળમાં લય પામે. ॥ ૫૭ ॥

रूपं हुताग्ने यातु स्पर्शो मे यातु मारुते ।

श्रोत्रमाकाशमभ्येतु मनो वैकारिकं पुनः ५८

રૂપ અગ્નિમાં લય પામે, સ્પર્શ વાયુમાં લય
પામે, શબ્દ આકાશમાં લય પામે અને

ઇન્દ્રિયોને વિકારમાં લાવનારું મન પાછું, ૫૮
 ઇન્દ્રિયાણિ ગુણાન્યાંતુસ્વેષુસ્વેષુ ચ યોનિષુ ।
 પૃથિવીયાતુસલિલમાપોઽગ્નિમનલોઽનિલમ્ ॥

ઇન્દ્રિયોમાંજ લય પામે; અને ઇન્દ્રિયો
 પોતપોતાના ગુણમાં લય પામે, તથા પૃથ્વી
 જળમાં લય પામે, જળ અગ્નિમાં લય પામે
 અને અગ્નિ વાયુમાં લય પામે. ॥ ૫૯ ॥

વાયુરાકાશમભ્યેતુ મનશ્ચાકાશમેવચ ॥

અહંકારો મનો યાતુ મોહનં સર્વં દેહિનામ્ ૬૦

વાયુ આકાશમાં લય પામે, તેમજ મન
 પણ આકાશમાં લય પામે, અને સર્વના
 શરીરને મોહ પમાડનારો જે અહંકાર તે
 મનમાંજ લય પામે. ॥ ૬૦ ॥

અહંકારસ્તથા બુદ્ધિં બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

પ્રધાનં પ્રકૃતિં યાતુ ગુણસામ્યે વ્યવસ્થિતે ૬૧

અહંકાર બુદ્ધિમાં લય પામે, અને બુદ્ધિ
 પરમાત્મામાં લય થાઓ તથા ગુણના સમીપમાં

રહેલું' મહત્ત્વ તે પ્રકૃતિમાંજ લય પામે. ૬૧
વિસર્ગઃ સર્વકરણૈર્ગુણૈર્મતશ્ચ મે ભવેત્ ।

સત્ત્વં રજસ્તમશ્ચૈવ પ્રકૃતિં પ્રવિશંતુ મૈ ॥ ૬૨ ॥

શુભ ૩૫ સર્વે ઇન્દ્રિયોની સાથેજ મારો નાશ
થાઓ અને મારાં સત્ત્વ, રજ તથા તમોશુ
માયમાં લય થાઓ. ॥ ૬૨ ॥

નૈષ્કૈવલ્યપદં દેવ કાંક્ષેઽહં તે પરંતપ ।

एकीभावस्त्वया मेऽस्तુ न मे जन्म भवेत् पुनः ॥

હે મોટા તા'વાળા પરમાત્મા ! પ્રાયશ્ચિત્ત
વિનાના સ્થાનની હું ઇચ્છા રાખું છું માટે
તમારી સાથે મારું એક્યતા (એકપણું)
થાઓ કે જેથી મારો ફરી જન્મ થાયજ નહીં.

नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ।

त्वद्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥

જે વ્યાપક વિષ્ણુ છે, જે પોતાનાજ બળથી
જન્મે છે તે ભગવાન વિષ્ણુને નમસ્કાર હો.
તમારા વિષે બુદ્ધિ અને પ્રાણ જેના રહે-

(૪૯૮)

અનુસ્મૃતિ.

લા છે એવો અને હે પ્રભુ ! તમારોજ જે
આશ્રય રાખે છે એવો તમારો ભક્ત જે હું
છું, ॥ ૬૪ ॥

त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्यवस्थिते ।

पूर्वदेहे कृता ये मे व्याधयः प्रविशंतु माम् ॥

તે મારે। અવસાન સમય નજીક આવશે
ત્યારે તમારુંજ હું સ્મરણ કરીશ અને પૂર્વ
દેહથી કરેલા અપરાધ તે આ સમયે મારામાં
પ્રવેશ કરે। ॥ ૬૫ ॥

अर्दयंतुचमां दुःखान्पृष्णं मे प्रतिमुच्यताम् ।

अनुध्येयोऽसि मे देव न मे जन्म भवेत्पुनः॥

હું;ખો ભલે મને પીડા ને દેવાદારી વિનાના
એવા મને મુક્ત કરે। મારે ફરી પાછો જ-
ન્મ ન લેવો પડે, તે જ કારણ માટે હે દેવના
દેવ ! આપ મારે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છો। ૬૬

अस्माद् ब्रवीमि कर्माणि ऋणं मेन भवेदिति ।

उपतिष्ठंतुमां सर्वे व्याधयः पूर्वसंचिताः ६७

એટલાજ માટે હવે હું કહું છું કે મારા
માથે હવે કોઈ પણ પ્રકારનું ઋણ (દેવું) થશે
નહીં અને પૂર્વ જનમની સંચિત પીડાઓ
પણ આ સમયે મારા શરીરમાં પ્રવેશ કરે. ૬૭

अनृणो गंतुमिच्छामि तद्विष्णोः परमं पदम् ।

अहं भगवतस्तस्य मम वासः सनातनः ६८

હું ઋણરહિત થઈને ભગવાત વિષ્ણુના પર-
મપદમાં જવાને ઇચ્છું છું. હું એ ભગવાન-
નો થાઓ, મારો વાસ સનાતન થાઓ. ૬૮

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पंचभूतैन्द्रियाणि च ॥ ६९

તે પરમાત્માને હવે હું ત્યાગ કરવાનો નથી
ને તે મારો પણ ત્યાગ કરનાર નથી. પાંચ
કર્મેન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી પાંચ મહાભૂતના
જ્ઞાનને બાણુનારી જ્ઞાનેન્દ્રિયોને સંયમમાં
રાખીને, ॥ ૬૯ ॥

દર્શેદ્રિયાણિ મનસિ અહંકારં તથા મનઃ ।

અહંકારં તથાબુદ્ધૌબુદ્ધિમાત્મનિયોજયેત્ ૭૦

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો
સહિત ૧૧ ઇન્દ્રિયોને તથા અહંકારને મનમાં
લય પમાડી મન, બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકારને
આત્મામાં મેળવી દેવ. ૭૦

આત્મબુદ્ધીંદ્રિયં પश्यેદ્બુદ્ધચાબુદ્ધેઃ પરાત્પરમ્ ।

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ ૭૧

આત્મારૂપ બુદ્ધિ ઇન્દ્રિયોને બુદ્ધિ છે અને
બુદ્ધિ વડે બુદ્ધિથી પણ પર એવ. પરમા-
ત્માને બુદ્ધિ છે. આ રીતે પરમાત્મા બુદ્ધિથી
પણ પર છે. એમ જાણી પોતાના આત્માને
પરમાત્મામાં સ્થિર કરવો. ॥ ૭૧ ॥

ततो बुद्धेः परं बुद्बालभते न पुनर्भवम् ।

ममायमिति तस्याहं येन सर्वमिदं ततम् ૭૨

બુદ્ધિથી પણ અલગ રહેલા પરમાત્માને
જે જાણે છે તેને ફરીથી જન્મ મરણ રહેતાં

નથી. મારો એ છે અને તેનો હું છું અને તે
વડે કરીને આ વિશ્વ (જગત) વિસ્તાર
પામેલું છે, ॥ ૭૨ ॥

આત્મન્યાત્મનિ સંયોજ્ય પરાત્માનમનુસ્મરેત્ ।
નમો ભગવતે તસ્મૈ દેહિનાં પરમાત્મને ૭૩

એ આત્માને આત્માની સાથે મેળવી દઈ
પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું. એ શરીરના પરમ
આત્મા એવા હે ભગવન્ ! તમને હું
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૩ ॥

નારાયણાય ભક્તાય એકનિષ્ઠાય શાશ્વતે ।
દ્વિદિસ્થાયચભૂતાનાંસર્વેષાં ચ મહાત્મને ॥૭૪

નારાયણને, ભક્તને, એક સ્થ નમાં રહેનારને,
નિત્ય સ્વરૂપને, સર્વ પ્રાણી માત્રના હૃદયમાં
રહેલા મહાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૪

इमामनुस्मृतिं दिव्यां वैष्णवीं पापनाशिनीम् ।
स्वपन्विबुद्धश्च पठेत्तत्ત્વેन च समभ्यसेत् ॥ ७५

(૫૦૨)

અનુસ્મૃતિ.

પાપ નાશ કરનારી એવી વિષ્ણુની આ દિવ્ય
અનુસ્મૃતિનો બુદ્ધિવાન મનુષ્યે સુતી વેળાએ
તથા જાગતી વેળાએ પાઠ કરવો. ॥ ૭૫ ॥

મરણે સમનુપાસેયદેકં મામનુસ્મરેત્ ।

અપિપાપસમાચારઃસયાતિપરમાંગતિમ્ ॥૭૬॥

મરણકાળે મને એકલાને સંભારે છે તે ગમે
તેવો પાપી હોય તો પણ પરમગતિને પામે
છે. ॥ ૭૬ ॥

યદ્યહંકારમાશ્રિત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

કુર્વન્ ફલમવાપ્નોતિ પુનરાવર્તનં ચ તત્ ॥૭૭

જે અહંકારથી યજ્ઞ, દાન, તપ વગેરે
ક્રિયાઓ કરે છે અને તેનું ફળ ભોગવવાને
આકાંક્ષા રાખે છે તેને ફરી જન્મ મરણ
ભોગવવાં પડે છે. ॥ ૭૭ ॥

અભ્યર્ચયન્પિતૃન્દેવાન્પઠન્જુહ્વન્ચલિંદદત્ ।

જ્વલદગ્નૌ સ્મરેદ્યો માં લભતે પરમાં ગતિમ્ ७૮

પિતૃએને બલિદાન આપતાં, પાઠ કરતાં
અને હોમ કરતાં પ્રકાશ પામેલા અગ્નિમાં
રહેલો એવો જે હું તેને સંભારે છે તે
પુરૂષ ઉત્તમ ગતિને પામે છે. ॥ ૭૮ ॥

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ।
યજ્ઞદાનતપસ્તસ્માત્કુર્યાદ્રાગવિવર્જિતઃ ॥ ૭૯ ॥

યજ્ઞ, દાન અને તપ બુદ્ધિમાન પુરૂષોને
પવિત્ર કરનારાં છે માટે નિષ્કામ બુદ્ધિથી
યજ્ઞ, દાન અને તપ કરવાં. ॥ ૭૯ ॥

પૌર્ણમાસ્યામમાવાસ્યાં દ્વાદશ્યાં ચ તથૈવ ચ ।
શ્રાવયેચ્છૂદ્ધાનશ્ચ મદ્ગત્તથ્થ વિશેષતઃ ॥ ૮૦ ॥

પૂર્ણિમા, દ્વાદશી, અને અમાવાસ્યાને દિવસે
જે મારો ભક્ત આ અનુસ્મૃતિ સાંભળવાની
ઈચ્છા રાખતો હોય તેને શ્રવણ કરાવવી. ૮૦
નમ इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ।
तस्याक्षयो भवेन्नोकः श्रवाकस्याप नारद८१
હે નારદ ! કદાપિ નીચ ભતિમાં જન્મ હોય

(૫૦૪)

અનુસ્મૃતિ.

અને તે મારો ભક્ત હોય તથા તે પૂર્ણ
શ્રદ્ધા રાખીને જો મને “ નમસ્કાર કરું છું ”
એવો શબ્દોચ્ચાર કરે તો તેને હું અક્ષય
લોકમાં મોકલું છું. ॥ ૮૧ ॥

કિં પુનર્યે ભજંતે માં સાધકા વિધિપૂર્વકમ્ ।
શ્રદ્ધાવંતો યતાત્માનસ્તે યાંતિ પરમાં ગતિમ્ ॥

તો પછી વિધિપૂર્વક જે સાધકો મને ભજે
છે તેઓને માટે કહેવાનું શું હોય ? તેઓ
તો શ્રદ્ધાથી મનને નિયમમાં રાખીને મને
ભજે છે એટલે તેમને તો પરમગતિજ મળે
છે. ॥ ૮૨ ॥

કર્મણ્યાચંતવંતીહ મદ્ધક્તોઽનંતમશ્રુતે ।

મામેવ તસ્માદેવૈર્વે ધ્યાહિ નિત્યમતંદ્રિતઃ ૮૩

આ જગતમાં કર્મીનાં કૃપા આહિ તથા અં-
તવાર્તા છે અને મારો ભક્ત અનંત એવા
પરમાત્માના પદને પામે છે. માટે હે દેવર્ષિ !

નિત્ય આજસરહિત થઇને મારું જ ધ્યાન
ધરો. ॥ ૮૩ ॥

અજ્ઞાનાં ચૈવ યો જ્ઞાનં દયાદર્મોપદેશતઃ ।
કૃત્સ્નાં વા પૃથિવીંદયાગ્રેન તુલ્યં ન તત્કલમ્ ॥

અજ્ઞાની મનુષ્યને ધર્મ કરવાના હેતુથી તેનું
ફળ અથવા તો ધર્મ કરવાના હેતુથી સમગ્ર
પૃથ્વીનું દાન કરે છે તેનું ફળ (મારા પર
શ્રદ્ધા) સમાન નથી. ॥ ૮૪ ॥

તસ્માત્પદેયં સાધુભ્યો જપં બંધમયાપહમ્ ।
અવાપ્સ્યતિ તતઃ સિદ્ધિ પ્રાપ્સ્યતે ચ પદં મમ ॥

એટલા માટે ઉત્તમ ગુણવાળા પુરૂષોને
જન્મમરણ નાશ કરનારા મંત્રનું દાન કરવું.
તેથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે અને મારાં ધામને
પામશે. ॥ ૮૫ ॥

અશ્વમેધસદૃશૈશ્વ વાજપેયશતરપિ ।
નાસૌ પરમવાપ્નોતિ મદ્ભક્તૈર્યદવાપ્સ્યતે ॥ ૮૬

(૫૦૬)

અનુસ્મૃતિ

મારા ભક્તો જે પદને પામે છે તે પદને
હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનાર તથા સો વાર
વાજપેય યજ્ઞ કરનાર પણ પામતા નથી. ૮૬

॥ ભીષ્મ ઉવાચ ॥

હરેઃ પૃથં પુરા તેન નારદેન સુરર્ષિણા ।

યદુવાચ તતઃ શંભુસ્તદુક્તં સમનુવ્રતઃ ૮૭

ભીષ્મ કહે છે-દેવતાઓના પવિત્ર ઋષિ
નારદજીએ પૂર્વે મહાદેવજીને પૂછેલ અને
ત્યારપછી મહાદેવજીએ કહેલ વૃત્તાંત મેં
તમને કહ્યું. ॥ ૮૭ ॥

ત્વમપ્યેકમના ભૂત્વા ધ્યાહિ ધ્યેયં ગુણાધિરમ્ ।

ભૈજસ્વ સર્વભાવેન પરમાત્માન મવ્યયમ્ ૮૮

માટે તમે પણ એક મનવાળા થઈને શુદ્ધથી
પણુ અધિક અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમા-
ત્માનું ધ્યાન ધરો અને સર્વ પ્રકારની વૃત્તિયો
પરમાત્માને અર્પણ કરી ભગવાનને સેવો. ૮૮

શ્રુત્વૈનં નારદો વાક્યં દિવ્યં નારાયણોદિતમ્ ।
અત્યંતં ભક્તિમાનદેવે કાંતિત્વમુપેયિવાન્ ૮૧

એ પ્રકારે શ્રી નારાયણ ભગવાનનું કહેવું
સાંભળી નારદજી અત્યંત ભક્તિવાળા થઈ
એકાંતપણાને પામ્યા છે. ॥ ૮૬ ॥

નારાયણમૃષિં દેવં દશવર્ષાણ્યનન્યમાક્ ।
ઇમં જપિત્વા ચામ્નોતિ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ॥

અનન્ય ભક્તિવાળો જે કોઈ ઋષિ નારાયણ
દેવનો આમ જાપ કરે છે તેને વિષ્ણુનું પરમ
પદ મળે છે. ॥ ૮૭ ॥

किं तस्य बहुभिर्भक्तैः किं तस्य बहुभिर्भक्तैः ।
नमो नारायणायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः ९१

જે પુણ્યાત્મા આ પ્રમાણે કરે છે તેને બહુ
મંત્રવડે કરીને તથા બહુ વ્રત કરવા વડે કરાને
શું બીજું ફળ મળવાનું છે? “ હું નારાયણને
નમસ્કાર કરું છું. ” એ મંત્ર સર્વ અર્થની

અપત્તિને આપનાર છે. ॥ ૯૧ ॥

કિંતસ્યદનૈઃકિંતીર્થૈઃકિંતપોભિઃકિમધ્વરૈઃ ।

યો નિત્યં ધ્યાયતે દેવં નારાયણમનન્યધીઃ ૯૨

જે મનુષ્ય નારાયણનું ધ્યાન એકનિષ્ઠાથી કરે છે તેને દાનવડે કરીને તથા તીર્થ સેવન કરવાથી અથવા તપવડે કરીને શું અન્ય ફળ છે ? ॥ ૯૨ ॥

યે નૃશંસા દુરાત્માનઃ પાપાચારરતાસ્તથા ।

તેઽપિયાંતિ પરં સ્થાનં નારાયણપરાયણાઃ ૯૩

જે દુષ્ટ, દુરાચારી અને પાપી આત્માવાળા હોય તે પણ પ્રભુ પ્રભાવથી ભગવત પરાયણ થઈને પરમપદને પામે છે. ॥ ૯૩ ॥

અનન્યયા મંદબુદ્ધ્યા પ્રતિભાતિ દુરાત્મનામ્ ।

કુતર્કજ્ઞાનદષ્ટીનાં વિભ્રાંતેંદ્રિયવર્ત્મનામ્ ૯૪

ઇન્દ્રિયોનાજ માર્ગમાં ભટકનારા દુરાત્માઓને તેમની અનન્ય કુતર્ક કરનારી અને અજ્ઞાન ભરી દષ્ટિવાળી મંદબુદ્ધિ વડે પરમા-

મા પ્રતિદૂળજ દેખાય છે. ॥ ૯૪ ॥

નમો નારાયણાયેતિ યે વિદુર્બ્રહ્મ શાશ્વતમ્ ।

અંતકાલે જપન્નાંતિ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ૯૫

જે મનુષ્ય નારાયણને નમસ્કાર કરે છે

અથવા નિરંતર પ્રહારે જાણે છે તે મનુષ્ય

અવસાન સમયે સ્મરણ કરવાથી વિષ્ણુના

પરમપદને પામે છે. ॥ ૯૫ ॥

આચારહીનોઽપિ મુનિશ્રવીરભક્ત્યા વિહીનો-

ઽપિ વિનિંદિતોઽપિ । કિંતસ્ય નારાયણશબ્દ

માત્રતો વિમુક્તપાપી વિશતેઽચ્યુતાં ગતિમ્ ૯૬

હું મુનિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા નારદજી ! આચાર

વગરનો હોય, કોઈ ભક્તિ વગરનો હોય, કોઈ

નિંદા પાત્ર હોય; તે પણ નારાયણની

સ્મરણવાળી શબ્દ રસના (જલ) થી તેને

કાંઈ બાધ થતો નથી તે પોતાનાં પાપથી મુક્ત

થઈને ભગવાનના પદને પામે છે. ॥ ૯૬ ॥

કાંતારવનદુર્ગેષુ કૃચ્છ્રેષ્વાપસ્યુ સંયુગે ।

દસ્યુભિઃસનિરુદ્ધશ્ચ નામભિર્મા પ્રકીર્તયેત્ ૧૭

વગડામાં, કિલ્લામાં, યુદ્ધમાં અથવા શત્રુ-
ઓએ વીંટાએલો મનુષ્ય હોય તો તે વખતે
મારા નામનું સ્મરણ કરવું. ॥ ૯૭ ॥

જન્માંતરસહસ્રેષુ તપો ધ્યાનસમાધિભિઃ ।

નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃષ્ણે ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥

હજારો જન્માંતરમાં તપ ધ્યાન અને સમાધિ
વડે કરીને જેનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે તેની
શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૯૮ ॥

નામ્નોઽપિ યાવતી શક્તિઃ પાપનિર્હરણે હરેઃ ।

શ્વપચોઽપિ નરઃ કર્તુ ક્ષમસ્તાવન્ન કિલ્વિષમ્ ॥

શ્રીહરિના નામમાં પાપહરણ કરવાની જેટ-
લી શક્તિ રહી છે, તેટલું પાપ અંડાળ મ-
નુષ્ય પણ કરી શકતો નથી. ॥ ૯૯ ॥

ન તાવત્પાપમસ્તીહ યાવન્નામાહતં હરેઃ ।

અતિરેક ભયાદાહુઃ પ્રાયશ્ચિત્તાંતરં વૃથા ॥

જ્યાં સુધી ભગવાનનું નામ સ્મરણ કરે છે
ત્યાં સુધી પાપ રહેતું નથી છતાં પણ અધિક
પાપના ભયથી બીજાં વૃથા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું
કેટલાકોએ કહ્યું છે ॥ ૧૦૦ ॥

ગત્વા ગત્વા નિર્વર્તતે ચંદ્રસૂર્યાદયો ગ્રહાઃ ।

અથાપિ ન નિર્વર્તતે દ્વાદશાક્ષરચિંતકાઃ ૧૦૧

અવધિ થવાથી સૂર્યાદિ ગ્રહ પણ પોતાની
ગતિથી સ્થાનને છોડે છે પણ દ્વાદશાક્ષર મંત્ર
(ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય) જપનાર
પોતાના સ્થાનને કદી છોડતો નથી. ॥ ૧૦૧ ॥

ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ મંગલં ન વાસુદેવા-
ત્પરમસ્તિ પાવનમ્ । ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ
દૈવતં તં વાસુદેવં પ્રણમન્ન સીદતિ ॥ ૧૦૨ ॥

પરમાત્માથી મંગલ બીજે એકે પહાથ
નથી, પરમાત્માથી બીજે એકે પવિત્ર કરનાર
નથી, પરમાત્મા જેવો અમતકારી બીજે કોઈ

(૫૧૨)

અનુસ્મૃતિ.

નથી એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવને
નમસ્કાર કરનારો ખેદ પામતો નથી. ॥ ૧૦૨
इमां रहस्यां परमामनुस्मृतिं योऽधीत्यबुद्धिं
लभते च नैष्ठिकीम् । विहाय पापं विनिमु-
च्य संकटात् स वीतरागो विचरेन्महीमिमाम्

જે કોઈ આ રહસ્યવાળી ઉત્તમ અનુસ્મૃ-
તિનો પાઠ કરે છે તેવી બુદ્ધિ નિષ્ઠાવાળી
થાય છે અને તે પાપ વિનાનો થઈને સંકટ
માંથી મુક્ત થઈને રાગદ્વેષ રહિત થઈને આ
પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરે છે. ॥ ૧૦૩ ॥

इति श्री मन्महाभारतेशानसाहस्रपांसंहितायां
वैयासिक्यामानुशासनिकेपर्वणिदानधर्मे
श्रीविष्णोर्विद्व्यमनुस्मृतिस्तोत्रसंपूर्णम् ।

અનુસ્મૃતિ સમાપ્ત.

अथ
गजेन्द्रमोक्ष
॥ प्रारभ्यते ॥

c

અથ ગજેન્દ્રમોક્ષ પ્રારંભ.

૬૬૬ ❧ ૬૬૬

શ્રીગણેશાયનમઃ ॥ શ્રીગોપાલકૃષ્ણાયનમઃ

॥ શતાન્તીક ઉવાચ ॥

મયા હિ દેવદેવસ્ય વિષ્ણોરમિતતેજસઃ ।

શ્રુતાઃ સંભૂતયઃ સર્વા ગદતસ્તવ સુવ્રત ॥૧॥

શતાન્તીક કહે છે-હે સુવ્રત ! (રૂડાં છે વ્રત જેના) આપના કહેવાથી દેવના દેવ અને જેના તેજ પુંજનું પ્રમાણ થઈ શકતું નથી એવા વિષ્ણુનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં. ॥ ૧ ॥

યદિ પ્રસન્નો ભગવાનનુગ્રાહ્યોઽસ્મિ વા યદિ ।

તદહં શ્રોતુમિચ્છામિનૃણાં દુઃસ્વપ્નનાશનમ્ ૨

હે મહારાજ ! જો તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન હો અને હું અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય હોઉં તો મને દુઃસ્વપ્ને (નઠારાં સ્વપ્ને) નિવારણ કરનારી કથા સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ છે. ॥ ૨ ॥

સ્વપ્નાદિષુ મહાભાગ દૃશ્યંતે યે શુભાશુભાઃ ।
 ફલોનિ ચ પ્રયચ્છંતિ તદ્ગુણાન્યેવ ભાર્ગવ ૩
 હે ભાર્ગવ ! મહાન્ ભાગ્યવાળા આપને
 પૂછવાનું એ છે કે મનુષ્યોને સ્વપ્નમાં કેટલાક
 શુભ અને કેટલાક અશુભ પદાર્થો દ્રષ્ટિગોચર
 થાય છે તે પદાર્થો પોત પોતાના ગુણનું શુભ
 અશુભ ફળ આપે છે. ॥ ૩ ॥

તાદૃક્ પુણ્યં પવિત્રં ચ નૃણામતિશુભપ્રદમ્ ।
 દુષ્ટસ્વપ્નોપશમનં તન્મે વિસ્તરતો વદ ॥૪॥
 જેવું દુષ્ટ સ્વપ્ન થવાથી ભય ઉત્પન્ન થાય
 છે તેવુંજ તે સ્વપ્નને નિવારણ કરનારું અને
 શુભ ફળને આપનારું શું હશે તે મને કહો.
 ' ' શૌનકે ઉવાચ ॥

ઇદમેવ મહાભાગ પૃષ્ટવાંશ્વપિતામહમ્ ।
 મીષમં ધર્મમૃતાં શ્રેષ્ઠં ધર્મપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ॥૫
 શૌનકે કહે છે-હે મહાભાગ્યવાળા શત્રુત્રાનીક !
 આ શુભ પ્રશ્ન પૂર્વ ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં

શ્રેષ્ઠ એવા બીજા પિતામહને ધર્મરાજના
પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ પૂછ્યો હતો. ॥ ૫ ॥

॥ મીઞ્મ ઉવાચ ॥

આગ્રં પુરુષમીશાનં પુરૂહૂતં પુરાતનમ્ ।

ઋતમેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યક્તાવ્યક્તં સનાતનમ્ ૬
બીજા પિતામહ બોલ્યા કે હે યુધિષ્ઠિર !

આધ, પુરૂષ, ઈશ, પુરૂહુત, પુરાતન, ઋત,
એક અક્ષર, બ્રહ્મ, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, સના-
તન, ॥ ૬ ॥

અસત્ત્વ સત્ત્વ યદ્વિશ્વં નિત્યં સદસતઃ પરમ્ ।

પરં પરાગં સ્પષ્ટારં પુરાણં પરમવ્યયમ્ ॥૭॥

અસત્, સત્, જેનાથી વિશ્વ ઉત્પન્ન થયું
છે એવા, નિત્ય સત્, એ સત્થી પર, શ્રેષ્ઠમાં
શ્રેષ્ઠ પુરાણ, અવ્યય, ॥ ૭ ॥

માંગલ્યં મંગલં વિષ્ણું વરેણ્યમનઘં શુચિમ્ ।

નમસ્કૃત્યં હૃષીકેશં ચરાચરગુરુંહરિમ્ ॥૮॥

માંગલિક, શુભ, વિષ્ણુ, પાપ વગરના,

(૫૧૮) ગજેન્દ્રમોક્ષ.

પ્રકાશવાળા, યવિત્ર, ઇન્દ્રિયોના અધિપતિ,
સચરાચર જગતના ગુરુ, અને હુરિને
નમસ્કાર કરીને, ॥ ૮ ॥

પ્રવક્ષ્યામિ મહાપુણ્યં કૃષ્ણ દ્રૈપાયનસ્ય ચ ।
યેનોક્તેન શ્રુતેનાપિ નશ્યતે સર્વપાતકમ્ ૯
વ્યાસમુનિની કહેલી અને ઘણા પુન્યવાળી
કથા કહું છું; તે કથા સાંભળવાથી સવ પાપ
નાશ પામે છે. ॥ ૯ ॥

નારાયણસમો દેવો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ।
એતેન સત્યવાક્યેન સર્વાર્થાન્ સાધયામ્યહમ્ ॥
નારાયણની સમાનતા કરી શકે એવો કોઈ
દેવ થયો નથી અને થવાનો નથી ! એ
પ્રકારના સત્ય વાક્યવડે કરીને હું સર્વ અર્થનું
સાધન કરું છું. ॥ ૧૦ ॥

કિં તસ્ય વહુર્ભિર્મત્રૈઃ કિં તસ્ય વહુર્ભિર્વતૈઃ ।
નમો નારાયણાયેતિ મંત્રઃ સર્વાર્થસાધકઃ ૧૧
“ ૐ નમો નારાયણાય નમઃ ” એ મંત્રની

સાધના જેણે કરી છે તેને અન્ય-પ્રીત ધણા
મંત્ર જપવાથી શો લાભ છે ? ॥ ૧૧ ॥

જજ્ઞે बहुज्ञंपरमत्युदारं यं द्वीपमध्ये सुतमा-
त्मवंतम् । पराशराद्वंधवती महर्षस्तस्मै
नमोऽज्ञान तमोनुदाय ॥ ૧૨ ॥

પારાશર મુનિથી ગંધવતીએ ઉદાર બુદ્ધિવા
જા અને અત્મજ્ઞાની વ્યાસને દ્વીપમાં જન્મ
આપ્યો હતો તે અજ્ઞાનરૂપી અધકારને નાશ
કરનાર વ્યાસમુનિને નમસ્કાર કરું છું ॥ ૧૨
નમો ભગવતે તસ્મૈ વ્યાસાયમિતતેજસે ।

यस्यप्रसादाद्द्रक्ष्यामिनारायणरूयामिमाम् ॥

જેના તેજનો પાર નથી એવા મહાત્મા
વ્યાસ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને તેમની કૃપાથી
હું શ્રી નારાયણની આ કથા કહું છું ॥ ૧૩ ॥

वैशंपायनमासीनं पुराणार्थविचक्षणम् ।

इममर्थं स राजर्षिः पृष्ठवान् जनमेजयः १४

એકસમયે પુરાણની કથાને જાણનારા
એવા વૈશંપાયન ઋષિ બેઠેલા હતા તે સમયે
રાજર્ષિ જનમેજય રાજાએ આજ પ્રશ્ન પૂછ્યો
હતો. ॥ ૧૪ ॥

॥ જનમેજય ઉવાચ ॥

કિં જપન્મુચ્યતે પાપાત્ કિં જપન્સુખમશ્રુતે ।
દુઃસ્વપ્નનાશનંપુણ્યં શ્રોતુમિચ્છામિ માનદ ૧૫
જનમેજય બોલ્યા-હે માન આપનારા ! કયે
મંત્ર જપવાથી પાપ નાશ પામે તથા સુખ
મળે ? જેથી નકાર્ સ્વપ્ન નાશ થાય એવી
પવિત્ર કથા હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. ॥૧૫॥

॥ વૈશમપાયન ઉવાચ ॥

एवमेव पुष्टा प्रश्नं पृष्ट्वांस्ते पितामहः ।
भीष्मं वै धृतिनां श्रेष्ठं तं चाहं कथयामि ते ૧૬
વૈશંપાયન કહે છે-હે ધર્મબુદ્ધિવાળા જનમે-
જય ! આ પ્રકારે તમારા દાદાજી યુધિષ્ઠિરે
મત કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ લિષ્મપિતામહને

પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તેને તેમણે ઉત્તર આપ્યો.
હતો તે કથા હું તમને કહું છું. ॥ ૧૬ ॥

દેવવ્રતં મહાપાત્રં સર્વશાસ્ત્રવિશારદમ્ ।

વિનયેનોપસંગમ્ય પર્યપૃચ્છયુધિષ્ઠિરઃ ॥૧૭॥

મહા બુદ્ધિશાળી અને સર્વ શાસ્ત્રને જાણ-
નારા ભીષ્મ પિતામહને નમ્રતાપૂર્વક યુધિષ્ઠિર
રાજાએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું હતું. ॥ ૧૭ ॥

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

દુઃસ્વપ્નદર્શનં ઘોરમવેદ્ય મરતર્ષભ ।

પ્રયતઃ કિં જપેજ્ઞાપ્યં વિબુધ કિમનુસ્મરેત્ ૧૮

યુધિષ્ઠિર કહે છે -હે ભરતરાજાના કુળમાં ઉ-
ત્પન્ન થયેલા શ્રેષ્ઠ રાજા! જ્યારે નહાડું સ્વપ્ન
પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બુદ્ધિમાન પુરુષોએ કેનો
જપ કરવો અને કેનું સ્મરણ કરવું ? ॥૧૮॥

કસ્ય કુર્યાન્નમસ્કારં પ્રાતરુત્થાય માનવઃ ।

કિંચધ્યાયેતસતતંકઃપૂજ્યોવાભવેત્સદા ॥૧૯

મનુષ્યોએ પ્રાતઃકાળે ઉઠીને નિરંતર કેને

(૫૨૨)

ગજેન્દ્રમોક્ષ.

નમસ્કાર કરવો, કોનું ધ્યાન ધરવું અને કોની
પૂજા કરવી ? ॥ ૧૯ ॥

પિતામહપ્રસાદેન બુદ્ધિભેદો ભવેન્ન મે ।

તદહં શ્રોતુમિચ્છામિ બ્રહ્મિયો વદતાં વર ૨૦

હે પિતામહ ! જેની કૃપાથી મારી બુ-
દ્ધિમાં ભેદ થાય નહિ તે પરમાત્માની કથા,
હે વક્તાએમાં શ્રેષ્ઠ ! હું સાંભળવાની ઇચ્છા
રાખું છું મારે મને કહેા. ॥ ૨૦ ॥

॥ ધીરમ ઉવાચ ॥

શ્રૃણુરાજન્મહાવાહો કથયિષ્યેદિ શાંતિદમ્ ।

દુઃસ્વપ્નદર્શનેજાપ્યં યદ્વૈ નિત્યં સમાહિતૈઃ ૨૧

ભીષ્મ બેલ્યા-હે બાહુબળવાળા રાજા !
જ્યારે નક્ષત્રે સ્વપ્ન આવે ત્યારે મનુષ્યોએ
સાવધાન થઈને જે નિત્ય કરવા યોગ્ય શાન્તિ-
કારક જપ છે તે કહું છું. ॥ ૨૧ ॥

અત્રાપ્યુદાહરંતીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

ગજેન્દ્રમોક્ષણં પુણ્યં કૃષ્ણસ્વાકિલષ્ટકર્મણઃ ૨૨

આહ્યાં પૂર્વે અકિલ્લ કર્મવાળા શ્રી કૃષ્ણ
ભગવાને બાંધન પામેલા હાથીને મુક્ત કર્યો
તે દષ્ટાંત હું તમને કહું છું. ૨૨

સર્વરત્નમયઃ શ્રીમાંસિક્કટો નામ પર્વતઃ ।

સુતઃ પર્વતરાજસ્ય સુમેરોર્માસ્ફરગુતેઃ॥૨૩॥

સર્વ જાતનાં રત્નોથી ભરેલો, સૂર્યન જેવી
કાન્તિવાળા પર્વતરાજ સુમેરૂનો પુત્ર, શ્રીમાન્
ત્રિકૂટ નામનો એક પર્વત હતો. ॥ ૨૩ ॥

ક્ષીરોદજલવોચ્ચગ્રૈર્ધૌતામલશિલાતલઃ ।

ઉત્થિતઃ સાગરં મિત્વા દેવર્ષિગણસેવિતઃ૨૪

ક્ષીરસાગરના પાણીના તરંગોના અથ્ર ભાગ
વડે તે પર્વતનાં શિલાતલો ધોવાઈને નિર્મળ
રહેતાં અને તે ક્ષીર સમુદ્રને ભેળીને જહાર
ઉભેલો તથા જેને દેવર્ષિઓનાં મંડળો સે-
વતાં હતાં ॥ ૨૪ ॥

અપ્સરોભિઃ પરિવૃતઃ શ્રીમાન્ પ્રસવણાકુલઃ ।

ગંધર્વૈઃ કિન્નરૈર્યક્ષૈઃ સિદ્ધચારણપન્નગૈઃ ૨૫

અપ્સરા ગણોથી વિંટાએલો અને ઝળવડે કરીને તથા સિદ્ધ, કિન્નર, યક્ષ, પન્નગ અને ગંધર્વવડે કરીને તે વિંટાએલો હોતો. ॥૨૫॥

મૃગૈઃ સિંહૈર્ગજૈરૈશ્ચ વૃતગાત્રો વિરાજતે ।

પુન્નાગૈઃકર્ણિકારૈશ્ચ સુબિલ્વૈર્દિવ્યપાટલૈઃ ૨૬

મૃગ, સિંહ અને હાથીના અધિપતિથી જેના અવયવો શેાભી રહેલા છે એવો અને પુન્નાગ, કરેણુ, ખીલીયો અને શેાભાવાળાં પાટલ વૃક્ષો હતાં. ॥ ૨૬ ॥

ચૂતર્નિવકદંબૈશ્ચ ચંદનાગરુચંપકૈઃ ।

શાલૈસ્તાલૈસ્તમાલૈશ્ચ તરુભિશ્ચાર્જુનૈસ્તથા ૨૭

આંખાનાં વૃક્ષો, લીમડાનાં વૃક્ષો, કઠખનાં વૃક્ષો, અંદન, અગરૂ, અપો, શાલ, તાલ, તમાલ, અરજુન-સાદડાનાં વૃક્ષો તથા, ૨૭

વકુલૈઃ કુંદપુષ્પૈશ્ચસરલૈર્દેવદારુભઃ ।

મંદારકુસુમૈશ્વાન્યૈઃ પારિજાતૈશ્ચ સર્વશઃ ॥૨૮

બોરસહલીનાં વૃક્ષોથી અને કુંદ પુષ્પોથી
શોભાયમાન તથા દેવરૂપ, મંદાર પુષ્પ અને
બીજાં કેટલાંએક પારિજાતક આદિવૃક્ષ અને
પુષ્પોથી શોભાયમાન એ પર્વત હતો. ॥૨૮॥

एवं बहुविधैर्वृक्षैः सर्वतः समलंकृतः ।

નાના ધાત્વંકિતૈઃ શ્રંગૈઃ પ્રસ્રવદ્भिः समंततः २९

એ પ્રકારે બહુ બહુ જાતનાં વૃક્ષોવડે કરીને
શોભાયમાન એવી એ પર્વતની પૃથ્વી દેખાય
છે તેમજ નાના પ્રકારની ધાતુ ઉપધાતુઓથી
વ્યત્ન વિચિત્ર શિખરો જેમાંથી ચારે દિશાએ
ઝરણાં ઝરે છે એવો એ પર્વત હતો. ॥ ૨૯

शोभितोरुचिरप्रख्यैस्त्रिभिर्विस्तीर्णसानुभिः ।

મૃગૈઃશાખામૃગૈઃ સિંહૈર્માતંગૈશ્ચ સદામદૈઃ ૩૦

પ્રીતિ ઉપજાવનારાં અને વિસ્તારવાળાં ત્રણ
શિખરો મૃગો, વાનરો, સિંહો અને મદ-

(૫૨૬) ગજેન્દ્રમોક્ષ.

મસ્ત હાથીઓવડે શોભાયમાન હતા ૩૦

જીવંજીવકસંગૃહં ચક્રોરશિસ્થિનાદિતમ્ ।

તસ્યૈકં કાંચનં શૃંગં સેવ્યતે યદ્દિવાકરઃ ૩૧

નાના પ્રકારનાં પક્ષીએ થી ગણગણાટ થતું,
ચક્રોર અને મયૂરોના મધુર શબ્દોથી ગાળ
રહેલું તે પર્વતનું એક શિખર સોનનું છે,
જેના ઉપર સૂર્યનારાયણ નિવાસ કરે છે. ૩૧

નાનાપુષ્પસપાકીર્ણં નાનાગંધૈઃ સમાકુલમ્ ।

દ્વિતીયં રાજતં શૃંગં સેવ્યતે યન્નિશાકરઃ ૩૨

અનેક જાતનાં પુષ્પોથી ભરપૂર અને અનેક
પ્રકારની સુગંધીવાળું તેનું બીજું શિખર
ચાંદીનું છે, જેના ઉપર ચંદ્ર નિવાસ કરે છે.

પાંડુરાંબુદંસંકાશં તુષારચયસન્નિભમ્ ।

વજ્રેન્દ્રનીલવૈદ્યુતેજોભિર્ભોસયન્નભઃ ॥૩૩॥

એ શિખર જાણે મેઘના સરખું કાંતિવાળું
અને જળના કણોના ભંડાર જેવું દેખાય છે.

તેમના હીરા, ઇન્દ્રનીલ અને વૈદૂર્યરત્નથી
આકાશ પીળા વર્ણવાળું શોભે છે. ॥ ૩૩ ॥

તૃતીયં ब्रह्मसदनं प्रकृष्टं शृंगमुत्तमम् ।

पद्मरागसमप्रख्यं तारागणसमन्वितम् ॥ ૩૪

ત્રીજું મોટું શિખર જેને બ્રહ્મસદન કહે છે
તે શિખરની આગળ પાછળ તારાઓ રહેલા
છે અને કમળના સરખા રાતા રંગવાળું દેખાય
છે. ॥ ૩૪ ॥

नैतत्कृतघ्नाः पश्यन्ति न नृशंसा न नास्तिकाः ।

नातप्तपसो लोके ये च पापकृतो जनाः ૩૫

એ શિખરને વિશ્વાસઘાતીઓ તથા નાસ્તિકો
અને નહારા પાપી પુરૂષો તથા જેણે તપ નથી
કર્યો તેવા મનુષ્યો પોતાનાં અક્ષુધી દેખી
શકતા નથી. ॥ ૩૫ ॥

नानाराधितगोविंदाः शैलं पश्यन्ति ते नराः ।

तस्य सानुमतः पृष्ठे सरः कांचनपंकजम् ૩૬

વિવિધ પ્રકારની પ્રેમ ભક્તિવડે કરીને પૂજા

ઓથી જેમણે શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન કરેલું છે
એવા પુન્યશાળી મનુષ્યો એ શિખર પ્રત્યે દષ્ટિ
કરી શકે છે; એ શિખરની પાછળ સોનાનાં
કમળ જેમાં થાય છે તેવું એક સુંદર સરોવર
છે. ॥ ૩૬ ॥

કારંડવસમાકીર્ણ રાજહંસોપશોભિતમ્ ।

મત્તભ્રમરસંગૃહ્ણં ચકોરશિખિનાદિતમ્ ॥૩૭

એ સરોવર કારંડવ અને રાજહંસથી શો-
ભાયમાન છે વળી તેના ઉપર ભ્રમરાઓ ગુંગ-
રવ કરે છે તેમજ ચકોર અને મયૂર પક્ષિઓ
પણ સુંદર શબ્દ કરી રહ્યાં છે. ॥ ૩૭ ॥

કમ્લોત્પલકહારપુંડરીકોપશોભિતમ્ ।

કુમુદૈઃ શતપત્રૈશ્ચ કાંચનૈઃ સમલંકૃતમ્ ॥૩૮

કમળ, ઉત્પલ, કલ્હાર અને પુંડરીકથી તે
શોભી રહ્યું છે અને કુમુદ તથા સોનાનાં કમ-
ળોથી તે સરોવર અલંકૃત છે. ॥ ૩૮ ॥

પદ્મર્મરકતમણ્યૈઃ પુષ્પૈઃ કાંચનસન્નિભૈઃ ।

ગુલ્મૈઃ કીચકવેણૂનાંસમંતાત્પરિવારિતમ્ ૩૯

વળી મરકત માણિના જેવાં તથા સોનાના સમાન શોભાવાળાં ફૂલવડે કરીને તથા નાનાપ્રકારની લતાઓ (વેલોથી) સુશોભિત અને વાંસના સમૂહવડે વિંટાએણું એ સરોવર શોભતું હતું. ॥ ૩૯ ॥

અત્યદ્ભુતં મહાસ્થાનં વિચિત્રશિખરાકુલમ્ ।

શતયોજનવિસ્તીર્ણં દશયોજનમાયતમ્ ॥૪૦

અત્યંત અદ્ભુત દેખાવવાળું અને મયૂર પક્ષિઓથી રળીઆમણું તે સરોવર એક સો યોજન પહોળું અને દસ યોજન લાંબુ છે. ૪૦ પંચયોજનમૂર્ધાનંસર એતત્પ્રમાણતઃ ।

હિમસ્વંડોદકં રાજન્મુસ્વાદમમૃતોપમમ્ ॥૪૧

હે રાજન્ ! પાંચ યોજન ઉંચા એવા તે સરોવરમાં અમૃત તુલ્ય સ્વાદિષ્ટ અને ઘરફના જેવું શીતળ જળ વહન કરતું હતું. ॥ ૪૧

ત્રૈલોક્યેઽદૃષ્ટૃર્વૈ ચ યત્તત્સરમનુત્તમમ્ ।
 સુપ્રસન્નં સરો દિવ્યં દેવાનામપિ દુર્લભમ્ ॥૪૨॥
 એનાથી બીજું એકે ઉત્તમ સરોવર ત્રા
 લોકમાં પણ નથી એવું તે સરોવર દેવો
 પણ દુર્લભ છે. ॥ ૪૨ ॥

સ્વ.તેન દ્વિગુણં પ્રોક્તં શરદ્ ગૌરિવ નિર્મલમ્
 ઉપહારાય દેવાનાંસિદ્ધાર્ચિતપંકજમ્ ॥૪૩॥
 તે સરોવરને ઉંડાઈમાં બમણું કહ્યું છે
 શરદ્ઋતુના આકાશ જેવું નિર્મળ છે આ
 દેવોની પૂજા માટે જેનાં કમળો સિદ્ધાદિકેશ
 આપેલાં છે. ॥ ૪૩ ॥

તસ્મિન્સરસિ દુષ્ટાત્મા વિરૂપોઽતર્જલાશયઃ
 આસીદ્ ગ્રાહો ગજેન્દ્રાણાં દુરાધર્ષોમહાબલઃ ॥૪૪॥
 તે સરોવરમાં મહાપાપી આત્માવાળો અં
 ક્રુષ્ટો તથા દૂરથી દોડીને આવનારો; તેમ
 અત્યંત બળવાળો, હાથીને પકડનારો મધ્વ

રહેતો હતો. ॥ ૪૪ ॥

અથ દંતોઽજ્જ્વલમુખઃ કદાચિદ્ગજવૃથપઃ ।

આજગામ તૃષાક્રાંતઃ કરેણુપરિવારિતઃ ૪૫

એક વખતે ઉજ્જ્વળ દાંતવાળો અને તૃષાથી
પીડાએલો હાથીના સમૂહનો સ્વામી પોતાના
વિસ્તારવાંત કુટુંબ સાથે ત્યાં આવ્યો. ૪૫

મદસ્રાવી જલાકાંક્ષી પાદચારીવ પર્વતઃ ।

વાસપન્મદગંત્રેન મહાનૈરાવતોપમઃ ॥ ૪૬ ॥

જેના કુંભસ્થાનમંથી મદ ઝરી નીચ છે તથા
જેને પાણી પીવાની આકાંક્ષા થએલી છે એવો
અને ચાલતા પર્વતના સરખો એ હાથી પોતાના
મદસ્રાવની સુગંધથી આખા વનને સુગંધિ-
માન કરતો હતો. ॥ ૪૬ ॥

ગજો હંજનસંકાશો મદાશ્ચ્છલિતલોચનઃ ।

તૃષિતઃ પાતુકામોઽયમવતીર્ણથ તત્સરેઃ ૪૭

વળી તે હાથી કાજળસમાન કાળા અંગવાળો
અને મદવડે કરીને પોતાનાં નેત્ર ફેરવતો પાણી

પીવા માટે તે સરોવરમાં ઉતર્યો. ॥ ૪૭ ॥

પિવતસ્તસ્ય તત્તોયં ગ્રાહશ્ચ સમપત્યત ।

સુલીનઃ પંકજવને ગૃયમધ્યગતઃ કરી ૪૮

હાથણીઓનાં ટોળાની વચમાં કમળોથી
વીંટાઈ રહેલો તે હાથી પાણી પીતો હતો તે
વખતે તે મધ્ધર ત્યાં આવ્યો. ॥ ૪૮ ॥

મૃહીતસ્તેન રૌદ્રેણ ગ્રાહેણાવ્યક્તમૂર્તિના ।

પશ્યંતીનાં કરેણૂનાં ક્રોશંતીનાં સુદારુણમ્ ।

અત્યંત ભેરવાળા અને લાલનક મધ્ધરે
બુમો પાડતી હાથણીઓના દેખતાં તે હાથીને
પકડ્યો. ॥ ૪૯ ॥

નીયતે પંકજવને ગ્રાહેણાતિબલીયસા ।

ગંજો હ્વાકર્ષતેતીરં ગ્રાહશ્ચાકર્ષતે જલમ્ ૫૦

અતિ બળવાન મધ્ધર હાથીને કમળનાં વન
તરફ ઘસડી જવા લાગ્યો અને હાથી તેને
કિનારા તરફ ખેંચવા લાગ્યો. ॥ ૫૦ ॥

તયોરાસીન્મહશુદ્ધં દિવ્યવર્ષસહસ્રકમ્ ।

દારુણઃ સંયુતઃ પાશૈર્નિષ્પ્રયત્નગતિઃ કુતઃ ૫૧

એ પ્રમથે બન્નેને ભયંકર એવું યુદ્ધ કરતાં
કરતાં દેવતાં એક હજારવર્ષ વીતી ગયાં. મધ્ધરે
જળના બંધનવડે કરીને હાથીને જોર વિનાનો
કરી નાંખ્યો. ॥ ૫૧ ॥

વેદ્યમાનઃ સ ધોરૈસ્તુ પાશૈર્નાગો દૃઢૈસ્તથા ।

વિસ્ફૂજિતમહાશક્તિ વિક્રોશંશ્ચ મહારવાન્ ૫૨

ભારે જળબંધનથી બંધાયેલો અને મધ્ધરના
મુખમાં જોનો પગ આવેલો છે એવો હાથી
શક્તિ વગરનો થઈ ઉંચા સ્વરથી બુમ પડવા
લાગ્યો. ॥ ૫૨ ॥

વ્યાથતઃ સ નિરુત્સાહો ગૃહીતો ધોરકર્મણા ।

પરમાપદમાપન્નો મનસાચિંતયદ્ધરિમ્. ॥ ૫૩ ॥

પાપ કર્મના કરનારા મધ્ધરની દાઢમાં પક-
ડાવાથી પીડા પામતો અને ઉત્સાહ રહિત
એવો તે હાથી બહુ દુઃખ પામીને પોતાના
મનમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનું સ્મરણ કરવા

લાગ્યો. ॥ ૫૩ ॥

સ તુ નાગવરઃ શ્રીમાન્નારાયણપરાયણઃ ।

તમેવ શરણં દેવંગતઃ સર્વાત્મના તદા ॥૫૪॥

હાથીઓને। સ્વામી સર્વ લાવવડે કરીને
નારાયણ ભગવાનને શરણે ગયો. ॥ ૫૪ ॥

एकस्रो निगृहीतात्मा विशुद्धेनांतरात्मना ।

जन्मजन्मांतराभ्यासाद्भक्तिमान् गरुडध्वजे ॥

અનેક જન્મના અભ્યાસથી ભગવાનમાં દૃઢ
ભક્તિવાળા હાથીએ શુદ્ધ અંતઃકરણ વડે
કરીને કાળના સુખમાં આવેલો છતાં એકાગ્ર
બુદ્ધિવડે શ્રીભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું ॥ ૫૫ ॥

नान्यं देवं महादेवात् पूजयामास केशवात् ।

दिग्बाहुं, स्वर्गमूर्धानं भूपादं गगनोदरम् ५६

આ હાથી શ્રી કેશવ વિના ખીજા કોઈ દેવની
પૂજા કરતો નહતો; તેથી દિશાઓ જેના બાહુ
છે, સ્વર્ગ જેનું મસ્તક છે, પૃથ્વી જેના ચર-
ણ છે, ॥ ૫૬ ॥

આદિત્યચંદ્રનયનમનંતં વિશ્વતોમુખમ્ ।

ભૂતાત્માનં ચ મેઘામં શંખચક્રગદાધરમ્ ૫૭

સૂર્ય અને ચંદ્ર જેનાં નેત્રો છે, શંખ, ચક્ર,
ગદા તથા યજ્ઞના ધારણ કરનારા એવા અનંત
સ્વરૂપ સ્વારે તરફ મુખવાળા અને પ્રાણીઓના
આત્મા તથા શ્યામ વર્ણવાળા, ॥ ૫૭ ॥

સહસ્રબુભનામાનમાદિ દેવમજં વિશુમ્ ।

સંગૃહ્ય પુષ્કરાગ્રેણ કાંચનં કમલોત્તમમ્ ૫૮

એક સહસ્ર પવિત્ર નામવાળા, આદિ દેવ,
અજન્મા, અને વ્યાપક પ્રભુને સુવર્ણના
કમળને પોતાની કોમળ સુંઢવડે ઊઠાડીને, ૫૮
નૈવેદ્યં મનસા ધ્યાત્વા પૂજાં કૃત્વા જનાર્દને ।

આપદ્વિમોક્ષમન્વિચ્છન્નાજઃ સ્તોત્રમુદીરયન્ ॥

લોકને શાન્તિ આપનારા શ્રી પરમેશ્વરનું
મનવડે ધ્યાન કરતો માનસિક પૂજા કરીને
કમળ અર્પણ કરતાં દુઃખથી મુક્ત થવાને
છેચ્છતો એવો જે હાથી તે આ પ્રમાણે સ્તોત્ર

(૫૩૬)

ગજેન્દ્રમોક્ષ.

બોલવા લાગ્યો. ॥ ૫૬ ॥

ગજેન્દ્ર ઉવાચ.

ૐનમો મૂલપ્રકૃતયે અજિતાય મહાત્મને ।

અનાશ્રયાય દેવાય નિસ્પૃહાય નમોનમઃ ૬૦

ગજેન્દ્ર બોલ્યો કે-હે પ્રભુ ! આપ પ્રકૃતિના મૂળ રૂપ છો તથા જેનો આત્મા છતાતો નથી એવા મહાત્મા, આશ્રય વિનાના, દેવ, નિરગુણ અને જેને સ્પૃહા નથી એવા પ્રભુને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૦ ॥

નમ આદ્યાય बीजाय आर्षेयाय प्रवर्तिने ।

अनंताय च नैकाय अव्यक्ताय नमो नमः ૬૧

સર્વેથી આદ્ય, બીજના કારણ, આર્ષય રૂપ, મહાત્મા-જગતના પ્રવર્તવિનાશ, અનંત, અવ્યક્ત અને અનેક મૂર્તિ લગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૧ ॥

नमो गुहाय गूढाय गुणाय गुणधर्मिणे ।

अतर्क्यायाप्रमेयाय अतुलाय नमो नमः ૬૨

ગુહ્ય, ગુહ, ગુણ, ગુણના ધર્મ, તર્ક વિનાના
અપ્રમેય અને જેની બરોબરી કોઈ ન કરી
શકે એવાને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૨ ॥

નમઃ શિવાય શાંતાય નિશ્ચિતાય યશસ્વિને ।
સનાતનાય પૂર્વાય પુરાણાય નમો નમઃ ૬૩
શિવ, શાંત, વીતચિંતન, યશ્વળા, સનાતન,
પૂર્વ અને પુરાણને હું નમસ્કાર કરું છું. ૬૩

નમો જગત્પ્રતિષ્ઠાય ગોવિંદાય નમો નમઃ ।
નમો દેવાધિદેવાય સ્વભાવાય નમો નમઃ ૬૪
જગતના સ્થાપન કરનારા, ગોવિંદ, દેવના
દેવ અને સ્વભાવરૂપ પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૬૪ ॥

નમોઽસ્તુ પદ્મનાભાય સાંખ્યયોગોદ્ભવાય ચ ।
ત્રિશ્વેશ્વરાય દેવાય શિવાય હરયે નમઃ ૬૫
જેની નાભિમાં કમળ છે એવા, સાંખ્યયોગના
ઉત્પન્ન કરનારા, વિશ્વના ઇશ્વર, શિવ, હરિ
અને જેની દેવસંજ્ઞા છે એવા પ્રભુને હું

નમસ્કાર કરે છું. ॥ ૬૫ ॥

નમોઽસ્તુ તસ્મૈ દેવાય નિર્ગુણાયગુણાત્મને ।

નારાયણાય દેવાય દેવાનાં પતયે નમઃ ૬૬

નિર્ગુણ, ગુણના આત્મા, નારાયણદેવ અને દેવના અધિપતિને હું નમસ્કાર કરું છું. ૬૬

નમો નમઃ કારણવામનાય નારાયણાયમિ-
તવિક્રમાય । શ્રીશક્તિવક્રાસિગદાધરાય ન-
મોસ્તુ તસ્મૈ પુરુષોત્તમાય ॥ ૬૭ ॥

કારણ માટે વામન રૂપ ધારણ કરનાર,
જેના પરાક્રમનો પાર નથી એવા નારાયણ
અને શંખ, ચક્ર, ગદા તથા શાર્ંગધનુષ્ય
ધારણ કરનારા પુરુષોત્તમ પ્રભુને નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૬૭ ॥

ગુહ્યાય વેદનિલાય મહોદરાય સિંહાય દૈત્ય

નિધનાય ચતુર્ભુજાય । બ્રહ્મેન્દ્રરુદ્રમુનિચારણ

સંસ્તુતાય દ્વોત્તમાય વરદાયનમોચ્યુતાય ૬૮

ગુહ્ય, વેદના અશ્રય, મોટા પેટવાળા, સિંહ

રૂપ ધારનાર, દૈત્યોનો નાશ કરનાર, ચાર
હાથવાળા, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ અને ચારણ્યો
જેની સ્તુતિ કરેલી છે એવાને અને નાશ
વગરનાને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૮ ॥

નાગેન્દ્રભોગશયનાસનસુપ્રિયાય ગોક્ષીરહેમ-
શુકનીલવનોપમાય । પીતાંબરાય મધુકૈટભ
નાશનાય વિશ્વાય ચારુમુકુટાય નમોઽક્ષરાય

જેને નાગના સ્થામિની શય્યા સુવાને માટે
પ્રિય છે એવા, ગાયત્રું દ્વધ, સોનું, પોપટ,
શ્યામ વર્ણુ તથા મેઘની જેને ઉપમા અપાય
છે એવા પ્રભુને તથા જેણે પીતામ્બર ધારણ
કરેલાં છે એવા અને મધુકૈટભ દૈત્યનો નાશ
કરનારા, વિશ્વના અશ્રય, સુંદર મુકુટ ધારણ
કરનારા એવા અક્ષરરૂપ પ્રભુને હું નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૬૯ ॥

નાભિપ્રજાતકમલાસનસંસ્તુતાય ક્ષીરોદકા
ર્ણવનિકેતયશોધરાય । નાનાવિચિત્ર મુકુટાં

ગદભૂષણાય યોગેશ્વરાય વિરજાય નમોવરાય

જેના નાભિ કમળમાંથી ઉત્પન્ન થએલા
બ્રહ્માવડે સ્તુતિ કરાએલા એવા પ્રભુ તથા ક્ષીર-
સમુદ્રમાં વસ કરનારા, યશના ધારણ કર-
નારા, બુદ્ધી જાતના ચિત્રવાળા બાબુમંદ
અને મુકુટ ધારણ કરનારા તથા રંગેગુણ
રહિત અને શ્રેષ્ઠ એવા યોગના ઇશ્વરને હું
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૬૦ ॥

ભક્તિપ્રિયાય વરદાસિસુદર્શનાય ફુલારવિંદ
વિપુલાયતલોચનાય । દેવેન્દ્રવિઘ્નશમનોચત-
પૌરુષાય નારાયણાય વરદાયનમોઽચ્છુતાયા ।

જેને ભક્તિ અત્યંત પ્રિય છે એવા, જેના
હસ્તકેમળમાં અત્યંત પ્રકાશવાળું સુદર્શન
ચક્ર છે એવા, જેનાં નેત્ર પ્રકુલ થએલા કમળ
જેવા વિસ્તારવાળાં છે એવા, દેવમાત્રનાં વિઘ્ને
શાન્ત કરવાનું જેનામાં પુરૂષત્વપાત્રું છે એવા,
વરદાનને આપનારા શ્રી પુરાણપુરુષોત્તમ

ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૧ ॥

નારાયણાય પરલોકપરાયણાય કાલાય
કાલક્રમલાયતલોચનાય । રામાય રાવણ-
વિનાશકૃતોચ્ચમાય ધીરાય ધીરતિલકાય
મહોદરાય ॥ ૭૨ ॥

નારાયણુ રૂપ, દેવના આશ્રય, કાળના આ-
શ્રય, કાળ, કમળના સરખાં વિસ્તારવાળાં
નેત્ર છે એવા, રામ, રાવણના નાશનો ઉદ્યોગ
કરનારા, ધીર, ધીરમાં ઉત્તમ, મોટા પેટવાળા
એવા પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૨

પદ્માસનાય મણિકુંડલધૂષણાય કંસાંતકાય
શિશુપાલવિનાશનાથા ગોવર્ધનાય સુરશત્રુ-
ક્રાંતનાય દામોદરાય વિરજાય નમો વરાય ॥

કમળના આસનવાળા, મણિ જડિત કુંડ-
ળના ધારણુ કરનારા, કંસ અને શિશુપાળનો
નાશ કરનારા, ગોવર્ધન પર્વત ધારણુ કરનારા
અને દેવતાઓના શત્રુને છેડનારા એવા

હામોદર પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૩
 બ્રહ્માયનાય ત્રિદશાયનાય લોકૈકનાથાય
 દિતાત્મકાય । નારાયણાયાતિવિનાશનાય
 મહાવરાહાય નમસ્કરોમિ ॥૭૪॥

બ્રહ્માના આશ્રય, દેવોના આશ્રય, ત્રિલોકના
 સ્વામિ, સર્વેનું (સૃષ્ટિનું) હિત કરવા માટેજ
 જોણે અવતાર ધારણ કર્યા છે એવા, નારા-
 યણ, હુઃખનો નાશ કરનારા અને વારાહનું
 રૂપ ધારણ કરનારને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૪
 કૂટસ્થમવ્યક્તમચિંત્યરૂપં નારાયણં કારણ-
 માદિદેવમ્ । યુગાંતશેષં પુરુષં પુરાણં તં વાસુ-
 દેવં શરણં પ્રપદ્યે ॥૭૫॥

કોઈને ન, મળેલું એવું, કોઈના કબજામાં
 ન આવે એવું, જોવામાં ન આવે એવું, અને
 વિચારમાં ન આવે એવું જેનું સ્વરૂપ છે
 એવા નારાયણ અને સર્વેના કારણભૂત, આદિ
 દેવ, યુગાંત પુરૂષપુરાણ અને વાસુદેવ એવા

ભગવાંતને શરણે હું આવ્યો છું. ॥ ૭૫ ॥
અદૃશ્યમચ્છેદ્યમનંતમવ્યયં મહર્ષયો બ્રહ્મમયં
સનાતનમ્ । વિદંતિ યં વૈ પુરુષં પુરાણં તં
વાસુદેવં શરણં પ્રપદ્યે ॥૭૬॥

ન જોવામાં આવે તેવા, ન લેદાય તેવા,
જેને પાર નથી એવા, સર્વેથી વિરક્ત રહે-
નાર અને વળી જેને મોટા મોટા ઋષિઓ
નિરંતર બ્રહ્મમય કહીને પુરાતન પુરુષની
સ્તુતિ કરે છે એવા વાસુદેવ ભગવાનને હું
નમસ્કાર કરું છું ॥ ૭૬ ॥

ઉત્તિષ્ઠતસ્તસ્ય જલોરુકુક્ષેર્મહાવરાહસ્ય મहीं
વિદાર્ય । વિધુન્વતો વેદમયં શરીરં લોકાં-
તરસ્થં મુનયો ગૃણંતિ ॥૭૭॥ .

જેની કુક્ષીમાં અત્યંત જળ રહેલું છે એવા,
કારણભૂત, મોટા વરાહનું સ્વરૂપ ધારણ કર-
નાર અને પૃથ્વીને લોહીને વેદસ્વરૂપ ધારણ
કરનાર તથા લોકોના અંતઃપ્રરણમાં રહેલા

જે પરમાત્માની સ્તુતિ મુનિયો કરે છે
તે ભગવાંત પુરૂષોત્તમને હું નમસ્કાર કરું
છું. ॥ ૭૭ ॥

યોગેશ્વરં ચારુવિચિત્રમૌલિં જ્ઞેયં સમક્ષં પ્ર-
કૃતેઃ પરસ્તાત્ । ક્ષેત્રજ્ઞમાત્મપ્રભવં વરેણ યં તં
વાસુદેવં શરણં પ્રપદ્યે ॥ ૭૮ ॥

યોગના ઇશ્વર, સુંદર મુકુટ ધારણ કરનારા,
સર્વ વ્યાપક પ્રકૃતિથી ભિન્ન રહેલા, બાહ્યવા
યોગ્ય ક્ષેત્રને બાહ્યનાર, આત્મા ઉત્પન્ન કરનાર
અને અત્યંત પ્રકાશવાળા વાસુદેવ ભગ
વાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭૮ ॥

કાર્યક્રિયાકારણમપ્રમેયં દિરિણ્યવાહું વરપદ્મ-
નામમ્ । મહાબલં વેદનિર્ધિં સુરોત્તમં તં વા-
સુદેવં શરણં પ્રપદ્યે ॥ ૭૯ ॥

કાર્ય અને ક્રિયાના કારણ, માપ વગરના,
તથા સુવર્ણ સમાન પ્રકાશિત હાથવાળા,
સુંદર કમળના સરખું જેનું નાભિમળ છે

વા, બહુ બળવાળા અને વેદના ભંડારરૂપ
 વ માત્રમાં ઉત્તમ ગણાએલા વાસુદેવ ભગ-
 નને હું શરણે આપ્યો છું. ॥ ૭૬ ॥

કેરીટકેયુર મહાર્હનિષ્કૈર્મથ્યુત્તમાલંકૃતસર્વ
 ાત્રમ્ । પીતાંબરં કાંચનચિત્રનદ્દમાલાધરં
 શિવમભ્યુપૈમિ ॥૮૦॥

કિરીટ, બાબુબંધ અને મોંઘા મણિના અ-
 ાકાર વડે કરીને જેણે સર્વ અવયવો શોભા-
 લે છે એવા, સુવર્ણ કટીસૂત્ર (કંદોરો)
 ડે કરીને શોભાયમાન પીતાંબર જેણે ધારણ
 કરેલું છે એવા અને માળાના (વનમાળા)
 ધારણ કરનારા એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને હું
 શરણે આપ્યો છું. ॥ ૮૦ ॥

भवोद्भवं वेदविदां वरिष्ठं योगात्मकं सांख्य
 विदां वरिष्ठम् । आदित्यचंद्राग्निवसुप्रभावं मनुं
 प्रपद्येऽच्युतमात्मवंतम् ॥८१॥

સહિના ઉત્પન્ન કરનાર, વેદ બાણનારાઓ-

માં શ્રેષ્ઠ પદ ધારણ કરનાર, યોગના આત્મા,
સાંખ્ય જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ છે એવા, તથા
સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ અને વસુના ઉત્પન્ન કરના-
રને અને જેનો નાશ નથી એવા આત્માવાળા
સર્વાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૧ ॥

यदक्षरं ब्रह्म वदन्ति सर्वगं निशम्य यन्मृत्यु
मुखात्प्रमुच्यते । तमीश्वरं युक्तमनुत्तमैर्गुणैः
सनातनं लोकगुरुं नमामि ॥ ८२ ॥

મુનિઓ જેને સર્વત્ર વ્યાપેલા, અક્ષર બ્રહ્મ
કહે છે, જેના નામનું શ્રવણ અથવા સ્મરણ
કરનાર મનુષ્યે મૃત્યુના મુખમાંથી મુક્ત
થઈ જાય છે તે ઉત્તમોત્તમ ગુણવાળા, સના-
તન અને લોકના ગુરુ એવા ઇશ્વરને હું નમ-
સ્કાર કરું છું. ॥ ૮૨ ॥

नमस्तस्मै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।
खुरमभ्यगतो यस्यमेरुः खुरखुरायते ८३

જેણે લીલામાત્ર (રમતમાં) પૃથ્વીને જળ-
માંથી ખેંચી કાઢી છે એવા વરાહરૂપી ભગવા-
નને હું નમસ્કાર કરું છું. જેની ખરીઓમાં
મેરૂપર્વત સમાએડો હતો એવી ખરીવાળા
ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૩ ॥

શ્રીવત્સાંકં મહાદેવં દેવગુહ્યમનુત્તમમ્ ।

પ્રપન્ને સૂક્ષ્મ મચલં વરેણ્યમભયપ્રદમ્ ॥૮૪

શ્રી વત્સના ચિન્હવાળા, મોટા દેવ, દેવોમાં
ગુપ્ત રહેલા, ઉપમા વગરના, સૂક્ષ્મ, ધ્રુવ, પ્રકા-
શવાળા અને અભયપદ આપનારા એવા
પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૪ ॥

પ્રભવં સર્વભૂતાનાં નિર્ગુણં પરમેશ્વરમ્ ।

પ્રપન્ને મુક્તસંગાનાં યતીનાં પરમાં ગતિમ્ ॥૮૫

સર્વ પ્રાણી માત્રના ઉત્પન્ન કરનારા, નિર્ગુણ,
પરમેશ્વર અને સંસારનો સંગ મૂકી દેનારા
એવા સંન્યાસીઓની ગતિરૂપ પરમાત્માને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૫ ॥

મર્મવં તં ગુણાધ્યક્ષમક્ષરં પરમં પદમ્ ।

શરણ્યં શરણાર્તાનાં પ્રયત્ને ભક્તવત્સલમ્ ॥૮૬

શુભ્રુના અધિપતિ, જેનો નાશ નથી એવા,
સર્વના ઉત્પન્ન કરનારા, પરમપદ, હુ'ની પ્રાણી-
ઓને શરણુ રાખનારા અને ભક્તોને પ્રિય છે
એવા પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૬ ॥

ત્રિવિક્રમં ત્રિલોકેશં સર્વેષાં પ્રપિતામહમ્ ।

યોગાત્માનં મહાત્માનં પ્રપદ્યેઽહં જનાર્દનમ્ ॥

ત્રણ પગલાંથી પૃથ્વીને ભરનારા, ત્રણ
લોકના સ્વામી, સર્વના પિતામહ, જે ગના
આત્મા, મોટા આત્મા અને જનાર્દન એવા
વાસુદેવને હું શરણુ આપ્યો છું. ॥ ૮૭ ॥

આદિદેવમજં વિષ્ણું વ્યક્તાવ્યક્તં સનાતનમ્ ।

નારાયણમળીયાંસં પ્રપદ્યે બ્રાહ્મણપ્રિયમ્ ॥૮૮

આદિદેવ, અજન્મા, વિષ્ણુ, વ્યક્ત, અવ્યક્ત,
સનાતન, નારાયણ, સૂક્ષ્મ અને પ્રાણીઓને સુખ
કરનાર એવા પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું. ૮૮

અકૂપારાય દેવાય નમઃ સર્વમહાશ્રુતે ।

પ્રપન્ને દેવ દેવેશમણીયાંસમણોઃ સદા ૮૯

સમુદ્ર સ્વરૂપ દેવને, મોટા પ્રકાશવાળા, દેવના
દેવ અને સૂક્ષ્મને હું નિરંતર નમસ્કાર
કરું છું. ॥ ૮૯ ॥

एकाय लोकनाथाय परतः परमात्मने ।

નમઃ સહસ્રશિરસે અનંતાય નમો નમઃ ૯૦

એક સ્થાનવાળા, લોકના સ્વામી, માયાથી
પર એવા પરમાત્મા, હજાર શિર્ષ (માથાં)
વાળાને અને જેનો પાર નથી એવાને
હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૯૦ ॥

तमेव परमं देवमृषयो वेदपारगाः ।

કીર્તયંતિ ચ યંસર્વે બ્રહ્માદીનાં પરાયણમ્ ૯૧

વેદમાં પારંગત એવા સર્વ ઋષિઓ તે જ
પરમ દેવનું કીર્તન કરે છે કે જે બ્રહ્માદિકનું
પરમસ્થાન રૂપ છે. ॥ ૯૧ ॥

नमस्ते पुंडरीकाक्ष भक्तानामभयंकर ।

સુબ્રહ્મણ્ય નમસ્તેઽસ્તુ ત્રાહિમાં શરણાગતમ્

હે કમળ સમાન નેત્રવાળા ! અને લક્તોની
પીડાનો નાશ કરનારા ! હે પ્રાણીઓનું હિત
કરનારા ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું માટે
શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરો. ॥ ૯૨ ॥

તાવદ્भवति मे दुःखं चिंता संसारसागरे ।

यावत्कमलपत्राक्षं न स्मरामि जनार्दनम् ९૩

હે પ્રભુ ! જ્યાં સુધી કમળના સમાન નેત્ર-
વાળા અને લોકને આનંદ ઉપજાવનારા
ભગવાનનું મેં સ્મરણ નથી કર્યું ત્યાં સુધી હું
આચિંતારૂપી સમુદ્રમાં પડેલો દુઃખ પામું છું.

॥ भीष्म उवाच ॥

भक्तिस्तस्य तु संचित्य नागस्यामोघसंस्तवात् ।

प्रीतिमानभवद्राजठञ्जुत्वा चक्रगदाधरः ॥ ૯૪

ભીષ્મ કહે છે-હે રાજનું ! એ રીતે કાળ પાશ-
માં પડેલા હાથીના ખરા અંતઃકરણની સ્તુતિ
ચિંતવન કરી ચક્ર અને ગદા ધારણ કરનારા

એવા શ્રીભગવાન પ્રસન્ન થયા. ॥ ૯૪ ॥

આરુઢ્ય ગરુડં વિષ્ણુરાજગામ સુરોત્તમઃ ।

સાન્નિધ્યંકલ્પયામાસતસ્મિન્સરસિલોકવૃક્ષ

દેવના દેવ એવા ભગવાન ગરુડ ઉપર બેસી
લોકને ધારણ કરનારા વિષ્ણુ તે સરોવરમાં
હાથીની પાસે આવ્યા. ॥ ૯૫ ॥

ગ્રાહ્યસ્તં ગજેન્દ્રં ચ તં ગ્રાહં ચ જલાશયાત્ ।

ઉજ્જહારાપ્રમેયાત્મા તરસા મધુમુદનઃ ૯૬

મધ્વરે ગ્રહેલા એવા હાથીને તથા તે મધ્વરને
જેના આત્માનું ભાષ નથી એવા પરમાત્મા
પ્રભુએ પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યા. ॥ ૯૬ ॥

જલસ્થં દારવામાસ ગ્રાહં ચક્રેણ માધવઃ ।

મોચયામાસ નાગેન્દ્રં પાશેભ્યઃ શરણાગતમ્ ૯૭

જળમાં રહેલા મધ્વરને ભગવાને પોતાના
ચક્રથી માર્યા અને બંધનથી બંધાએલા તથા
શરણે આવેલા હાથીને કાળના મુખમાંથી
મુકાવ્યા. ॥ ૯૭ ॥

સ હિ દેવલ શાપેન હૂહૂર્ગન્ધર્વસત્તમઃ ।

ગ્રાહત્વમગમત્કૃષ્ણાદ્વયં પ્રાપ્ય દિવં ગતઃ ।

इदमप्यपरं गुह्यं राजन्पुण्यतमं शृणु ॥ ૯૮

તે મધ્ધર પૂર્વે ગંધર્વોનો સ્વામિ “ હૂહૂ ”
કરીને હતો. તે દેવળ મુનિના આપથી શ્રીકૃષ્ણને
હાથે મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયો. હે રાજા
યુધિષ્ઠિર ! આ એક શ્રેષ્ઠ, ગુહ્ય અને યવિત્ર
ખીણ પણ કથા છે તે સાંભળો. ॥ ૯૮ ॥

॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

કથં શાપોઽભવત્તાવદ્ગન્ધર્વસ્ય મહાત્મનઃ ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण पितामह९९

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે હે પિતામહ ! તે મહા-
ત્મા ગંધર્વને આપ થયેલો તેનું કારણ શું ?
તે કથા વિસ્તારવડે કરીને હું સાંભળવા ઇચ્છું
છું. ॥ ૯૯ ॥

॥ મોક્ષ ઉવાચ ॥

यथा तौ शापितौ तेन देवलेन महात्मना ।

હાહાહૂરિતિ રૂપાતૌ ગીતવાચવિશારદૌ ॥

બીજમ કહે છે—મહાત્મા એવા દેવળ મુનિએ
જે કારણ માટે શ્રાપ દીધો તે કથા હું તમને
કહું છું. “ હાહા ” અને “ હૂહૂ ” નામના
બે ગંધર્વો ગીત અને વાણ ત્ર વગાડવામાં
કુશળ હતા. ॥ ૧૦૦ ॥

ઉર્વશી મેનકા રંભા તથા ચાન્યેઽપ્સરો ગણાઃ।

શક્રસ્ય પુરતો રાજન્ નૃત્યંતેતાઃ સુમધ્યમાઃ૧

હે રાજન્! એક વખતે ઉર્વશી, મેનકા,
રંભા અને બીજી અપ્સરાઓ ઇંદ્રના આગળ
નૃત્ય કરતી હતી. ॥ ૧૦૧ ॥

તતસ્તુ તૌ ગાયમાનૌ ગંધર્વૌ રાજસન્નિ ।

અન્યોઽન્યં ચક્રતુઃસ્પર્ધૌશક્રસ્ય પુરતસ્તદા ॥

તે સમયે ઇંદ્રની રાજ્યસભામાં પેલા બે
ગંધર્વો ગાન કરતા હતા. તે રાજ્યસભામાં
ઇંદ્રના સન્મુખ આવી પોતાની ગાયન વિદ્યાની
કુશળતા દર્શાવતા હતા. ॥ ૧૦૨ ॥

આવયોરુખયોર્મધ્યે કઃ શ્રેષ્ઠો ગીતવાચયોઃ ।

તં વદસ્વ સુરશ્રેષ્ઠ જ્ઞાત્વા ગીતસ્ય લક્ષણમ્ ૩
હું દેવતાએ. મા શ્રેષ્ઠ એવા ઇંદ્ર ! અમારાં
ગીતવિદ્યાનાં ચિન્હ સાંભળીને એમાં કોણ
શ્રેષ્ઠ છે તે કહે ? ॥ ૧૦૩ ॥

ગંધર્વયોર્વચઃ શ્રુત્વા પ્રત્યુવાચ શતક્રતુઃ ।
યુવયોર્ગીતવાદ્યેષુ વિશેષા નોપલબ્યતે ॥૪॥
એ પ્રકારે ગંધર્વેનું કહેવું સાંભળીને ઇંદ્ર
કહે છે કે તમારા જન્મેમાં ન્યૂનાધિક સંગીત
નિયમે કોઈ નથી. એ માટે, ॥ ૧૦૪ ॥

एक एव मुनिश्रेष्ठो देवलो नाम नामतः ।
युवयोः संशयच्छेत्ता भविष्यति न संशयः ५
મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા એક દેવળ નામના
મુનિ છે તેમની પાસે જાઓ, જેથી તમારો
સંશય ભાંગશે એમાં શક નથી. ॥ ૧૦૫ ॥

ततस्तु तौ शक्रवचो निशम्य प्रणम्य राजन्
शिरसा सुरोत्तमम् । गतौ सुहृष्टौ जयक्रांक्षि-
णौ तौ यत्राश्रमे तिष्ठति स द्विजा इयः ॥६॥
તતસ્તુ તૌ શક્રવચો નિશમ્ય પ્રણમ્ય રાજન્
શિરસા સુરોત્તમમ્ । ગતૌ સુહૃદૌ જયક્રાંક્ષિ-
ણૌ તૌ યત્રાશ્રમે તિષ્ઠતિ સ દ્વિજા ઇયઃ ॥૬॥

એ રીતે ઇંદ્રદેવનું વાક્ય સાંભળીને ઇંદ્ર
મહારાજાને શિરવડે પ્રણામ કરી પ્રસન્ન
થઇને જયને ઇચ્છતા એવા એ બે ગાંધર્વો
દેવળ મુનિના આશ્રમે ગયા. ॥ ૧૦૬ ॥

ततो दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठं देवलं शंसितव्रतम् ।
अभिवाद्य महात्मानमुचतुःपार्श्वनः । स्थितौ ७
મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને મોટા વ્રતને ધારણ
કરનારા એવા દેવળ મુનિને જોઇને બંને
ગાંધર્વો પ્રણામ કરીને વામ દક્ષિણ પડખામાં
બેસી પોતાનું વૃતાંત કહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૦૭ ॥

शक्रेण प्रेषितौ देव त्वत्समीपे द्विजोत्तम ।
एकस्य नौ जयं देहियत्ते नमसि रोचते ८
હું બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠપદ ધારણ કરનારા પવિત્ર
મુનિદેવ ! ઇંદ્રે અમને આપની સમીપ
મોકલ્યા છે માટે અમારા બેમાંથી આપને
જેની શ્રેષ્ઠ વિદ્યાનો અનુભવ થાય તેને તમે
વિજય વાક્ય આપો. ॥ ૧૦૮ ॥

પૃથક્ ચરંતૌ ગાયંતૌ રુચિરં મધુરાક્ષરમ્ ।

ન કિંચિદ્દદતે વાક્યં મુનિર્મૌનસ્ય ધારણાત્ ૯

એમ કહીને બંને જણા અન્યોઅન્ય
અનુક્રમે પોતપોતાની વિદ્યામાં આપલ્યતા
બતાવી ગાયન કરવા લાગ્યા, પણ તે સમયે
મૌનપણું ધારણ કરવાથી દેવળ મુનિ કાંઈપણ
બોલ્યા નહીં. ॥ ૧૦૯ ॥

શૃણ્વન્નપિ પદં તેષાં ન કિંચિદ્દદતે મુનિઃ ।

તદા તૌ કુપિતૌ તસ્ય દેવલસ્ય મહાત્મનઃ ૧૦

તેમનાં ગાયનરૂપી પદ સાંભળ્યાં; છતાં પણ
દેવળમુનિ જ્યારે ન બોલ્યા ત્યારે તે બંને
ગંધર્વો મહાત્મા દેવળમુનિ ઉપર ક્રોધાય-
માન થયા. ॥ ૧૦ ॥

ઋચતુસ્તૌ રૂષા વાક્યં મંધર્વૌ કાલચોદિતૌ ।

મૃદોઽયં નામિજાનાતિ નિશ્ચયં ગીતવાદ્યયોઃ ॥

કાળે પ્રેરેલા એવા બે ગંધર્વો ક્રોધયુક્ત
થઈને કહે છે કે આતો મૂર્ખ છે અને નક્કી

સંગીત શાસ્ત્ર અને વાદ્યત્ર વિદ્યામાં કાંઈ
પણ જાણતો નથી. ॥ ૧૧ ॥

નિશમ્યૈતદ્વચસ્તેષાં ગંધર્વાणां મદાન્વિતમ્ ।

ક્રોધાદુત્થાય વિર્મેદ્ર હં વચનમબ્રવીત્ ॥૧૨

આવી રીતે પોતાની કળામાં ગદોન્મત
થયેલા ગંધર્વોનું નિંદા વાક્ય સાંભળીને ક્રોધથી
ઉભા થઈ દેવજમુનિ આ પ્રકારે બોલ્યા. ૧૨

एष हूहूर्दुरात्मा तु ग्राहत्वं यातु मूढधीः ।

त्वमेव गजराजस्तु भवस्व गिरिगह्वरे ॥૧૩

હે પાપી આત્માવળા અને મૂખું બુદ્ધિવાળા
હૂહૂ ગંધર્વ ! તું મધ્યપથજીને પ્રાપ્ત થા !!
અને હે મૂઠ હાહા ! તું પહાડ-પર્વતની શુદ્ધ
ઓમાં હાથીપથજીને પ્રાપ્ત થા !! ॥ ૧૩. ॥

एवं शापं ददौ क्रुद्धो देवलः सुमहातपाः ।

ततस्तौ शापितौ तेन देवलेन महात्मना १૪

ક્રોધાયમાન થયેલા તપસ્વી દેવજમુનિએ એ
પ્રમાણે ગંધર્વોને શ્રાપ આપ્યો. પછી દેવજથી

શાપિત થયેલા ગંધર્વો, ॥ ૧૧૪ ॥

પ્રણમ્ય શિરસા વિમ્બં ગંધર્વાવિદમૂચતુઃ ।

ભૂમંડલગતૌ હાવાં પ્રસાદં કુરુ સુવ્રત ૧૫

શિરવડે પ્રાક્ષણને પ્રણામ કરી કહે છે કે હે
સુવ્રત ! પૃથ્વી ઉપર ગયેલા અમારા બે જણ
ઉપર તમે પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૧૫ ॥

નિશ્ચયં વદ વિપેદ્ર યેન શાપાદ્વિમુચ્યતઃ ।

તતસ્તૌ પુરતો દૃષ્ટ્વા ડમૌ શાપમયાર્દિતૌ ૧૬

અમે જોથી શાપ મુક્ત થઈએ તે
અમને નિશ્ચયપૂર્વક કહેા. એમ ગદ્ ગદ્ કંઠે
બોલતા અને શ્રાપના લયથી કંપતા બંનેને
જોઈને, ॥ ૧૬ ॥

પ્રત્યુવાચ મુનિશ્રેષ્ઠો ગંધર્વાણાં મયાપહમ્ ।

મેરુપૃષ્ઠે સરૌ રમ્યં બહુવૃક્ષસમાકુલમ્ ॥૧૭

દેવજમુનિ ક્રોધ મુક્ત થઈને ગંધર્વોના બચને
નાશ પમાડનાર પ્રસન્ન વાક્ય કહેવા લાગ્યા
કે મેરૂ પર્વતની પશ્ચિમે ઘણી જાતનાં ઝાડથી

શોભાયમાન સરોવર છે. ॥ ૧૭ ॥

નાનાપક્ષિ ગણાઢયં ચ દ્વિતીય ઇવ સાગરઃ ।
તસ્મિન્ સરોવરે રમ્યે ગ્રાહો નિત્યં ભવિષ્યસિ
નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓથી વિંટાયેલું તે
સરોવર શ્રીજી સમુદ્ર જેવું દેખાય છે તે
સુંદર સરોવરમાં તું નિરંતર મધ્ધર થઈને
રહે. ॥ ૧૮ ॥

તૃષાર્તસ્તત્ર માતંગો ગમિષ્યતિ નગોત્તમાત્ ।
તયોર્મધ્યે મહાયુદ્ધં ભવિષ્યતિ સુદારુણમ્ ૧૯
ત્યાં એ પર્વતમાથી આ મદોન્મત્ત હાથી
રૂપે થએલો પાણી પીવા આવશે. ત્યાં તમારા
ખંનેનું દાડળુ યુદ્ધ થશે. ॥ ૧૯ ॥

ગ્રાહેણાકૃષ્યમાણસ્તુ ગજઃ સ્તોત્રં કરિષ્યતિ ।
તદૈવ દેવદેવેશસ્તુષ્યતે નાત્રસંશયઃ ॥ ૨૦ ॥

તે સમયે મધ્ધરે ખેંચાતો હાથી શ્રીભગવાનનું
કૃતવન કરશે ત્યારે દેવના દેવ ભગવાન
તમારા ઉપર પ્રસન્ન થશે એમાં સંશય

નથી. ॥ ૧૨૦ ॥

તતો નારાયણઃ પ્રીતઃ શાપતોમોચયિષ્યતિ।
 इत्युक्त्वा ऋषिणा तेन वरेणैतौ प्रमोदितौ २।
 ત્યાં પ્રસન્ન થએલા નારાયણ ભગવાન તમને
 આપથી મુક્ત કરશે. એ પ્રકારે દેવજમુનિના
 આપનો અનુગ્રહ કરાવી ગંધર્વો પ્રસન્ન
 થયા. ॥ ૨૧ ॥

ગ્રાહત્વમગમત્સોઽથ વધં પ્રાપ્ય दिवंगतः ।
 आपद्विमुक्तौ युगपद्गजेन्द्रो ग्राहएव च ॥ २२
 ત્યારપછી પૂર્વ પ્રમાણે મધ્યર શ્રી કૃષ્ણના
 હાથે મૃત્યુ પામવાથી સ્વર્ગે ગયે। અને હાથી
 પણ તેજ વખતે દુઃખથી મુક્ત થયે। ૨૨
 ગજોપિ મુક્તતાં યાતઃ શ્રીકૃષ્ણેન વિમોક્ષિતઃ ।
 तस्माच्छापाद्विनिर्मुक्तोगजोगंधर्व एव च २३
 શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના હાથે હાથી પણ મોક્ષ
 પામ્યે। એમ દેવજમુનિના આપથી જાને
 પણ મુક્ત થયા, ॥ ૨૩ ॥

તૌ ચ સ્વં સ્વં વપુઃ પ્રાપ્ય પ્રણિપત્ય જનાર્દનમ્
ગજો ગંધર્વરાજશ્ચ પરાં નિવૃત્તિમાગતૌ ॥૨૪
અને પોત પોતાનું શરીર ધારણ કરીને તથા
ભગવાનને પ્રણામ કરીને એ ગંધર્વો પોતપો-
તાના પૂર્વ સુખને પામ્યા. ॥ ૨૪ ॥

પ્રીતિમાન્ પુંડરીકાક્ષઃ શરણાગતવત્સલઃ ।
અમવદ્દેવદેવેશસ્તામ્યાં ચૈવ પ્રપૂજિતઃ ૨૫
શરણે આવેલાનું શુભ ઇન્દ્રિયનાર પુંડરીક
એવા ભગવાન અને ગંધર્વોના પૂજવાથી
પ્રસન્ન થયા. ॥ ૨૫ ॥

॥ ધર્મીભગવાનુવાચ ॥

મજંતં ગજરાજાનમવદન્મધુસૂદનઃ ।
યે માં ત્વાં ચ સરશ્ચૈવ ગ્રાહસ્ય ચ વિદારણમ્
પોતાની સેવા કરતા હાથીને મધુ નામના
દૈત્યનો નાશ કરનાર ભગવાન કહે છે,
કે જે મને, તમને તથા આ મધ્ધરનો નાશ
કરવાનું વૃત્તાંત તથા લતાઓ અને આ વાંસડા

થી વિંટાએહુ' સરોવર તથા આ પર્વત, ૨૬

ગુલ્મકીચકવેણૂનાં તં ચ શૈલવરં તથા ।

પ્રભાસં ભાસ્કરં ગંગાં નૈમિષારણ્યપુષ્કરમ્ ૨૭

તથા પ્રભાસ, ભાસ્કર, ગંગા, નૈમિષારણ્ય
અને પુષ્કર, ॥ ૨૭ ॥

પ્રયાગં બ્રહ્મતીર્થં ચ દંડકારણ્યમેવચ ।

યે સ્મરિષ્યંતિમનુજાઃ પ્રયતાઃ સ્થિરબુદ્ધયઃ ॥

પ્રયાગ, બ્રહ્મતીર્થ, દંડકારણ્ય ને જે મનુષ્યો

સ્થિર બુદ્ધિથી યત્ન કરી સંભારશે, ૨૮

દુઃસ્વપ્નોનશ્યતે તેષાં સુસ્વપ્નથ ભવિષ્યતિ ।

અનિરુદ્ધં ગજં ગ્રાહં વાસુદેવં મહાશુતિમ્ ॥

તેનું દુઃસ્વપ્ન નાશ પામશે અને સુસ્વપ્ન

પ્રાપ્ત થશે. અનિરુદ્ધ, ગજ, ગ્રાહ અને મોટા

પ્રકાશવાળા વાસુદેવ, ॥ ૨૯ ॥

સંકર્ષણં મહાત્માનં પ્રશુન્નં ચ તથૈવચ ।

મત્સ્યં કૂર્મં વરાહં ચ વામનં તાર્ક્ષ્યમેવ ચ ૩૦

મહાત્મા સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, મત્સ્ય, કુર્મ,
વરાહ, વામન અને તાર્ક્ય, ॥ ૩૦ ॥

નારસિંહં ચ નાગેદં સૃષ્ટિપ્રલયકારકમ્ ।

વિશ્વરૂપં હૃષીકેશં ગોવિદં મધુસૂદનમ્ ૩૧

નરસિંહ. નાગેન્દ્ર, સૃષ્ટિના પ્રત્ય કરનાર,
વિશ્વરૂપ ગોવિંદ અને મધુસૂદન, ॥ ૩૧ ॥

સહસ્રાક્ષં ચતુર્બાહું મુરારિં મરુદધ્વજમ્ ।

ત્રિદશંત્વદિતિંદેવંદદમક્તિમનુત્તમમ્ ॥૩૨॥

સહસ્રબાહુ, ચતુર્બાહુ, મુરારી, ગરુડધ્વજ
ત્રિદશ, અદિતિ, દેવ, દદ ભક્તિ, અને
અનુત્તમ, ॥ ૩૨ ॥

વૈકુંઠં દુષ્ટદમનં મુક્તિદં મધુસૂદનમ્ ॥

एतानि प्रातरुत्थाय संस्मरिष्यन्ति ये नराः ।

सर्वपापैः प्रमुच्यन्ते विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥

વૈકુંઠ, દુષ્ટને હંડનાર, મુક્તિ આપનાર અને
મધુદૈત્યને નાશ કરનાર એટલાં નામ વડે
કરીને પ્રાતઃકાળે જે માટે સ્મરણ કરશે.

તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુ લોકની
ગતિને પામશે. ॥ ૩૩ ॥

॥ મૌન્યમ ઉવાચ ॥

एवमुक्त्वा महाराज गजेंद्र मधुसूदनः ।

स्पर्शयामास हस्तेन गजं गन्धर्वमेव च ॥ ૩૪

ભીષ્મ કહે છે-હે મહારાજ ! એ પ્રકારે
મધુસૂદન ભગવાન હાથીના અધિપતિને કહી-
ને બંને ગંધર્વોને પોતાના હાથ વડે સ્પર્શ
કર્યો. ॥ ૩૪ ॥

तौ च स्पृष्टौ ततःसद्यो माल्यांबरधराबुभौ ।

तमेव मनसा प्राप्य जग्मतुस्त्रિदशालयम् ॥

ભગવાનને સ્પર્શ થવાથી તે બંને
ગંધર્વો પ્રકશિત વસ્ત્રભૂષણ અને માળાઓથી
શોભવા લાગ્યા. ત્યારપછી તે બંનેએ ભગ-
વાનનું ધ્યાન કરીને દેવનું સ્થાન જે સ્વર્ગ
તે પ્રતિ ગતિ કરી. ॥ ૩૫ ॥

ततो दिव्यवपुर्भूत्वा हस्तिराट् परमं पदम् ।

गच्छति स्म महाबाहो नारायणपरायणः ॥

હે મહાબાહુ યુધિષ્ઠિર ! પછી દિવ્ય શરીર-
ધારણ કરીને નારાયણ વિષે પરાયણ એવો
તે હાથી પવનપદને પામ્યો હતો. ॥ ૩૬ ॥

शंखचक्रगदापाणिरंतर्धानं समाविशत् ॥३८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥

भ्रातृभिः सहितः सम्यक् ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥

રાજા વેદ જાણનારા પ્રાણીઓ તથા પોતાના
ભાઈઓની સાથે ગજેન્દ્રમોક્ષની કથા સાંભ-
ળીને, ॥ ૩૯ ॥

પૂજયામાસ દેવેશં પાર્શ્વસ્થં મધુસૂદનમ્ ।
વિસ્મયોત્ફુલ્લનયનઃશ્રુત્વા નાગસ્ય મોક્ષણમ્ ॥
ઋષયશ્ચ મહાભાગાઃસર્વે પ્રાંજલયઃ સ્થિતાઃ ॥

પાસે બેઠેલા પ્રભુને પૂજવઃ લાગ્યા. જેનાં
નેત્ર આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી ગજેન્દ્રમોક્ષની
કથા સાંભળીને ખીલી રહેલાં છે એવા અને
મોટા ભાગ્યવાળા મુનિયો સર્વે હાથ જોડી
ઉભા રહ્યા. ॥ ૪૦-૪૧ ॥

અજં વરેણ્યં વરપદ્મનામં મહાવલં વેદાનર્ધિ
સુરોત્તમમ્ ॥ તંવેદગુહ્યં પુરુષં પુરાણં વવંદિરે
વેદવિદાં વરિષ્ઠમ્ ॥૪૨॥

જેનો જન્મ નથી એવા અને કમળના સરખી
જેની નાભિ છે એવા, વેદના ભંડારરૂપ,
દેવના દેવ, વેદમાં ગુપ્તપણે રહેલા, પુરૂષ,

પુરાણુ અને વેદ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ પદ ધાર-
ણ કરનારને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૪૨ ॥

एतत्पुण्यं महाबाहो नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥
दुःस्वप्नदर्शने घोरे श्रुत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥

હે મહાબાહો ! ભયંકર એવાં દુષ્ટ સ્વપ્નનાં
દર્શન થાય ત્યારે પવિત્ર કર્મવાળા મનુષ્યોનું
આ પવિત્ર ચરિત્ર સાંભળીને મનુષ્ય પાપ-
માંથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૪૩ ॥

तस्मात्त्वं हि महाराज प्रपद्य शरणं हरिम् ।
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्स्यसे परमं पदम् ॥

માટે હે રાજન્ જન્મેજય ! તમે પણ
ભગવાનને શરણુ જાઓ; તેથી સર્વ પાપથી
મુક્ત થઈ પરપદને પામશો. ॥ ૪૪ ॥

यदा महाग्राहगृहीतकातरं सुषुप्तिते पद्मवने
महाद्विषम् ॥ विमोक्षयामास गजं जनार्दनो
दुःस्वप्ननाशंच सुखोदयं सदा ॥ १४५ ॥

જ્યારે કાળકૂપ એવા મધ્ધરના પાશમાં પકડ-

હાવાથી કમળોના વનમાં દુઃખી થતા હાથીને
ભગવાને મૂકાવ્યો ત્યારે દુઃખદાયી સ્વપ્ન વા
દુઃખથી મનુષ્યોને કેમ મુક્ત નહી કરે । કરશે જ,
પરંપરાણાં પરમં પવિત્રં પરેશ્વરીશંસુરલોકનાથમ્
સુરસુરૈરર્ચિતપાદપદ્મસનાતનં લોકગુરુનમામિ

દેવના દેવ અને પવિત્રમાં પવિત્ર, માયાના
ઈશ્વર, દેવોના અધિપતિ અને દેવ દાનવોએ
જેના ચરણ કમળની ઉપાસનાઓ કરેલી છે
એવા, નિદ્રા અને લોકના ગુરુને હું નમુહું. ૪૬
વરગજશરણા દિમુક્તિહેતું પુરુષવરં સ્તુતિદિ-
વ્યદેહગીતમ્ । સતતમપિ પઠંતિયે તુ તેષા-
મભિહિતમરણાંતકિલ્બિષાપહં સ્યાત્ ॥ ૪૭

શરણે જવાથી હાથીને મુક્તિ આપનાર,
પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ અને ગાન તથા સ્તુતિ કરવા
યોગ્ય જેનું સ્વરૂપ છે એવા ભગવાનનું જે
મનુષ્યો યજ્ઞન ભજન કરે છે તે મનુષ્યોની
સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થાય છે, અને જન્મ
મરણનું દુઃખ પણ નાશ પામે છે. ॥ ૪૭ ॥

દદવદ્ધધર્મમૂલો વેદસ્કંધઃ પુરાણશાસ્ત્રાભ્યઃ ।

ક્રતુકુસુમો મોક્ષફલો મધુસૂદનપાદપોજયતિ

જે વૃક્ષનું ધર્મ રૂપી મૂળ પસરાયેલું છે,
વેદરૂપી ડાળીઓ છે તેમજ પુરાણરૂપી
પાંખડીઓ છે, યશરૂપી ફુલ છે અને મોક્ષરૂપી
ફળ છે, એવું ભગવાનરૂપી પોતાનું વંશવૃક્ષ
સર્વદા જ્યવંતુ થાઓ. ॥ ૪૮ ॥

નમો બ્રહ્મણ્યદેવાય ગોબ્રાહ્મણહિતાય ચ ।

જગદ્દિતાય કૃષ્ણાય ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥

બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનાર, ગાયો, અને બ્રાહ્મ
ણના હિતધારી છે એવા જગતનું હિત કર-
નાર ગોવિંદને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૪૯ ॥

આકાશાત્પતિતં તોયં યથા ગચ્છતિ સાગરમ્

સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિ ગચ્છતિ ॥

આકાશમાંથી પડેલું જળ જેમ સમુદ્રમાં
જાય છે, તેમ સર્વ દેવને નમસ્કાર ભગવાનને
જ પ્રાપ્ત થાઓ. ॥ ૫૦ ॥

વેદે રામાયણે ચૈવ પુરાણે ભારતે તથા ।

આદૌ મધ્યેતથા ચાંતેહરિઃ સર્વત્રગીયતે ॥

વેદમાં, રામાયણમાં, પુરાણમાં, ભારતમાં,
પ્રથમ, મધ્ય અને અંત ભાગમાં સર્વ સ્થળે
ભગવાનનેજ ગાયેલા છે. ॥ ૫૧ ॥

સર્વરત્નમયો મેરુઃ સર્વાશ્ચર્યમયં નમઃ ।

સર્વતીર્થમયી ગંગા સર્વદેવમયો હરિઃ ૫૨

મેરૂ જેમ સર્વે જાતનાં રત્નોથી ભરેલો છે,
આકાશ જેમ સર્વ આશ્ચર્યથી ભરેલું છે અને
ગંગા જેમ સર્વ તીર્થોથી ભરેલી છે એમ શ્રી
હરિ સર્વ દેવોથી ભરપૂર છે. ॥ ૫૨ ॥

ગીતા સહસ્રનામાનિ સ્તવરાજાણ્યનુસ્મૃતિઃ ।

ગજેન્દ્રમોક્ષણં ચૈવ પંચરત્નાનિ ભારતે ॥

ગીતાજી, વિષ્ણુ સહસ્રનામ, ભીષ્મસ્તવરાજ,
અનુસ્મૃતિ અને ગજેન્દ્રમોક્ષ આ મહા-
ભારતમાં પાંચ રત્નો છે. ॥ ૫૩ ॥

इतिश्री मन्महाभारतेशतसाहस्रपांसंहितायां
शांतिपर्वणिर्भीष्मयुधिष्ठिरसंवादेगजेन्द्र
मोक्षःसमाप्तः ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥

अथ
रामरक्षास्तोत्र
॥ प्रारभ्यते ॥

अथ रामरक्षास्तोत्रप्रारंभ.

四、参考文献

भीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ अथ श्रीराम
रक्षास्तोत्रमंत्रस्य ॥ बुधकौशिकऋषिः ॥

॥ श्रीसीतारामचंद्रोदेवता ॥

॥ अनुष्टुप् छन्दः ॥

सीताशक्तिः ॥ श्रीमद्भूमान्कीलकं । श्री
रामचंद्रप्रीत्यर्थे रामरक्षास्तोत्र मंत्रजपेविनि
योगः ॥ ध्यानंध्यायेदाजानुबाहुंधृतशरधनुष
यंपद्मासनंस्थापीतंवासोवसानंनव कमलदल
स्पर्धिनेत्रप्रसन्नं॥ वाम्पांकारूढसीतामुखकमल
मिलल्लोचनं नरिदाभंनानालंकारदीप्तदृगत
मुरुजटामंडनंरामचंद्रं इतिध्यानं ॥

॥ श्रीरामरक्षास्तोत्र ॥

આ રામરક્ષાસ્તોત્ર રૂપ મંત્રના, રૂપિ
બુધકૌશિક છે, દેવતા શ્રી સીતારામચંદ્રજી છે,
છંદ અનુષ્ટુપ છે, શક્તિ શ્રી સીતાજી છે,

(૫૭૪) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

કીલક શ્રી હનુમાનજી છે, શ્રી રામચંદ્રજીને
પ્રસન્ન કરવા માટે રામરક્ષાસ્તોત્રનો પાઠ કરવો.

અથ ધ્યાન—ધુંટણુ સુધી જેના લાંબા હાથ છે
જેણે ધનુષખણુ ધર્યા છે, જે બ્રહ્માસન વાળીને
બેઠા છે, જેણે પીળાં વસ્ત્ર પહેર્યા છે, નવા
કમળના દળ કરતાં સુંદર જેનાં નેત્ર છે, જે
પ્રસન્ન છે, ડાબી કોરે બિરાજેલાં સીતાજીના
મુખકમળ ઉપર જેનાં નેત્ર પડે છે, મેઘના
સરખી જેની કાંતિ છે, અનેક પ્રકારના
અલંકારોથી જે શોભે છે અને જે ઝોટી
જટાફળ અભૂષણને ધારણ કરે છે તે શ્રી
રામચંદ્રજીનું હું ધ્યાન ધરું છું.

॥ શ્રીરામરક્ષાપ્રારંભ ॥

ચરિત્તરઘુનાથસ્યશતકોટિપ્રવિસ્તરં ।

एकैकमक्षरंपुंसांमहापातकनाशनं ॥ ૧ ॥

શ્રી રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડના
વિસ્તારવાળું છે અને તે એકેક અક્ષર માણ-
સોનાં મહા પાપને નાશ કરનાર છે. ॥ ૧ ॥

ધ્યાત્વાનીલોત્પલશ્યામંરામંરાજીવલોચનં ।

જાનકીલક્ષ્મણોપેતંજટામુકુટમંડિતં ॥૨॥

સાસિતૂળધનુર્બાણપાણિનક્તંચરાંતકં ।

સ્વલીલયાજગત્ત્રાતુમાર્વિભૂતમજંવિભુમ્ ॥૩

નીલા કમળના જેવી જેની શ્યામ મૂર્તિ છે એવા, કમળ સરખા નેત્રવાળાં સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત, જટાથી અને મુગટથી શોભિતા, તરવાર સહિત ભાલા અને ધનુષ બાણ જેના હાથમાં છે એવા, રાક્ષસોના કાળરૂપ (નાશ કરનાર) અને જગતનું રક્ષણ કરવા માટે પોતાની લીલાથી જે પ્રગટ થાય છે, જન્મ વગરના અને સમર્થ એવા શ્રી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન ધરીને કાઢ્યા માંછુસે પાપને ટાળનાર અને સર્વ કામનાને પૂરનાર આ રામરક્ષાનો પાઠ કરવો. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

રામરક્ષાંપઠેત્પ્રાજ્ઞઃપાપત્રીસર્વકામદામ્ ।

શિરોમેરાઘવઃપાતુભાલંદશરથાત્મજઃ ॥૪॥

(૫૭૬)

રામરક્ષાસ્તોત્ર.

જિન્હાંવિદ્યાનિધિઃપાતુકંઠમ્ભસ્તવંદિતઃ ।

સ્કંધૌદિવ્યાયુધઃપાતુમુજૌમગ્નેશકાર્મુકઃ ॥૫

રઘુકુળમાં પ્રગટેલા પ્રભુ મારા માથાની રક્ષા કરો. દશરથજીના પુત્ર મારા કપાળની રક્ષા કરો. કૌશલ્યજીના પુત્ર મારી આંખોની રક્ષા કરો. વિશ્વામિત્રના પ્યારા મારા બે કાનની રક્ષા કરો. યજ્ઞનું રક્ષણ કરનારા મારી નાસિકાની રક્ષા કરો. લક્ષ્મણજીના પ્યારા મારા મુખની રક્ષા કરો. ॥ ૪-૫ ॥

કૌશલેયોદ્દશૌપાતુવિશ્વામિત્રપ્રિયઃ શ્રુતી ।

બ્રાણંપાતુમસ્ત્રાતામુર્ત્ત્વંસૌમિત્રિવત્સલઃ ॥૬

વિદ્યાના ભંડાર મારી જીભની રક્ષા કરો, ભસ્ત્રજીએ નમસ્કાર કરેલા રામચંદ્રજી મારા કંઠની રક્ષા કરજો. દિવ્ય આયુષ્યને ધારણ કરજો અને શિવજીના ધનુષ્યને ભાગનારા શંભુચંદ્રજી મારી જૂબની રક્ષા કરજો. ॥ ૬ ॥

કરોસીતાપતિ:પાતુહૃદયંજામદગ્ન્યજિત્ ।

મધ્યંપાતુસ્વરધ્વંસીનાભિજાંવદાશ્રયઃ ॥ ૭ ॥

સીતાજીના પતિ રામચંદ્રજી મારા હૃદયની રક્ષા કરજો, પરશુરામને જીતનારા રામચંદ્રજી મારા હૃદયની રક્ષા કરજો, ખર હૈત્યને મારનારા રામચંદ્રજી મારા મધ્યની રક્ષા કરજો, જાંબુવાનના આશ્રય રૂપ રામચંદ્રજી મારી નાલિની રક્ષા કરજો. ॥ ૭ ॥

સુગ્રીવેશઃકટીપાતુસન્ધિનીહનુમત્પ્રભુઃ ।

ઉરુરઘૂત્તમઃપાતુરક્ષઃકુલવિનાશકૃત્ ॥ ૮ ॥

સુગ્રીવના ઇશ્વર રામચંદ્રજી મારી કેડની રક્ષા કરજો, હનુમાનજીના પ્રભુ રામચંદ્રજી મારી જે જંઘાની રક્ષા કરો, રાક્ષસકુળનો નાશ કરનારા રઘુકુળમાં ઉત્તમ રામચંદ્રજી મારી જે સાથજની રક્ષા કરો. ॥ ૮ ॥

જાનુનીસેતુકૃત્પાતુજંષેદશમુસ્વાંતકઃ ।

પાદૌવિભીષણશ્રીદઃ પાતુરામોઽસ્થિલંવણુઃ ૯

(૫૭૮) રામરક્ષાસ્તોત્ર. ૯

સમુદ્ર ઉપર સેતુ બાંધનારા રામચંદ્રજી
મારા ઘુંટણની રક્ષા કરજો, રાવણનો નાશ
કરનારા રામચંદ્રજી મારી જઘાની રક્ષા
કરજો, વિભીષણને સંપત્તિ આપનારા રામ-
ચંદ્રજી પગની રક્ષા કરો અને રામચંદ્રજી
મારા આખા શરીરની રક્ષા કરો. ॥ ૬ ॥

ચેતારામબલોપેતારક્ષાયઃમુકુતીષેત્ ।

સચિરાયુઃસુસ્વીપુત્રીવિજયીવિનયીભવેત્ ૧૦

સુકૃત કરનારો માણસ જે આ રામના બળ-
વાળી રક્ષાનો પાઠ કરે તે હાંબા આયુષ્ય
વાળો થાય, સુખી થાય, પુત્ર પામે, જય
મેળવે અને વિનયવાળો થાય. ॥ ૧૦

પ્રાતલભૂતલવ્યોમચારિણશ્ચચારિણઃ ।

વદ્રષ્ટુમપિશક્તાસ્તેરક્ષિતંરામનામભિઃ ॥૧૧

શ્રી રામચંદ્રજીના નામથી જેની રક્ષા થઈ
હોય તેને પ્રાતાળમાં, પૃથ્વી ઉપર અને
આકાશમાં કરનાર દૈત્યો પણ જેવાને સમર્થ

થના નથી. ॥ ૧૧ ॥

રામેતિરામભદ્રેતિરામચંદ્રેતિત્રાસ્મરન્ ।

નરોનલિ પ્યતેપાપૈર્ભુક્તિર્ભુક્તિચર્વિદતિ ॥૧૨

રામ, રામભદ્ર, અથવા રામચંદ્રજીનું જે
સ્મરણ કરે છે તે માણસ કોઈ દિવસ પાપથી
ન લેપાતાં સુખ પામે છે અને મોક્ષને મેળવે
છે ॥ ૧૨ ॥

જગજ્જૈત્રેકમંત્રેણરામનામ્નામિરક્ષિતં ।

યઃકંઠેધારયેત્તસ્યકરસ્થાઃસર્વસિદ્ધયઃ ॥૧૩

જગતને જીતનારા એક રામ નામના મંત્ર-
થી જેમાં રક્ષા કરવામાં આવી છે એવા આ
સ્તોત્રનો કોઈ પાઠ કરે તો તે તેને સર્વ
સિદ્ધિઓ મળે છે. ॥ ૧૩ ॥

વજ્રપંજરનામેદંયોરામકવચંસ્મરેત્ ।

અવ્યાહતાઙ્ગઃસર્વત્રલભતેજયમંગલ ॥૧૪॥

વજ્રપિંજર સમાન આ રામકવચને જે
અંભારે તે અખંડ જ્ઞાનવાળો થાય છે અને

(૫૮૦) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

સર્વ ઠેકાણે કીર્તિ રૂપ કલ્યાણને મેળવે છે. ૧૪
આદિષ્ટવાન્વથાસ્વમેરામરક્ષામિમાંહરઃ ।

તથાલિખિતવાન્પ્રાતઃપ્રબુદ્ધોબુધકૌશિકઃ ॥

શ્રી સદાશિવજીએ જે પ્રમાણે આ રામરક્ષા
વિશ્વામિત્ર ઋષિને સ્વપ્નમાં આવીને મળી તે
જ પ્રમાણે તે બુદ્ધિવાન ઋષિએ સવારમાં
જાગીને લખી લીધી છે. ॥ ૧૫ ॥

આરામઃકલ્પવૃક્ષાણાંવિરામઃસફલાપદાં ।

અભિરામસ્ત્રિલોકાનાંરામઃ શ્રીમાન્સનઃપ્રમુ ॥

સર્વ કલ્પવૃક્ષોના આરામ રૂપ, સઘળી વિપ-
ત્તિઓને દૂર કરનારા અને ત્રિલોકને આનંદ
આપનારા શ્રીમાન્ રામચંદ્રજી અમારા
પ્રભુ છે. ॥ ૧૬ ॥

તરુણૌરૂપસંપન્નૌસુકુમારૌમહાબલૌ ।

પુંડરીકવિશાલાક્ષૌચિરકૃષ્ણાજિનાંબરૌ ૧૭

યુવાવસ્થાવાળા, અતિ રૂપવાળા, સુકુમાર
શરીરવાળા, મહા બળવાળા, કમળ સરખાં

વિશાળ નેત્રવાળા, જુના મૃગચર્મ રૂપ વસ્ત્ર
ધરનારા, ॥ ૧૭ ॥

ફલમૂલાશિનૌદાંતૌતાપસૌવ્રહ્મચારિણૌ ।
પુત્રૌદશરથસ્યૈતૌભ્રાતરૌરામલક્ષ્મણૌ ॥૧૮॥

ફળમૂળ ભક્ષણ કરનારા, ઇંદ્રિયોને વશ
રાખનારા, તપ કરનારા, બ્રહ્મચર્ય પાળનારા
અને દશરથજીના પુત્ર એવા આ શ્રી રામજી
અને લક્ષ્મણજી, ॥ ૧૮ ॥

શરણ્યૌસર્વસત્ત્વાનાંશ્રેષ્ઠૌસર્વધનુષ્મતામ્ ।
રક્ષાઃકુલનિહંતારૌત્રાયેતાંનોરઘૂત્તમૌ ॥૧૯॥

કે જે સર્વ પ્રાણિયોને શરણ લેવા યોગ્ય છે
સર્વ ધનુષધારીઓમાં ઉત્તમ અને રાક્ષસોના
કુળનો નાશ કરનાર છે, તે રઘુવંશના ઉત્તમ
પુરૂષ અમારી રક્ષા કરે. ॥ ૧૯ ॥

આત્તસજ્જધનુષાવિષુસ્પૃશાવક્ષયાશુગનિષંગસં-
ગિનૌ । રક્ષણાયમમરામલક્ષ્મણાવગ્રતઃ પથિ-
સદૈવગચ્છતાં ॥૨૦॥

(૫૮૨) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

સનજ કરેલું ધનુષ જેમણે ચઢાવ્યું છે
એવા બાણનો સ્પર્શ કરનારા અને જેમાં
બાણો ખુટે નહીં એવા ભાથાઓ જેની સંગે છે
એવા શ્રી રામ લક્ષ્મણ માટે રક્ષણ કરવા માટે
પૃથ્વી ઉપર સદૈવ તત્પર રહો. ॥ ૨૦ ॥

સન્નદ્યઃકવચિચ્છિન્નચાપચાણધરોયુવા ।

મચ્છન્મનોરથોસ્માકંરામઃપાતુલક્ષ્મણઃ ૨૧

નમ્રતાવાળા, કવચ પેહેરેલા, ખડ્ગ ધારણ
કરેલા, અને ધનુષબાણ ધરનારા યુવાન શ્રી
રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજી સાથે રહી માર્ગે
ચાલતાં અમારા મનોરથની રક્ષા કરો.

રામોદાશરથિઃશૂરોલક્ષ્મણાનુચરોવલી ।

કાકુત્સ્થઃપુરુષઃપૂર્ણઃ કૌશલ્યેયોરઘૂત્તમઃ ૨૨

દશરથ રાજાના પુત્ર, શૂરવીર, લક્ષ્મણ
જેની સેવા કરે છે એવા, બળિયા, કાકુત્સ્થકુ-
ળમાં જન્મેલા પુરુષ, સર્વ કામનાથી ભરેલા,
કૌશલ્યાજીના પુત્ર, રઘુકુળમાં ઉત્તમ, રઘુ

વેદાંતવેગોયજ્ઞેષ્ઠપુરાણપુરુષોત્તમઃ ।

જાનકીવલ્લભઃશ્રીમાન્અપ્રમેયપરાક્રમઃ ॥૨૩

વેદાંતથી જાણી શકાય એવા, યજ્ઞોના ઈશ્વર,
પુરાણ, પુરૂષમાં ઉત્તમ, જાનકીજીમાં પતિ,
શોભાયમાન, જેનું પરાક્રમ માપી ન શકાય
એવા, ॥ ૨૩ ॥

इत्येतानिजपेन्नित्यंमद्भक्तःश्रद्धयान्वितः ।

अश्वमेधाधिकंपुण्यंसंप्राप्नोतिनસંશયः ॥ ૨૪

એ પ્રમાણે મારા ભક્ત એટલાં નામ શ્રદ્ધા
રાખીને જપે, અથવા પાઠ કરે તો તે અશ્વમેધ
યજ્ઞ કરવાના પુણ્યથી વધારે પુણ્યને પામે
છે તેમાં કાંઈ સંદેહ નથી. ॥ ૨૪ ॥

रामंदुर्वादलश्यामंपद्माक्षंपीतवाससम् ।

स्तुवंतिनामभिर्दिव्यैર્નવેસંसारिणोनराः ૨૫

દુર્વાના દલ જેવા શ્યામ વર્ણવાળા, કમળના
સરખાં નેત્રવાળા અને પીળાં વસ્ત્ર પહેરવારા
શ્રી રામચંદ્રજીની જેઓ દિવ્ય નામોથી સ્તુતિ

(૫૮૪) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

કરે છે તે પુરૂષો જન્મ મરણને પામતા નથી.

રામલક્ષ્મણપૂર્વજરઘુવરંસીતાપતિ સુંદરંકાકુ-
ત્સ્થંકરુણાર્ણવંગુણનિધિંવિપ્રપ્રિયંધાર્મિકમ્ ।

રાજેન્દ્રંસત્તસિંધુંદશરથતનયંશ્યામલંશાંત મૂર્તિ
વંદેલોકાભિરામં રઘુકુલતિલકંરાઘવંરાવ-
નાર ॥ ૨૬ ॥

શ્રીરામચંદ્રજી કે જે લક્ષ્મણજીના મોટા
ભાઈ, રઘુકુળમાં ઉત્તમ, સીતાજીના પતિ,
સુંદર, કાકુત્સ્થકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, કરુણા-
ના સમુદ્રરૂપ, ગુણના ભંડાર રૂપ, બ્રાહ્મણો
જેને પ્રિય છે એવા, ધર્મ કરનારા, રાજાઓ-
ના આધપતિ, સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળા, દશરથ-
જીના પુત્ર, શ્યામ સ્વરૂપ, શાંત મૂર્તિવાળા,
લોકોને આનંદ આપનારા, રઘુકુળને શોભા-
વનારા, અને રાવણના જે શત્રુ છે એવા
શ્રી રામચંદ્રને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૨૬ ॥

રામાયરામભદ્રાયરામચંદ્રાયવેદ્યસે ।

રઘુનાથાયનાથાયસીતાયાઃપતયેનમઃ ॥૨૭॥

રઘુકુળના નાથ અને સીતાના પતિ એવા
શ્રી રામ, કે જેનાં રામચંદ્રજી અને રામભદ્ર
એવાં નામ છે તથા જે વિધાતા રૂપ છે,
તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૨૭ ॥

શ્રીરામરામ રઘુનંદનરામરામ શ્રીરામરામભ-
રતાગ્રજરામરામ । શ્રી રામરામ રણકર્કશ
રામરામશ્રીરામરામશરણંભવરામરામ ॥૨૮॥

હે રઘુકુળના વંશમાં થએલા હે રામ, હે
રામ, હે રામ, હે રામ, હે ભરતના મોટા
ભાઈ, હે રામ, હે રામ, હે રામ, હે રામ,
હે રણસંગ્રામમાં કંઠણ જણાતા, હે રામ, હે
રામ, હે રામ, હે રામ, હે લક્ષ્મીને રમાડ-
નારા, હે રામ, હે રામ, હે રામ, હે રામ,
અમને શરણ આપો. ॥ ૨૮ ॥

શ્રી રામચંદ્રચરણૌમિનસાસ્મરામિશ્રીરામચંદ્ર

(૫૮૬) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

ચરણૌવચસામૃણામિ । શ્રીરામચંદ્રચરણૌ
શિરસાનમામિશ્રીરામચંદ્રચરણૌશરણૌષ્ણયે ॥

શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણને મનવડે સંભારું
છું, શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણને વચનવડે
ગાઉં છું, શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણને મસ્તક વડે
નમું છું અને શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણકમળને
હું શરણુ જાઉં છું. ॥ ૨૯ ॥

માતારામોમત્પિતારામચંદ્રઃ સ્વામિરામોમત્સ-
સ્વારામચંદ્રઃ । સર્વસ્વમેરામચંદ્રોદયાલુર્નાન્ય-
જાનેનૈવજાનેનજાને ॥ ૩૦ ॥

મારી માતા શ્રી રામચંદ્રજી છે, મારા પિતા
શ્રી રામચંદ્રજી છે, મારા સ્વામિ શ્રી રામ-
ચંદ્રજી છે, મારા મિત્ર શ્રી રામચંદ્રજી છે
અને મારું સર્વસ્વ દયાળુ શ્રી રામચંદ્રજી છે.
બીજા કોઇને હું માતા, પિતા, સ્વામિ, મિત્ર
અને સર્વસ્વ જાણતો નથી, સમજતો નથી
અને ઓળખતો પણ નથી. ॥ ૩૦ ॥

દક્ષિણેલક્ષ્મણોયસ્યવામેષ્વજનકાત્મજા ।

પુરતોમારુતિર્યસ્યતત્ત્વંદેરઘુનંદનમ્ ॥ ૩૧ ॥

જેની જમણી કોરે શ્રી લક્ષ્મણજી છે, જેની
ડાબી કોરે શ્રી જનકપુત્રી શ્રી સીતાજી છે
અને જેની આગળ ચાલનારા શ્રી હનુમાનજી
છે તે શ્રી રઘુકુળના કુમાર શ્રી રામચંદ્રને હું
નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૩૧ ॥

લોકાભિરામંરણરંગધીરંરાજીવનેત્રંરઘુવંશના-
થં । કારુણ્યરૂપંકરુણાકરંતંત્રીરામચંદ્રંસ-
ર્ણપ્રપન્ને ॥ ૩૨ ॥

લોકોને આનંદ આપનારા, રણસંઘામમાં
ધીરજ રાખનારા, કમળ સરખાં નેત્રવાળા,
રઘુવંશના નાથ, દયાની મૂર્તિરૂપ અને કષ્ટધુ-
થી બદેલા શ્રી રામચંદ્રજીને હું શરણ
બાંધું છું. ॥ ૩૨ ॥

મનोज्ञवंमारुततुल्यवेगंजितेंद्रियं बुद्धिमतां व-
रिष्ठं । वातात्मजंवानरपृथमुख्यंआस्मद्-

(૫૮૮) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

તંશરણંપપત્રે ॥ ૩૩ ॥

મનના જેવા વેગવાળા, વાયુના જેવી ગતિ-
વાળા, ઇન્દ્રિયોને જીતનારા, બુદ્ધિવાન પુરૂષોમાં
વખાણવા યોગ્ય, વાયુના પુત્ર અને વાનરોના
યૂથના મુખ્ય, એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂતને
(શ્રી હનુમાનજીને) હું શરણે જાઉં છું. ૩૩

કૂંજંતંરામરામેતિમધુરંમધુરાક્ષરં । આરુહ્યક-
વિતાશાસ્વાવંદેવાલ્મીકિકોકલમ્ ॥૩૪॥

કવિતા રૂપી શાખા ઉપર બેસીને મીઠાશ
ઉપજે એવી રીતે શ્રી રામ શ્રી રામ એવી રીતે
મધુર અક્ષરથી ઉચ્ચાર કરતા એવા વાલ્મીકિ
ઋષીરૂપી કોકિલને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩૪
અપાદામપહર્તારંદાતારંસર્વસંપદાં । લોકા-
ભિરામંશ્રીરામંભૂયોભૂયોનમામ્યહમ્ ॥૩૫॥

આપત્તિઓનો નાશ કરનારા, સર્વ સંપત્તિ-
ઓને આપનારા અને લોકોને આનંદ આપ-
નારા શ્રી રામચંદ્રજીને હું વારંવાર નમસ્કાર

કરું છું. ॥ ૩૫ ॥

ભર્જનંભવબીજાનામર્જનંસુખસંપદામ્ ।

તર્જનંયમદૂતાનાંરામરામેતિગર્જનમ્ ॥૩૬॥

રામ નામનો ઉચ્ચાર સંસારના બીજને
ભુજી નાખનારો (જન્મ મરણનાં કારણનો
નાશ કરનારો) સુખરૂપ સંપત્તિઓને શુદ્ધ
કરનારો અને યમના દૂતોને તરછોડી નાખ-
નારો છે. ॥ ૩૬ ॥

રામોરાજમણિઃસદાવિજયતેરામંરમેશંભજેરા-
મેણામહતાનિશાચરચમ્રામાયતસ્મૈનમઃ । રા-
માન્નાસ્તિપરાયણં પરતરંરામસ્યદાસોસ્મ્યહં
રામેચિત્તલયઃ સદાભવતુમેધોરામમાસુદ્ધર ॥

રાજાઓમાં મણિ સરખા શ્રી રામચંદ્રજી
નિરંતર જયને પામે છે, લક્ષ્મીના પતિ રામ-
ચંદ્રજીને હું ભજું છું, જે રામચંદ્રજીએ રાક્ષ-
સોની સેનાને હણી નાખી તે શ્રીરામચંદ્રજીને
હું નમસ્કાર કરું છું. શ્રી રામચંદ્રજીથી બીજું

(૫૯૦) રામરક્ષાસ્તોત્ર.

કોઈ શરણે જવા યોગ્ય નથી ! હું શ્રી રામચં-
દ્રજીનો દાસ છું. શ્રી રામચંદ્રના વિષે સદૈવ
મારા ચિત્તનો જય થતો. હે શ્રી રામચંદ્રજી !
મારો ઉદ્ધાર કરો. ॥ ૩૭ ॥

રામરામેતિરામેતિરમેરામેમનોરમે ।

સહસ્રનામતતુલ્યંરામનામવરાનને ॥ ૩૮ ॥

વારંવાર શ્રી રામચંદ્રજીનું નામ જપતો હું
મનોહર રામચંદ્રજીને વિષે રમું છું. શિ-
વજી કહે છે કે હ પાર્વતી ! એક રામ નામ
અને બીજાં હજાર એ બે બરાબર છે. ॥ ૩૮

इतिश्रीबुधकौशिकविरचितंश्रीरामरक्षास्तो-
त्रंસंपूर्णम् । श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥

બુધકૌશિકે કરેલું રામરક્ષા સ્તોત્ર સંપૂર્ણ.

અથ નારાયણ કવચ પ્રારંભ.

૯૯૯-૧૧૧-૯૯૯

॥ શ્રીમંગેશાય નમઃ । શ્રીનરન્વત્યેનમઃ ॥

॥ શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ ॥

॥ અથ નારાયણવર્મ પ્રારંભઃ ॥

॥ રાઝોવાચ ॥

યથાગુપ્ત સહસ્રાક્ષઃસ્વાદાન્રિપુસૈનિકાન્ ।

ક્રીડન્નિવશ્ચિનેર્જિત્યત્રિલોકશબુભુજેશ્રીયમ્ ॥

પરિક્ષિતરાજા પૂછે છે કે-હો મહારાજ !

જે કવચવડે રક્ષાયલા ઇંદ્રે વાહનેા સહિત

શત્રુના યોદ્ધાઓને રમતા હોય તેમ હરાવીને

ત્રણ લોકની લક્ષ્મીને લોગવી હતી, ॥ ૧ ॥

ભગવંસ્તન્મમાર્ચ્યાહિવર્મનારાયણાત્મકમ્ ।

યથાઽતતાયિનઃશત્રુન્યેનગુપ્તોઽજયન્મૃદે ॥૨

તે નારાયણ કવચ અમને કહો. જે કવચ-

વડે રક્ષાયલા ઇંદ્રે આતતાયી શત્રુઓને

સ્થૂભાં જે પ્રમાણે હરાવ્યા હતા તે પણ મને

(૫૯૨) નારાયણકવચ.

કહે. ॥ ૨ ॥

વૃત પુરોહિતસ્ત્વષ્ટામહેદ્રાયાનુચ્છતે ।

નારાયણારૂપવર્માહતદિદૈકમનાઃશૃણુ ॥ ૩

શ્રી શુકદેવજી કહે છે-પુરોહિત કરાવેલા
ત્વષ્ટાના પુત્ર વિશ્વરૂપે ઇંદ્રના પ્રશ્ન ઉપરથી
તેને જે નારાયણ કવચ કહ્યું હતું તે તમે અત્રે
એકમન થઈને સાંભળો. ॥ ૩ ॥

ધૌતાંધ્રિપાણિરાચમ્યસપવિત્રઉદ્ગમુખઃ ।

કૃતસ્વાંગકરન્યાસોમંત્રાભ્યાંવાગ્યતઃશુચિ ૪

નારાયણમયંવર્મસન્નહ્યગ્ન્યાગતે ।

પદયોર્જાનુનોરૂર્વારુદરેહૃદયથોરસિ ॥ ૫

વિશ્વરૂપ કહે છે-કોઈ ભયનેા સમય પાસે
આળ્યો હોય ત્યારે મનુષ્યે હાથ પગ ધોઈ,
આચમન કરી, પવિત્રી ધારણ કરી, ઉત્તર
દિશા તરફ મુખ રાખી, અષ્ટાક્ષર તથા દ્વાદ-
શાક્ષર મંત્રથી અંગન્યાસ કરી, વાણીને
ભયમમાં રાખી, પવિત્રતાર્થી નારાયણ કવચને

ધારણ કરવું. ૐ નમો નારાયણાય એ અષ્ટાક્ષ-
ર મંત્રના ૐ કારાદિક અક્ષરોનો અનુક્રમે બે
પગ, બે ઘુંટણ, બે સાથળ, પેટ, હૃદય,
વક્ષઃસ્થળ, મુખ તથા મસ્તક, એમ આઠ
અંગમાં ન્યાસ કરવો, અથવા તેા અવળા
અનુક્રમે એટલે ચ થી માંડીને એક એક અક્ષ-
રનો મસ્તકાદિક અંગોમાં ન્યાસ કરવો. ૪-૫

मुखेशिरस्यानुपूर्व्यादौकारादीनिविन्यसेत् ।

ॐ नमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ॥ ६

करन्यासंततःकुर्याद्द्वादशाक्षरविग्रया ।

प्रणवादियकरांतमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ॥ ७

ત્યાર પછી ' ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય એ
દ્વાદશાક્ષર મંત્રવડે આંગળિયોમાં તથા અંગુ-
ઠાના પર્વોમાં ન્યાસ કરવો. તેનો ક્રમ એવો
છે કે--મંત્રના પ્રત્યેક અક્ષરને ૐકારથી સંપુટ
કરીને જમણા હાથની તર્જનીથી લઇને ડાબા
હાથની તર્જની સુધી આઠ આંગળિયોમાં

(૫૬૪)

નારાયણકવચ.

આઠ અક્ષરનો ન્યાસ કરવો અને એ અંશુકાના
ઉપરના એ પર્વમાં તથા નીચેના એ પર્વમાં
બાકીના ચાર અક્ષરનો ન્યાસ કરવો. ૬-૭

ન્યસેદ્ધદયઑંકારંવિકારમનુર્નિ ।

ષકારંતુભ્રુવોર્મધ્યેનકારંશિશ્વપાદિસેત્ ॥ ૮

વેકારંનેત્રયોર્યુજ્યાન્નકારંસર્વસંધિષુ ।

મકારમસ્રમુદિશ્યમંત્રમૂર્તિર્ભવેદ્ધયઃ ॥ ૯

સવિસર્ગફટંતંતત્સર્વાદેશુવિનિર્દિશેત્ ।

ૐવિષ્ણવેનમઙ્ગલમિતિ ॥ ૧૦ ॥

ત્યાર પછી “ ૐ વિષ્ણવેનમઃ ” એ મંત્રથી
અંજ ન્યાસ કરવો. તેમાં ઐ કારનો હૃદયમાં
ન્યાસ કરવો, ઈકારનો મનસ્વતકમાં ન્યાસ
કરવો, ઉકારનો બ્રહ્મકુટીની વચ્ચે ન્યાસ કરવો,
ઊકારનો શિખામાં ન્યાસ કરવો, વકારનો
નેત્રોમાં ન્યાસ કરવો, નકારનો સર્વ સંધિ-
યોમાં ન્યાસ કરવો અને મકારનો મઃ અસ્ત્રા-
યદ્દ એમ કહીને સર્વ દેશાઓમાં ન્યાસ

નારાયણકવચ. (૫૬૫)

કરવો, એટલે દિગ્ગમધન કરવું. આ પ્રમાણે
મંત્રવેત્તા પુરૂષે મંત્ર મૂર્તિ (મંત્રરૂપ) થવું.
આત્માનંપરંધ્યાયેદ્વયેયંષદ્શક્તિભિર્ધુતમ્ ।

ત્રિપ્રાજ્ઞેજસાસાનૂર્ગિમિતંત્રમુદતેત્ ॥ ૧૧

ત્યાર પછી ક્ય ન કરવા યાગ્ય, ૭ શક્તિયો
વાળા, વિદ્ય, તેજ અને તપ સ્વરૂપ એવા
પરમા માતૃ ક્ય ન ધરીને નીચે પ્રમાણે
નારાયણ કવચ બે લવું. ॥ ૧૧ ॥

ૐહરિર્વિદધ્યાન્મમસર્વરક્ષાંયસ્તાંઘ્રિપત્રઃ

પતર્ગેદ્રગૃષ્ઠે । દરારિચર્માસિમદેષુચાપપાશાન્

દધાનોઽષ્ટગુણોઽષ્ટવાહુઃ ॥ ૧૨

ૐ ગરૂડની પીઠ ઉપર ચરણકનળને ધારણ
કરનારા, આઠ સેદ્ધિયોવાળા, અઠાહુવાળા
અને તે આઠ ગાહુઓ વિષે શંખ ચક્ર, ઢાલ,
તરવાર, ગદ્દા, બાણ, ધનુષ તથા પાશને ધારણ
કરનારા શ્રી હાર મારી સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરે.
જલેષુમાંસતૃ મત્સ્યમૂર્તિર્યાદોગણેશ્યોવક્ત્રા

(૫૯૬)

નારાયણકવચ.

સ્વપાશાત્ । સ્થલેષુમાયાબદુવામનોઽવ્યા-
ત્રિવિક્રમઃસ્વેઽવતુવિશ્વરૂપઃ ॥ ૧૩

જગમાં મત્સ્યાવતર ધારી જગવાન જળ
જંતુરૂપ વરૂણના પાશથી મારી રક્ષા કરો,
માયાવડે બદુક બનેલા વામનજી સ્થળમાં
મારી રક્ષા કરો, આખા વિશ્વરૂપ ત્રિવિક્રમ
ભગવાન આકાશમાં મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૩ ॥

દુર્ગેષ્વટવ્યાજિમુખાદિષુમમુઃ પાયાન્નૃસિંહો
ઽસુરયૂથપારિઃ । વિમુંચતોયસ્યમહાદ્રહાસં
દિશોવિનેદુર્ન્યપતંશ્ચગર્ભાઃ ॥ ૧૪

અસુરના અધિપતિયોના શત્રુ ભગવાન
નૃસિંહ કે જે ખડખડાટ હુસ્યા હતા ત્યારે
જેનાં શબ્દથી દિશાઓ ગાળી ઉડી હતી અને
ગાલણીઓના ગાલ પડી ગયા હતા તે સંકટ-
કારક રણવગડાઓમાં તથા સંગ્રામ વિષે
મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૪ ॥

રક્ષત્વસૌમાઽધ્વનિયક્ષકલ્પઃ સ્વદંષ્ટ્યોન્નાતિય-

રોવરાહઃ । રામોઽદ્રિકૂટેષ્વથવિપ્રવાસેસલ-
ક્ષ્મણોઽવ્યાઙ્ગરતાગ્રજોસ્માન્ ॥ ૧૫ ॥

પોતાની ઢાઢવડે પાતાળમાંથી પૃથ્વીને
ઉદ્ધાર કરનારા ભગવાન યમમૂર્તિ વરાહજી
માર્ગમાં મારી રક્ષા કરો, પરશુરામ પર્વતોનાં
શિખરો ઉપર મારી રક્ષા કરો અને ભરતના
વડા ભાઈ રામ તથા લક્ષ્મણ પ્રવાસમાં મારી
રક્ષા કરો. ॥ ૧૫ ॥

મામુગ્રધર્માદસ્થિલાત્પ્રમાદાન્નારાયણઃ પાતુન-
રશ્વહાસાત્ । દત્તસ્ત્વયોગાદથયોગનાથઃ પા-
યાદ્રુણેશઃકપિલઃકર્મવન્ધાત્ ॥ ૧૬ ॥

અભિચાર વગેરે સર્વ ઉચ્ચ ધર્મથી તથા
પ્રમાદથી નારાયણ ભગવાન મારી રક્ષા કરો.
નર ભગવાન ગર્વથી મારી રક્ષા કરો. યોગના
સ્વામી દત્તાત્રેય યોગના વિનાશથી મારી રક્ષા
કરો. શુભ્રના સ્વામી કપિલ દેવ કર્મનાં
બંધનથી મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૬ ॥

સનત્કુમારોઽવતુકામદેવાદ્ધ્યાનમેમાં પથિદે-
વહેલનાત્ । દેવર્ષિવર્યઃપુરુષાર્ચનાંતરાત્કૂર્મો
હરિર્માનિરયાદશેષાત્ ॥૧૭॥

સનત્કુમાર કામદેવથી રક્ષા કરો. હુયગ્રીવ
ભગવાન રસ્તામાં જતાં દેવતાઓને પ્રણામ
ન કરવારૂપી અપરાધ થાય તે અપરાધમાંથી
મારી રક્ષા કરો. દેવર્ષિઓમાં વડા મુનિ નારદ
ભગવાનની પૂજામાં જે કંઈ વિદ્ય નરે તેમાં-
થી મારી રક્ષા કરો અને કચ્છપાવતારી
શ્રી હરિ સર્વ પ્રકારના નરકમાંથી મારી
રક્ષા કરો. ॥ ૧૭ ॥

ધન્વંતરિર્ભગવાન્ પાત્વપથ્યાદ્વન્દ્વાદ્વયાદૃષ્મો
નિર્જિતાત્મા । યજ્ઞશ્ચલોકાદહતાજ્જનાંતા-
દ્વલોગણાત્ક્રોધવશાદહીંદ્રઃ ॥ ૧૮ ॥

ભગવાન ધનવતરી કુપ્ત્યમાંથી મારી રક્ષા
કરો. જીતેન્દ્રિય ભગવાન ઋષભદેવ કામદેવોધા-
દિકના ભયમાંથી રક્ષા કરો. યજ્ઞાવતારી

નારાયણકવચ. (૫૯૬)

ભગવાન લોકાપવાદથી મારી રક્ષા કરો. બળ-
ભદ્ર મનુષ્ય તરફથી થનારા ઉપદ્રવોમાંથી
મારી રક્ષા કરો અને શેષનાગ ક્રોધવશ
નામના સર્પગણથી મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૮ ॥

દ્વૈપાયનો ભગવાન પ્રબોધાદુદ્ધસ્તુ પાશ્વળગજા-
ત્પ્રમાદાત્ । કલ્કિઃ કલ્લેઃ કાલમલાત્પપાહુ
ધર્મવિનાયો રુકૃતાવતારઃ ॥ ૧૯ ॥

ભગવાન વેદવ્યાસ અજ્ઞાનથી મારી રક્ષા
કરો. ભગવાન બુદ્ધ પ્રમાદવાળાં પાંખડીઓનાં
ટોળાંથી મારી રક્ષા કરો. ધર્મની રક્ષા કરવા
માટે અવતાર લેનારા ભગવાન કલ્કિ કાળના
મળરૂપ કલિયુગથી મારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૯ ॥

માંકેશવો ગદયાપાતરવ્યાદ્રોવિન્દાસંગવ-
માત્તવેણુઃ । નારાયણઃ પ્રાહ્લુડદાત્તશક્તિર્મ-
ધ્યંદિને વિષ્ણુરરીંદ્રપાણિઃ ॥ ૨૦ ॥

કેશવ ભગવાન પ્રભાતમાં ગદાવડે મારી
રક્ષા કરો. બંસી ધારણ કરનારા ભગવાન

ગોવિંદ સંગવ કાળમાં મારી રક્ષા કરો. સાંગ-
ને ધારણ કરનારા નારાયણ ભગવાન પૂર્વાન્હ
કાળમાં મારી રક્ષા કરો. ચક્રધારી ભગવાન
વિષ્ણુ મધ્યાન્હ કાળમાં મારી રક્ષા કરો. ૨૦
દેવોઽપરાક્લેમધુહોગ્રધન્વાસાયં ત્રિધામાવતુમા-
ધવોમામ્ । દોષેહૃષીકેશઉત્તાર્ધરાત્રેનિશીથણ-
કોઽવતુપદ્મનાભઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉચ્ચ ધનુષધારી મધુદૈત્યને મારનારા ભગવાન
અપરાન્હ કાળમાં મારી રક્ષા કરો. ધ્રુવા વિષ્ણુ
તથા રૂદ્ર એ ત્રણ મૂર્તિવાળા ભગવાન માધવ
સાયંકાળમાં મારી રક્ષા કરો. ઇંદ્રિયોના સ્વામી
ભગવાન પ્રહોષકાળમાં મારી રક્ષા કરો. પદ્મનાભ
ભગવાન એકલાજ અર્ધ રાત્રે તથા તેના
પ્રથમ કાળમાં મારી રક્ષા કરો. ॥ ૨૧ ॥

શ્રીવત્સધામાપરરાત્રૈશઃ પ્રત્યુષદૃશોઽસિધરો
જનાર્દનઃ । દામોદરોઽવ્યાદનુસંધ્યપ્રભાતે
વિશ્વેશ્વરોભગવાનકાલમૂર્તિઃ ॥૨૨॥

શ્રી વત્સનું જેને ચિન્હ છે એવા ભગવાન
પાછલી રાત્રે મારી રક્ષા કરો. તરવારધારી
ભગવાન જનાર્દન મળસ્કામાં મારી રક્ષા કરો.
દામોદર ભગવાન પ્રભાતમાં મારી રક્ષા કરો.
કાળમૂર્તિ ભગવાન વિશ્વેશ્વર સર્વ સંધિયેમાં
મારી રક્ષા કરો. ॥ ૨૨ ॥

ચક્રં યુગાંતાનલતિગ્મનેમિભ્રમત્સમંતાઙ્ગવત્
મયુક્તમ્ । દંદગ્ધિદંદગ્ધરિસૈન્યમાશુકસ્ય-
થાવાતસ્રોહુતાશઃ ॥ ૨૩

હે પ્રલય સમયના અગ્નિ જેવી તીક્ષ્ણ
ધારવાળા ભગવાને મૂકેલા ચક્ર ! તું ચારે
તરફ ફરીને વાયુ સહિત અગ્નિ જેમ ખડગી
ગંજીને તુરત બાળી નાખે તેમ શત્રુનાં
સૈન્યને તુરત બાળી નાંખ. ॥ ૨૩ ॥ •

ગદેઽશનિસ્પર્શનવિસ્ફુલિંગેનિર્ષિપ્દિ નિર્ષિ-
પ્દ્યજિતપ્રિયાઽસિ । કૂષ્માંડવૈનાયકયક્ષરક્ષો
ભૂતગ્રહાંશ્ચૂર્ણયચૂર્ણયારીન્ ॥ ૨૪

હે વજ્રના જેવા તીક્ષ્ણ સ્પર્શવાળા તણખા-

(૬૦૨)

નારાયણકવચ.

ઓથી ભરેલી ગદા ! તું ભગવાનને વહાલી
છે. તું કુખાડ, વૈનાયક, યક્ષ રાક્ષસ, ભૂત
તથા ગ્રહાને ભ.ગીને ભૂકો કરી નાખ. તેમજ
શત્રુઓના ચૂરેચૂર કરી નાંખ. ॥ ૨૪ ॥

ત્વંયાતુધાનપ્રમથપ્રેતમાતૃપિશાચવિપ્રગ્રહધોરદ-
ષ્ટીન્ । દરેંદ્રવિદ્રાવયકૃષ્ણપૂરિતોભીમસ્વનો-
ડરેહૃદયાનિકંપયન્ ॥ ૨૫ ॥

હે પાંચજન્ય શંખ ! શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને
પુ'કવાથી મહા ભયંકર શબ્દ કરનારો તું
ભયંકર શબ્દોથી શત્રુઓનાં હૃદયોને કંપાવતો
રાક્ષસો, પ્રમથો, પ્રેતગણ, માતૃકગણ,
પિશાચ, પ્રક્ષરાક્ષસ, તથા બીજા ઘોર દષ્ટિવા-
ળાઓને નસાડી મૂક. ॥ ૨૫ ॥

ત્વંતિગ્મધારાસિવરારિસૈન્યમીશપ્રયુક્તો મમ-
છિંધિછિંધિ । ચક્ષુપિચર્મનશતચંદ્રછાદ યદ્દિ-
ષામઘોનાંહરપાપચક્ષુષાન્ ॥ ૨૬ ॥

હે તીખી ધારવાળી તરવાર ! તું ભગવાનના
હસ્તદ્વારા પ્રેરાઈને મારા શત્રુઓના સૈન્યને

કાપી નાખ, કાપી નાખ. હે ચંદ્રના જેવી સો
કુદડીવાળી ઢાલ ! તું પાપી શત્રુઓની આંખો-
ને ઢાંકી દે તથા પાપી નજરવાળાની પાપી
દષ્ટિને હરી દે. ॥ ૨૬ ॥

યન્નોભયંગ્રહેભ્યોભૂતકેતુભ્યોનૃભ્યણ્વચ ।
સરીસૃપેભ્યોદંष्ट્રિભ્યોભૂતેભ્યોઽઘણ્વચ ॥
સર્વાણ્યેનાનિભગવન્નામરૂપાસ્ત્રીર્તનાત્ ।

પ્રયાંતુસંસ્રયંસઘોયેનઃશ્રેયઃપ્રતીપક્ષાઃ ॥૨૮

અમને ગ્રહોથી, કેતુઓથી, મનુષ્યોથી, સર્પો-
થી, દાઢવાળાં પશુઓથી તથા પાપોથી જે
ભય થાય છે તે સર્વે તથા જેઓ અમારા
સુખમાં વિઘ્ન કરનારા છે તે સર્વે ભગવાનનાં
નામરૂપી અસંખ્યા કીર્તનથી તરતજ ક્ષય પામે.

ગરુડોભગવાંસ્તોત્રસ્તોમશ્ચંદોમયઃપ્રભુઃ ।

રક્ષત્વશેષકૃચ્છ્રેભ્યોવિષ્વક્ષેનઃસ્વનામભિઃ॥

ગૃહદ્રવ્યંતર વગેરે સામના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ
કરાતા વેદમય તથા સામર્થ્ય એવા ગરુડ ભગવા-
ન સર્વ કષ્ટોમાંથી મારી રક્ષા કરે તથા વિશ્વ-

કસેન ભગવાન પશુ પોતાનાં નામો લેવાપડે
સર્વ કષ્ટોમાંથી ભારી રક્ષા કરો. ॥ ૨૯ ॥

સર્વાપદ્મયોહરેર્નામરૂપયાનાયુધાનિનઃ ।

બુદ્ધિંદ્રિયમનઃપ્રાણાન્પાંતુપાર્ષદભૂષણાઃ ॥૩૦

શ્રી હરિનાં નામ રૂપ તથા નાના પ્રકારનાં
આયુધો સર્વ આપત્તિઓમાંથી અમારી રક્ષા
કરો. ભગવાનના મુખ્ય પાર્ષદો અમારી બુદ્ધિ,
ઇન્દ્રિય મન તથા પ્રાણની રક્ષા કરો. ॥ ૩૦ ॥

યથાહિભગવાનેવસ્તુતઃસદસચ્ચયત્ ।

સત્યેનાનેનઃસર્વેયાંતુનાશમુપદ્રવાઃ ॥ ૩૧

આ સાકાર, નિરાકાર જે કંઈ જગત છે તે
સર્વ ખરેખર ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. આ સત્ય
વાર્તાથી અમારા સર્વ ઉપદ્રવો નાશ પામો.

યથૈકાત્મ્યાનુભાવાનાંવિકલ્પરહિતઃસ્વયમ્ ।

ભૂષણાયુધલિગારુયાધત્તેશક્તીઃસ્વમાયયા૩૨

ભગવાન પોતે અલેદ દષ્ટિવાળા મનુષ્યોને
લેદ રહિતજ જોવામાં આવે છે; તે પશુ તે
પોતાની માયાવડે આભૂષણો, આયુધો તથા

ચિન્હ નામની શક્તિયોને ધારણ કરે છે. ૩૨
તેનૈવસત્યમાનેનસર્વજ્ઞોભગવાનહરિઃ ।

પાતુસર્વઃસ્વરૂપૈર્નઃસદાસર્વત્રસર્વગઃ ॥ ૩૩

તે સત્ય પ્રમાણવડે સર્વજ્ઞ તથા સર્વ વ્યાપક
ભગવાન શ્રી હરિ સર્વ પ્રકારનાં રૂપો વડે
સર્વ ઠેકાણે સર્વદા અમારી રક્ષા કરે. ૩૩

વિદેક્ષુદિક્ષુર્ધ્વમધઃ સમંતાદંતર્વહિર્ભગવાન્ના-
રસિંહઃ । પ્રહાપયંલ્લોકમયંસ્વનેનસ્વતેજસા-
ગ્રસ્તસમસ્તતેજાઃ ॥ ૩૪

નૃસિંહના નામની ગર્જનાથી લોકોના ભય-
નો નાશ કરનારા, તથા પોતાના પ્રભાવથી
દિગ્ગજ, ઝેર, શસ્ત્ર, પાણી, વાયુ, અગ્નિ વગે-
રેના પ્રભાવને ગમી જનારા ભગવાન પ્રહૂકાદિ
દિશાઓમાં, ખુશાઓમાં, ઉંચે, નીચે, અંદર
બહાર તથા ચેતરફ અમારી રક્ષા કરે. ૩૪
ભગવન્નિદમારુણાતંવર્મનારાયણાત્મકમ્ ।

વિજેષ્યસ્યંજસાયેનદંશિતોઽસુરયૂથપાન્ ૩૬

(૬૦૬)

નારાયણકવચ.

વિશ્વરૂપ કહે છે-હે ઇંદ્ર ! આ નારાયણ કવચ તમારી આગળ કહું, જે ધારણ કરવાથી તમે શ્રમવિના અસુરોના અધિપતિયોને જીતશો.

एतद्वारयमाणस्तु रं पंरति । गुण ।

પદાવાસંસ્પૃશેત્સ યઃ સાધ્વસાત્સ, ચેમુચ્યતે ૩૬

આ નારાયણ કવચને ધારણ કરનાર. નવુચ્ય નેત્રથી જેના તરફ જુવે, અથવા તે. અરુણકે જેને અડકે તે તુરત ભયમ થી છૂટે છે ૩૬ નકુતશ્ચિદ્ધયંતસ્ય વિચારધારણતોમવેત્ ।

રાજદસ્યુગ્રહાદિભ્યો વ્યાઘ્રાદિભ્યશ્ચ ક્ષર્ત્તિચિત્

આ નારાયણ કવચની વિષ્ણુ ને ભણનારા પુરુષને કોઈ દિવસ રાજાઓ તરફથી, ચે ૦ તરફથી અહાલિક તરફથી, વ્યાઘ્ર આલક તરફથી તથા બીજા કોઈ તરફથી ભય રહેતો નથી. ૩૭

इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशिकोधारयन् द्विजः ।

યોગધારણયાસ્વાંગંજહૌસમરુધન્વનિ ॥૩૮

પૂર્વે કોઈએક કૌશિક યોગના પ્રાક્ષણ આ

વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી અને તેણે યોગ ધાર-
ણથી નિર્જળ દેશમાં પોતાના દેહનો ત્યાગ
કર્યો હતો. ॥ ૩૮ ॥

તસ્પોષરિવિમાનેનગંધર્વપતિરેકદા ।

યયૌચિત્રરથ.સ્ત્રીભિર્વૃતોયત્રદ્વિજનનઃ ॥૩૯॥

ગગનન્યપતત્સઘઃસવિમાનોહવાક્શિરાઃ ।

સવાલશિલ્પવચનાદસ્થીન્યાદાયવિસ્મિતઃ ॥

પ્રાસ્યપ્રાચીસરસ્વત્યાંન્નાત્વાધામસ્વમન્વગાત્

ત્યાર પછી એક જખત ગ ધર્વના રાજા ચિત્ર-
રથ સ્ત્રીઓથી વિ'ટળાઈ વિમાનમાં બેસીને
આકાશ માર્ગે ફરતો ફરતો જ્યાં આગળ પેલો
પ્ર ક્ષણ મરી ગયો હતો તે ત્યાં ઉપર આવ્યો
કે તરતજ વિમાન સાથે ઉ ધે માથે આકાશ-
માથી નીચે પડ્યો. ત્યાર પછી તેણે પૂછતાં
વાલખિલ્ય ઋષિના કહેવાથી તેનાં હાડકાંઓને
લઈને પ્રાચી સરસ્વતીમાં નાખ્યાં અને તેમાં
સ્નાન કરીને મનમાં આશ્ચર્ય પામતો પામતો

(૬૦૮) નારાયણકવચ.

પોતાના લોકમાં ગયો. ॥ ૩૯-૪૦ ॥

॥ શ્રીશુકઉવાચ ॥

યદ્દંશૃણુયાત્કાલેયોધારયતિચાદૃતઃ ।

તંનમસ્યંતિભૂતાનિમુચ્યતેસર્વતોભયાત્ ॥૪૧

શ્રી શુકદેવજી કહે છે-હું પરીક્ષિત રાજા !
જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી આ નારાયણ કવચને
બરાબર સમયે સાંભળે છે અથવા તો કંઠે કરે
છે તેને પ્રાણીઓ નમે છે અને તે સર્વભયમાંથી
મુકાય છે. ॥ ૪૧ ॥

एतांविद्यामधिगतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः ।

त्रैलोक्यलक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेऽसुरान्॥

ઇંદ્રે વિશ્વરૂપ પાસેથી આ નારાયણ કવચ
લણી રણમાં અસુરોને જીતીને ત્રણ લોકની
રાજ્યલક્ષ્મી લોગવી હતી. ॥ ૪૨ ॥

इति श्री भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्रं

संहितायां वैयासकपाषाण्डस्कंधेनारायण

वर्मकथनं नामाष्टमोऽध्यायः ८

સમાપ્ત.

શ્રી ચતુઃશ્લોકી ભાગવત પ્રારંભ.

॥ શ્રીભગવાનુવાચ ॥

જ્ઞાનંપરમગુહ્યંમેયદ્વિજ્ઞાનસમન્વિતમ્ ।

સરહસ્યંતદંગંચગૃહાણગદિતંમયા ॥૧॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા કે-હે બ્રહ્મા ! તમને
શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, અનુભવ, ભક્તિ તથા તેનાં
સાધન હું કહું છું તે તમે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

યાવાનહંયથાભાવોયદૂપગુણકર્મકઃ ।

તથૈવતત્ત્વવિજ્ઞાનમસ્તુતેમદનુગ્રહાત્ ॥૨॥

વળી મારું જેવું સ્વરૂપ, જેવી સત્તા, તથા
જેવાં રૂપો, ગુણો અને કર્મો છે, તે સર્વનું
મારા અનુગ્રહથી યદ્યર્થ રીતે તે પ્રમાણેજ
તમને જ્ઞાન થાયો. ॥ ૨ ॥

અહમેવાસમેવાગ્રેનાન્યથાત્સદસત્પરમ્ ।

પશ્ચાદહંયદેતચ્ચયોઽવશિષ્યેતસોઽસ્મ્યહમ્ ૩

(૬૧૦) ચતુઃશ્લોકી ભાગવત.

હે પ્રભા ! આ સૃષ્ટિની પૂર્વે હુંજ હતો, તે વખતે સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ રૂપ પ્રપંચ અને તેનું કારણ માયા એમાંનું બીજું કંઈજ ન હતું. સૃષ્ટિની પછી પણ હુંજ છું. જે આ સર્વ પ્રપંચ દેખાય છે, તે પણ હુંજ છું, તથા પ્રલય થયા પછી જે વસ્તુ બાકી રહે છે તે પણ હુંજ છું; અર્થાત્ હું અનાદિ, અનંત તથા અદ્વિતીય હોવાથી પૂર્ણ સ્વરૂપ છું. ॥ ૩ ॥

ऋतेर्यયत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि ।

तद्विद्यादात्मनोमायांयथाभासोयथातमः ॥૪

જે વસ્તુ વસ્તુઓ છેજ નહીં, જે વસ્તુની તેમાં પ્રતીતિ થાય અને જે વસ્તુ સત્ય હોય તે વસ્તુ તેના અધિષ્ઠાનમાં દેખાય નહીં તે મારી માયા બાણવી. દૃષ્ટાંતમાં જેમ ચંદ્ર એક છે. બે નથી, છતાં બે દેખાય છે, તેમજ આ જગત પણ વસ્તુતાએ બેઠું છે, છતાં સાચું બાસે છે અને ગ્રહોમાં જેમ શહ એક ગ્રહ

ચતુઃશ્લોકી ભાગવત. (૬૧૧)

છે; તેા પણ તે દેખાતો નથી, તેમજ આત્મા
સર્વનો સાક્ષી છે, પરંતુ માયાથી આચ્છાદિત
હોવાને લીધે જણાતો નથી. ॥ ૪ ॥

यथामहांतिभूतानिभूतेषूच्चावचेष्वनु ।

प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथોતેषुनेतष्वहम् ॥ ५

જેમ પંચ મહાભૂતો સૃષ્ટિ સરજ્યા પછી
લૌતિક પદાર્થોમાં અર્થાત્ ઉત્તમ અને મધ્યમ
દેહમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યા હોય તેમ દેખાય
છે કારણ કે તેના જોવામાં આવે છે પરંતુ
તેઓ પૂર્વેજ તે તે દેહાદિકના કારણ રૂપ
હોવાથી તેઓમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યા હોય તેમ
નથી, પરંતુ મૂળથીજ તે તેમ હું આ લૌતિક
પદાર્થોમાં પાછળથી પ્રવેશ કરીને રહ્યો નથી;
પરંતુ તેના કારણ રૂપે પ્રથમથીજ તેઓમાં
પ્રવેશ કરીને રહ્યો છું, અર્થાત્ મારી એવી
સત્તા છે. ॥ ૫ ॥

एतावदेवजिज्ञास्यंतच्चजिज्ञासुनाऽऽत्मनः ।

(૬૧૨) ચતુઃસ્લોકી ભાગવત.

અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાંયઃસ્યત્સર્વત્રસર્વદા ॥૬

આત્માના સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાવાળા
પુરૂષે એટલુંજ જાણવા જેલું છે કે, જે અન્વય
તથા વ્યતિરેક વડે સદા સર્વ ઠેકાણે છે, તેને
આત્મા જાણવો. ॥ ૬ ॥

एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना ।

भगवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् ७

હે બ્રહ્મા ! તમે પરમ સમાધિ વડે એટલે
એકાગ્ર મન વડે મારા આ મતને અનુસરો.
જેથી તમે કલ્પે કલ્પે વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ
રચતી વેળાએ “ હું સ્વતંત્ર કર્તા છું ” એવા
મોહમાં કદી પણ પડશો નહીં. ॥ ૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां

संहितायां वैयाक्यां द्वितीयस्कंधे भगवद्

ब्रह्मसंवादे चतुःश्लोकी भागवतं समाप्तं ॥

ધતિ શ્રી ચતુસ્લોકી ભાગવત સમાપ્ત.

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્જુનમહત્ ॥

॥ अथ सप्तश्लोकी गीता ॥

ॐ नमः शिवाय ॥ १ ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

ॐमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ।

यः प्रयातित्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १ ॥

श्री કૃષ્ણ પરમાત્મા બોલ્યા-હે અભ્યુત્તર ! જે પુરુષ “ૐ” એવા એક અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરતો તથા માફે સ્મરણ કરતો, શરીરને ત્યજીને જાય છે તે મારી શ્રેષ્ઠ ગતિને પામે છે.

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनु
रज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वान-
मस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ २ ॥

આવું શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું કથન સાંભળી અભ્યુત્તર બોલ્યા-હે ઋષિકેશ ! તમારા કીર્તિ-નથી આખું જગત આકર્ષાય છે તથા હર્ષ પામે છે તે યોગ્ય છે. રાક્ષસો ભય પામીને

(૬૧૪) અમૃત્યોક્તીગીતા.

દશે દિશાઓમાં નાસી જાય છે અને સિદ્ધ
જનોના સમૂહ આપને નમસ્કાર કરે છે. ૨

सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति ॥૩॥

તે પરમાત્મા રૂપ વસ્તુ સર્વત્ર હાથ પગવાળી
છે, ચોતરફ આંખ, મસ્તક તથા મુખવાળી
છે, ચોતરફ કાનવાળી છે તથા સર્વમાં વ્યાપી-
ને રહી છે; અર્થાત્ સર્વે પ્રાણીઓની વૃત્તિવડે
તથા સર્વનાં હાથ, પગ, મુખ-આદિ વડે એ
સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ વ્યવહાર કરે છે. ॥ ૩ ॥

कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्म-
रेद्यः । सर्वस्यधातारमंचित्यरूपमादित्यव-
र्णतमसःपरस्तात् ॥૪॥

સર્વજ્ઞ, અનાદિ, સર્વનો નિયંતા, સૂક્ષ્મથી
પણુ અતિ સૂક્ષ્મ, સર્વનો ધારણુ કરનાર,
ચિત્ત્વનમાં ન આવે એવા રૂપવાળો, સૂર્યની

પેઠે પ્રકાશવાળો, અજ્ઞાનથી પર રહેલો એવો
જે દિવ્ય પુરૂષ તેનું જે સ્મરણ કરે છે તે
દિવ્ય ધામને પામે છે. ॥ ૪ ॥

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थमाहुरव्ययम् ।

छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित् ॥ ૫ ॥

અવિનાશી બ્રહ્માને જેનાં મૂળ ઉપર છે અને
શાખાઓ નીચી છે તથા વેદના છંદો જેનાં
પાંદડાં છે એવા પીપળાના ઝાડની ઉપમા
આપી છે, આ પ્રમાણે જે જાણે છે તે વેદ
જાણનાર કહેવાય છે. ॥ ૫ ॥

सर्वस्य चाहं हृदिसंनिविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानं
मयोहनं च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदांतकृ-
द्ब्रह्मविदेव चाहम् ॥ ૬ ॥

હું સર્વના હૃદયમાં રહેલો છું અને સ્મૃતિ,
જ્ઞાન અને તર્ક એ મારાથીજ નીકળે છે, સર્વ
વેદવડે કરીને હું જાણુવ ને યોગ્ય છું. વેદાંત
કરનાર અને વેદ જાણનાર પણ હુંજ છું. ॥ ૬ ॥

(૬૧૬) સત્સંલોકી ગીતા.

મન્મનાભવમદ્ભક્તોમદ્યાજીમાનમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યસિયુક્તૈવમાત્માનંમત્પરાયણઃ ॥ ૭

તું મારામાંજ મન રાખ, મારોજ ભક્ત થા,
મારોજ યજ્ઞ કરનાર થા, અને મનેજ નમસ્કાર
કર, એ પ્રમાણે દૈવ મનથી સદા મારામાંજ
થિત રાખનારો તું મનેજ પામીશ. ॥ ૭ ॥

इति श्री मद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सप्तश्लोकी
गीतासंपूर्णम् ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

ઈતિ શ્રી સત્સંલોકી ગીતા સમાપ્ત.

॥ चर्पटपञ्जरिका ॥

भज गोविंदं भज गोविंदं

भज गोविंदं मूढमते ।

प्राप्ते सन्निहिते मरणे

नहि नहि रक्षति इकृञ् करणे ॥

હે મૂઢ બુદ્ધિવાળા ! તુ ગોવિંદ એવા ઇશ્વર-
નું ભજન કર. માથે કર્યા કરતું મરણ પાસે
આવશે ત્યારે “ હુકુઝ કરણે ” એ વ્યાકરણને
પાઠ તારી રક્ષા નહિ કરે. ॥ ૧ ॥

बालस्तावत्क्रीडासक्त-

स्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः ।

वृद्धस्तावच्चितामग्नः

परेब्रह्मणिकોपिनलग्नः ॥२॥ भज०

જ્યાં સુધી બાળક હોય ત્યાં સુધી બાળ-
ક્રીડા એટલે રમતમાં લાગી રહે છે. જ્યાં સુધી
તરૂણ હોય ત્યાં સુધી તરૂણીમાં આસક્ત થઈ

(૬૧૮) ચર્પટપજરીકા.

રહે છે અને જ્યાં સુધી વૃદ્ધ હોય ત્યાં સુધી
ચિંતામાં મગ્ન રહે છે, પરંતુ કોઈપણ વખતે
પરશ્રક્ષમાં આસક્ત થતો નથી; માટે હે મૂઢ
ભુદ્ધવાળા ! ગોવિંદને ભજી લે. ॥ ૨ ॥

અંગં ગલિતં પલિતં મુંડમ્
દશનવિહીનં જાતં તુંડમ્ ।

વૃદ્ધો યાતિ મૃહિત્વા દંડમ્

તદપિ ન મુંચત્યાશાપિંડમ્ ॥૩॥ ભજ૦

અંગ ગળી ગયું, માથે ઘોળા વાળ થઈ ગયા,
મોઢામાંથી દાંત પડી ગયા અને વૃદ્ધ થયો છે
તેથી લાકડી લઈને ચાલવું પડે છે, તો પણ
આશાના ઓધને તું મેલતો નથી. ॥ ૩ ॥

પુનરપિજનનં પુનરપિમરણમ્

• પુનરપિજનનીજઠરેશયનમ્ ।

ઇહસંસારે સ્વલુદુસ્તારે

કૃપયાપારપાઠિમુરારે ॥૪॥ ભજ૦

હુઃખે પણ ન તરાવે અને અપાર સંસાર
સાગરમાં વારંવાર જન્મવું, વારંવાર મરવું,

અર્પંટપંજરીકા. (૬૧૯)

અને વારંવાર માતાના ઉદરમાં પડ્યું પડે છે;
માટે હે મુશરી પ્રભુ ! કૃપા કરીને મારો
ઉદ્ધાર કરો. ॥ ૪ ॥

દિનમપિરજનીસાયંપ્રાતઃ

શિશિરવસંતૌપુનરાયાતઃ ।

કાલઃક્રીડતિગચ્છત્યાયુ

સ્તદપિનમુંચત્યાશવાયુઃ ॥૫॥ ભજ૦

દિવસ પછી રાત પડે છે અને રાત પછી
દિવસ ઉગે છે, તથા સાંજ પછી સવાર થાય
છે અને સવાર પછી સાંજ પડે છે. આમ દિવસ
રાત, સાંજ અને સવાર ચાલ્યાં જાય છે, તથા
શિશિર અને વસંત આદિ ઋતુઓ પણ
વારંવાર આવ્યા ગયા કરે છે. આવી રીતે કાળ
ગમન કરે છે અને આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે તો
પણ આશાનો પવન તને છોડતો નથી !! હે
મૂઠમતિ ! ગોવિંદને જાણ લે. ॥ ૫ ॥

જટિલો મુંઢિત લુંચિતકેશઃ

કાષાયાંબરબહુધૃતવેશઃ

પશ્યનાપ ચ ન પશ્યતિ લોક

(૬૨૦) ચર્પટપજરીકા.

ઉદરનિમિત્તં बहुकृतवेशः ॥૬॥ भज०

માથે જટા રાખનાર, માથાના વાળ સઘળા
ઉતરાવી નાંખનાર, માથાના વાળ ચુંટાવી
કાઢનાર, લગવાં લુગડાંથી અનેક વંશ ધરનાર
અને પેટ ભરવા માટે બહુ રૂપ બનતો લોક
દેખતાં છતાં પણ અંધ છે. ॥ ૬ ॥

वयसि गते कः कामविकारः

शुष्कैः नीरे कः कासारः ।

क्षीणे वित्ते कः परिवारो

ज्ञाते तत्त्वे कः संसारः ॥૭॥ भज०

વય વીતી જતાં કામ વિકાર રહેતો નથી,
પાણી સુકાઈ જતાં તળાવ રહેતું નથી, ધન
ઘટી જતાં પરિવાર રહેતો નથી તેમજ તત્ત્વ
જાણવાથી સંસાર રહેતો નથી. ॥ ૭ ॥

अग्रे ब्रह्मिः पृष्ठे भानु

रात्रौ विबुक्कसर्पितजानुः ।

करतलमिक्षा तरुतलवासः

स्तदपिनमुंचत्याशापलाः ॥૮॥ भज०

આગળ અગ્નિ બળે છે, પછવાડે તડકો પડે

ચર્પટપંજરીકા. (૬૨૧)

છે, રાત્રિયે દાદી ને ઘુ'ટણુ ભેગાં કરી સૂઈ
રહેવું પડે છે, લિશ્મા માટે વાસણુ જડતાં નથી,
અને ઝાડને થડે સૂઈ રહેવું પડે છે, તેા પણ
આશાનો પાશ છોડતો નથી !! ગોવિંદને
ભજ લે. ॥ ૮ ॥

યાવદ્વિત્તોપાર્જનસક્ત

સ્તાવન્નિજપરિવારો રક્તઃ ।

પશ્ચાજ્જર્જરભૂતે દેહે

વાર્ત્તીકોપિનૃચ્છતિગેહે ॥ ૯ ॥ ભજ૦

માણસ જ્યાં સુધી ધન લઈ આવવાને
શક્તિમાન હોય છે ત્યાં સુધી તેનો પરિવાર
તેને આધીન થઈને રહે છે અથવા પ્રીતિ રાખે
છે. ધન લઈ આવવાની શક્તિ જતી રહે છે
એટલે પછી ઘરમાં કોઈ વાત પણ પૂછતું નથી
માટે ગોવિંદને ભજ લે. ૯

રથ્યાકર્પટવિરચિતકંથા

પુણ્યાપુણ્યવિવર્જિતપંથા ।

નત્વં નાહં નાયં લોકઃ

સ્તદાપેકિમર્થક્રિયત્તશોકઃ ॥ ૧૦ ॥ મ૦

(૬૨૨) ચર્પટપંજરીકા.

રસ્તામાંનાં ચીથરાંની કંથા કરનાર અને પુણ્ય
પાપનો માર્ગ છોડી દેનાર તું નથી, હું નથી
અને આ લોક પણ નથી તો શા માટે શોક
કરે છે ? (શોક મેલીને) ગોવિંદને ભણ લે.

નારીસ્તનભરજઘનનિવેશં

દૃષ્ટ્વા માયામોહાવેશમ્ ।

एतन्मांसवसादिविकारं

मनसि विचारय वारंवारं ॥૧૧॥ મં

નારીના સ્તનનો ભાર તથા જઘન (પેદુ)
ની રચના કે જેથી મિથ્યા મોહનો આવેશ
ઉત્પન્ન થાય છે તેને જોઈને, એ, માંસ ચરબી
આદિના વિકાર રૂપ છે એમ મનમાં વારંવાર
વિચાર કર. ॥ ૧૧ ॥

गेयं गीतानामसहस्रं

ध्येयं श्रीपतिरूपमजस्रम् ।

नेयं सज्जननिकटे चित्तं

देयं दीनजनाय च वित्तम् ॥૧૨॥ મં

જો ગાવાં હોય તો ગીતા અને વિષ્ણુ
સહસ્રનામ ગાવાં, જો ધ્યાન ધરવું હોય તો

અર્પટપજરીકા. (૬૨૩)

નિરંતર લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરવું,
જો લઈ જવું હોય તો સજ્જનો પાસે
। ચત્ત લઈ જવું અને જો દેવું હોય તો દીન
લોકાને ધન દેવું. ॥ ૧૨ ॥

ભગવદ્ગીતા કિંચિદધીતા
ગંગાજલલવકણિકા પીતા ।

યેનાકારિ મુરારેર્ચામ્
તસ્યયમઃ કિં કુરુતેચ્ચામ્ ॥૧૩॥ મં

જેણે ભગદ્ગીતાનો થોડોક પાઠ કર્યો,
જેણે થોડુંક પાણી ગંગાજળનું પાન કર્યું અને
જેણે મુરારી પ્રભુની પૂજા કરી, તેની ચર્ચા
શું યમરાજ કરે છે ? નથી કરતા. ॥ ૧૩ ॥

કોહં કસ્ત્વં કુત આયાતઃ

કામેજનનીકોમેતાતઃ ।

ઇતિપરિભાવય સર્વમસારં

સર્વત્યત્ત્વા સ્વપ્નવિચારમ્ ॥૧૪॥ મં

હું કેાણુ, અને કયાથી આવ્યો, મારી માતા
કેાણુ, મારા પિતા કેાણુ ? આ પ્રકારથી સ્વપ્ન
સરખા સર્વ વિચારને ત્યાગીને સર્વ નામ કે-

(૬૨૪) ચર્પટપજરીકા.

પાત્રમક જગતને અસાર માની લે. ॥ ૧૪ ॥

કા તવ કાંતા કસ્તે પુત્રઃ

સંસારોયમતીવ વિચિત્રઃ ।

કસ્ય ત્વં વા કુત આયાત

સ્તત્ત્વંચિંતય તદિદંભ્રાતઃ॥૧૫॥ મં

તારી સ્ત્રી અને તારો પુત્ર કોણુ છે? અ
સંસાર અત્ય ત વિચિત્ર છે તું કોનો છે અને
ક્યાંથી આવ્યો છે? હે ભાઈ! તે તું મનમ
વિચાર કર. ॥ ૧૫ ॥

સુરતટિનીતરૂમૂલનિવાસઃ

શર્યામૂતવમજિનં વાસઃ ।

સર્વપરિગ્રહમોગત્યાગઃ

કસ્યસુખંનકરોમિથિરાગઃ ॥૧૬॥મં

અંગા નદીના કાંઠાનાં ઝાડનાં મૂળીયાં એ
રહેઠાણુ, ધરતી એજ સૂવાનું, મૃગચર્મ એ
લુગડાં, સર્વ પરિગ્રહ અને ભોગનો ત્યાગ
તથા વૈરાગ્ય, એ કોને સુખ ન કરે? અથા
સર્વને સુખ કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

સમાપ્ત.

